

1136945

DE ONTWIKKELING DER WAARDELEER
SINDS 1870

1136945

271277.

DE ONTWIKKELING DER WAARDELEER SINDS 1870

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE RECHTSGELEERDHEID AAN
DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP
GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS DR. A.
NOORDTZIJ, HOOGLEERAAR IN DE FACUL-
TEIT DER GODGELEERDHEID, VOLGENS BE-
SLUIT VAN DEN SENAAAT DER UNIVERSITEIT,
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACUL-
TEIT DER RECHTSGELEERDHEID TE VER-
DEDIGEN, OP VRIJDAG 17 JUNI 1927, DES
NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

Mr. ROBERT VAN GENECHTEN

GEBOREN TE ANTWERPEN

Bij het voltooien van mijne opleiding tot de studie, voel ik de behoefte, aan allen die tot haar hebben bijgedragen, een woord van dank te zeggen.

Mijne gedachten gaan daarbij eerst uit naar hen, aan wie ik mijne vooropleiding te danken heb: de hoogleeraren der litteraire faculteit der Vlaamsche Hoogeschool, die te Gent van 1916 tot 1918 heeft bestaan. „Gij maakt Uw land groot in de studeerkamer”. Daarvan hebben zij ons, jonge studenten, door hunne toewijding overtuigd, en ons aldus geleerd, het wetenschappelijk werk niet alleen als een persoonlijk genoegen, maar tevens als een nationalen plicht te beschouwen. Ik denk daarbij in het bijzonder terug, aan de lessen van PROF. DR. J. DE DECKER in de klassieke-, van PROF. DR. E. C. GODEE MOLSBERGEN in de nieuwe- en van PROF. DR. A. JOLLES in de kunst-geschiedenis, die mijn inzicht in den samenhang der maatschappelijke verschijnselen hebben verruimd en aan PROF. DR. M. MENZENRATH, wiens lessen in de experimenteele psychologie mij bij mijne economische studie van veel nut geweest zijn.

Hooggeleerden SIMONS, SUYLING en STAR BUSMAN ik dank U voor de welwillendheid die ik steeds van U mocht ondervinden, en voor het vele dat ik van U leeren mocht.

Hooggeleerden RENGERS HORA SICCAMA en DE SAVORNIN LOHMAN, U wil ik daarboven in het bijzonder dank zeggen, omdat Uw onderwijs, dat er steeds op bedacht is het verband te leggen tusschen onze hedendaagsche instellingen en de tradities van het voorgeslacht, afgezien van zijne wetenschappelijke verdienste, voor de vorming van mijn karakter van groote beteekenis is geweest.

Hooggeleerde NABER, de wijze waarop Gij Uwen kostbaren tijd veil had, om mij persoonlijk te helpen, bij het begin van mijne studie, inzicht te krijgen in de begrippen van het recht, ben ik

niet vergeten, Uwe kritische scherpzinnigheid zal mij bij mijn werk een voorbeeld zijn, al vrees ik mij dikwijls voor U, in gedachte, te zullen moeten schamen.

Hooggeleerde VERRIJN STUART, zeer geachte Promotor en leermeester, waarvoor zal ik U het meest dank zeggen? Voor het geduld waarmede Gij den beginnenden student steeds op den rechten weg hebt geholpen? Voor de welwillendheid waarmede Gij mijn eerste proeven van zelfstandig werk hebt beoordeeld? Voor de aanmoedigingen waarmede Gij me hebt gesterkt? Voor de onvermoeibare toewijding waarmede Gij mij op de zwakheden in dit geschrift hebt gewezen en mij den weg hebt getoond tot verbetering? Voor de gastvrijheid die ik in Uw huis steeds heb mogen genieten en de vriendelijke wijze waarop Gij mij in den kring der Hollandsche economen hebt binnengeleid? Nog meer dan voor dit alles, ben ik U dankbaar, omdat Gij den invloed, dien Gij op mijn denken uitoefent, hebt aangewend, om, bij meningsverschil over een of ander punt der theorie, mij aan te zetten, mijne meening ook tegenover U te handhaven.

Allen die mij in het moederland der Nederlandsche cultuur zoo hartelijk hebben ontvangen en mij daardoor de verwijdering uit het Vlaamsche vaderland lichter hebben gemaakt, dank ik hiervoor.

Mijne gevoelens jegens U, mijne ouders en mijne vrouw, kan ik hier niet den vrijen loop laten. Gij zijt het, die mij dit werk mogelijk hebt gemaakt, Gij, mijne ouders, door in moeielijken tijd geene opoffering te zwaar te achten, om mij in staat te stellen het eenmaal gestelde doel te bereiken, Gij, mijne vrouw, door Uwe toewijding van elken dag, Gij allen doordat Gij mij door Uwe liefde en Uwen steun in de dagen van moedeloosheid, den arbeid hebt verlicht.

BLADWIJZER

	Blz.
OVERZICHT VAN DEN INHOUD	IX
INLEIDING	1
HOOFDSTUK I. EXTERNE GESCHIEDENIS DER WAARDELEER	5
HOOFDSTUK II. HET WAARDEBEGRIIP IN DE ECONOMIE . .	34
HOOFDSTUK III. DE GROOTTE DER SUBJECTIEVE GEBRUIKS- WAARDE	105
HOOFDSTUK IV. DE WAARDE IN HET MAATSCHAPPELIJK VERKEER	204
SLOTBESCHOUWING	291
AUTEURS-REGISTER	293

OVERZICHT VAN DEN INHOUD

INLEIDING

- § 1. Doelstelling, p. 1. § 2. Omschrijving der behandelde stof, p. 2.
§ 3. Indeeling, p. 2.

HOOFDSTUK I

EXTERNE GESCHIEDENIS DER WAARDELEER

- 1. De voorloppers.** § 4. Objectieve en subjectieve waardetheorieën, p. 5. § 5. De gebruikswaardeschool, p. 6. § 6. Aanhangers van het beginsel der dalende nuttigheid, p. 9. § 7. Gossen, p. 12.
- 2. De ontwikkeling der grenswaardeleer en hare verspreiding.** § 8. Stanley Jevons, p. 16. § 9. Karl Menger, p. 17. § 10. Léon Walras, p. 19. § 11. Overeenkomst en verschillen tusschen deze drie, p. 20. § 12. Fr. von Wieser en E. von Böhm-Bawerk, p. 21. § 13. De verspreiding der leer in Oostenrijk, p. 13. § 14. Italië, p. 24. § 15. Nederland, p. 24. § 16. Scandinavië, p. 26. § 17. Engeland, p. 26. § 18. Vereenigde Staten, p. 27. § 19. Frankrijk, p. 28. § 20. Duitschland, p. 29.
- 3. Andere Tendensen.** § 21. Oudere theorieën, p. 30. § 22. Psychologische theorie, p. 31. § 23. Sociologische theorie, p. 32. § 24. Waardelooze prijstheorie, p. 33.

HOOFDSTUK II

HET WAARDEBEGRIIP IN DE ECONOMIE

- 1. Het wezen der waarde in het algemeen en in de economie in het bijzonder.** § 25. Philosophische contactpunten voor het

waardebegrip, p. 24. § 26. De formuleering der Oostenrijkers, p. 35. § 27. De kritiek van Gottl., p. 38. § 28. De psychologische opvatting van het waardebegrip: Meinong en von Ehrenfels, p. 39. § 29. De waarde als relatie: Rehmke, p. 43. § 30. Geringe invloed dezer opvattingen op de economie, p. 45. § 31. De plaats van het economisch waardebegrip in het waardesysteem, p. 46. § 32. Het waardebegrip in de economie, p. 48.

2. De behoeften. § 33. Behoeftte in objectieven en in subjectieven zin, p. 51. § 34. De verwarring van beiden bij de stichters der grenswaardeleer, p. 52. § 35. Verschillende opvattingen omtrent de behoefte in objectieven zin, p. 53. § 36. Inhoud van het behoeftenbegrip in subjectieven zin, soortelijke en concrete behoeften, p. 57. § 37. Vergelijkbaarheid der behoeften van verschillenden aard, p. 59. § 38. Vergelijkbaarheid der behoeften bij herhaalde bevrediging, wet van Gossen, wet van Fechner, p. 62. § 39. Is deze wet toepasselijk op de behoeftenbevrediging? p. 65. § 40. Bezwaren tegen de wet van Gossen, p. 69. § 41. De meetbaarheid der behoeftenbevredigingen, p. 70. § 42. Vergelijkbaarheid der maatschappelijke behoeften, p. 71.

3. De taak der economische waardeleer. § 43. Het gevoel van afhankelijkheid t. o. der goederen als oorsprong der waarde. De verkeerde meening dat nuttigheid en zeldzaamheid deze bepalen, p. 73. § 44. Is de hypothese der causaliteit op psychologische verschijnselen toepasselijk? p. 79. § 45. De opvatting, dat de waarde in verband moet worden gebracht met het welvaarts-tekort in zijn geheel, p. 81. § 46 en die, welke haar in verband brengt met de maatschappelijke behoeften, p. 83. § 47. Het karakter van het waardebegrip. Het verschil tusschen waarde en behoeftenbevrediging. p. 89. § 48. De theorieën die de waarde verklaren uit het arbeidsleed, p. 94, § 49. Causale of teleologische verklaring der waarde, p. 96. § 50. Waarde in subjectieven en objectieven zin, p. 97. § 51. Objectieve ruilwaarde en subjectieve gebruikswaarde, p. 101.

HOOFDSTUK III

DE GROOTTE DER SUBJECTIEVE GEBRUIKSWAARDE

1. Het verband tusschen oorsprong en grootte der waarde.

§ 52. De maatstaf der waarde behoeft niet samen te vallen met de oorzaak, p. 105. § 53. Indelingen der waardetheorieën, p. 107.

2. De waarde der finaalgoederen. § 54. De grenswaarde moet niet

berekend, maar verklaard worden, p. 109. § 55. Bezwaren tegen de grenswaardeleer ingebracht, op grond van de veranderlijkheid van de behoefte en de gegevenheid van den voorraad, p. 113. § 56. Vertraging der daling der grenswaarde door veelvuldigheid der bestemming (*The law of variety*), p. 116. § 57. Door verbetering der kwaliteit, p. 119. § 58. Door toekomstig gebruik: „Bedürfnissabschnitt und Wirtschaftsperiode“, p. 130. § 59. Vermenging van den maatstaf der afhankelijke behoeftenbevrediging en van dien van het te besteden arbeidsleed, is ongeoorloofd, p. 121. § 60. De mathematische richting, p. 124. § 61. Het arbeidsleed (*Disutility*) als maatstaf der waarde, p. 127. § 62. Pogingen om het arbeidsleed van verschillende subjecten te vergelijken, p. 131. § 63. Behoeftenbevrediging en kosten beiden, als maatstaf der waarde, p. 132. § 64. De leer die behoeftenbevrediging en kosten identiek acht, p. 134. § 65. De „Ertragstheorie“ (*Liefmann*), p. 136. § 66. *Liefmann's* misvattingen omtrent de grenswaardeleer, p. 139. § 67. Kritiek der „Ertragstheorie.“ p. 144.

3. De waarde van den geheelen voorraad. § 68. De opvatting,

dat de voorraad de waarde heeft van de grenswaarde, vermenigvuldigd met het aantal exemplaren, p. 150. § 69. En diegene, dat de waarde gelijk is aan de som der behoeftenbevredigingen, p. 159.

4. De waarde der kapitaalgoederen. § 70. De beteekenis van den

zin, dat de finaalgoederen hunne waarde overdragen op de kapitaalgoederen. De ontoereikendheid van het functiebegrip, p. 164. § 71. De leer der grensproductiviteit, p. 168. § 72. Weerlegging der bezwaren tegen deze, p. 170. § 73. Het begrip der willekeurig vermeederbare goederen, p. 173. § 74. Waarde en kosten. Verschillende opvattingen van het kostenbegrip, p. 179.

- 5. De waarde der complementaire goederen.** § 75. Uiteenzetting der verschillende opvattingen, p. 184. § 76. De leer der complementaire goederen spreekt niet over een rechtvaardige noch over een fysieke toerekening, p. 188. § 77. Zij bedoelt ook geen verklaring te geven van de grootte van het inkomen, p. 191. § 78. Zij is ook geene verdeelingsleer, p. 193. § 79. Zij leert ons hoe wij, om rationeel te handelen, de complementaire goederen moeten schatten, p. 196. § 80. Kritiek der verschillende theorieën, p. 198.

HOOFDSTUK IV

DE WAARDE IN HET MAATSCHAPPELIJK VERKEER

- 1. Prijstheorieën.** § 81. Prijs en maatschappelijke waarde, p. 209. § 82. De mogelijkheid eener theorie der prijsvorming, p. 205. § 83. De opvatting dat de prijs analogisch aan de subjectieve waarde kan verklaard worden, p. 206. § 84. De pogingen om de prijs Theorie in overeenstemming te brengen met de leer van Ricardo, p. 208. § 85. en met die van Marx, p. 209. § 86. De mathematische formuleering van den prijs, p. 262. § 87. De prijs Theorie der Oostenrijkers, p. 214. § 88. Het begrip der subjectieve ruilwaarde, p. 216. § 89. Prijs en kosten, p. 219. § 90. Vraag en aanbod, p. 220. § 91. Bezwaren tegen de theorie der prijsvorming, p. 222. § 92. De invloed van machtsfactoren op de prijzen, p. 224. § 93. van de verandering in de koopkracht, p. 230. § 94. van de maatschappelijke stroomingen, p. 253. § 95. De samenhang der prijzen, p. 254. § 96. Het prijzensysteem van Cassel, p. 259. § 97. Kritiek van dit systeem, p. 263.
- 2. Objectieve waardetheorieën.** § 98. Het karakter der nieuwe objectieve waardetheorieën, p. 268. § 99. De leer van Stolzmann, p. 271. § 100. De leer van Oppenheimer, p. 276.

SLOTBESCHOUWING.

INLEIDING.

§ 1. Het is, sinds een kleine eeuw, de gewoonte te spreken over de crisis in de waardeleer. Dit is voor de economie eenerzijds verheugend. Het is een teken dat er leven is, dat men zich niet neerlegt bij hetgeen het voorgeslacht omtrent haar centraal probleem geleerd heeft, maar dat men op nieuwe wijze nieuwe waarheden tracht te ontdekken, door nieuwe formuleeringen de gedachten tot grootere klaarheid wil brengen. En wanneer er leven is in de waardeleer, is er leven op het geheele gebied van de theoretische economie. Het is vooral een bewijs, dat de liefde tot theoretisch onderzoek, waar de waardeleer bij uitstek gelegenheid toe biedt, niet verflauwt, ondanks den kwaden reuk, waarin het staat bij velen, die meenen, dat de theorie, berustende op kortstondige ervaring, die zij praktijk noemen, te verkiezen is boven die, welke door een systematische ordening van een uitgebreid feitenmateriaal, verkregen is.

Maar deze redeneering wijst ook op den chaotischen toestand, waarin het waardeprobleem verkeert. Er heerscht op dit gebied een verscheidenheid van meeningen, gepaard aan een eenzijdigheid in de kritiek, en dikwijls aan een gebrek aan kennis van de bestreden theorieën, die men alleen eenigszins kan verontschuldigen wanneer men den omvang van de litteratuur in acht neemt. Toch is in dat kluwen een leidraad te vinden. Een nieuwe GOTTL zou ongetwijfeld weer door de grootte der meningsverschillen het waardebegrip tot een omsluiert dogma kunnen verklaren. Maar met een meer door de feiten gestaafd optimisme, dan in 1897, zou VON BÖHM, wiens vertrouwen op de toekomst hierdoor gerechtvaardigd wordt, op vooruitgang kunnen wijzen, voor zoover deze zich uit, in het wegvallen van oude theorieën.

De waardetheorieën van vóór de grenswaardeleer komen niet meer bij wetenschappelijke discussies in aanmerking. Zij is het

uitgangspunt geworden, zooals eens de kostentheorie het was. Daarom is het gerechtvaardigd, een werk over de ontwikkeling der waardeleer bij de werken van JEVONS, MENDER en WALRAS te beginnen.

Bij de groote verscheidenheid der meeningen geloof ik, dat een dergelijk overzicht van dienst kan zijn. Al was het slechts als wegwijzer. Al heb ik hier en daar een nieuwe formuleering voorgesteld, of op sommige punten meer licht laten vallen dan gebruikelijk is, toch heb ik niet een nieuwe theorie — naast zoovele anderen — willen opbouwen. Wat wij vooral noodig hebben is overzicht, inzicht in de ware bedoelingen van wie aan ons vooraf gingen.

§ 2. De wijze waarop ik mijn werk opzette, moest met deze bedoeling rekening houden. Ik heb gemeend deze het best te kunnen verwezenlijken door de ontwikkeling na te gaan van de hoofdproblemen, die in de theorie der waarde zijn vervat.

Daardoor ontstond het gevaar, dat de algemeene lijn der ontwikkeling zou verloren gaan. Om hieraan eenigszins tegemoet te komen, heb ik mijn werk ingeleid met een zeer algemeen gehouden overzicht van de externe geschiedenis, waarbij ik gelegenheid kreeg ook over de voorloopers der nieuwe waardeleer iets te vermelden.

Het zwaartepunt van het onderzoek ligt echter in de schildering der ontwikkeling der verschillende problemen. Een voordeel van deze verbrokkelde voorstelling lijkt me, dat zij den belangstellende inzicht kan geven in den tegenwoordigen stand der theorie over een bepaald onderwerp, en daardoor bij wetenschappelijken arbeid nuttig kan zijn.

De litteratuur over de waardeleer heeft een zeer grooten omvang verkregen.

Ik onthield mij ervan een overzicht te geven van de behandelde werken, omdat dit m. i. van weinig nut is. Het leek me beter aan het begin van elk onderdeel een opsomming te geven van de belangrijkste litteratuur over het behandelde onderwerp, en aan het einde door een personenregister het overzicht te vergemakkelijken. Volledigheid durf ik volstrekt niet hopen ook maar be-

naderd te hebben. Is er de laatste vijftig jaar wel een economisch werk verschenen van eenige beteekenis, om van de philosophische en psychologische aanrakingspunten maar te zwijgen, waarin ik niet het een of ander van mijn gading had kunnen vinden?

Ik hoop het belangrijkste getroffen te hebben. Wanneer ik niet in onbeperktheid wilde verdrinken, was het noodig het onderwerp nauw te begrenzen. Het was niet altijd even gemakkelijk een scheidingslijn te trekken. Het kluwen van problemen, die de waardeleer opwerpt, is niet als een Gordiaansche knoop door te hakken. Naast de belangrijkheid moest ook de opportuniteit over al of niet opname beslissen. Zoo heb ik van den beginne af, buiten mijn onderzoek gesloten den, nochtans met het opkomen der grenswaardeleer nauw verband houdenden, strijd over de methode in de economie. Verder heb ik twee belangrijke problemen, die op zichzelf de basis vormen van een theoretisch gebouw, juist vanwege deze belangrijkheid, die een zelfstandig onderzoek wensche-lijk maakt, uitgeschakeld. Ik bedoel: de verhouding tusschen individueele en collectieve behoeften, van zoo groote beteekenis voor de leer der financiën en de waardeverhouding tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen, voor de rentetheorie van primair belang.

Verder heb ik gemeend de niet onbelangrijke groep werken te mogen verwaarloozen, welke bij hun verschijning geen rekening hielden met het bestaan der nieuwe waardeleer, van dewelke dit onderzoek zijn uitgang neemt. Het leek me in den aard van het onderzoek te liggen, hen over het hoofd te zien. Natuurlijk is wel rekening gehouden met die werken, welke bewust op die oude leer voortbouwden, terwijl hunne auteurs van de nieuwe waardeleer kennis hadden genomen.

§ 3. De indeeling der stof bracht eigenaardige moeilijkheden, voortspruitend uit het tweeledig karakter der ontwikkeling, die eenerzijds gaat in de richting van de vervolmaking der grenswaardeleer, anderzijds zelfstandige wegen insloeg.

Ik heb gemeend, me niet te moeten richten naar den naam, die de auteurs aan hunne theorieën gaven, maar naar de problemen, die zij bespraken.

De breedere vraagstelling moest hierbij den voorrang hebben boven de engere. Het bleek mij, dat onder die voorwaarden het waardeprobleem te herleiden was tot drie punten:

- 1e. Welke is de beteekenis van het waardebegrip in de economie.
- 2e. Hoe wordt de grootte der waarde bepaald bij het individu.
- 3e. Hoe wordt de grootte der waarde bepaald in het maatschappelijk verkeer.

Deze drie vragen vormen elk het onderwerp van een hoofdstuk van mijn geschrift. Hieraan vooraf gaat een overzicht van de algemeene ontwikkeling.

HOOFDSTUK I.

EXTERNE GESCHIEDENIS DER WAARDELEER.

I. *De voorloopers.*

Litteratuur :

- FR. NEUMANN. Beiträge zur Revision der Grundbegriffe der Volkswirtschaftslehre. Ztsch. f. d. ges. Staatsw. 1869, p. 496; 1872, p. 257, verder: Die Gestaltung des Preises unter dem Einfluss des Eigennutzes, 1880, p. 275 vlg.
- ST. JEVONS. Theory of political Economy, 3e uitg. 1879.
- L. WALRAS. „Un économiste inconnu” in Journ. des Econ. T. 30, 1881, 4e part., p. 68 vlg.
- E. PETIT. Etude critique des différentes théories de la valeur (dans l'échange intérieur). Diss. Paris 1897.
- K. KAULLA. Die Geschichtliche Entwicklung der modernen Werttheorien, Tübingen 1906.
- L. BRENTANO. Die Entwicklung der Wertlehre (Sitzungs-berichte der K. BAYR. Akad. für Wissensch. 1908.
- E. MORAND. La théorie psychologique de la valeur jusqu'en 1776. Thèse. Bordeaux 1912.
- G. BEYERHAUS. Hermann Heinrich Gossen und seine Zeit. Zeitschr. f. Volksw. und Sozialpol. N. F. Bd. V., p. 522 vlg.

§ 4. BRENTANO¹⁾ heeft terecht gezegd, dat de tegenstelling tusschen objectieve en subjectieve waardetheoriën de geheele geschiedenis der economie beheerscht. De grond van dit verschil ligt, volgens hem, in de tegenstelling tusschen hen, die nagaan wat, volgens een bepaald ideaal, de waarde zou moeten bepalen en hen, die vaststellen, wat haar feitelijk bepaalt.

Historisch misschien niet onjuist, waar de subjectieve waarde-

¹⁾ BRENTANO. O. c. Een zelfde opvatting bij Kaulla.

leer tot een verklaring van ARISTOTELES en de objectieve waardeleer in den vorm der kostentheorie, tot een ethisch postulaat der kerkvaders is terug te brengen, gaat een dergelijke uitspraak niet op, wanneer men er, zooals hij, mede bedoelt den tegenwoordigen toestand te kenschetsen.

Dat een zoo realistisch denker als RICARDO met zijn waardeleer een ethisch postulaat zou hebben willen ontwikkelen, is niet goed denkbaar. De tegenstelling door F. OPPENHEIMER gemaakt, lijkt me de beteekenis der subjectieve waardeleer, zooals zij zich de laatste eeuw ontwikkeld heeft, juist te karakterizeeren. Hij acht ¹⁾ de bedoeling der objectieve waardeleer, een grondslag te vormen voor de algemeene wetten der verdeling. Een verklaring van het wezen en de oorsprong der waarde behoort ²⁾, volgens hem, niet tot de taak der economie.

Dat de subjectieve waardeleer niet den grondslag voor een algemeene verdeelingsleer zou kunnen geven, kan ik OPPENHEIMER niet toegeven; maar hij raakt hier wel de kern van de tegenstelling. De subjectieve waardeleer heeft het probleem verbreed door ook te vragen naar het wezen en den oorsprong der waarde. Zij heeft dit gedaan, omdat zij, m. i. terecht, van meening was, dat eene oplossing, ook van het probleem der verdeling van het volksinkomen ³⁾ alleen kon worden verkregen bij een diepere kennis der waarde zelf.

Een dieper doordringen in het probleem van den oorsprong der waarde is de meest praegnante trek der nieuwe waardeleer. Als eerste resultaat gaf dit de oplossing van de „economische antinomie” ⁴⁾, zooals het tegengesteld verloop van gebruiks- en ruilwaarde genoemd wordt, die geen der vroegere waardetheorieën kon verklaren.

§ 5. Dit, voor het eerst door A. SMITH gestelde probleem, heeft de economen in den loop der 19e eeuw in hooge mate bezig gehou-

¹⁾ F. OPPENHEIMER. Wert und Kapitalprofit. Eine Begründung der objectiven Wertlehre. *Gec. naar* 2e uitg. 1922, p. 24.

²⁾ *id.* p. 6.

³⁾ Ondertusschen ben ik het geenszins eens met OPPENHEIMER, dat dit het eenig economisch probleem is.

⁴⁾ De term is afkomstig van SCHÄFFLE. *Ges. Aufs. I*, p. 191. *Gec. bij* H. DIETZEL. *Theoretische Sozialökon.*, p. 206.

den. Vooral in Duitschland, waar de meer filosofisch aangelegde geest zich niet tevreden kon stellen met het onderzoek van een uit de lucht gevallen ruilwaarde.

De gedachtengang, die de gebruikswaarde der goederen als den grond der economische verschijnselen beschouwt, is t. a. reeds oud. Wij vinden hem reeds bij ARISTOTELES. E. MORAND, die dan ook in de subjectieve waardeleer geen diepere waarheid vindt, dan dat zij vaststelt „que sous tous les faits économiques se cachent des sentiments, des désirs ¹⁾”, beschouwt al diegenen, die het subjectieve karakter der behoeften inzien, als voorloopers der grenswaardeleer, omdat zij op de gebruikswaarde voortbouwen. Zoo komt hij er toe een heele reeks geleerden als voorloopers op te noemen, als BURIDAN ($\pm$ 1360 Prof. aan de Sorbonne) die zei: nihil est bonum nisi per causas finales ²⁾, verder MONTANARI, GALIANI, GROTIUS, PETTY, PUFFENDORF, LOCKE, waarvan verschillenden echter veeleer als voorloopers der arbeidswaardeleer moeten worden beschouwd.

Dit is ongetwijfeld de grens te ruim stellen. Maar ook R. STOLZMANN acht de grenswaardeleer de „Abschluss” van een door J. B. SAY ingezette ontwikkeling ³⁾ en noemt haar elders den „vollkommensten Ausläufer” van de, op SAY voortbouwende, Deutsche school der gebruikswaardeleer ⁴⁾.

Zeker heeft het onderzoek van de gebruikswaarde het pad voor de grenswaardeleer geëffend en heeft men de beteekenis dezer ontwikkeling in zooverre wel eens wat onderschat. Zoo toont SCHÄFFLE ⁵⁾ een vrijwel juist inzicht in het begrip, wanneer hij in eene kritiek uit 1870 op de begripsbepaling van HERMANN zegt, dat het spraakgebruik dat „gebruikswaarde” van „bruikbaarheid” onderscheidt met zich brengt, dat gebruikswaarde een

¹⁾ o.c., p. 8.

²⁾ o.c., p. 96.

³⁾ Die Soziale Kategorie in der Volkswirtschaft, p. 169.

⁴⁾ Der Zweck in der Volkswirtschaft, p. 679. Dit belet dezen verwarden auteur niet vijftig bladzijden verder (p. 733) te zeggen: „Ich kann nicht anerkennen dass die Grenznutzenlehre, worauf sie so stolz ist, eine Vollendung der Gebrauchswertslehre sei, sie ist deren Verneinung.”

⁵⁾ SCHÄFFLE: Ueber den Gebrauchswert und die Wirtschaft nach den Begriffsbestimmungen HERMANN'S, p. 135, in Ztsch. f. d. gesammte Staatswissenschaft, 1870.

andere beteekenis moet hebben. „Gebrauchswerth, Werth für den Gebrauch hat nur die Sache mit Rücksicht auf die Stärke und den Umfang meines Begehrens". Het is de bruikbaarheid „gemessen von der Reflexion auf die Befriedigung der concret obwaltenden Bedürfnisse" ¹⁾.

Het is kenmerkend, dat de geheele terminologie van het waardebegrip, kort voor het verschijnen van het boek van Menger, als het ware kritisch geschilderd wordt in de artikelen van Neumann, die de Babylonische spraakverwarring, welke ten gevolge van het onvolkomen begripen der problemen was ontstaan, gedeeltelijk ontwarde. Al heeft Neumann sommige begrippen mede in den koop genomen, die later zouden blijken overbodig en daardoor allicht gevaarlijk te zijn, hij heeft de jonge leer toch voorzien van een uitdrukkingmiddel, dat zij dankbaar heeft aanvaard ²⁾.

Toch zijn de aanhangers der Duitsche gebruikswaardeschool, al hebben zij het pad geëffend voor de nieuwe leer, niet tot haar rechtstreeksche voorloopers te rekenen. Daarvoor stonden zij, zooals Kaulla terecht opmerkt ³⁾, te veel onder invloed der rechtsgeleerdheid, was hun begripsbepaling te juridisch. Ook wisten zij de prijstheorie geen nieuwen weg te wijzen. De tegenstelling, die tusschen gebruiks- en ruilwaarde blijft bestaan, komt tot uiting in de leer van Lotz, die de heerschende blijft. Deze is samen te vatten in zijne woorden: „Ist man sich über den idealen Ursprung des Wertes und die materielle Grundlage der Preise klar, dann begreift man das im Sinne dieser Lehre, der Preis niemals der Ausdruck des Wertes sein kann" ⁴⁾. Hermann en Rau ⁵⁾ staan volledig onder zijn invloed.

Wel tracht Hildebrand deze tegenstelling tusschen waarde en prijs op te heffen, maar den overgang tot de individueele waardeschatting weet ook hij niet te vinden ⁶⁾.

¹⁾ C. Menger erkent deze wegbereiders in zijne „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre" en roemt het juiste inzicht van Schäffle. 1e uitg., p. 79 noot.

²⁾ o.a. von Böhm in zijn Posit. Theorie en art Wert in het Hw.b. d. Stsw.

³⁾ K. Kaulla o.c., p. 246. Diehl zegt dat de psychologische Detailanalyse te veel bij hen ontbreekt o.c., p. 48.

⁴⁾ Kaulla, p. 97.

⁵⁾ id., p. 99.

⁶⁾ id., p. 118.

§ 6. Rechtstreeksche voorloopers zijn alleen zij, die niet alleen de waarde in verband brengen met de behoeftenbevrediging, maar die tevens wijzen op de daling in de sterkte der bevrediging bij herhaald gebruik ¹⁾, immers alleen door dit beginsel toe te passen werd het behoeftenbegrip voor de economische theorie bruikbaar.

Dit is ook het criterium dat BRENTANO ²⁾ in zijn overzicht stelt. Hij begint zijn overzicht bij GALIANI, maar PETIT heeft terecht opgemerkt dat MONTANARI reeds vóór dezen, het wezen in een onzuivere formuleering, de kern van den gedachtengang die tot de grenswaardeleer leidt, heeft uitgesproken in zijn: „Della Moneta” van 1683, waarin hij zegt, dat de begeerten de maatstaf van het geld en zelfs van de waarde zijn, en op den invloed van de toename van den voorraad op de waarde wijst ³⁾.

Het is onder zijn invloed ⁴⁾ dat GALIANI in zijn „Della Moneta” de waarde opvat als een correlatieve verhouding der goederen, een „proportioneele verhouding tusschen het bezit van een goed en van een ander goed” en er op wijst dat het niet om de nuttigheid der soort, maar om die van het exemplaar gaat ⁵⁾.

Terecht doet BRENTANO opmerken, dat de gedachte der afnemende nuttigheid ten grondslag ligt aan de bekende wet van KING, (1696) omtrent de verhouding tusschen de vermindering van den graanvoorraad en de stijging der graanprijzen ⁶⁾.

Systematisch ontwikkeld wordt de gedachte der dalende nuttigheid het eerst van wiskundige zijde, door DANIEL BERNOUILLI ⁷⁾

¹⁾ De opmerking van VAN SUCHTELEN (De waarde als psychisch verschijnsel, p. 51) dat de nieuwe waardeleer niet in die mate een nieuwigheid is, als hare ontdekkers en verdedigers willen doen gelooven, is dan ook niet billijk, waar hijzelf wijst op het verschil, dat vroeger op de soortelijke nuttigheid, bij de nieuwe leer op de concrete nuttigheid wordt gewezen. Dat de eene opvatting onvruchtbaar was, de andere de kern tot een rijke ontwikkeling bevatte, is toch wel van beteekenis.

²⁾ o.c.

³⁾ o.c., p. 219.

⁴⁾ MORAND, o.c., p. 116.

⁵⁾ PETIT, o.c., p. 322.

⁶⁾ Deze wet geeft aan dat bij een vermindering van den oogst met 10 % een prijsstijging van 30 % zal plaats vinden.

„ 20 % „ „ „ 80 % „ „ „

„ 30 % „ „ „ 160 % „ „ „ ; enz.

⁷⁾ Deze mag niet worden verward met JACOB BERNOUILLI, die enkele jaren vroeger de berekening der waarschijnlijkheidskansen doorvoerde en daardoor van beteekenis is geweest voor de ontwikkeling der statistiek

(1731), die in zijn „Versuch einer neuen Theorie der Werthbestimmung von Glücksfallen” uiteenzet, dat het voordeel der winstkans kleiner wordt, naarmate het vermogen aangroeit ¹⁾.

In 1739 ontwikkelt EULER in zijn „Tentamen novae theoriae musicae” de gedachte, dat in de hoogere scala der toonhoogten, een gelijke toename van het aantal snaartrillingen een kleinere stijging der gewaarwording teweegbrengt. Deze geschriften heeft, volgens BRENTANO, CONDILLAC gekend, toen hij in 1776 in zijn werk „Le Commerce et le Gouvernement” schreef dat „men een behoefte minder voelt, wanneer men niet vreest haar niet te kunnen bevredigen en sterker bij zeldzaamheid en gebrek en dat, waar de waarde der dingen op de behoefte berust, het natuurlijk is dat een sterker ondervonden behoefte de goederen een hoogere waarde doet verkrijgen en omgekeerd” ²⁾.

Deze veronderstelling van BRENTANO lijkt mij echter nogal gewaagd. Het verband tusschen de beide verschijnselen bestaat inderdaad, maar uit niets blijkt dat CONDILLAC het heeft doorzien. Zijn opvatting is waarschijnlijk slechts een uiting van onbevooroordeeld „realistisch” nadenken. Terecht zegt NEUMANN, dat de opvatting van de waarde als een verhouding tusschen een subject en haar behoeften zoo verbreid is, dat het merkwaardig is dat men haar altijd in definities over het hoofd heeft gezien om haar daarna steeds te gebruiken ³⁾. En een dergelijke gedachten-gang lag al zeer voor de hand bij een filosoof als CONDILLAC, die alles tot de gewaarwording reduceerde.

Het is hetzelfde realistisch denken, dat zijn tijdgenoot, den encyclopedist DIDEROT, stempelt tot een voorlooper der tegenwoordige opvatting van den ruil. Terwijl de economische theorie geheel verstrikt was in de opvatting, dat bij den ruil gelijke waarden worden overgestoken, stelde hij vast, dat slechts hij ruilt, die het verkregen goed hooger waardeert dan het gegevene ⁴⁾. Ondertus-

¹⁾ BRENTANO, o.c., p. 46 vlg.

²⁾ Uitvoerig over CONDILLAC: PETIT o.c., p. 234 vlg.

³⁾ NEUMANN: Revision, p. 276.

⁴⁾ Deze opvatting van DIDEROT is te vinden in het „Supplément au voyage de Bou-

schen hebben noch GALIANI noch CONDILLAC een invloed van beteekenis uitgeoefend op de latere schrijvers. Deze gaan voornamelijk terug op BENTHAM.

Bij dezen vinden wij dezelfde gedachte in een voorzichtige formuleering terug. Slechts heel in het algemeen stelt hij vast, dat het vermogen van den mensch om te genieten, minder snel groeit dan zijn inkomen. VON WIESER zegt dan ook van hem, dat zijne uiteenzetting meer tot de psychologie dan tot de economie behoort ¹⁾, maar tegenover de latere leer van FECHNER, dien men, zooals wij nog zullen zien, weleens van voorbarigheid in zijn conclusies heeft beschuldigd, heet KAULLA, BENTHAM den beteren psycholoog ²⁾. Verder noemt BRENTANO nog THOMPSON, die den invloed der dalende behoeftenbevrediging op de verdeeling erkende, LAPLACE de mathematicus, HERMANN, COURNOT en DUPUIT.

Anderzijds worden uit dezen tijd genoemd: W. F. LOYD, die in 1833 een grenswaardeleer ontwikkeld zou hebben, en LONGFIELD die in hetzelfde jaar een prijsstheorie ontwikkelde op grond van de marginale nuttigheid en den marginalen kostprijs ³⁾. Ook THOMAS heeft in zijn „Theorie des Verkehrs” van 1841, de stelling ontwikkeld, dat de waarde het bestaan van een subject veronderstelt, dat waarde toekent en dat zij verandert volgens dezelfde wetten als de behoeften ⁴⁾.

Verder werd in Engeland door RICH. JENNINGS in 1855 ontwikkeld een leer, waarin hij er op wijst, dat bij toename der goederen de „satisfaction” in mindere mate toeneemt ⁵⁾.

Ook op VON THÜNEN wordt als voorlooper gewezen door STOLZ-

gaiville” en luidt: „Va, où tu voudras, et tu trouveras toujours l'homme aussi fin que toi. Il ne te donnera jamais, que ce qui ne lui est bon à rien et te demandera toujours ce qui lui est utile. S'il te présente un morceau d'or pour un morceau de fer, c'est qu'il ne fait aucun cas de l'or et qu'il prise le fer.”

¹⁾ VON WIESER. Theorie der gesellschaftl. Wirtschaft, p. 148.

²⁾ o.c., p. 277.

³⁾ Prof. SELIGMAN in: On some neglected British Economics, Economic Journal 1904, p. 337.

⁴⁾ K. DIEHL: Wert und Preistheorie, p. 50.

⁵⁾ JEVONS, o.c., p. 65. JEVONS erkent hem als een voorlooper. Alleen CAIRNESS heeft op hem gewezen.

MANN ¹⁾ en VEDITZ ²⁾ maar zonder dat een van beiden op meer dan eenige algemeenheden kan wijzen ³⁾.

Zoo komen wij tot den eersten, die op de gedachte van de dalende behoeftenbevrediging een economisch gebouw heeft trachten op te trekken.

§ 7. De in 1810 te Düren geboren HERMANN HEINRICH GOSSEN is een zeer persoonlijk, maar eenigszins verward denker geweest.

Iemand die zich, ondanks zijn groote gaven, niet heeft weten te doen gelden ten gevolge van een zekere „Weltfremtheit”. „Fait de génie et de naïveté” zegt WALRAS van hem ⁴⁾.

Kenmerkend is, dat hij zeer veel geschreven heeft, echter in een stenografisch schrift, dat niet te ontcijferen is, zoodat zijn geschriften voor ons verloren zijn. Wij weten nog altijd weinig van hem af. Na tegen zijn zin, op aandringen van zijn vader in de Rechten gestudeerd te hebben te Bonn en te Berlijn, was hij tusschen 1844 en 47 „Regierungsassessor” te Erfurt, maar schijnt in verband met zijne sympathie voor de beweging van 1848, afgetreden of ontslagen te zijn ⁵⁾. Daarna heeft hij als ambteloos burger geleefd. Een paar jaar lang heeft hij nog een verzekeringsmaatschappij mede geleid; deze onderneming is door de schuld van zijn Belgischen compagnon in 1850 mislukt. Groot vioolspeler schijnt hij een theorie der muziek geschreven te hebben, die echter

¹⁾ Zweck, p. 701.

²⁾ C. W. A. VEDITZ: Thünens Werthlehre, verglichen mit der Werthlehre einiger neueren Autoren I. Diss. Halle 1896. Het leggen van het verband zou volgen in een tweede deel dat niet verschenen is. Het boekje geeft echter een aardig overzicht van de leer van THÜNEN, zonder echter de conclusie van den schrijver: VON THÜNEN is de stichter van de grenswaardeleer, te verrechtvaardigen.

³⁾ De bekende woorden van VON THÜNEN, dat de productiviteit van het kapitaal bepaald wordt door de „Productivität des letzt angelegten Kapitaleilchen” wijzen hem nog niet aan als een voorlooper der grenswaardeleer, omdat hij dit dalen uit de wet der verminderende meeropbrengsten verklaart. Hetzelfde geldt voor RICARDO.

⁴⁾ o.c.

⁵⁾ BEYERHAUS, oc. p. 529, schrijft zijn aftreden toe aan het losmaken van den band met het katholicisme, door GOSSEN, wat het den vrijdenker moreel onmogelijk maakte den christelijk feodalen Pruissischen staat verder te dienen. Wat er ook van zij, de losmaking uit het religieus verband schijnt in de evolutie van GOSSEN een belangrijke rol te spelen. Volgens LIEFMANN: Gossen u. s. Lehre Jahrb. f. N. 8k. u. St. 1910, p. 484, zou GOSSEN reeds in 1847, na den dood van zijn vader afgetreden zijn.

niet ontcijferd is kunnen worden ¹⁾). Waarschijnlijk is hij hierdoor in aanraking gekomen met de leer van EULER en zijne leer omtrent de stijging der toonhoogte. Ook BENTHAM zou hij, volgens BRENTANO, hebben gekend ²⁾). Wat er van zij, in 1854 heeft hij, op eigen kosten, te Brunswijk een boekje van 277 bl. uitgegeven, dat na een korte inleiding, zonder afdeelingen of hoofdstukken voortloopt: „Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und die daraus fliessenden Regeln für das menschliche Handeln”, waarin de grenswaardeleer geheel ligt opgesloten. Hij gaat hierbij uit van het hedonistisch beginsel en wil onderzoeken op welke wijze de menschen een zoo groot mogelijk saldo van lust boven leed kunnen bereiken. Drie beginselen staan daarbij voorop:

- 1e. dat de waarde door het genot wordt bepaald.
- 2e. dat dit steeds afneemt bij voortdurend gebruik of bij herhaling; en wel des te sneller naarmate deze dicht op elkaar volgt.
- 3e. dat de geringste behoeften-bevrediging bepalend is voor de waarde van elke eenheid.

Hieruit vloeien al zijn verdere stellingen en met name zijn opvatting van den ruil voort; een heldere en systematische prijsleer vermocht hij echter niet te ontwikkelen ³⁾).

Het werk van GOSSEN bleef zonder weerklank. BRENTANO geeft hiervoor niet minder dan zeven oorzaken: Zijn mathematische bewijsvoering, zijn slechte stijl, zijn breedsprakigheid, zijn in Duitschland weinig populair utilitarisme, zijn liberaliseerende tendensen, zijn pessimisme omtrent de tegenwoordige maatschappij en zijn grondnationalistische strekking.

Zijn slechte stijl en zijn denkwijze, die in scherpe tegenstelling staat met die van de economen van zijn tijd, die het waardeprobleem trachtten te doorgronden langs den weg der filosofische bespiegeling, terwijl GOSSEN voortbouwt op psychologische waarnemingen, om wier erkenning en academische ijking nog later een

¹⁾ WALRAS, *Un écon. inconnu*.

²⁾ BEYERHAUS, o.c., p. 537, meent dat COMTÉ, wiens sociologische opvatting later de hardnekkigste bestrijders van de, door GOSSEN geïnaugureerde, waardeleer zou inspireeren, ook invloed op GOSSEN zelf heeft uitgeoefend, wat dan uit het religieuze tintje dat deze zijne „leer van het genot” wilde geven, zou blijken.

³⁾ K. DIEHL, *Wert und Preistheorie*, p. 53.

harde strijd zou moeten gestreden worden, zullen wel de hoofdoorzaak van zijne mislukking vormen.

Deze was volledig. Slechts in één werk, van KAUTZ van 1858 ¹⁾ wordt hij genoemd. Waar hijzelf een hooge opvatting van zijn werk had en meende, voor de economie gedaan te hebben, wat COPERNICUS voor de astronomie deed, is dit voor hem een groote deceptie geweest. Ontmoedigd heeft hijzelf later vrijwel de geheele oplage verbrand ²⁾. In 1878 heeft JEVONS voor het eerst van hem gehoord door zijn opvolger ADAMSON, die toevallig het werk van KAUTZ in handen had gekregen ³⁾. Terecht mocht hij zeggen: de geschiedenis van die vergeten boeken is onthutsend en ontmoedigend ⁴⁾. Zoo heeft deze denker die als eerste de volle draagkracht der dalende behoeftenbevrediging voor de waardeleer heeft voorzien, geen invloed kunnen uitoefenen op het ontstaan der grenswaardeleer, zooals zij tot ons gekomen is ⁵⁾, al hebben later de stichters der grenswaardeleer zijn prioriteit erkend.

Na GOSSEN, die in 1858 stierf, treedt schijnbaar een stagnatie in de ontwikkeling in. Deze periode is echter niet onvruchtbaar geweest, de psychologische grondslag der leer werd belangrijk versterkt en wel door het in 1860 verschenen werk van FECHNER ⁶⁾. De leer door EULER voor de toonhoogte, later door STEINHEIL voor de lichttoename vastgesteld, voor dewelke de onderzoeken van WEBER de mogelijkheid eener exacte meting hadden geopend, door den maatstaf van het kleinste, nog waarneembare verschil, is door hem veralgemeend en tot het „psycho-physisch Grundgesetz” gemaakt. Zijn leer berust op het door hem als filosofisch systeem, in aansluiting aan SPINOZA, aanvaarde, parallelisme tusschen het

¹⁾ Theorie und Geschichte der Nationalökonomie (WALRAS o.c.).

²⁾ Van het daardoor zeer zeldzaam geworden werk is een herdruk verschenen 1889. Volgens BEYERHAUS o.c. p. 524, is dit niet anders dan de oorspronkelijke druk in een nieuw omslag. In 1927 heeft A. HAYEK bij Prager te Berlijn een nieuwe uitgave, met een interessante inleiding van zijne hand, laten verschijnen.

³⁾ Theory of pol. Econ. 3e uitg. Inleiding. Nog in 1881 schrijft GIDE (Journ. d. Ec., p. 87: JEVONS), dat men niet weet of GOSSEN leeft of niet.

⁴⁾ WALRAS, o.c.

⁵⁾ R. LIEFMANN, die meent op andere wijze op GOSSEN voort te bouwen, dan de grenswaardeleer, acht hem hooger dan de latere auteurs. Hierover later.

⁶⁾ Elemente der Psychophysik.

physisch en het psychisch gebeuren, die beide zelfstandige, niet tot elkander terug te brengen uitingen zouden zijn. In zijne psychophysiëk gaat hij de verhoudingen na, welke tusschen deze beide verschijningsvormen bestaan. De grondslag hiervan is, dat wanneer een zekere prikkel vereischt wordt om een gewaarwording teweeg te brengen, een toename van den prikkel niet met een evenredige toename der gewaarwording gepaard gaat. Deze leer van FECHNER heeft wel veel bestrijding ondervonden, maar dat er tusschen den prikkel en de gewaarwording een functioneel verband bestaat, is niet meer ontkend geworden en het bestaan van dit verband is voor de grenswaardeleer van groote beteekenis, al gaat de onderzoeking van FECHNER dan ook over gewaarwordingen, terwijl de waarde met gevoelsverschijnselen in verband moet worden gebracht ¹⁾.

II. *Ontwikkeling der Grenswaardeleer en hare verspreiding.*

- Litteratuur.* Buiten het hooger gecit. werk van KAULLA.
 Correspondance JEVONS-WALRAS. Journ. des Econ. 1874.
 WILHELM BÖHMERT. W. Stanley Jevons und seine Bedeutung für die theoretische Nationalök. in England, Diss. Berlijn 1891.
 R. ZUCKERKANDL. Karl Menger. Zeitsch. f. Volksw. u. Soz. Pol. 1910. p. 251.
 J. SCHUMPETER. Karl Menger. Zeitsch. f. Volksw. u. Soz. Pol. 1921, p. 197.
 A. WEBER. Der Anteil Deutschlands an der Nation. ök. Forschung, p. 3.
 C. GIDE. Die Sozialök. Literatur in Frankreich, p. 31.
 B. OHLIN. Strömungen in der schwedischen Nationalök., p. 79.
 A. GRAZIANI. Sozialök. Forschung im heutigen Italiën, p. 127. Allen in „Die Wirtschaftswissenschaft nach dem Kriege. Festgabe für Lujo Brentano, 2 Bde. München 1925.
 R. SELIGMANN. Die Sozialökonomie in den Vereinigten Staaten, p. 59.
 ASHLEY. The present position of political Economy in England in: Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im neunzehnten Jahrhundert, 1908. Hierin ook een overzicht van Frankrijk, Skandinavië en Italië.
 CH. H. TURGEON. La valeur d'après les économistes anglais depuis Ad. Smith jusqu'à nos jours. Diss. Rennes. 1913.

¹⁾ Voor de verschillen tusschen gewaarwordingen en gevoelens zie E. B. TITCHENER (vert. O. KLEINS), Lehrbuch der Psychologie, Leipzig 1910. § 69, Gefühl und Empfindung.

§ 8. Tusschen GOSSEN en het optreden der stichters der nieuwe waardeleer lijkt er in de ontwikkeling hiervan een gaping van bijna twintig jaar te bestaan. Dit is echter slechts schijn.

LEON WALRAS deelt ons mede, dat zijn eerste onderzoekingen in deze richting dateeren van 1860 ¹⁾.

In 1862 deed STANLEY JEVONS op het Congres der „British Association for the advancement of Science” te Cambridge, een korte mededeeling in den zin der nieuwe waardeleer ²⁾, in 1866 een in de „Statistical Society of London” ³⁾.

Volgens BRENTANO doceerde MARSHALL, sinds 1869, op den grondslag der nieuwe theorie te Cambridge ⁴⁾. De eerste wiens werk echter een bredere belangstelling wekte was JEVONS, met zijn „Theory of political Economy” in 1871. JEVONS werd in 1835 te Liverpool geboren. Zijn levensloop bewijst ons, dat ook de ongunstigste omstandigheden hem, die roeping en vasthoudendheid bezit, niet verhinderen zijn doel te bereiken. Na, onder moeilijke omstandigheden natuurkunde te hebben gestudeerd, was JEVONS op voorspraak van een zijner professoren tot essayeur aan de Munt in Australië benoemd, Na heel wat ontberingen, beteekende dit voor hem een rijk bestaan. De gedachte aan de economische theorie liet hem echter niet los. „Geef mij een paar feiten, schreef hij aan zijne zuster, en ik zal er een theorie, die iets nieuws is, uit opbouwen” ⁵⁾. In 1859 houdt hij het niet langer uit en komt hij terug naar Engeland om economie te studeeren. In 1862 geeft hij, op eigen kosten, een geschiedenis van het disconto der Engelsche bank uit; dit werk blijft onopgemerkt, evenals zijn uiteenzetting over de nieuwe waardeleer op het congres te Cambridge. In 1863 wordt hij professor in de logica aan Owens College te Manchester, waar hij later ook de economie te doceeren krijgt.

Door zijn werk over de prijsdaling van het goud, in 1863 en dat

¹⁾ Correspondance JEVONS-WALRAS. Antwoord van WALRAS van 23 Mei '74.

²⁾ Correspondance. Brief JEVONS 12 Mei '74. BRENTANO: Entwicklung. De mededeeling is te vinden in het Rapport van het Congres, p. 158.

³⁾ Journal of the Statistical Society of London, Juni 1866.

⁴⁾ Entwicklung. Nergens vond ik dit bevestigd. KEYNES betwist het uitdrukkelijk. Ec. Journ. XXXIV, p. 330.

⁵⁾ BÖHMERT, p. 13, aan welk verdienstelijk werkje ik het meeste hierover ontleen.

over de waarschijnlijke uitputting der Engelsche kolenmijnen, in 1865, trok hij de aandacht van het groote publiek op zich. Zoo had hij de noodige autoriteit om ditmaal met zijn „Theory of Political Economy” de belangstelling te wekken. Van zijn latere werken is vooral zijn „Money and the mechanism of exchange”, verschenen in 1875, van belang. Hij verdronk in 1882. Van dit schoone, welgevulde leven, dat alleen vertroebeld wordt door een verbitterden strijd tegen de autoriteit van JOHN STUART MILL, zoo- wel op het gebied der logica als dat der economie, vormt de ontdekking der waardeleer het hoogtepunt.

Ook hij grijpt terug op BENTHAM en zijn hedonisme. „The object of economy”, zegt hij, „is to maximise happiness by purchasing pleasure, as it were, at the lowest cost of pain ¹⁾”. Uitgaande van de daling der nuttigheidslijn bij herhaalde behoeftenbevrediging ²⁾ is zijn doel de ruilverhoudingen tot nuttigheidsoverwegingen terug te voeren. Eene prijstheorie wist hij op dezen grondslag niet te ontwikkelen, omdat hij al te gemakkelijk van de grenswaardeschatting tot den prijs deduceert. Ook den aard dezer waardeschattingen onderzoekt hij niet, maar hij aanvaardt de daling der behoeften bij herhaling als gegeven. Hij erkende trouwens een bewuste waardeschatting alleen bij den ruil. Dit was mede een gevolg van zijn mathematische opvatting van het probleem, waardoor zijn doel er alleen op gericht was verhoudingen en functies te ontdekken ³⁾.

Zoo geeft zijn boek juist, wat aan een bevordering der nieuwe beschouwing zeer ten goede kon komen, een inleiding, die in groote lijnen de theorie aangeeft. Zijn werk is dan ook in Engeland met sympathie ontvangen, maar tot een bepaald debat erover is het niet gekomen. Op de verspreiding der leer kom ik verder terug.

§ 9. In hetzelfde jaar als JEVONS heeft KARL MENDER in Oostenrijk zijn „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre” uitgegeven, die hetzelfde probleem op vrijwel identieke wijze als JEVONS oplossen.

¹⁾ Theory of political Ec. p. 27.

²⁾ Hij erkent als voorloppers SENIOR, BANFIELD, JENNINGS.

³⁾ o.c., p. 3. „Economy, if it is to be a science at all, must be a mathematical science”. Over de motieven dezer mathematische behandeling: BÖHMERT, p. 19.

KARL MENDER¹⁾ werd geboren in 1841. Door zijn uitstekende eigenschappen tot een schitterende loopbaan voorbestemd, liet hij deze zonder aarzelen varen, en gaf zelfs in latere jaren zijn belangrijk professoraat te Weenen op, om zich geheel aan de studie te wijden.

Op 30-jarigen leeftijd schreef hij zijn „Grundsätze” dat voor ons zijn belangrijkste werk is, en waardoor hij zichzelf tot een der grondleggers der grenswaardeleer stempelde. De slechte ontvangst van zijn opvattingen in het wetenschappelijk-economisch milieu te Weenen, en het inzicht, dat het gebrek aan belangstelling, ja, de vijandigheid die zijn opvatting in Duitschland ondervond, voortspoot uit onverschilligheid t. o. van de theorie in het algemeen²⁾, leidde hem ertoe in 1883 te laten verschijnen zijn „Über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Oekonomie im besonderen”, waarmee hij dezen methodestrijd op principieel terrein overbracht. Gestorven in 1921, heeft hij nog mogen ondervinden, „dass seine fundamentalen Gedanken langsam und unmerklich über die Tagesdiskussion hinaus wuchsen und zum gesicherten Besitz der Wissenschaft wurden”³⁾.

De inhoud van het werk van MENDER kan men, naar het voorbeeld van KAULLA, samenvatten in 5 punten⁴⁾:

1. De beteekenis, die de goederen, aan welke wij waarde toekennen, voor ons hebben, is afgeleid van de behoeftenbevrediging.
2. De beteekenis der verschillende behoeftenbevredigingen is ongelijk en wordt door den graad hunner belangrijkheid bepaald.
3. Daardoor is de waarde der goederen eveneens ongelijk, de grootte ervan wordt bepaald door de beteekenis, die de behoeftenbevredigingen, welke zij geven, voor ons hebben.
4. Van een bepaalde eenheid is alleen de laatste, minst gewichtige, bevrediging afhankelijk.
5. De waarde wordt door dezen grensdienst bepaald. Ook een prijstheorie wist MENDER als eerste op grond van deze waardeleer te ontwikkelen. De grenzen van den ruil ziet hij daar „waar

¹⁾ Zie over hem het artikel van R. ZUCKERKANDL en dat van J. SCHUMPETER.

²⁾ SCHUMPETER, p. 204.

³⁾ SCHUMPETER, p. 205.

⁴⁾ R. KAULLA, *Geschichtliche Entwicklung*, p. 249.

aan geen hoeveelheid van het goed, dat men zelf bezit een kleinere beteekenis wordt toegekend dan aan een ander goed, dat men verkrijgen kan, en dit ook bij de andere partij het geval is".

Het was er ver van af, dat deze leer onmiddellijk algemeene erkenning vond. Wel kreeg het werk een gunstige bespreking in het „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaften“¹⁾, maar door de toonaangevende „Jahrbücher für Nat. Ökonomie und Statistik“ werd het uit de hoogte behandeld²⁾.

Zijne „Habilitation“ als privaatchoort, te Weenen, op grond van het boek, ging zelfs niet zonder moeite. Slechts dank zij zijn leerlingen: F. VON WIESER en E. VON BÖHM—BAWERK zou het werk van Menger den weerklank vinden, dien het verdient. Alvorens het echter zoo ver kwam, zou nog een derde zelfstandige uitwerker der grensgedachte optreden.

§ 10. MARIE ESPRIT LEON WALRAS³⁾ in 1834 te Evreux geboren, heeft, tengevolge van de zelfstandigheid van zijn denken, in zijne studie een opeenvolging van desillusies meegemaakt. Zijne opleiding aan de Ecole polytechnique liep geheel mis. Belangstellend in economische onderwerpen, waarschijnlijk door het lezen van het werk van zijn vader, die een niet onverdienstelijk econoom was, werd hij op een bijna toevallige wijze tot het professoraat te Lausanne geroepen. Dit gaf hem eindelijk de noodige rust, om zijn werk uit te denken. De resultaten hiervan publiceerde hij voor het eerst in een lezing voor de Académie des Sciences morales et politiques⁴⁾, in 1874, nadat hij reeds vanaf 1871 zijn col-

¹⁾ Jg. 1872, p. 183: Het geschrift is een der besten uit den laatsten tijd.

²⁾ 18e Band, 1872, p. 343. Het werk zou met vreugde begroet kunnen worden, wanneer het niet optrad met de pretentie een algemeen leerboek te zijn, terwijl het toch alleen maar een „mechanische Auseinandersetzung“ van studies over de begrippen: goed, waarde, ruil, prijs en geld is, „über welche der Verfasser einige neue Gesichtspunkte aufzustellen gesucht hat, ohne indes zu mehr als formell neuen Ergebnisse zu kommen(!)“. Verder werd den auteur en alle jongere krachten den raad gegeven zich op monografisch werk te concentreren en het schrijven van leerboeken aan de ouderen over te laten.

³⁾ Zie over hem J. SCHUMPETER: WALRAS, Zeitschrift f. Volksw. Soz. u. Verw. 1910, p. 397.

⁴⁾ Gepubliceerd in Journal des Economistes 1874, T. 34, p. 5. Principe d'une théorie mathématique de l'échange, later overgenomen als eerste opstel van de Théorie mathématique de la richesse sociale 1883.

leges te Lausanne op dezen grondslag had ingericht ¹⁾. Ook zijn doel is: de ruilverhoudingen, uitgaande van een hedonistisch standpunt, te verklaren, zonder op het wezen der waarde in te gaan ²⁾. Hij begint dan ook met een onderzoek van de prijsvorming op de vrije markt. Uitgaande van eene kritiek op de theorie van vraag en aanbod, komt hij tot het begrip der prijschaal. Van de arithmetische, geometrische en algebraïsche voorstellingen, die hiervan mogelijk zijn, kiest hij de geometrische en komt tot de conclusie, dat „l'offre effective d'une marchandise contre une autre est égale à la demande effective de cette autre, multipliée par son prix en la première.”

Ter verklaring van de curve van het aanbod, ontwikkelt hij zijne waardeleer, die merkwaardig dicht bij die van JEVONS staat; om in overeenstemming te blijven met de leer van zijn vader, noemt hij de grenswaarde: *râreté* ³⁾.

Zijne prijstheorie komt bijna neer op die van Menger. In zijne correspondentie met JEVONS wijst hij erop, dat deze er geene geeft, alhoewel hij overigens erkent, dat hij hem is voorgegaan ⁴⁾. Reeds vóór JEVONS zelf hem hierop wees, had een student der Leidsche Universiteit D'AULNIS DE BOUROUILL, de latere Utrechtsche Hoogleeraar, hierop zijn aandacht gevestigd.

§ 11. Het is wel merkwaardig, dat de nieuwe leer, vrijwel gelijktijdig, in drie verschillende landen, in bijna gelijken zin is opgesteld geworden. Men moet hierin „das historisch begründete Ergebniss des ganzen geistigen Milieus” zien ⁵⁾. De invloed van dit geestelijk milieu heeft zich, vooral bij JEVONS en WALRAS, misschien wat te sterk in hunne hedonistische terminologie geuit. De overeenstemming, die tusschen de verschillende werken bestaat heeft PANTALEONI ⁶⁾ ertoe verleid, in een groven aanval op Menger, dezen ervan te beschuldigen plagiaat te hebben gepleegd, ten opzichte van iedereen, die vóór hem kwam. Dankbare leerling, is

¹⁾ Correspondentie met JEVONS. J. d. Ec. 1874, T. 34, p. 417.

²⁾ VON WIESER: Nat. Wert., verwijt hem dit.

³⁾ Principe, p. 20.

⁴⁾ Correspond. Brief 23 Mei 74.

⁵⁾ KAULLA, Werttheorie, p. 245.

⁶⁾ Principi di Economica, 1889, p. 121.

VON BÖHM voor de eer van zijn leermeester opgekomen ¹⁾, hij heeft erop gewezen dat plagiaat ten opzichte van COURNOT en JENNINGS uitgesloten was, waar zij geen uitgewerkte leer hebben gegeven, dat GOSSEN geheel onbekend was tot in 1878 en dat MENDER reeds vóór 1871, zijn leerstellingen aan de Weensche Universiteit in manuscript had overgereikt, om als privaatdocent te worden toegelaten, zoodat ook plagiaat ten opzichte van JEVONS uitgesloten is.

Terecht wijst VON BÖHM er ook op, dat het veel moeilijker zou zijn geweest de leer van zijne voorgangers zóó zeer te wijzigen, als in zijn werk blijkt, dan deze leer geheel zelfstandig uit te denken. Want, indien het waar is dat, vergeleken bij de groote verschillen, die tusschen vroegere gelijktijdige waardetheorieën in de verschillende landen bestonden, de nieuwe waardeleer een internationaal karakter heeft, mag dit de oogen niet doen sluiten voor de verschillen, welke tusschen de drie werken bestaan.

JEVONS en WALRAS hebben gemeen, dat zij van de mathematische methode gebruik maken, waarbij WALRAS verder gaat dan JEVONS. Terwijl JEVONS echter geen theorie der prijsvorming kan ontwikkelen, gelukt dit WALRAS wel.

MENDER's werk heeft veel meer een psychologisch karakter, terwijl hij ook veel dieper op het wezen van het waardeverschijnsel zelf ingaat. Een methode, die, m. i. vruchtbaarder moest zijn, omdat zij meer inzicht geeft.

§ 12. Terwijl het contact tusschen de Fransche en de Engelsche tendens zeer gauw gevonden was, tengevolge van de banden, welke tusschen de economen dezer twee landen sinds de physiocraten en de classici bestonden, is het pas door het werk van LAUNHARDT ²⁾ in 1885, dat zij voor goed in Duitschland en Oostenrijk bekend werden ³⁾, zonder echter op de ontwikkeling aldaar een grooten invloed uit te oefenen. Deze geschiedde geheel onder invloed van MENDER, en wel voornamelijk door twee zijner leerlingen: F. VON WIESER en E. VON BÖHM—BAWERK.

¹⁾ Jahrb. f. Nat. Oek. u. Stat. 3e F. I 1891, p. 886.

²⁾ Mathematische Begründung der Volkswirtschaftslehre.

³⁾ Reeds vroeger was WALRAS vertaald en besproken. Zie W. LEXIS: Zur Mathematischen Oekonomischen Literatur, Zeitsch. f. d. ges. Staatsw. 1881, p. 427.

X

FRIEDRICH VON WIESER heeft in zijn eerste werk: „Ueber den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Werthes” van 1884, de psychologische zijde van het waardeprobleem tot in finesses uitgewerkt, en datgene, wat juist was in de oude kosten-theorie in de grenswaardeleer opgenomen, door een eigenaardige maar niet geheel juiste constructie van de leer der grensproductiviteit. Men noemt deze dan ook in Italië de „legge di Wieser”. Verder legt hij er den grondslag in van zijn leer der complementaire goederen, die hij uitvoeriger in zijn „Der Natürliche Werth” van 1889 heeft ontwikkeld. Deze leer, die van uit de beginselen der grenswaardeleer de waardeverhouding tusschen samenwerkende goederen en hun product tracht op te sporen, heeft voor het eerst de mogelijkheid geopend van een systematische verdeelingsleer. In 1903 opvolger van Menger aan de Universiteit te Weenen, heeft hij in zijn „Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft” van 1912, waarin hij het heele gebied der economie systematisch behandelt, zijne leer nader uitgewerkt en belangrijk verbeterd.

EUGEN VON BÖHM—BAWERK ¹⁾, wiens verdienste voor de ontwikkeling der economische theorie wij op dit oogenblik nog niet volledig kunnen overzien, is de grootste der grenswaardetheoretici.

In 1851 geboren te Brünn in Oostenrijk, is hij op 21-jarigen leeftijd afgestudeerd, promoveert op 24-jaar en wordt in 1880 privatdocent te Weenen. Het volgend jaar verschijnt zijn „Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre”, waarin zijne toekomstige ontwikkeling zich reeds openbaart. In 1884 nauwelijks 33 jaar oud, schrijft hij, als eerste deel van zijn werk over de kapitaalrente, zijn: „Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorieën”, een meesterwerk van omvattende kennis, nauwkeurige beschouwing en opbouwende kritiek. Twee jaar later verschijnt zijn „Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwertes”, waarin hij de leer van Menger op een glasheldere wijze algemeen toegankelijk maakt en aanzienlijk verrijkt. In 1889 verschijnt zijn „Positive Theorie des Kapitals”,

¹⁾ Zie over hem SCHUMPETER: Das wissenschaftliche Lebenswerk Eugen von Böhm-Bawerks, Zeitsch. f. Volksw. Soz. u. Verw., Bd. 23, p. 454 en de inleiding tot zijne „Gesammelte Schriften” uitgegeven door X. WEISS.

waarin hij een eigen verklaring van het renteverschijsel geeft. In 1889 tot belangrijke ambtelijke functies aan het ministerie van financiën geroepen, wordt hij Minister van financiën in 1895: van 1897 tot 1898 en van 1900 tot 1904. Deze praktische beslommeringen beletten hem niet zijn wetenschappelijk werk met belangrijke stukken van kritischen en polemischen aard te verrijken. Het meest trekken daarbij de aandacht, naast zijn polemieken over de waardeleer met DIETZEL in de jaren 1890—'92, de aanvullende beschouwingen en antikritiek in de „Exkurse” bij de derde uitgave van zijn „Kapital und Kapitalzins” in 1914.

In hetzelfde jaar is hij gestorven.

Voor de grenswaardeleer heeft VON BÖHM een bijna niet te overschatten beteekenis. Door hem heeft deze in het algemeen de vastheid en gedegenheid gekregen, die haar een zoo overwegende positie blijven verzekeren. Afgezien van de versterking en de verdieping, die hij op vrijwel elk punt aan de waardeleer heeft aangebracht, heeft hij haar voornamelijk op drie punten verrijkt:

- 1e. Heeft hij juister en vollediger dan VON WIESER, de leer der grensproductiviteit ontwikkeld en haar over een veel breeder gebied uitgebreid.
- 2e. Heeft hij als eerste, een volledige theorie der prijsvorming tot in finesses ontwikkeld.
- 3e. Heeft hij de beteekenis der grenswaardeleer voor economische onderzoekingen, in zijn werk over de rente, door haar toepassing op een der moeilijkste gebieden der economische theorie, op glansrijke wijze bewezen.

§ 13. Met VON WIESER en VON BÖHM is de grenswaardeleer innerlijk volgroeid.

Zij zijn het, die haar een overheerschende positie hebben bezorgd in de geheele wetenschappelijke wereld.

Het gemakkelijkst drong de leer door in *Oostenrijk*. Tezamen met VON WIESER en VON BÖHM, werkten daar E. SAX, die de beginselen der grenswaardeleer toepaste op de leer der financiën en ZUCKERKANDL; de psychologen MEINONG en VON EHRENFELS breidden haar psychologischen grondslag uit.

De mathematische richting, overgebracht door LAUNHARDT

vond haar eerste toepassing bij de prijsleer van AUSPITZ en LIEBEN en verder een belangrijken verdediger bij SCHUMPETER.

Deze aanhangers der mathematische methode zien in haar niets anders, dan een middel om op den grondslag der grenswaardeleer, juistere resultaten te bereiken.

§ 14. Zeer gemakkelijk drong de leer ook door in Italië. Reeds in zijn brief aan JEVONS haalt WALRAS eenige Italiaansche geleerden aan, die hun zegel aan die leer hechtten: H. ERRERA, BOCCARDO, BODIO en LARION ¹⁾. In 1874 bezorgt BODIO een vertaling van het werk van JEVONS ²⁾. Liet het zich aldus aanzien, dat het de Engelsch-Fransche uitwerking zou zijn, die in Italië de leiding zou houden, het werk van VON WIESER en VON BÖHM bracht daar verandering in. Daardoor kreeg de Oostenrijksche richting de overhand ³⁾, al werd deze invloed dan ook niet erkend ⁴⁾. Deze gemakkelijke overwinning wijt SCHUMPETER aan het feit, dat er geen klassieke school in Italië bestond. MAZZOLA en GRAZIANI breidden haar uit tot de financieeleer, in navolging van SAX ⁵⁾.

In mathematische richting gaat de leer van MAFFEO PANTALEONI ⁶⁾.

§ 15. Ook in Nederland is de grenswaardeleer onmiddellijk doorgedrongen. De invloed der klassieke economie, die voornamelijk in haar Ricardiaansche uitwerking in Nederland overheerschend was, stond de opkomst der nieuwe leer niet in den weg.

Alhoewel de leer het eerst in haar Engelsch-Fransche uitwerking bekend werd, is het niet de mathematische, maar de meer psychologische, Oostenrijksche leer, die op den duur, den grootsten invloed op den gedachtengang heeft uitgeoefend. Tot de vrijwel algemeene aanvaarding der grenswaardeleer, heeft het werk van N. G. PIER-

¹⁾ Correspondance.

²⁾ BÖHMERT, o.c., p. 15.

³⁾ A. GRAZIANI. Sulle relazioni fra gli studi economici in Italia e in Germania nel secolo XIX, in het verzamelwerk „Die Entwicklung der Deutsche Volkswirtschaftslehre im neunzehnten Jahrhundert, I Teil.,

⁴⁾ SCHUMPETER, o.c., p. 205.

⁵⁾ Dogmen und Methodengeschichte, p. 114.

MAZZOLA: I dati scientifici della finanza pubblica.

GRAZIANI: Sulla dottrina generale della imposte.

⁶⁾ Een volledig litteratuuroverzicht in: GRAZIANI, p. 127 vlg.

SON, die haar in zijn Leerboek¹⁾ overnam, het meest bijgedragen. Doordat deze en zijn collega's BEAUJON, D'AULNIS DE BOUROUILL²⁾ en GREVEN³⁾ de leer bij het universitair onderwijs aanvaardden, alleen met eenige reserve ten opzichte der toepassing van de wiskunde⁴⁾ drong de leer snel door. Men mag zeggen dat zij, vanaf 1887, het terrein vrijwel geheel veroverd had.

Bleven de ouderen de nieuwe leer meer beschouwen als een psychologische inleiding tot het probleem der objectieve ruilwaarde, de jongere economen uit deze dagen zagen onmiddellijk de groote beteekenis, die zij ook op zichzelf kon hebben. Nederland is misschien het eerste land geweest, buiten Oostenrijk, waar men van de grenswaardeleer gebruikt maakte bij kritisch werk⁵⁾ en haar methode op praktische economische problemen toepaste⁶⁾.

Toch was ook in Nederland de instemming niet volledig. Niemand minder dan de bekende jurist Mr. T. M. C. ASSER, die in deze recht van spreken had, doordat hij den gouden eerepenning der Leidsche academie had verworven met een werk over de waardeleer⁷⁾, uitte in een scherpe kritiek zijn ongenoegen over de nieuwe ontwikkeling, die z. i., alleen lang bekende dingen in een moeilijkeren en noodeloos gecompliceerden vorm weergaf⁸⁾.

Dit belette niet, dat vrijwel elk wetenschappelijk werk op de grenswaardeleer voortbouwde. Deze aanvaarding is nog algemeener geworden in de laatste jaren, door de synthetische uiteenzetting der grenswaardeleer in het boek van Prof. Dr. C. A. VERRIJN STUART⁹⁾, die haar ontwikkeling, in menig opzicht, samenvatte

¹⁾ Leerboek der staathuishoudkunde, 1e uitg. 1887. In de tweede uitg. van 1896 wordt ook von BÖHM's rentetheorie overgenomen.

²⁾ Niet juist is wat BÖHMERT zegt, dat D'AULNIS in '74 een vertaling van JEVONS' werk uitgaf. Wel zette hij JEVONS' leer uiteen in zijn proefschrift: Het inkomen der Maatschappij 1874.

³⁾ Deze betreurt reeds in 1889, dat Duitschland zoo weinig aandacht aan de leer schenkt. *Economist* 1889.

⁴⁾ Zie BEAUJON. Wiskunde in de Economie. *Economist* 1890.

⁵⁾ Dr. C. A. VERRIJN STUART: Ricardo en Marx. Haag 1890.

⁶⁾ Dr. A. J. COHEN STUART. Bijdrage tot de theorie der progressieve inkomstenbelasting.

⁷⁾ Verhandeling over staathuishoudkundig begrip der waarde 1858.

⁸⁾ Dr. T. M. C. ASSER. Frédéric Bastiat et les neo-économistes autrichiens, *Journal des Econ.* 1893, p. 337.

⁹⁾ De Grondslagen der Volkshuishouding.

en haar meermalen in eene juistere en doeltreffender formuleering wist weer te geven.

In *Vlaanderen* heeft men grootendeels den algemeenen Nederlandschen gedachtengang gevolgd. Alleen heeft het feit, dat de Vlamingen verstooten bleven van een eigen hooger onderwijs zich ook hierin gewroken, zoodat de belangstelling voor theoretische economische problemen later kwam en niet zoo ver doordrong als in het Noorden. Daardoor kwam men hier ook niet tot een scherpe theoretische omlijning, maar de auteurs, die, in de laatste jaren, de belangstelling voor theoretische economische problemen trachten op te wekken sluiten zich in hoofdzaak bij de grenswaardeleer aan. Zoo E. VLIEBERGH ¹⁾ en B. MISSIAEN ²⁾. De invloed der Fransche ontwikkeling, die t. o. der leer eenigszins apathisch is, doet zich hier ook gevoelen, terwijl de illusie, aldaar door TARDE gewekt nopens de mogelijkheid eener rechtstreeksche meting der maatschappelijke waarde, die in Frankrijk wel uitgebloeid is, hier haar invloed nog doet gevoelen.

§ 16. Even gemakkelijk zijn de *Skandinavische landen* door de grenswaardeleer veroverd geworden. Ook hier vond zij een loyale opname, zonder chicane ³⁾. Dit is te danken geweest aan den iets ouderen DAVIDSON, aan WICKSTEED en vooral aan WICKSELL, die in menig opzicht de grenswaardetheorie uitdiepte, er nieuwe aspecten van belichtte in zijn „Über Wert, Kapital und Rente” van 1893, later in zijn „Vorlesungen über Nationökonomie ⁴⁾ (Zweedsch 1901, Duitsch 1913 verschenen) en o. a. de leer van de waardeversterving van het geld in verband met VON BÖHM'S rentetheorie uitwerkte, in zijn „Geldzins und Güterpreise” van 1898.

Twee der belangrijkste bestrijders der grenswaardeleer komen echter ook uit de Skandinavische landen: SCHARLING in haar beginperiode; CASSEL in den laatsten tijd.

§ 17. In *Engeland* wist JEVONS, zoo al niet de algemeene instemming met zijn leer, dan toch ten minste belangstelling er voor

¹⁾ E. VLIEBERGH. *Beginnelsen der Volkshuishoudkunde*. Br. 1920, p. 48 vlg.

²⁾ Dr. B. MISSIAEN O. CAP. *Volkshuishoudkunde*, p. 88 vlg.

³⁾ SCHUMPETER. C. Menger, p. 205.

⁴⁾ BERTIL ÖHLIN. *Strömungen in der Schwedischen Nationalökonomie* in: *Die Wirtschaftsw. nach dem Kriege*. II, p. 83.

te wekken ¹⁾. Het sterke traditionalistisch karakter, ook der wetenschap, in dit land had, in het begin, ontstemming over de aanvallen op de klassieken ten gevolge ²⁾. De klassieke traditie, zegt TURGEON zeer aardig „se dénoue aux mains de STANLEY JEVOYS, qui fut un innovateur hardi, et elle se brise aux mains de MAC LEOD, qui fut un démolisseur passionné, elle se détend avec CAIRNESS, qui s'applique à atténuer et à corriger les exagérations de la doctrine traditionnelle et elle se renoue avec MARSHALL” ³⁾.

De verdere ontwikkeling is in zeer groote mate bepaald door A. MARSHALL, die in de verschillende uitgaven van zijn „Principles” langzamerhand meer en meer beteekenis aan de grenswaardeleer ging hechten, zonder echter den band met de klassieken ooit geheel door te snijden ⁴⁾. Dit leidde hem tot een eigenaardige dualistische waardeleer, waarin zoowel het grenswaardebeginsel als het kostenbeginsel wordt opgenomen.

De latere volgelingen der grenswaardeleer, zooals SMART, FOXWELL, EDGEWORTH, CHAPMAN sluiten zich hier vrijwel bij aan. Zij zien zichzelf dan ook aan als de voortzetters van de klassieke leer ⁵⁾, met een sterk mathematischen inslag, die hen in de Oostenrijksche richting een onhandige uitwerking doen zien ⁶⁾.

In dezen traditionalistischen vorm heeft de grenswaardeleer in Engeland ook het socialistische kamp veroverd. De „Fabians” hebben sinds 1904 hunne opvattingen in den vorm der grenswaardeleer uiteengezet ⁷⁾.

§ 18. In de *Vereenigde Staten* werd de nieuwe waardeleer niet

¹⁾ W. SCHARLING. Grenznutzentheorie u. Grenzwertlehre. Jahrb. f. Nat. Oek. u. St. 1904, p. 5 is van een andere meening. Hij citeert verschillende werken, na dat van JEVONS verschenen, die hem niet vermelden. De opvatting van TURGEON lijkt echter juist.

²⁾ SCHUMPETER. Dogmen und Methodengesch., p. 115.

³⁾ C. A. TURGEON, o.c., p. 249.

⁴⁾ ASHLEY: o.c. zegt dat de „marginalists” zich nauwelijks bewust waren te schaden aan een gebouw, dat zij meenden op te bouwen.

⁵⁾ Terecht merkt J. SCHUMPETER echter op, dat zij vergeten dat het de grenswaardeleer is, die de mathematische uitwerking mogelijk heeft gemaakt. Edgeworth und die neuere Wirtschaftstheorie. Weltwirtschaftsl. Archiv Bd. 23, p. 187.

⁶⁾ Interessant hierover C. H. TURGEON: La valeur etc., p. 336 en vlgde, gedeeltelijk op grond van persoonlijke correspondentie.

⁷⁾ BERN. SHAW: Die Englischen Fabians und die deutsche Sozialdemokratie in Deutschen Worten, 1904, p. 367.

zoozeer gerecipieerd als dat men er, een beetje laat, tot een zelfstandige uitwerking van kwam. Vanaf 1881 heeft CLARK, die samen met VON BÖHM bij KNIES in Heidelberg gestudeerd heeft ¹⁾, een leer ontwikkeld, die op het grenswaardebeginsel steunt, maar tenslotte aan de waarde eenen anderen maatstaf aanlegt ²⁾. Op een oogenblik dat de, tot dan overheerschende, invloed van CAREY aan het afnemen is, gaat hij terug op RICARDO en breidt het beginsel van diens pachtleer uit tot alle productiefactoren. Daarbij houdt hij er rekening mede, dat ook de arbeid bij toename een steeds vermeerderend leed veroorzaakt. De vermoeienis, de „disutility” die de juist niet meer bestede arbeid zou veroorzaken, is de maatstaf der waarde.

Als aanhangers der grenswaardeleer, het weze dan met min of meer persoonlijke eigenaardigheden, zijn FETTER, TAUSSIG, met zekere restricties DAVENPORT en ook IRVING FISHER te noemen.

De jongste ontwikkeling in de economie in de Vereenigde Staten houdt zich niet gaarne met theoretische problemen bezig, maar richt zich meer op zuiver quantitatief onderzoek, waarbij echter wel, bewust of onbewust, op de beginselen der grenswaardeleer wordt voortgebouwd. Toch schijnt het oogenblik, waarop men het belang van het zuiver theoretisch onderzoek weer zal gaan inzien, niet meer veraf te zijn. Zoo betreurt DAVID FRIDAY ³⁾ dat, in de laatste tien jaren, geen belangrijk werk over de waardeleer meer verschenen is.

§ 19. In *Frankrijk* is de leer zeer langzaam doorgedrongen. Dit is des te meer te verwonderen, omdat men daar altijd de voorkeur aan de deductieve methode gegeven heeft en de leer voor volgelingen van J. B. SAY gemakkelijk toegankelijk moest zijn. GIDE, die nog in 1908 zegt, dat „La France a été jusqu'à présent obstinément fermée” voor de grenswaardeleer, wijdt dit aan het feit, dat men in haar slechts een overdenken der klassieke leer zag ⁴⁾.

¹⁾ E. SELIGMAN: o.c., p. 69.

²⁾ In the New Englander. Uitgebreider in Yale Review. November 1892. Hij kende toen het werk noch van JEVONS, noch dat der Oostenrijkers. Distribution of Wealth. p. 376, noot.

³⁾ An extension of valuetheory Quart. Journ. 1921, p. 197.

⁴⁾ GIDE en RIST. Les doctrines économiques. Les Hédonistes, p. 130, 2e uitg.

Na de publicatie van het artikel van WALRAS, die vanuit Lausanne, weinig invloed kon uitoefenen op de ontwikkeling, treedt er een stilte in tot 1881, wanneer GIDE, die de propagandist van de leer is geweest in dit land, de belangstelling tracht op te wekken ¹⁾.

Ook dit heeft niet veel geholpen. Auteurs als: M. BLOCH, MOLINARI YVES GUYOT, LEROY-BEAULIEU staan niet antipathiek maar onverschillig t. o. der grenswaardeleer, terwijl de wiskundige formuleering van WALRAS hen afschrikt ²⁾.

De ontwikkeling is verder tegengehouden, door de poging eene waardeleer te ontwikkelen, rechtstreeks steunende op de maatschappelijke gebruikswaarde. Deze richting, die voornl. steunt op G. TARDE, was echter tot onvruchtbaarheid gedoemd, omdat zij economische en sociale problemen door elkander werpt. Daarnaast kwam de Duitsche invloed der historische school, die van de abstracte methode der grenswaardeleer afkeerig was. Doordat de grenswaardeleer gedurende langen tijd geen professoraten wist te verkrijgen is zij vrijwel nooit systematisch ontwikkeld geworden. Ook nog in den laatsten tijd, komt er uit Frankrijk kritiek, die getuigt van een onvoldoende doorwerking ³⁾. Het is niet te verwonderen, dat GIDE, in zijn laatste overzicht, als het ware verwijst naar een overzicht van dertig jaar geleden en er dezelfde oorzaken van achterlijkheid in aanwijst ⁴⁾. Ondertusschen werd in Fransch-Zwitserland het werk van WALRAS voortgezet door zijn leerling VILFREDO PARETO, die de gedachte van het economisch evenwicht, dat ten grondslag ligt aan WALRAS' beschouwingen op de spits drijft en er een zeer aparte ontwikkeling op weet te bouwen, die wel, volgens hemzelf, zeer scherp moet onderscheiden worden van de grenswaardeleer ⁵⁾, maar er vrijwel op neerkomt.

§ 20. In *Duitschland* stond de historische school met haar philosophische opvatting van het waardebegrip, waarbij wel het sub-

¹⁾ Journal des Ec. 4e. Sér. T. 16, pp. 179 vlgde. La théorie de l'économie politique d'après STANLEY JEVONS.

²⁾ SCHUMPETER. Dogmen und Methodengeschichte, p. 114.

³⁾ C. TURGEON in de Revue d'Econ. pol. van 1925.

⁴⁾ GIDE o.c., p. 33 vlg.

⁵⁾ L'économie pure. Brochure 1902.

jectieve karakterd er gebruikswaarde erkend werd, maar, tengevolge der soortelijke opvatting der waarde, de meetbaarheid voor onmogelijk werd gehouden (zoo SCHMOLLER), de ontwikkeling der waardeleer in den weg. Daarbij geraakte men onmiddellijk verward in den methodestrijd, die een juist perspectief op het vraagstuk in den weg stond. Ook hier beschikte de grenswaardeleer, gedurende langen tijd, niet over professoraten. Het gebrek aan kennis omtrent de waardeleer, bij haar bestrijders, is dan ook verbazend ¹⁾. Wanneer daarin in lateren tijd, eenige verandering is gekomen, dan is dit voor een goed deel te danken aan den Oostenrijker PHILIPPOVICH, die in zijn „Grundriss der politischen Oekonomie” dat vrijwel algemeen als leerboek wordt gebruikt, de grenswaardeleer heeft overgenomen ²⁾. Opmerkelijk bij dezen vooruitgang in den jongsten tijd is, dat juist vele jongere socialistisch georiënteerde auteurs, zooals LANDAUER en LEDERER, op de grenswaardeleer voortbouwen.

Toch is deze leer in Duitschland nooit inheemsch geworden. Integendeel hare hardnekkigste bestrijders komen van daar. De opleving van de theoretische belangstelling na den oorlog is niet haar, maar haar meest beteekenenden tegenstander, CASSEL ten goede gekomen ³⁾.

III. *Andere tendenzen*

§ 21. De grenswaardeleer heeft zich sinds 1870 langzamerhand ontwikkeld tot het centrale punt, waaromheen de strijd om de waardeleer gestreden wordt. Zij heeft als zoodanig de kostentheorie verdrongen. De laatste poging om deze theorie integraal te handhaven, dateert van ongeveer 1895, toen DIETZEL in verschillende opstellen, culmineerende in zijn „Theoretische Sozialökonomie” tracht te bewijzen, dat de nieuwe waardeleer eigenlijk niets anders is dan een slechte uitwerking van de oude. De strijd die, naar aanleiding van deze opstellen, tusschen DIET-

¹⁾ Nog in 1910 schrijft LIEFMANN: H. GOSSEN und seine Lehre. Jahrb. f. N. O. 1910 p. 483 vlg., dat Gossen in Duitschland weinig genoemd en gelezen wordt.

²⁾ ZUCKERKANDL o.c., p. 257.

³⁾ A. WEBER, o.c., p. 29.

ZEL en VON BÖHM ontstaan is, is van het grootste gewicht en werd van beide zijden met groot talent en scherpe dialectiek gevoerd. De grenswaardeleer heeft echter overwonnen. Wel is later nog dikwijls getracht, overeenstemming te brengen tusschen de grenswaardeleer en de leer van RICARDO of de arbeidswaardeleer van MARX, maar dit is dan steeds geschied met eerbiediging van de wetten die de grenswaardeleer ontdekt heeft, althans zooals deze auteurs zich die voorstellen. Deze pogingen zijn dan ook voor een deel afkomstig, van aanhangers der grenswaardeleer zelf. Maar ook de opvattingen van KALINOFF die de grenswaardeleer in overeenstemming wil brengen met de leer van RICARDO en die van BERNSTEIN, KUYPER en anderen die haar met de waardeleer van MARX wilden verzoenen, gaan uit van de logische onaantastbaarheid der grenswaardeleer.

§ 22. De veelvuldigste en meest succesvolle bestrijding der grenswaardeleer is afkomstig van hen, die den psychologischen grondslag der grenswaardeleer aantasten. Deze bestrijding richt zich voornamelijk tegen den hedonistischen grondslag, waarop de stichters dezer leer haar hebben gebaseerd. Zij is opgekomen op het einde van de 19e eeuw en vindt haar beste formuleering in de werken van CUHEL en DAVENPORT. Deze auteurs hebben echter zelf ingezien dat daardoor geen kritiek werd geleverd op het beginsel der grenswaardeleer, daar het mogelijk is deze leer te handhaven zonder aanhanger te zijn van eene hedonistische psychologie. Men kan dan ook zeggen, dat de strijd in dit opzicht beslist is en dat de latere aanhangers der grenswaardeleer, voor zoover dit noodig was, door voorzigtiger formuleering harer stellingen het gevaar, voort te bouwen op eenen verworpen psychologischen grondslag, hebben weten te vermijden.

Daarentegen wordt in den laatsten tijd de grenswaardeleer verweten, niet voldoende rekening te houden met het comparatieve karakter van het waardebegrip. De eerste die hier met nadruk op gewezen heeft is BOURGUIN geweest in 1895, zonder dat hij een juiste oplossing voor de moeilijkheid heeft kunnen geven. De werken van AMONN en KEILHAU wijzen in den laatsten tijd in eenzelfde richting.

LIEFMANN tracht anderzijds sinds ongeveer 15 jaar aan te toonen, dat de grenswaardeleer van volstrekt verkeerde psychologische premissen zou uitgaan en dat zij het ware karakter der economische handelingen over het hoofd zou zien, echter zonder dat hij veel aanhangers voor zijn stelsel heeft kunnen vinden. Wanneer hij zegt, dat men voor elk goed de verkregen en de opgeofferde behoeftenbevredigingen moet vergelijken, is dit ongetwijfeld niet onjuist, maar hij is er niet in geslaagd duidelijk te maken dat een dergelijke vergelijking mogelijk zou zijn, zonder dat men eerst een waardeleer ontwikkeld heeft.

§ 23. Men heeft de grenswaardeleer verweten, dat zij haar aandacht te veel zou concentreeren op den enkelen mensch en er zich niet voldoende bewust van zou zijn, dat het economisch leven, wanneer het zich in maatschappelijken vorm voltrekt, door andere wetten wordt beheerscht dan die, welke voor den enkeling gelden.

In Frankrijk heeft deze gedachtengang er toe geleid, dat, op A. COMTE voortbouwende auteurs, hebben getracht, in navolging van G. TARDE, te komen tot een meten der maatschappelijke behoeften in hun geheel, zonder dat zij er evenwel in geslaagd zijn dezen gedachtengang tot een waardeleer uit te bouwen.

In Duitschland is de, door vrijwel dezelfde opvatting gedragen, gedachte verdedigd, dat het maatschappelijk samenleven door wetten wordt beheerscht, die uit het wezen der samenleving zelf voortvloeien en dat de economische wetten met deze sociale bepaaldheid rekening moeten houden. Deze school die zeer sterk onder den invloed staat van den rechtsphilosoof STAMMLER, heeft in K. DIEHL eenen bekwamen apologeet gevonden, terwijl R. STOLZMANN getracht heeft, met meer ijver dan inzicht, uit dezen gedachtengang een zelfstandige waardeleer te ontwikkelen, die echter niet meer dan een poging gebleven is.

In dezelfde richting gaat F. OPPENHEIMER; uitgaande van eene maatschappij van gelijken, tracht hij eene waardeleer te ontwikkelen, die gebaseerd is op de gelijkheid van het inkomen der economische subjecten, bij volledige vrije concurrentie. Zoo komt hij tot de conclusie, dat alle inkomenverschillen, die in de tegenwoordige maatschappij worden waargenomen, geweten moeten

worden, hetzij aan verschillen in qualificatie, hetzij aan monopolieposities. Aldus maakt hij den weg vrij voor zijne theorie van het liberaal socialisme, waarin het monopolie, dat hij ten opzichte van het grondbezit acht te bestaan, als oorzaak van de maatschappelijke nooden wordt beschouwd. Deze politieke opvatting heeft ongetwijfeld den bouw zijner waardeleer zelf in hooge mate beïnvloed. OPPENHEIMER is er dan ook niet in geslaagd, anderen, dan hen die op voorhand reeds van het bestaan van een dergelijk grondmonopolie overtuigd waren, de juistheid zijner waardeleer te doen aanvaarden.

§ 24. Uitgaande van dezelfde beginselen omtrent de behoeftenbevrediging als waarop de grenswaardeleer gebouwd is, heeft CASSEL getracht zelfstandig eene prijstheorie op te bouwen. Hij beperkt zich opzettelijk tot het ruilverkeer omdat z. i. alleen hier een kwantitatieve bepaling mogelijk is. Door middel van een uitgebreid equatiesysteem, waarin ineens de prijzen van alle goederen als onbekenden zijn opgenomen, heeft hij nagegaan welke factoren voor de prijsvorming van beteekenis zijn. Hij heeft daardoor het inzicht in het prijsprobleem ongetwijfeld verhelderd, zonder er echter in geslaagd te zijn, de overtolligheid van het waardebegrip aan te toonen. Immers de zwakheid zijner theorie, die daarin bestaat, dat de factoren die volgens hem de prijzen bepalen zelf weer gedeeltelijk van deze prijzen afhankelijk zijn, is terug te voeren tot het ontbreken van een waardebegrip.

HOOFDSTUK II.

HET WAARDEBEGRIIP IN DE ECONOMIE.

I. *Het wezen der waarde in het algemeen en in de economie in het bijzonder.*

Litteratuur :

- G. TARDE. La psychologie en économie politique. Revue philosophique 1881.
FR. VON WIESER. Ueber den Ursprung und die Hauptgesetze des Wirthschaftlichen Werthes, 1884.
A. MEINONG. Psychologisch-Ethische Untersuchungen zur Werttheorie 1894.
C. VON EHRENFELS. System der Werttheorie, I 1897.
FR. VON GOTTL. Der Wertgedanke, ein verhülltes Dogma der Nationalökonomie. Diss. Heidelb. 1897.
Jhr. N. J. VAN SUCHTELEN. De waarde als psychisch verschijnsel. Eene studie over de gronden der waardeering. Amsterdam 1911.
KARL I. WEISS. Studien zur allgemeinen Theorie des Wertes. Diss. Tüb. 1913.
J. E. HEYDE. Ueber den Wertbegriff. Diss. Greifswald 1916.
FR. BAMBERGER. Untersuchungen zur Entstehung des Wertproblems in der Philosophie des 19 Jahrhunderts 1924.

§ 25. Wat is waarde?

Met de oplossing dezer vraag hebben zich, vanaf het oogenblik, dat men zich niet meer met de „deus ex machina” van een „value in exchange” die geheel los stond van wat men onder het begrip „waarde”, gewoon was te verstaan, tevreden wilde stellen, talrijke economen bezig gehouden. Maar de waarde is niet uitsluitend een begrip der economie. Zij is tevens, vooral sinds R. H. LOTZE, voortbouwende op de Duitsche idealistische filosofie ¹⁾, het waardebegrip tot centraal punt maakte van zijn systeem, het

¹⁾ BAMBERGER, o.c. p. 57.

voorwerp geweest van een reeks scherpzinnige wijsgeerige onderzoekingen ¹⁾. Deze philosophische onderzoekingen zijn niet zonder invloed gebleven op de waarde-opvatting der Duitsche gebruikswaardeleer. Een invloed die onvruchtbaar was, omdat het verband tusschen het waardebegrip en de economische verschijnselen niet kon worden gelegd. Deze onvruchtbaarheid was een gevolg van het gebrek aan rijpheid in de economische bespiegelingen, en was niet aan de philosophie te wijten. Immers, ondanks het streven naar een „absolute waarde” dat wij reeds bij LOTZE vinden en dat in de Duitsche philosophie steeds wederkeert, kon men er de oogen niet voor sluiten, dat „das was gewertet werden soll, wird gemessen an den Verhältnissen, Bedürfnissen, Wollungen und Wünschen des wertenden Geistes ²⁾” en SCHOPENHAUER zegt, daarmede den weg wijzende naar zijnen leermeester KANT, die door zijne kennistheorie de moderne waardeleer mogelijk heeft gemaakt ³⁾: „Jeder Wert ist eine Vergleichungsgrösze, ja er steht notwendig in doppelter Relation, denn erstlich ist er relativ indem er für Jemanden ist, und zweitens ist er komparativ, indem er ein Vergleich mit etwas anderem, wonach er geschätzt wird, ist. Ausser diesen zwei Relationen gesetzt, verliert der Wert allen Sinn und Bedeutung ⁴⁾”. Eene definitie, die als het ware het motto kan vormen der moderne waardeleer.

§ 26. Het is opmerkelijk, hoe vrij de stichters der nieuwe waardeleer in hunne onderzoekingen stonden, tegenover deze philosophische beschouwingen. Men voelt bij elk van hen den wensch om niet van een bepaald begrip uit te redeneeren, maar zich te houden aan de feiten, zooals zij zich in het dagelijksch leven voordoen. Wanneer zij al niet, zooals JEVONS ⁵⁾, het begrip der waarde vanwege zijn dubbelzinnigheid verbannen uit hunne terminologie, beperken zij er zich althans toe, als Menger, den nadruk te leggen

¹⁾ De bedoeling van het werk van F. BAMBERGER is, een overzicht te geven van de ontwikkeling der philosophische waardeleer. Tot hiertoe is echter slechts het eerste deeltje, handelend over LOTZE, verschenen (1924).

²⁾ LOTZE, gec. bij BAMBERGER, p. 77.

³⁾ Zoo ook KÜCHIRO SODA in: Geld und Wert. Diss. Tübingen 1909, p. 89.

⁴⁾ Die beiden Grundprobleme der Ethik, 1841.

⁵⁾ Theory of political Ec.

op het relatieve karakter der waarde en zeggen, dat zij „noch eene eigenschap der goederen, noch eene op zichzelf staande zaak is” ¹⁾. Zij is, zegt Menger een „Urtheil” over de goederen; zij is, zegt von Böhm-Bawerk nog veel later, een „eigentümlicher Art der Anerkennung” ²⁾. In zooverre gaat von Böhm verder, dat hij naast het economische, andere waardebegrippen erkent. In zijne „Grundzüge” vermeldt hij, dat het waardebegrip vele beteekenissen heeft buiten de economische ³⁾. Het gemeenschappelijke in deze verschillende waardebegrippen op te sporen is echter niet de taak der economie ⁴⁾. Ook hij legt dus tenslotte alleen den nadruk op het subjectieve karakter der waarde. Alleen F. von Wieser maakt op deze neutrale houding eene uitzondering. In zijn „Ursprung” tracht hij eene zelfstandige verklaring van het waardebegrip te geven, die, alhoewel zij vele oorspronkelijke opmerkingen bevat, in haar geheel toch als mislukt moet worden beschouwd.

Had Menger zich op het verstand beroepen door te spreken van een oordeel en is ook volgens von Böhm de waardeering iets dergelijks, von Wieser gaat geheel de psychologische richting uit, doordat bij hem het waardebegrip zich geheel oplost in het waarde-affect. Niet het verstandelijk oordeel, alleen het gemoed is, volgens hem, bij de waardeering betrokken. Het is „ein persönliches Interesse” ⁵⁾ zijn „Inhalt.... ist einzig aus dem menschlichen Innern genommen” ⁶⁾. Niet de waarde moet men leeren kennen, maar de subjectieve daad der waardeschatting ⁷⁾. Toch voelt hij, dat dit zuiver subjectief gevoel niet bevredigend is, en zegt dat „nur ein mit Grund den Gütern zugewendetes Interesse als Werth ausgesagt werden darf” ⁸⁾, waardoor het criterium weer naar het goed wordt verlegd. Nog in zijn „Natürliche Werth” zegt hij zeer aardig, maar onjuist, dat wie de waarde schat, is „ähnlich dem Dichter,

¹⁾ Grundsätze, p. 86.

²⁾ Pos. Theor. 4e uitg., p. 158.

³⁾ Zijn latere geschriften zijn beïnvloed door Ehrenfels, waarover verder.

⁴⁾ Pos. Theorie, p. 158. Zoo ook in Art. Wert in Hwb. d. Stsw.

⁵⁾ Ursprung, p. 10.

⁶⁾ id. p. 11.

⁷⁾ id. p. 34.

⁸⁾ id. p. 12.

der ein Gefühl in Worte fasst, welches alle Menschen von Empfindung wortlos kennen" ¹⁾).

De tegenstelling tusschen Menger en von Wieser heeft Sax de vraag doen opwerpen, of de waarde een zaak van het intellect of van het gevoel is, terwijl hij wijst op de tweeslachtigheid van den gekozen term „waardeschatting" die zoowel een onnauwkeurig oordeel als „liefhebben" kan beteekenen ²⁾).

De tegenstelling tusschen deze twee richtingen is niet van beteekenis ontbloot. Volgens von Wieser is de waarde niets anders dan het psychologisch gebeuren zelf, hij verwacht blijkbaar het waardeffect met de waarde ³⁾. Alhoewel ook Menger en von Böhm, zooals zal blijken, wanneer wij de grootte der waarde bespreken, den oorsprong der waarde zien in het affect, meenen zij toch dat dit affect niet de waarde zelf is, en dat deze pas door een daad van het verstand ontstaat. Bij deze opvatting, die zij echter al te kort geformuleerd hebben, heeft hun waarschijnlijk voorgezweefd de gedachte, dat de waarde een verhoudingsbegrip is. En verhoudingen kunnen alleen door het intellect worden vastgesteld.

Niet aldus von Wieser. Doel van zijn onderzoek is, zooals hij zelf zegt, niet de waarde, maar hetgeen de mensch bij zichzelf waarneemt wanneer hij een waarde „ondergaat". De „Werthdoctrin ist angewandte Psychologie ⁴⁾". Daardoor beperkt hij het probleem op een ontoelaatbare wijze, want niet de psychologie, maar alleen de philosophische bespiegeling kan ons een inzicht geven in een begrip, dat ongetwijfeld buiten den scheppenden geest van den

¹⁾ o.c., p. 3.

²⁾ Dr. E. Sax. *Grundlegung der theoretischen Staatswirtschaft*. Wien 1887, p. 252 vlg. Benigszins komisch doet het aan Maur. Block in zijn werk, „*Les progrès de la science économique*" 1890 T. 1, p. 145, naar aanleiding van deze opmerking de klacht te hooren uiten, dat het jammer is dat Sax „n'a pas approfondi son examen". Alsof deze vraag zoo tusschendoor was uit te maken. Block neemt zelf een eclectisch standpunt in. In het algemeen zal „la valeur un effet de l'instinct" zijn, meent hij; hetgeen hem niet verhinderd heeft p. 119 te zeggen, dat het een verhouding tot het goed is, die elk volgens zijn eigen „jugement intéressé" beoordeelt.

³⁾ Zeer kenmerkend is, dat hij eenerzijds zegt dat het „Interesse gibt den Inhalt des Werthes (p. 82) en een paar blz. verder „Es ist das Interesse worin der Güterwerth... seinen Ursprung hat."

⁴⁾ Ursprung, p. 59.

mensch niet denkbaar is, maar waarvoor het goed, dat het affect tot stand brengt, even essentiëel is.

§ 27. De beperking, die de stichters der grenswaardeleer zich hadden opgelegd, om niet in de philosophische meeningsverschillen verstrikt te geraken, heeft dus niet tot het gewenschte resultaat geleid. Het probleem keert in den vorm van de vraag naar het wesen der economische waarde terug. Voor het eerst is op dezen onbevredigenden toestand een scherp licht geworpen door een brilant werkje, dat echter, zooals verwacht moest worden, weinig positieve uitkomst gaf, nl. dat van F. GOTTL in 1897. De „Wertforschung“ zegt hij, „ist sich nicht genügend über sich selber, ihr Weshalb und Wohin im klaren ¹⁾“. Zij gaat van de naïeve veronderstelling uit, „es sei der Wissenschaft unter . . . Wert ein Singular-objekt vorgesetzt ²⁾“. Dit is niet het geval. Reeds het feit, dat men afwisselend over „waarde“ en „economische waarde“ spreekt, bewijst, hoe „dunkel und vollkommen ungeklärt dieses Verhältniss im Rahmen der „Wertlehre“ geblieben ist“ ³⁾. Het is eerst noodig te weten, *wat* waarde in het algemeen is, voor men over de economische waarde kan spreken ⁴⁾. Zooals de toestand nu is — hij geeft ruim dertig verschillende definities van de waarde (grootendeels ontleend aan oudere economen) — gaat elk uit van de juistheid der eigen definitie en behandelt daardoor vanzelf de andere als foutief ⁵⁾. Ook het zoeken naar wat er gemeenschappelijk in deze definities is, kan geen oplossing brengen „denn entweder ist der Wertgedanke richtig, dann aber wäre nicht unter Verschiedenes, mit je einem Kerne von Gemeinsamen zu unterscheiden, sondern einfach zwischen Richtigem und Fehlerhaftem in der Stellung des „Wertproblems“. Oder der Wertgedanke entbehrt der Wahrheit, dann kann man überhaupt nicht mehr, und weder von einem, noch von verschiedenen „Wertproblemen“ reden“. Het is dan ook de fout van NEUMANN in zijne artikels, dat hij de verschillende opvattingen der waarde, die elkander uitsluiten, naast elkander plaatst.

¹⁾ o.c., p. 17.

²⁾ id. p. 22.

³⁾ id. p. 35.

⁴⁾ id. p. 35.

⁵⁾ id. p. 57.

Het antwoord dat VON BÖHM aan GOTTL gaf ¹⁾ was een verlegenhedsantwoord. Zoo erg als GOTTL het voorstelt is het niet. De opruiming der oude begrippen gaat misschien wel wat langzaam, maar er is vooruitgang en dan: de problemen die wij onder den naam „Waarde” bespreken, kunnen wij niet omzeilen, en de bespreking zal ook in de toekomst, zoowel in de wetenschap als in de volkstaal wel „Werttheorie” blijven heeten. De kern van de kritiek van GOTTL op hetgeen omtrent het wezen der waarde geleerd wordt, tracht hij op deze manier te ontgaan. ²⁾

§ 28. Het heeft ondertusschen niet ontbroken aan pogingen, om in het wezen der waarde dieper door te dringen.

Reeds in 1881 heeft G. TARDE ³⁾ de verhouding van het algemeene waardeprobleem, ten opzichte van het economische, onderzocht. De waarde is volgens hem, het begrip bij uitnemendheid der sociologie, want deze onderzoekt geen aparte verschijnselen, maar wel alle feiten in hunne verhouding tot den mensch, en deze verhouding is de grondslag der waarde. De economische waarde berust op „le désir”, het begeeren, daarnaast kan ook „la croyance” en „le goût” oorzaak zijn van waardeoordeelen. Zijn onderzoek dwaalt hier echter af, omdat hij overgaat tot de vraag naar de gemeenschappelijkheid in het waardeoordeel der menschen.

Hield reeds het onderzoek van TARDE rekening met de grenswaardeleer, de werken van de psychologen MEINONG en VON EHRENFELS staan rechtstreeks onder haar invloed.

Alvorens op deze ontwikkeling in psychologische richting dieper in te gaan, is het goed er zich rekenschap van te geven in hoeverre langs psychologischen weg een oplossing van het probleem gegeven kan worden. Een volledig inzicht moet men van deze geschriften niet verwachten. Het wezen der waarde is, een verhouding aan te geven tusschen goed en mensch. Het is deze *verhouding*, die het

¹⁾ In Zeitschr. f. Volkw. Sozialpol. u. Verwaltung B. VII (1896), p. 428 vlg., overgen. in Gesamm. Schriften I, p. 303 vlg.

²⁾ Door zijn in 1923 verschenen „Die Wirtschaftliche Dimension” heeft v. GOTTL de voorspelling van von BÖHM, dat hij zelf nog wel eens met een waardeleer zou komen, vervuld. — Dit werk, dat weinig nieuws biedt, is vrijwel onleesbaar door de manie van den schrijver in elk woord, dat gewoonlijk voor een begrip gebruik wordt, eene uiting te zien van het „wortgebunden Denken” dat, volgens hem, de economie ten verderve is geweest.

³⁾ o.c.

object van onderzoek moet zijn. De bestudeering alleen van de verschijnselen, die zich in het menselijk bewustzijn voordoen, kan geen volledige klaarheid brengen. De vraag, welke de psychologie beantwoordt, is: Wat gaat er in mij om, wanneer ik een „waarde” *gewaar word*? Zij kan deze innerlijke verschijnselen vergelijken, het gemeenschappelijke erin vaststellen, en aldus tot een algemeen begrip van het menselijke waarde-bewustzijn komen.

Anderzijds kan zij de werking der verschillende waarden, voor zoover die bestaan, weer onderscheiden, en aldus de „differentia specifica” der economische waarde vaststellen.

Maar zij kan nooit eene volledige oplossing van het probleem geven.

Daarbij komt nog, dat ook de methode van onderzoek, welke de psychologie in dit opzicht toepast, ons tot voorzichtigheid omtrent haar resultaten moet openen. Zij is toch voor dit gebied geheel aan gewezen op de introspectie. Waar de experimenteele psychologieer nog op verre na niet aan toe is, dergelijke gecompliceerde problemen, als dat der waarde te behandelen, en zij, integendeel, wanneer zij voor haar doeleinden noodig heeft een conflict tusschen verschillende gewaardeerde goederen teweeg te brengen, hiervoor een artificieel systeem van eenvoudige waarden construeert, waarvan de volgorde voor alle onderzochte subjecten dezelfde is ¹⁾, was de oudere methode der introspectie de eenige, welke hier eenige uitkomst beloofde. Maar de resultaten, welke deze methode geeft, zijn in hooge mate van subjectieve factoren afhankelijk. Het zou mij te ver leiden, den strijd tusschen de twee psychologische theorieën, die nog steeds onuitgevochten is, uitvoerig te bespreken. Alleen voor zoover het voor ons van belang is, zal ik in groote trekken nagaan, wat hen onderscheidt ²⁾.

Volgens de affectieve richting, waartoe MEINONG en DÖRING en in Nederland N. J. VAN SUCHTELEN behooren, is de waarde een verintellectualiseerd gevoel. Hare grootte is afhankelijk van de inten-

¹⁾ BOYD, BARRETT: *Motive-force and motivation-tracks*. London 1911.

MICHOTTE. *Note à propos de contributions récentes à la psychologie de la volonté*.

ROELS: *De psychologie van den wil*. Nijmegen 1916.

Geciteerd bij ROELS, *Le choix et la réalisation de son objet dans l'état de dépression*, in: *Psychiatriche en Neurologische bladen* 1917, No. 5, p. 7.

²⁾ Een nadere uiteenzetting bij WEISS o.c.

siteit van het waardegevoel aan het bestaan van het goed en van het waardegevoel aan zijn niet bestaan verbonden; doordat slechts een van deze beiden op een bepaald moment kan gevoeld worden, is de waarde alleen door het intellect volkomen te bepalen¹⁾. De grootte der waarde is met het bestaan van het gevoel gegeven, maar men geeft zich alleen rekenschap hiervan bij een vergelijking van twee waarden²⁾.

— VAN SUCHTELEN onderscheidt dan ook het waardeeren der goederen op zichzelf en de waardeschatting, die bij vergelijking ontstaat³⁾.

Nog sterker is de invloed van de grenswaardeleer op de leer van VON EHRENFELS, die niet veel anders dan hare veralgemeening is. Waar de economische waardeleer er dicht aan toe is een afgerond geheel bereikt te hebben, is er een dringende behoefte, zoo heet het in de inleiding, aan een algemeene waardeleer, welke ook het ethisch waardebegrip mede omvat. Hij herleidt elk waardeoordeel tot een „begeeren”⁴⁾. Dit moet altijd door een gevoel veroorzaakt worden, want rechtstreeks kan het verstand het begeeren niet verwekken⁵⁾. Ook kan men niet het voelen en het begeeren tot een algemeen waardeeringsvermogen herleiden, zooals FRANZ BRENTANO doet⁶⁾, noch zooals SCHOPENHAUER het begeeren als de oorzaak van het voelen beschouwen⁷⁾.

Dit begeeren behoeft niet altijd, zooals de economen meenen, gericht te zijn op behoeftenbevrediging⁸⁾, maar is gericht op wat

¹⁾ DÖRING. *Philosophische Güterlehre* (1888), p. 8. „Das Werturteil ist nur das explizierte, auf eine höhere Bewusstseinstufe erhoben, auf einem Verstandesausdruck gebrachte, begrifflich in der Form der Entgegensetzung von Subjekt und Prädikat gebrachte Gefühl; eine in Urteilsform gebrachte Reflexion über die Tatsache eines Gefühlzustandes”.

²⁾ MEINONG: *Ueber Werthhaltung und Wert*. *Arch. f. Exp. Phil.* I, p. 340; „die Fähigkeit eines Objekts sich im Kampfe der Motive, oder im Kampfe um's Dasein als Begehrungsobjekt zu behaupten”.

³⁾ De Waarde als psychisch Verschijnsel, p. 7.

⁴⁾ o.c., p. 2. Een leerling van TARDE, M. BICKING komt feitelijk tot eenzelfde conclusie, doordat hij „la croyance” en „le goût” als oorzaken der waarde verwerpt en dan alleen „le désir” overhoudt, die is: *une forme commune par laquelle sont appelées à passer toutes les choses qui figurent dans le monde intérieur*. (*La Valeur dans les sciences sociales*. Thèse. Paris 1904).

⁵⁾ o.c., p. 7—10. Opmerkelijk is de overeenstemming met VON WIESER, die dan ook bij voorkeur door hem wordt geciteerd.

⁶⁾ p. II vlg.

⁷⁾ p. 22 vlg.

⁸⁾ o.c., p. 3.

hij noemt de relatieve geluksbevordering voor het volgende oogenblik: "Jeder Act des Strebens oder Wollens, fördert bei seinem Eintritt den Glückszustand im Vergleiche zu demjenigen Zustand, wie er für den Fall des Ausbleibens des betreffenden Actes sich einstellen würde" ¹⁾. De waarde drukt dan ook, volgens hem, „eene verhouding uit tusschen een subject en een object, welke er op wijst, dat het subject het object begeert of het begeeren zou, wanneer het van zijn bestaan niet overtuigd was- of dat een scherpe voorstelling van het bestaan van het goed een grooter lustgevoel verwezenlijkt dan de voorstelling van zijn niet-bestaan" ²⁾, hij meent hiermede niet alle waardebegrippen te hebben omschreven. Bestaan er „absolute waarden", dan vallen zij er niet onder, maar ook zij, die deze aannemen, kunnen voor de „relatieve waarden", meent EHRENFELS, zijn begrip aanvaarden ³⁾.

Hij verdeelt de waarden in „Eigenwerte" die om zichzelf of om een hunner deelen (de „rein constitutiv vermittelte Werte") gewaardeerd worden, en de „Wirkungswerte" die gewaardeerd worden omdat zij causaal in verhouding tot de „Eigenwerte" staan ⁴⁾. Voor alle „Wirkungswerte", waarvan de economische een onderdeel zijn, geldt eenzelfde wet (Gesetz der Grenzfrommen) als de grenswaardeleer.

Ook hij wijst er op, dat niet elk begeeren tot waardeeren moet leiden. Dat is volgens hem, niet eens het geval bij elk conflict in het begeeren ⁵⁾. Immers de waarde is niet proportionneel met de grootte van de begeerde „Eigenwerte", maar met hun „Grenzfrommen" ⁶⁾:

¹⁾ o.c., p. 32.

²⁾ id. p. 65.

³⁾ id. p. 50.

⁴⁾ id. p. 5. 77.

⁵⁾ id. p. 72.

⁶⁾ Een waardeleer die veel overeenstemming met die van EHRENFELS vertoont, is die door W. OSTWALD ontwikkeld, in zijn veelomvattend, maar speculatief werk: *Die Philosophie der Werte* (Leipzig 1913), waar hij de waarde uit zijn algemeen „Dissipationsgesetz der Energie" verklaart. Het ontstaan der waarde herleidt ook hij tot den wil. Deze heeft met alle organische reacties gemeen, dat hij is een: „Auslösung" van energie d.w.z. dat hier een kleine energetische oorzaak eene veel grootere hoeveelheid energie in beweging brengt (dat hier proportionaliteit tot het logaritmisme zou bestaan, als de wet van WEBER-FECHNER beweert, zou alleen voor grensgevallen juist zijn, §§ 98—106);

§ 29. Bij deze, sterk onder invloed der economische theorie staande, psychologische waardeleer heeft de wijsgeerige beschouwing zich niet neergelegd. Nog afgezien van de door LOTZE begonen ontwikkeling, waarbij naar de absolute waarde gezocht wordt, een ontwikkeling, welke ik meen te moeten voorbijgaan, omdat haar bespreking mij tot een uitgebreide uitwijding op zuiver filosofisch terrein zou nopen ¹⁾, terwijl de economische waarde in elk geval relatief is, is er op het werk van MEINONG en VON EHRENFELS kritiek geoefend door REHMKE en zijne volgelingen ²⁾.

De verdiensten der psychologische onderzoekingen erkennende, wijzen zij erop, dat men de oplossing op deze wijze nooit kan vinden, daar de waarde geen psychisch verschijnsel, maar een verhouding van een voorwerp tot het bewustzijn, dus eene relatie is.

Deze verhouding alleen kan voorwerp der waardeleer zijn. Wel behoort ook de waarde als bewustzijnsverschijnsel mede tot het probleem, maar de fout der psychologische leer is, dat zij meent de geheele verhouding te omvatten. De waarde is echter niet het product der waardeering alleen. Volgens hem doet de waarde zich voor in twee niet tot elkander te herleiden beteekenissen. Ten eerste (waarde van een rem) als een verhouding tusschen een voorwerp en een subject, voor welk het voorwerp waarde heeft met het oog op een door dit subject gewilde of gewenschte verandering, dus als doelverhouding; voorwaarde voor het ontstaan der waarde in

dit in tegenstelling met de mechanische verschijnselen, waar wij alleen met een overdracht van energie te doen hebben. Een gevolg hiervan is, dat de organische reacties niet omkeerbaar zijn, d.i. dat de vroegere toestand niet kan hersteld worden. De wil ontstaat uit deze organische reacties alleen wanneer door het geheugen „de mogelijkheid” ontstaat, de toekomst in de tegenwoordige handelingen vooruit te zien.

„Je sicherer die Beurteilung künftiger Ereignisse wird um so kräftiger betätigt sich auch der Wille” (p. 259).

De waarde nu veronderstelt een vergelijken van verschillende toekomstige mogelijkheden (p. 260). Alleen dan, wanneer men door gewild handelen den toestand kan veranderen en aldus den meest gewilden toestand kan ontstaan, kan er van waarde gesproken worden.

De overeenstemming met EHRENFELS bestaat voornamelijk daarin, dat ook hier niet de „Ausgelöste Energie” (de grootte van het begeeren) maar de grootte der verwekkende energie bepalend is voor de grootte der waarde.

¹⁾ Ik hoop ondertusschen dat het voltooide werk van BAMBERGER hier inzicht brengen zal, die ook voor de economen van beteekenis kan zijn.

²⁾ Kort samengevat vindt men de leidende gedachte dezer richting bij J. E. HEYDE: o.c.

dezen zin is dus, dat het gewaardeerde goed de verandering teweeg brengt of kan brengen. Deze gewilde verandering, staat steeds in het teeken van lust, die men verkrijgen, of van leed dat men vermijden wil. Deze beiden hoeven niet samen te gaan. Het wezen dezer waarde, gaat echter niet geheel op in het vermijden van leed of verkrijgen van lust, de verandering moet ook *gewild* zijn.

De tweede beteekenis der waarde (waarde van een gedicht) wordt aan een voorwerp toegekend, wanneer het zelf lust brengt. Op zichzelf is dit echter niet voldoende. Deze lust moet samengaan met zekere „Innenempfindungen” voordat zij tot waarde wordt. Waarin deze „Innenempfindungen” bestaan is moeilijk te beschrijven. De lust is dus ook hier niet de oorzaak der waarde. Maar „waarde hebben” in dezen zin is hetzelfde als lust en „Innenempfindungen” verwekken. Men zou kunnen meenen, dat deze tweede beteekenis der waarde een onderdeel der eerste is, immers het „gewilde” in deze waarde is dan het verwekken van lust. Dit is echter niet het geval, de lust werkt hier ook zonder „gewild” te zijn (een gedicht kan lust verwekken, zonder dat men het wil). Ook de tweede beteekenis kan niet als de algemeene gelden, want, in de eerste beteekenis kan de waarde toegekend worden aan een voorwerp, dat een gewilde verandering brengt, wanneer alleen vermindering van leed (en dus geen scheppen van lust) daarmee samengaat. Daarbij doen zich bij deze geene „Innenempfindungen” voor.

Voorwaarden voor het ontstaan der waarde zijn volgens hem zoowel het object als het subject, daarom is het begrip der „Eigenwerte” irreëel, want, ofwel zijn dit waarden die op zichzelf werken, buiten het subject en dan zijn zij onbestaanbaar; ofwel bedoelt men ermede, goederen die niet als middel, maar om henzelf gewaardeerd worden, dan zijn deze „Eigenwerte” hetzelfde als de waarden als lustbrengers. Dit laatste is d. m. wel de bedoeling van EHRENFELS geweest ¹⁾.

Tegen het voluntarisme van EHRENFELS, die meent dat het begeeren de grondslag van de waardeering is, keeren zij zich, door te zeggen, dat de waardeering de grondslag is van het begeeren.

¹⁾ In denzelfden zin W. STRICH, „Das Wertproblem in der Philosophie der Gegenwart”. Diss. Leipzig 1909, p. 27.

Geen van hunne beide waardebegrippen correspondeert met het begrip behoeftenbevrediging; het eerste niet, omdat iets begeeren nog niet hetzelfde is als eene verandering willen. Het tweede niet, omdat het wezen der behoefte niet is de veroorzaking van lust, maar meestal slechts de vermindering van leed.

§ 30. De invloed dezer onderzoekingen op de economie is zeer gering geweest. Ook na de psychologische en philosophische beschouwingen, die zij zelf geprovoceerd heeft, heeft zij zich, bijna angstvallig, van elk onderzoek naar het wezen der waarde verre gehouden, en dat in toenemende mate. Het voorbeeld is gegeven door VON BÖHM, die in zijn latere uitgaven van de „Positive Theorie „slechts vermeldt, dat de economische waarde een „Wirkungswert“ is, en verder de heele onderzoeking de psychologie in de armen schuift¹⁾. Men wijst er in navolging van hem op, dat de economische waarde een onderdeel is van het algemeen waardebegrip²⁾ zonder er verder op in te gaan; rept even over de moeilijkheid van het probleem³⁾, maar redt zich met de zeer juiste, maar weinig afdoende verklaring, dat de menschen het probleem blijkbaar gemakkelijk oplossen.

De tendenz, die op JEVONS en WALRAS teruggaat, en het begrip der waarde uit de economie wil bannen, schijnt dan ook veld te winnen. Op twee manieren. Ofwel door het geheele begrip overbodig, ja onwerkelijk te heeten, zooals LIEFMANN⁴⁾ en CASSEL; ofwel door het gebied der economie te beperken tot het onderzoek van de waardeveranderingen, eene tendenz, die eigen is aan de mathematische school, die niet naar oorzaken maar naar functies zoeken wil. Zij vindt bij SCHUMPETER en PARETO hare meest systematische formuleering en werd o. a. principiëel door E. HERZFELDER⁵⁾ in den laatsten tijd verdedigd. Deze pogingen om het waardebegrip uit

¹⁾ Pos. Th. 4e uitg., p. 159.

²⁾ A. KALINOFF, David Ricardo und die Grenzwerttheorie. Zsch. f. d. Ges. Staatswissenschaft 1907, p. 3. R. STOLZMANN: Wesen und Ziele der Volkswirtschaftsphilos. 1923.

³⁾ M. BICKING: La valeur dans les sciences sociales. Thèse. Paris 1904 p. 2. K. WICKSELL Vorlesungen über die Nat. Oek., p. 62.

⁴⁾ Grundsätze des Volkswirtschaftslehre, I, p. 251. passim.

⁵⁾ Wertänderungslehre 1925.

de economie te elimineeren zijn m. i. niet gelukkig, want al ware het juist dat de economische verschijnselen ook dan verklaard kunnen worden, zouden op deze wijze toch nooit de economische *handelingen* van de menschen kunnen worden begrepen. Het is een verarmende beperking, de economie tot eene leer van de goederen en hunne verplaatsing te herleiden, zonder inzicht te geven in de naaste motieven, welke de menschen bij de verwekking dezer feiten drijven. Dit inzicht kan, waar de menschen zich nu eenmaal door „waardeoordeelen” laten leiden, alleen verkregen worden door een ontleding van het waardebegrip ¹⁾. Maar ook de beperking tot een waardebegrip, dat uitsluitend op de voor de hand liggende ervaring is opgebouwd, zooals door de waardetheorie geschiedt, geeft geene bevrediging, want een dergelijk begrip, dat niet filosofisch verdiept is, kan aan het verwijt van willekeurigheid nooit geheel ontkomen ²⁾. De gevolgen mogen tenslotte nogal meevallen, omdat het probleem van de grootte der waarde, wat toch de hoofdzaak voor de economie blijft, met behulp van het eenigszins rudimentaire waardebegrip dat de „Alltagspsychologie” ³⁾ levert, op vrij bevredigende wijze op te lossen is; maar wanneer de waardetheoretici zich bijvoorbeeld niet voortdurend bewust zijn geweest, dat de waarde niet alleen een relatief, maar ook een comparatief begrip is, heeft hen dit tot minder juiste formuleeringen geleid, en, wat erger is, het perspectief ten opzichte van sommige problemen vervalscht.

§ 31. Zooals wij reeds vaststelden, hebben de economen zich niet erg bekommerd om de plaats, welke het economisch waardebegrip in het waardesysteem inneemt. Ook hier zijn wij meer op de psychologische en filosofische litteratuur aangewezen.

¹⁾ C. H. TURGEON. (La valeur d'après les econ. anglais, Diss. Rennes, 1913) zegt terecht: Pour que l'homme se borne aux variations visibles et numériques des prix, il faudrait l'empêcher de chercher le pourquoi des choses, il faudrait l'empêcher de penser”.

²⁾ W. WUNDT. Logik., Bd. III. Logik der Geisteswissenschaften (1920, 4e reeks), p. 554, zegt dan ook dat de verschillende waardetheorieën slechts definities van het waardebegrip zijn.

³⁾ Om van de „Alltagsphilosophie” maar te zwijgen, die b.v.b. FR. OPPENHEIMER inspireert tot de grappige maar helaas ernstig bedoelde verklaring dat „Wirtschaften” misschien beteekent „mit Werten schaffen”! Theorie d. reinen und polit. Oekonomie, 4e uitg., p. 177.

Het is een geruststellend verschijnsel, dat deze algemeene waarde-theorieën het onderling omtrent deze plaats eens zijn, en hunne resultaten in overeenstemming zijn, met wat de economie omtrent haar waardebegrip veronderstelt.

Allen wijzen er op, dat de economische waarde aan die goederen wordt toegekend, welke een middel zijn om een gewild of begeerd doeleinde: de bevrediging onzer behoeften te bereiken. Van de psychologen, die hunne algemeene waardeleer op de economische hebben opgebouwd, is dit niet te verwonderen.

Ook de richting van REHMKE kent economische waarde toe aan een object, dat men begeert met het oog op een door het subject gewilde of gewenschte verandering. Dat zij in EHRENFELS bestrijden, dat hij het begeeren tot grondslag der waarde maakt, berust op een misverstand. Iets „begeeren” is nog niet iets „willen”, zeggen zij, terwijl EHRENFELS met „begeeren” ongetwijfeld een „willen” heeft bedoeld. Het meeningsverschil is dus, in dit opzicht, van philologischen aard.

Volgens beide richtingen kent men dus economische waarde toe aan een object, dat in staat is, bepaalde gewilde of begeerde doeleinden te verwezenlijken, die echter niet alle doeleinden omvatten, welke men willen of begeeren kan.

Op de vraag, of die algemeene doeleinden iets gemeenschappelijks hebben, geeft de richting van REHMKE geen antwoord, terwijl EHRENFELS zegt, dat deze altijd bestaan in de relatieve geluksbevordering.

Bij deze algemeene overeenstemming van vrijwel allen, die over de plaats van het economisch waardebegrip in verhouding tot het algemeen waardebegrip geschreven hebben doet het zonderling aan OTHMAR SPANN, te hooren verklaren, alsof het wat nieuws ware, dat de „ökonomische Wertung” eene waardeering van „Mittel für Ziele” ¹⁾ is. Hij meent daarbij dat alle economen vóór hem een speciale „economische waarde” zouden hebben erkend. Vooral tegenover de grenswaardeleer, die door de pen van VON BÖHM uitdrukkelijk heeft betoogd, dat zij over „Wirkungs-

¹⁾ Zie voorn. zijn Fundament der Volkswirtschaftslehre.

werte" spreekt, is een dergelijke bewering geheel ongerechtvaardigd. De eenige beteekenis die men aan zijne met zooveel emphase medegedeelde formuleering, kan toekennen is, dat hij in alle „Wirkungswerte" de economische waarden wil erkennen, m. a. w. dat hij van meening is, dat er geen andere doeleinden zijn dan diegene, die men door objecten aan welke men economische waarde toekent, kan bereiken. Wanneer hij aldus het economisch welvaartsbegrip tot de onstoffelijke goederen uitbreidt, kan men dit toejuichen, maar dit is heelemaal niets nieuws want, nog daar gelaten dat de Oostenrijkers zelf alleen zondigen door gebrek aan duidelijkheid op dit gebied, is b.v. in Nederland al lang het onstoffelijk welvaartsbegrip als grondslag der economie erkend.

§ 32. De waarde vloeit voort uit eene verhouding tusschen mensch en goed. Deze verhouding kan van verschillenden aard zijn. De verhouding, die de waarde bepaalt, die een gedicht voor mij heeft, is eene andere, dan die de waarde bepaalt, die ik hecht aan den plicht mijne krachten in dienst te stellen van de vrijmaking van het verdrukt volk tot hetwelk ik behoor, en deze verschilt weer van de verhouding, die mij waarde doet hechten aan het stillen van mijnen honger. In zooverre kan men dus spreken van verschillende waardebegrippen: esthetische, ethische, materiele waarde.

Nu dringen echter deze verhoudingen slechts tot het menscheijk bewustzijn door, doordat zij zekere gemoedsaandoeningen verwekken, „Πάντων χρημάτων μέτρον Ἀνθρώπου". De mensch betreft alles tot zichzelf. En wel reflecteeren al deze verhoudingen zich op eenzelfde wijze in ons bewustzijn. Wat dienaangaande in anderen zin door de school van REHMKE wordt opgemerkt, lijkt me meer spitsvondig dan juist. Zij heeft voor het filosofisch onderscheid een psychologisch correlaat willen vinden, maar kan daar alleen in slagen door, eenerzijds, de onvergelykbaarheid van lust en ontbreken van leed te poneeren, zonder iets tot bewijs aan te halen, en anderzijds de lust met zekere „Innenempfindungen" te vermengen, die zij zelf zegt niet nader te kunnen definieeren. Of men deze weerspiegeling der waarde in ons bewustzijn een „gevoel" of een „begeerte" wil noemen, lijkt me vrij onbelangrijk, en is mis-

schien in hooge mate afhankelijk van het individueel temperament ¹⁾).

Van meer belang is, dat de handelingen van den mensch niet geleid worden door de *verhouding*, waarin hij tot de dingen staat, maar door de *wijze*, waarop deze verhouding zich bij hem reflecteert. Wanneer men dan ook het welvaartstekort in ruimen zin opvat, kan men zeggen, dat al deze gemoedsaandoeningen, onverschillig uit welke verhoudingen zij voortvloeien, aanleiding geven tot economische handelingen. Doordat alles wat, om met EHRENFELS te spreken „Eigenwert” heeft voor den mensch: aesthetische gevoelens, zedelijk bewustzijn, de kracht die het voeden hem geeft, zich op eenzelfde wijze in zijn bewustzijn reflecteert, zijn de goederen wier doel het is „Eigenwerte” te verwezenlijken, de „Wirkungswerte”, onderling vergelijkbaar.

Verkeerd is het echter te meenen, zooals de psychologen en vooral EHRENFELS doen, dat de gemoedsaandoening de oorzaak der waardeering is. Deze oorzaak is de verhouding, waarin wij tot de dingen staan. De aandoeningen bepalen alleen de wijze waarop deze verhoudingen ons bewust worden. EHRENFELS' meening komt ongeveer neer op de stelling, dat men het muziekgenot niet aan den virtuoos maar aan de trommelvliestrillingen zou danken.

Juister is de meening, die door de economen wordt verdedigd, dat het ondergaan der gemoedsaandoening hetzelfde is als waardeeren.

Echter alleen, wanneer wij dit „hetzelfde zijn” zóó opvatten, dat wat van de zijde van het verschijnsel uit beschouwd het „begeeren” is, van de zijde van ons denken uit „waardeeren” is. Zooals het verschijnsel van den cirkel verstandelijk begrepen kan worden door de formule $2\pi R$, zoo kan de begeerte verstandelijk door de waarde worden bevat. Waar het begripen niet anders dan in verhoudingen geschieden kan, immers gebonden is aan de categorieën van ons denken, is dus ook de waarde een comparatief begrip. Zoowel de waardeering, om in de terminologie van VAN SUCHTELEN te blijven, van een enkel goed, als de waardeschatting ten opzichte

¹⁾ Zoo ook CUNEL. Zur Lehre von den Bedürfnisse, p. 19, noot.
v. Genechten, Waardeleer.

van verschillende goederen. In het eerste geval vergelijkt men de beteekenis, die het goed heeft voor het welvaartsstreven, met het welvaartstekort in het algemeen. Daar dit laatste een onbestemde grootte heeft, blijft de vergelijking hier vaag en onbestemd. Scherpe bepaling der waarde is in dit geval onmogelijk. In het tweede geval vergelijkt men de relatieve beteekenis, die twee goederen hebben, niet meer ten opzichte van het welvaartstekort in het algemeen, maar ten opzichte van elkander. De scherpte der bepaling van deze relatieve grootheden zal afhangen van de mate, waarin de psychische verschijnselen, (de behoeftenbevredigingen) die zij wil vergelijken, zich hiertoe leenen. Wij kunnen ons geen reenschap geven van ons begeeren zonder te waardeeren, evenmin als een waardeeren zonder dat er een begeerte aan correspondeert, eenigen zin zou hebben.

Deze onderscheiding is Menger en von Böhm ongetwijfeld niet duidelijk bewust geweest, maar hun gelijkstellen van waardeeren en begeeren wijst in deze richting. Vooraleer het verband tusschen waarde en behoeftenbevrediging na te gaan, zullen wij moeten vaststellen, welke opvattingen er over de behoeften bestaan.

II. De behoeften.

- Litteratuur.* Naast de hooger genoemde werken van JEVONS en G. TARDE. G. FECHNER. *Elemente der Psycho-physik*, 1861.
 E. SAX. *Grundlegung der theoretischen Staatswirtschaft*, 1887.
 KRAUS. *Das Bedürfniss. Ein Beitrag zur beschreibenden Psychologie*, 1894.
 M. BICKING. *La valeur dans les sciences sociales. Thèse. Paris*, 1904.
 E. B. TITCHENER. *Experimental Psychology*. New York, 1905.
 CUHEL. *Zur Lehre von den Bedürfnissen*, 1907.
 BRENTANO. *Versuch einer Theorie der Bedürfnisse*, 1908 (Kön. Bayr. Ak. d. Wiss.).
 F. VON WIESER. *Theorie der gesellschaftliche Wirtschaft* (in *Grundr. d. Sozialökon.* I), 1912.
 J. TIBURTIUS. *Der Begriff der Bedürfnisse. Seine psychologische Grundlage und seine Bedeutung für die Wirtschaftswissenschaft*. Diss. Berlin, 1914.
 E. VON BÖHM-BAWERK. — *Psychologisches Nachwort zur Werttheorie*. 2. Wertgrösse und Gefühlsgrössen, voor het eerst in 3e uitg. *Posit. Theorie*, 1914, — Exkurs X, *Die Messbarkeit von Gefühlsgrössen*.

§ 33. De beteekenis van het behoeftenbegrip in de economische litteratuur is steeds toegenomen. Terwijl men zich vroeger meestal beperkte tot het vaststellen van hun bestaan ¹⁾, heeft men meer en meer getracht hun karakter te doorgronden. Hiertegen hebben anderen geprotesteerd. Zoo ontmoeten wij omtrent de beteekenis van het behoeftenbegrip zeer uiteenlopende meeningen. Het grootere belang, dat men er aan is gaan wijden, komt tot uiting in de tweede uitgave van het werk van Menger ²⁾ die, waar hij in zijn eerste uitgave slechts een § aan de behoeften wijdde, er hier een geheel hoofdstuk voor neemt en zegt, dat zij „von grundlegender Bedeutung für die Wirtschaftswissenschaften” zijn ³⁾; hiertegenover staan uitlatingen als van von Wieser en R. Liefmann ⁴⁾ die zeggen, dat de behoeften de oorzaak zijn van het economisch handelen, maar dat hunnen aard ons niet interesseert.

Van waar deze tegengestelde appreciatie? Zij is het gevolg van de dubbelzinnigheid, die aan het woord behoefte (Bedürfniss, besoin) kleeft. Dit kan zoowel beteekenen de objectieve toestand — om het zoo neutraal mogelijk te omschrijven — van afhankelijkheid waarin de mensch zich ten opzichte van de natuur bevindt, als het gevoel dat deze afhankelijkheid in het bewustzijn van den mensch verwekt. Dit verschil, waarop E. Sax de aandacht vestigt ⁵⁾, door de behoefte in objectieven en in subjectieven zin te onderscheiden, heeft men dikwijls uit het oog verloren. Het is echter voor de waardeleer van het grootste belang, want terwijl de behoefte in subjectieven zin voor haar van fundamenteele beteekenis is, valt de behoefte in objectieven zin grootendeels buiten haar gebied ⁶⁾.

¹⁾ Zie L. H. Schulze: *Erörterungen über Begriff und Einteilung der Bedürfnisse der Menschen*. Diss. Heidelberg 1896, p. 2.

²⁾ Posthuum in 1923 verschenen.

³⁾ Zoo ook Brentano. *Entwicklung der Wertlehre*, 1908, p. 11.

⁴⁾ F. von Wieser: *Ursprung*, p. 122. „Wir haben den Güterwerth nur so weit zu erklären dass wir ihn auf die nächste allgemeine Erscheinung, den Bedürfnisswerth, zurückführen”. *Theorie des Gesellsch. Wirtsch.*, p. 143.

Liefmann, *Grundsätze des Volkswirtschaftslehre I*, p. 369.

⁵⁾ o.c., p. 175.

⁶⁾ Cuhel, o.c., p. 29, „Die objectiven Wohlfahrtszustände als solche (haben) auf das Zustandekommen der Begehrungen keinen Einfluss. Für diese sind einzig und allein die Gefühle.... massgebend”.

Het verwijt, geheel opgebouwd te zijn op de hedonistische filosofie en zonder haar niet bestaanbaar te zijn, dat ook in latere jaren tegen de grenswaardeleer is ingebracht, vindt in deze dubbelzinnigheid zijn oorsprong. M. BICKING bestrijdt zelfs de grenswaardeleer, omdat zij opgebouwd zou zijn op de „besoins” ¹⁾ der menschen en wij de waarde in verband moeten brengen met „les désirs” ²⁾. Een dwaze vergissing, daar immers de grenswaardeleer juist met de behoeften in subjectieven zin rekent ³⁾.

Nu vertoonden inderdaad de geschriften van verschillende grondleggers der grenswaardeleer eenen sterken hedonistischen inslag. Daardoor lag het nog meer voor de hand, dat men ook later meende, wanneer gewezen werd op de vergelijkbaarheid van de gevoelens, door de behoeftenbevrediging bij den mensch gewekt, hierin een denkriching terug te vinden, welke de verwekking van lust en de vermijding van leed het doel der behoeftenbevrediging achtte.

§ 34. Het hedonisme ligt ten gronde aan de opvatting van H. H. GOSSEN, volgens wien de mensch streeft naar een zoo groot mogelijk saldo van lust boven leed, van JEVONS, die meent dat „the object of Economy is to maximise happiness by purchasing pleasure, as it were, at the lowest cost of pain ⁴⁾” en die trouwens beiden op BENTHAM voortbouwen, en van WALRAS ⁵⁾.

Ook VON BÖHM heeft, in zijne eerste werken, verschillende hedonistische uitlatingen en uitdrukkingen. Hierover aangevallen heeft hij zich uitvoerig verdedigd ⁶⁾. Men krijgt daarbij den indruk, dat hij pas later op het gevaar, dat uit zijne terminologie voortvloeit, opmerkzaam is geworden, en ze daarom in eenen voorzigtigen zin heeft uitgelegd. Maar deze verdediging zelf gaat niet heelemaal vrij uit. Hij beroept zich ten eerste op het feit, dat de economie zich

¹⁾ Volgens hem: „les exigences primaires et générales de la vie. o.c., p. 26. Hij onderzoekt ze uitvoerig zonder dat dit, economisch gesproken, eenige aarde aan den dijk brengt.

²⁾ o.c., p. 110.

³⁾ Deze verkeerde opvatting der grenswaardeleer komt in Frankrijk meer voor. Zoo ook MORAND in zijn: „Théorie psychologique de la valeur”, 1912.

⁴⁾ Theory of pol. Ec., p. 27.

⁵⁾ Principe d'une théorie mathématique de l'échange, p. 18, satisfaction maximum.

⁶⁾ Psychologisches Nachwort zur Werttheorie, voor het eerst in de 3e uitg. van Posit. Th. (4e uitg., p. 262 vlg.).

met de lagere uitingen van het menschelijk streven bezig houdt, waar het verlangen naar lust wèl zou primeeren; deze opvatting van het begrip „lagere regionen” ¹⁾ is echter onjuist. Wanneer men niet een zuiver stoffelijke opvatting der economie wil verdedigen (wat VON BÖHM's bedoeling op deze plaats ²⁾ niet is, immers hij erkent de altruïstische neigingen) dan kan „lagere regionen” alleen beteekenen: die behoeften, die het minst *dringend* worden gevoeld, niet als VON BÖHM bedoelt, de minst verhevene. Verder zegt hij, dat lust en leed bij elk menschelijk streven naar behoeftenbevrediging betrokken zijn, echter niet teleologisch maar causaal ³⁾. Dit beteekent echter geene bevrijding van het hedonisme, het is alleen eene omkeering van den gedachtengang; want, wanneer het leed als oorzaak van de behoeftenbevrediging werkt, dan is de verwekking van lust het doel dier bevrediging.

Voor de economische theorie is echter alleen noodig, zooals DAVENPORT reeds vaststelde ⁴⁾, aan te nemen dat de behoeftenbevredigingen van den meest uitlopenden aard zich in het menschelijk gemoed reflecteeren in gevoelens, die in het algemeen met elkander vergelijkbaar zijn, en die wij daarom met den samenvattenden naam van „lust”- en „leed”-gevoelens aanduiden. Het streven naar eenen toestand, die deze lustgevoelens opwekt is het mechanisme, waardoor de behoeften in objectieven zin worden verwezenlijkt ⁵⁾.

§ 35. Bij de auteurs die de behoefte in objectieven zin definieeren, wordt daarentegen aan deze subjectieve reflectie weer te weinig aandacht besteed. C. Menger omschrijft de behoeften als de vereischten tot behoud en harmonische ontwikkeling van de men-

¹⁾ De gedachte is ontleend aan JEVONS, die haar echter juister toepast. *Theor. of Pol. Ec.*, p. 82.

²⁾ *Posit. Th.*, p. 234. Zijn standpunt in deze kwestie is onduidelijk. Elders heeft hij een stoffelijke opvatting der economie. Zie C. A. VERRIJN STUART: *Grondslagen* (2e uitgaaf), p. 114.

³⁾ *Id.*, p. 239.

⁴⁾ *Value and Distribution*. Chicago 1908. Ch. XVII, p. 304. Er is in de moderne theorie „too much talk of utility in the sense of pleasure. This is, in many event, if not bad doctrine, at least questionable and unnecessary doctrine”. Zoo ook Z. CLARK-DICKENSON in *Quart. Journ. of Econ.*, 1919, p. 399.

⁵⁾ CUBEL, o.c., p. 27.

schelijke natuur in haar geheel ¹⁾. Na deze uiteenzetting gaat hij echter zonder meer over tot vergelijking der verschillende bevredigingen, zonder deze vergelijkbaarheid te verdedigen.

Het zijn vooral de Duitsche economen, die zich met het wezen der behoefte hebben bezig gehouden ²⁾. TIBURTIUS ³⁾ heeft van deze opvattingen een min of meer systematisch overzicht gegeven, waarin hij drie groepen van theorieën onderscheidt: diegenen, die de behoeften uit lust- en leedgevoelens afleiden; diegenen, die lust- en leedgevoelens als doel der behoeftenbevrediging stellen en diegenen, die lust en leed uitschakelen ⁴⁾. Op zichzelf is deze verklaring van de behoeften in objectieven zin van weinig beteekenis voor de economie en grootendeels van de individueele wereldbeschouwing afhankelijk. Wel is echter van belang dat deze verklaringen het er over eens zijn, dat de bereiking der doeleinden, die zij als behoeftenbevrediging aanzien, in het menscheijk bewustzijn weerkaatst wordt door gevoelens die onderling vergelijkbaar zijn. Voor diegenen, die lust en leed als doel der behoeftenbevrediging stellen, is dit vanzelfsprekend. TIBURTIUS ⁵⁾ noemt hier G. SCHMOLLER. Ik zou er GOSSEN, JEVONS en VAN SUCHTELEN ⁶⁾ willen bijvoegen.

Ook KRAUS ⁷⁾, die Tiburtius in een andere categorie plaatst, hoort m. i. hier thuis. Hij erkent naast de persoonlijke lust- en leedgevoelens, de gewoonte, stands- en groepsbehoeften en raakt aldus het belangrijke punt van de verhouding tusschen individueele en collectieve behoeften aan, waarop ik niet verder zal ingaan. Deze

¹⁾ Grundsätze. 1e uitg., p. 32: „Die Nichtbefriedigung der Bedürfnisse hat die Vernichtung, die mangelhafte Befriedigung, die Verkümmerng unserer Natur zu Folge“; 2e uitg., p. 3.

²⁾ MARSHALL: Principles, p. 107. „The rigid boundaries which English writers have ascribed to their science, had excluded such discussion“ (3e uitg., p. 167).

³⁾ o.c.

⁴⁾ CUBEL geeft o.c., p. 76—95 gedetailleerde beschouwingen omtrent de behoeftenbegrippen van verschillende economen en filosofen. Hij zelf heeft spitsvondige onderscheidingen uitgedacht, waarvan het belang mij ontgaat.

⁵⁾ o.c., p. 16.

⁶⁾ Wij kennen, volgens hem, aan een goed waarde toe, om zijn vermogen, een bepaalde gevoelskwaliteit in ons op te wekken. *Maestel* is dit gevoel, lust. (Waarde als psychisch verschijnsel, p. 23).

⁷⁾ o.c.

groepsbehoeften verwekken volgens hem in de individueele psyche gevoelens, welke met die der individueele behoeften vergelijkbaar zijn.

Ook zij, die in de lust- en leedgevoelens de oorzaak der behoeftenbevrediging zien, nemen natuurlijk de algemeene vergelijkbaarheid der door de behoeftenbevrediging verwekte gevoelens aan. TIBURTIUS¹⁾ onderscheidt diegenen, die de behoeften opvatten als een gevoel van een „tekort” en noemt hier HERMANN, WAHLE, GUREWITSCH, MUNSTER. Ook VON BÖHM zou hier een plaats kunnen vinden. Want wel zijn, volgens zijne latere opvatting, lust- en leedgevoelens slechts begeleidingsverschijnselen, maar zij werken toch weer causaal. Daarnaast kent TIBURTIUS hen, die de behoefte opvatten als een gevoel van een storing in het evenwicht en noemt zijnen leermeester F. OPPENHEIMER. Ook deze wijst er op, dat deze storing samengaat met een leedgevoel²⁾. Ook de enkele experimenteel-psychologen, die zich met het waardeprobleem hebben bezig gehouden zou ik hier willen noemen. Volgens hen beoordeelt elk de verschijnselen van een zekere sfeer of stemming uit, die met zijne persoonlijkheid in verband staat; wat daarin past, verwekt een lustgevoel, wat er niet in past, een leedgevoel³⁾.

Belangwekkender is echter de derde groep, die de behoeften los van lust en leed verklaren. Hier onderscheidt TIBURTIUS psychologische en ethische verklaringen.

Tot de eersten rekent hij CUEL. Volgens dezen zijn er bepaalde toestanden, welke het functionneeren van het menschelijk organisme bevorderen. Deze komen tot het bewustzijn door gewaarwordingen (met lust- en leedgevoelens in verband staande), welke echter niet altijd een zuiver beeld van den toestand geven. Door denken en ervaring moet dan de juistheid worden hersteld.

De opvatting van MEINONG⁴⁾ stemt hiermede in hoofdzaak overeen. Ook volgens hem dringt de werkelijkheid slechts langs

¹⁾ o.c., p. 11.

²⁾ Theorie der reinen und Politischen Oekon., p. 13.

³⁾ HAERING. Untersuchungen zur Psychologie des Wertes. Archiv f. d. Ges. Psychol. Bd. XXVI en XXVII en Dr. Med. ER. STERN: Beiträge zur Psychologie der Wertung. Diss. Gießen 1917.

⁴⁾ Psychisch-Ethische Untersuchungen zur Werttheorie.

de psyche tot ons door. Volgens hem gebeurt dit echter niet door lust- en leedgevoelens, eene afwijking, welke vrij onbelangrijk is, daar, voor hem ook de psychische reflexen vergelijkbaar zijn.

Tot de ethische verklaringen moet in de eerste plaats die van PAULSEN gerekend worden ¹⁾. Lust en leed zijn voor hem slechts lokmiddelen der natuur. Niet zij bepalen ons streven, maar de „oorspronkelijke krachten onzer ziel”, zonder medewerking der gevoelsindrukken, doen dit. Deze krachten streven naar „die volle Betätigung der eigenen Kräfte in der Selbstbehauptung und Selbstdurchsetzung und zugleich in der Arbeit an den objectiven Zwecken des Lebens ²⁾.”

Ook SCHÄFFLE en SAX leggen een ethisch oordeel ten gronde aan hunne opvatting, daar de eerste slechts die goederen als van betekenis voor onze behoeftenbevrediging wil erkennen, welke het middel zijn voor de „Bildung innerer Güter” ³⁾, terwijl de andere in de behoefte ziet een bewustzijn van afhankelijkheid van de buitenwereld bij de bereiking van zijn instinctieve en „vernünftige Zwecke” ⁴⁾. Ook deze beiden zien echter in, dat dit streven zich in het menscheijk bewustzijn reflecteert in lust- en leedgevoelens.

Slechts enkele auteurs ontkennen, dat het al of niet bereiken van bepaalde doeleinden zich bij den mensch in gevoelens die in zekere mate vergelijkbaar zijn, reflecteeren ⁵⁾. In de laatste jaren heeft

¹⁾ System der Ethik I.

²⁾ Voor zooverre PAULSEN aandeemt, dat lust- en leedgevoelens de middelen zijn, waardoor de krachten der ziel den menscheijken wil trachten te nopen tot de omschreven objectieve doeleinden, kan gewezen worden op de interessante hypothese van Prof. S. FREUD (Jenseits des Lustprinzips, 2e uitg. Weenen 1921), die op grond van zijne psycho-analytische overwegingen, de trouwens door vele anderen gedeelde stelling opbouwt, dat het lustprincipe als beginsel van zelfbehoud zeer onvoldoende is. Daarom juist wordt het afgelost door het „realiteitsprincipe” dat ons noopt aan den lust van het oogenblik te verzaken. De lustgevoelens zijn geen middel tot zelfhandhaving, maar staan juist in dienst van de „Todestriebe”, eigenaardige instincten van den mensch, welke hem doen trachten „op eene eigene wijze” naar den dood, het uitgangspunt van het leven terug te keeren, (p. 64). In tegenstelling met hen staat dan het sexueele instinct, dat den wil tot het leven vertegenwoordigt.

³⁾ Das Gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft, p. 45.

⁴⁾ Grundlegung der theoretischen Staatswirtschaft, p. 172. Ten onrechte citeert TIBURTIUS (p. 28) alleen „vernünftige”.

⁵⁾ Over de mate dier vergelijkbaarheid bestaat ondertusschen groot meeningsverschil, waarover verder.

vooral OTHMAR SPANN ¹⁾ in dit opzicht van zich doen spreken. Uitgaande van de opvatting, dat de economische waarden „Mittel für Ziele” zijn, die hij als iets nieuws verkondigt, meent hij, dat men de goederen dan ook slechts volgens de normen die uit deze doeleinden voortvloeien, kan vergelijken. Men komt dus niet tot een algemeene vergelijking voor elken mensch, maar tot eene waardeering van de goederen naar hunne geschiktheid om een bepaald doeleinde te verwezenlijken, waarbij hunne beteekenis voor het een, onvergelijkbaar is met hunne beteekenis voor een ander doeleinde. Een dergelijke opvatting vinden wij bij KERSCHAGL ²⁾ en bij W. KEILHAU ³⁾ die er door tot soortgelijke resultaten komen. Hunne argumenten tegen de vergelijkbaarheid betreffen echter alleen de exacte meetbaarheid, terwijl zij ons geen van allen mededeelen, waarom in hun systeem wel vergelijkbaar zouden zijn, de reflexen in het menschelijk bewustzijn verwekt, door de geschiktheid tot een bepaald doeleinde, of, wanneer zij geheel buiten den psychischen indruk om willen gaan, hoe de relatieve nuttigheid voor een bepaald doel zou kunnen worden vastgesteld.

§ 36. De behoeften en hunne bevrediging weerspiegelen zich dus, dit is het resultaat van ons onderzoek in de vorige paragrafen, in de psyche van den mensch in den vorm van gevoelens, die wij, juist vanwege hun algemeen karakter onder de termen lust- en leedgevoelens kunnen samenvatten, en waarvan de vergelijkbaarheid vrijwel algemeen wordt aanvaard.

Hiermede is op zichzelf weinig gewonnen. Immers de relatieve grootte der lust- en leedgevoelens, die zij verwekken, zullen zeer verschillend zijn, al naar gelang de subjecten, de tijd, de plaats, en de omstandigheden verschillen. Dat de behoeftenbevrediging van een goed ingericht huis mij op zeker oogenblik een grooter lustgevoel verschaft dan het bezit van een luxe-auto, zegt niets, noch omtrent de relatieve grootte der lustgevoelens van anderen, noch omtrent de mijne op een ander oogenblik of in andere omstandigheden.

¹⁾ Zie vn. Fundament der Volkswirtschaftslehre.

²⁾ R. KERSCHAGL. Zur kritik der Wertlehre. Zeitsch. f. Volksw. u. Soz., 1923, p. 532 en 536.

³⁾ Die Wertungslehre, Jena 1923.

Dit niet te hebben ingezien is de groote fout waarop de oude gebruikswaardeleer gestrand is. Men wist met de waargenomen lusten leedgevoelens geen raad, en kon daardoor den toegang niet vinden tot den weg, die het behoeftenbegrip met de economische waardeeringen verbindt. De invloed der juridische vorming der meeste economen deed zich in zooverre gelden, dat men eenen uitweg zocht, door het opstellen van indeelingen en rangorden der behoeften.

Deze onvruchtbare pogingen zijn ook nu nog niet geheel van de baan. Bij DÖRING ¹⁾, CUHEL ²⁾ en BRENTANO ³⁾ vinden wij dergelijke indeelingen, van de indeelingen van CUHEL, zegt VON BÖHM terecht, dat zij haarklieverij zijn ⁴⁾. Ook de indeeling van BRENTANO is geheel willekeurig.

Reëler, alhoewel eveneens voor de economische theorie van geen belang, is eene schildering van den groei der behoeften bij de ontwikkeling der menschheid ⁵⁾.

BRENTANO meent tenslotte eene rangorde in de behoeften te kunnen vaststellen, volgens de orde, waarin de menschen ze gewoonlijk ondervinden ⁶⁾.

Slechts wanneer men elke behoeftenbevrediging, zooals zij zich in de werkelijkheid voordoet, op zichzelf beschouwt en haar dan in verband brengt met andere dergelijke concrete feiten heeft vergelijking beteekenis voor de economie. Het zijn niet de behoeften in abstracto, welke gevoelens bij de menschen opwekken, maar de feitelijke behoeften zooals zij zich op bepaalde oogenblikken voordoen. Dit verbrekken der abstracte behoefte in concrete bevredigingen is hier, als overal waar vergeleken moet worden, noodzakelijk om het begrip vruchtbaar te maken ⁷⁾.

¹⁾ Philosophische Güterlehre, p. 1888 p.

²⁾ o.c.

³⁾ Pos. Th., p. 176, noot. Verder verschillende indeelingen bij SCHULZE: Erörterungen.

⁴⁾ Aanduidingen in dien zin bij BRENTANO o.c. Verder MARSHALL: Principles (3e ed., p. 162 en vlg.) en BICKING o.c., die bijzondere aandacht wijdt aan de overeenstemming tusschen menschelijke en dierlijke behoeften.

⁵⁾ VON BÖHM noemt haar terecht willekeurig. Ook SCHULZE wijst op haar onmogelijkheid. Meent echter ten onrechte in het schema, dat VON BÖHM als voorbeeld geeft, een rangorde te kunnen zien (Erörter, p. 107). Zoo ook DIEHL: Erläuterungen I, p. 68.

⁶⁾ F. VON WIESER: Theorie der ges. Wirtsch: de behoeften zijn slechts meetbaar, wanneer zij deelbaar zijn, maar dat zijn zij vrijwel allen (p. 146).

Het is de uitwerking dezer gedachte, die den grondslag der nieuwe waardeleer vormt. Is eenmaal het beginsel aanvaard, dat wij, economisch gesproken, niet met de soortelijke, maar met de concrete behoeftenbevrediging te doen hebben, beginsel waarover alle vorige subjectieve waardeleeren waren gestruikeld ¹⁾, dan doen zich twee vragen voor, wier beantwoording voor den verderen uitbouw der theorie noodzakelijk is:

- 1e. hoe is de verhouding na te gaan, waarin de concrete behoeften van verschillenden aard tot elkander staan.
- 2e. hoe is de verhouding na te gaan, waarin de herhaalde bevredigingen van eenzelfde behoefte tot elkander staan.

§ 37. Alhoewel het de tweede vraag is, die het eerst en het krachtigst de aandacht heeft getrokken, is het wenschelijk eerst de vergelijkbaarheid der behoeftenbevredigingen van verschillenden aard na te gaan, omdat, wanneer deze niet bestaat, eene waardeleer op de behoefte gebouwd, ipso facto, onmogelijk wordt.

Wij hebben gezien, dat vrijwel alle auteurs aanvaardden, dat de behoeften zich in de menschelijke psyche reflecteeren door lust- en leedgevoelens.

Met deze vaststelling nemen de meeste economen genoegen, wanneer zij al zoo diep doordringen en niet, als vanzelf sprekend, de vergelijkbaarheid der behoeftenbevredigingen voor een bepaald subject aanvaardden. Alleen de vraag of van een strict meten, dan wel van een schatten gesproken moet worden, — waar ik verder op terugkom, — is voor hen een punt van debat. Het standpunt van Menger ²⁾ in dezen, zou men het naïve kunnen noemen, wanneer hij zegt: wanneer men verplicht is een keus te doen, zal men bij gelijke intensiteit de behoeftenbevrediging met een langeren duur en bij gelijken duur, die met een grootere intensiteit verkiezen.

VON BÖHM acht in zijn eerste werken de vergelijkbaarheid van zelfsprekend. Wanneer hij later dieper op de kwestie ingaat ³⁾, ge-

¹⁾ Zie von BÖHM: Pos. Th. 4e uitg., p. 178.

²⁾ Grundsätze, p. 89.

³⁾ Pos. Theorie, voor het eerst in 3e uitg.: Wertgrösse und Gefühlsgrösse, 4e uitg., p. 247.

schiedt dit alleen om de vraag: meetbaarheid of algemeene vergelijkbaarheid op te lossen. Het vergelijkingspunt is de intensiteit van lust en leed, met inachtneming van den duur. In welke verhouding deze factoren staan, zegt hij niet. Zijn belangrijkste argument is dat, wanneer de vergelijking niet mogelijk was, er geen economisch leven denkbaar zou zijn, wat een *petitio principii* is ¹⁾. Ondertusschen ziet men in dit betoog reeds den invloed van andere economen, die dieper op het vraagstuk zijn ingegaan.

De eerste, die dit als econoom gedaan heeft, was JEVONS. De lust- en leedgevoelens, welke de behoeften opwekken zijn, volgens hem, vergelijkbaar binnen bepaalde grenzen. Met die restrictie echter „that a single higher pleasure will entirely neutralise a vast extent and continuance of lower pains ²⁾.” Deze restrictie heeft echter geene practische beteekenis, omdat de economie zich alleen met de „lowest rank of feelings” bezighoudt ³⁾. Deze „quantities of feelings” kunnen worden vergeleken, omdat men alleen let op hunne intensiteit en hunnen duur ⁴⁾ en dus afziet van hunne bijzondere kwaliteit. De lustgevoelens zouden dus vergelijkbaar zijn door het product van intensiteit en duur. Rond deze opvatting hebben de meeningen geschommeld.

Reeds in 1885 wordt, in Frankrijk eenerzijds, deze opvatting aanvaard door FR. BERNARD ⁵⁾, maar anderzijds, in 1897, even positief verworpen door E. PETIT ⁶⁾ en in 1913 door C. H. TURGEON ⁷⁾. In Duitschland vraagt BÖHMERT ⁸⁾, in 1891, zich af of „Triebe und Begierden” zich niet veel te sprongsgewijze voordoen om een sche-

¹⁾ Ook OSWALT: *Vorträge*, p. 68 haalt dit als bewijs aan.

²⁾ o.c., p. 31.

³⁾ o.c., p. 32.

⁴⁾ o.c., p. 34.

⁵⁾ De la méthode en économie politique. *Journal des Econ.*, 1885, 4e S., T. 30, p. 5 vlg.: „La possibilité théorique affirmée par St. JEVONS et par G. TARDE de mesurer le plaisir et la peine, suffit à asservir définitivement la science économique.”

⁶⁾ Etude critique des différentes théories de la valeur. Diss. Paris 1879, p. 271: „Une arithmétique des plaisirs et des peines qui correspond à la réalité ne semble pas possible dans l'état actuel de nos connaissances.”

⁷⁾ La valeur d'après les économistes Anglais depuis AD. SMITH jusqu'à nos jours. Diss. Rennes 1913, p. 539.

⁸⁾ W. BÖHMERT: W. Stanley Jevons und seine Bedeutung für die theoretische Nationalökonomie in England. Diss. Berlin 1891, p. 47.

matische behandeling toe te laten, en in 1893, komt M. NAUMANN ¹⁾ op tegen de opvatting, dat men den duur met de intensiteit zou kunnen vermenigvuldigen, omdat op elk oogenblik slechts een zekere intensiteit wordt ondervonden.

Daarentegen betoogt A. VOIGT uitvoerig in 1892 dat lust- en leedgevoelens met elkander vergeleken en zelfs opgeteld kunnen worden ²⁾. Tegenover deze lustgevoelens telt men dan de leedgevoelens bij elkander en vergelijkt daarna de beide complexen, daarbij is het weer een subjectieve vraag hoe veel leed tegen een bepaalde hoeveelheid lust opweegt ³⁾. Verder heeft BRENTANO ⁴⁾ in 1908, even positief de gedachte van JEVONS overgenomen, echter de intensiteit zelf weer als het product van nabijheid, zekerheid en reinheid (d. i. afwezigheid van leedgevoelens) omschreven.

Men neigt dus in het algemeen tot vergelijkbaarheid, zonder dat men precies weet hoe deze mogelijk is, wat niet te verwonderen is, waar ook de vakpsychologen over deze vraag, ja, over het karakter der gevoelens zelf, verdeeld zijn ⁵⁾. Het verstandigst lijkt me daarom, het standpunt in te nemen van CUHEL, die zich bewust is van het ontbreken van een vasten grondslag, waarvoor trouwens niet de economie kan worden verantwoordelijk gesteld. Volgens hem is de behoeftenleer ook zonder dezen grondslag te behandelen. Hij wil als formeele vergelijkingsterm het begrip „Egenz” invoeren, waaronder hij „die in den gegenwärtigen Wohlfahrtsbegehren sich äusserende, von der Intensität ihres Befriedigungstriebes und von der Dauer des zu verwirklichenden Wohlfahrtszuwachses abhängige

¹⁾ M. NAUMANN: Die lehre vom Wert. Diss. Heidelberg 1893, p. 9.

²⁾ Der Ökonomische Wert der Güter. Zeitsch., f. d. Ges. Stw., p. 199 vlg. In hoeverre eene dergelijke optelling toelaatbaar is, zullen wij verder nagaan.

³⁾ Id. p. 201. De gedachte dat leed- en lustgevoelens twee zelfstandige elementen zijn die tegen elkander worden opgewogen, gedachte die men ook bij JEVONS uitgedrukt vindt, heeft m.i. voor de economie geen nut, zoo ze al te stellen is — omdat het leed dat men economisch met de lust vergelijkt, steeds bestaat in een behoeftenbevrediging die mij ontbreekt, dus aan de grootte der bevrediging wordt gemeten.

⁴⁾ o.c.

⁵⁾ Een klaar overzicht in E. E. TICHENER: Lehrbuch der Psychologie door O. KLEMM I. Theil, Leipzig 1910, § 71. Die Methoden zur Untersuchung der Gefühle en § 72. Die dreidimensionale Gefühlstheorie (van WUNDT).

zweidimensionale Grösse verstehen ¹⁾ (will)". Een standpunt, dat in zoover zuiverder is als dat van VON BÖHM, dat hij nauwkeurige grenzen aangeeft, en niet, als deze, door vage uitdrukkingen den indruk wekt dieper op de zaak in te gaan.

§ 38. De vergelijkbaarheid der behoeften zou zeer vaag moeten blijven, wanneer men de werkelijke diensten die de eerste exemplaren dezer goederen bewijzen, moest vergelijken. Deze diensten zijn immers dikwijls zoo belangrijk dat men ze allen van het oneindigheidsteeken kan voorzien. SCHÖNFELD ²⁾ zegt „dat het moeilijk is uit te maken of een goed dat mij tegen den hongerdood beschermt nuttiger is dan een dat me voor bevriezen of verstikken behoedt." Eene keus is dan wel niet onmogelijk (b.v. Seneca) maar meestal vrij nutteloos. Het is dan ook pas door de vergelijking van de herhaalde bevrediging eener zelfde behoefte, dat het behoeftenbegrip een grondslag voor de waardeleer is kunnen worden.

H. H. GOSSEN beroept zich, om te bewijzen dat bij voortdurende of steeds herhaalde bevrediging van een zelfde behoefte de lustgevoelens, welke men ondervindt, minder intensief worden, alleen op de dagelijksche ervaring.

Deze inductieve bewijsmethode is door de meeste economen gevolgd geworden: JEVONS ³⁾ stelt zich tevreden met een eenvoudig voorbeeld, Menger ⁴⁾ meent met den „Hinweis auf eine gewöhnliche Lebenserscheinung" te kunnen volstaan. WALRAS beperkt zich tot het uitspreken van het beginsel ⁵⁾. VON WIESER ⁶⁾ meent, dat het geen verklaring vereischt, en algemeen geldt ⁷⁾.

¹⁾ o.c., p. 177. Een eveneens aantastbaar, maar eenigszins willekeurig begrensde standpunt neemt VON WIESER in (Ges. Wirtsch., p. 151). Hij ontwijkt de moeilijkheid door tusschen de behoeften en de waarde der goederen nog een begrip te plaatsen, de „Bedürfnisswert" dat is „den Wert welche die Zustände der Bedürfnissbefriedigung für uns haben". Hunne intensiteit wordt aangegeven door de behoeftenschalen. Met andere woorden, hij gaat uit van de vergelijkbaarheid der verschillende behoeften, haar uitdrukkelijk buiten zijn onderzoek sluitend, immers „die Wirtschaftstheorie hat sich in ihre Analyse so wenig einzulassen, wie in die Analyse der Bedürfnisse selbst".

²⁾ Grenznutzen u. Wirtschaftsrechnung, p. 21.

³⁾ o.c., p. 54.

⁴⁾ Grundsätze, p. 94.

⁵⁾ WALRAS. Principe d'une théorie mathématique de l'échange. Journ. d'Econ. 1874. T. 34, p. 16.

⁶⁾ Der natürliche Werth, p. 7.

⁷⁾ Later beperkt tot de deelbare behoeften. Th. der gesellsch. Wirtsch.

VON BÖHM¹⁾ geeft een omschrijving, die „eine weit verbreitete aber nicht eine ausnahmslose Geltung des Gossensche Gesetzes voraussetzt“. GIDE drukt zich zeer voorzichtig uit en zegt alleen, dat elke behoefte voor haar bevrediging een zekere hoeveelheid goederen, welke niet onbeperkt is, vereischt²⁾. Zoo doet ook MARSHALL³⁾. SCHUMPETER⁴⁾ acht haar zelfs slechts een willekeurige hypothese met methodologische doeleinden opgesteld, zoodat de economie, zonder het verwijt op te looplen op een „valsche" veronderstelling te bouwen, ook het tegendeel kon aannemen. SCHÖNFELD⁵⁾, die zich tegen deze opvatting verzet, haalt als eenig bewijs voor haar aan, dat hare resultaten overeenstemmen met de resultaten waartoe men bij de praktische ervaring komt.

Ondertusschen was in het werk van FECHNER van 1861⁶⁾, een nauwkeuriger uiteenzetting verschenen van wetmatigheden, welke althans veel overeenkomst vertoonen met die, welke de „wet van Gossen", zooals de economische waarneming algemeen wordt genoemd, algemeen uitdrukt.

Deze merkwaardige geest, die in een tijdperk van overheerschend materialisme, ten gevolge zijner pogingen om terug te keeren tot een meer geestelijke verklaring⁷⁾ der verschijnselen, het verband tusschen „Leib und Seele" tot voorwerp van zijn onderzoek maakte, heeft, uit de vele proefnemingen, welke vóór hem hadden plaats gevonden⁸⁾ en systematisch en zorgvuldig hiermede voortgaande, als psycho-physischen grondregel vastgesteld⁹⁾, dat „wanneer een zekere prikkel een bepaalde gewaarwording verwekt, toename van den prikkel in een geometrische reeks de gewaarwordingen doet toenemen in een arithmetische reeks."

De vaststelling van deze verhouding brengt verschillende moei-

¹⁾ Pos. Th., p. 180 nota.

²⁾ Principles, 2e uitg. 1889, p. 55.

³⁾ Principles, 3e uitg., p. 186.

⁴⁾ Wesen und Hauptinhalt, p. 68.

⁵⁾ Grenznutzen und Wirtschaftsrechnung, p. 138.

⁶⁾ Elemente der Psycho-physik.

⁷⁾ E. B. TITCHENER, o.c.

⁸⁾ Hij beroept zich op WEBER, BERNOUILLI, LAPLACE etc.

⁹⁾ TITCHENER, Intr., § 3, The Reception of the Elemente XII—XIII. FECHNER's message ran counter the „Zeitgeist".

lijkheden met zich, die aanleiding tot kritiek hebben gegeven. Ik kan er niet aan denken hier een volledig overzicht te geven van den strijd, welke om deze wet ontbrand is. Het zij voldoende, enkele punten, die ook voor de economie van beteekenis zijn, te vermelden.

Het eerste wat men zou kunnen vragen is, of gewaarwordingen wel vergelijkbaar zijn. Immers elke gewaarwording is iets individueels; een luide toon is niet de som van twee zwakke, enz ¹⁾.

Over dit punt is tusschen de psychologen strijd gevoerd, ingeleid door de werken van J. TANNERY en DELBOEUF, FECHNER zelf schijnt de moeilijkheid niet te hebben ingezien. De algemeene meening tegenwoordig is, dat het wel degelijk mogelijk is, binnen zekere grenzen de intensiteit van een gewaarwording te veranderen, zonder dat de kwaliteit (d. i. haar karakter) gewijzigd wordt. Alleen moet men zich ervan bewust blijven, dat er grenzen zijn, en dat het alleen gaat om een vergelijking, zoodat men niet aan samentellen of aftrekken van gewaarwordingen denken kan ²⁾.

Ten tweede, rijst de vraag of een psychische maatstaf denkbaar is. Immers om te kunnen meten is het noodzakelijk dat men over een maatstaf beschikt, die gelijk blijft. Deze maatstaf vond FECHNER in het „ebenmerkliche Unterschied". Wanneer men b.v. een geluid verwekt, zal men tot een sterkte komen, waar het geluid door de helft der waarnemers wel, door de andere helft niet gehoord wordt, dat is de „waarnemingsdrempel". Laat men het geluid nog aanzwellen, dan zal men tot een punt komen waar de helft der waarnemers een verschil hoort, de andere helft niet; dat is het „ebenmerkliche Unterschied". Gaat men zoo verder dan krijgt men een reeks van juist-waarneembare verschillen. FECHNER's stelling is nu, dat al deze juist-waarneembare verschillen aan elkander gelijk zijn, en wij bij gevolg in deze reeks een maatstaf hebben. Tegen deze stelling is het eerst bezwaar gemaakt door FUNCK BRENTANO ³⁾, later door MÜNSTERBERG ⁴⁾. De experimenteele resultaten zijn niet

¹⁾ E. B. TITCHENER, vert. door O. KLEMM: *Lehrbuch der Psychologie*, Leipzig 1910, p. 201.

²⁾ TITCHENER, o.c. *Introducet* § 4, *Criticism*. XIVIII—IXVIII.

³⁾ *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, 1874.

⁴⁾ *Neue Grundlegung der Psychophysik*, 1890.

gelijkluidend. TITCHENER heeft, naar velen meenen, het bezwaar experimenteel volledig weerlegt, door de proefpersonen een grijze tint te laten zoeken, welke, naar hun gevoel, precies het midden vormt tusschen twee andere grijze tinten. Deze gewaarwordingen vormen dan eene rekenkundige reeks. Bij fotometrisch onderzoek bleken de kleurprikkel in eene geometrische verhouding tot elkander te staan ¹⁾. Mathematisch is dit resultaat te herleiden tot de formule van FECHNER dat $= c \log R$. (Empfindung = constante $\times \log$ Reiz ²⁾).

Ten slotte kan men deze verhouding tusschen prikkel en gewaarwording op drie manieren verklaren ³⁾. Dit argument heeft echter voor de economie minder beteekenis.

§ 39. Meestal wijzen de economen het af de wet van „Gossen” als toepassing der wet van FECHNER te beschouwen. Zoo VON WIESER die zegt, dat zij met elkander niets te maken hebben ⁴⁾ of PARETO ⁵⁾ die alleen over analogie wil spreken. Bij VON BÖHM vinden wij een gemotiveerde verwerping. Hij wil zich niet op de wet van Fechner beroepen ⁶⁾:

1e. omdat deze handelt over de verhouding tusschen prikkels en *gewaarwordingen* en wij over lust- en leedgevoelens. En die kunnen, ook wanneer zij door prikkels worden opgewekt geheel andere wegen inslaan. Zijne redeneering is echter eenigszins verward. Het is bekend, zegt hij, dat wanneer prikkels en gewaarwordingen, lustgevoelens verwekken, de stijging van beide niet parallel loopt, dat veeleer extreme graden der prikkeling steeds leedgevoelens verwekken. Hier worden de gewaarwordingen dus als oorzaken van gevoelens, te zamen met de prikkels, genoemd terwijl zij in werkelijkheid zelf een gevolg van de prikkels zijn. Zelfs wanneer wij dit aan een ver-

¹⁾ Lehrbuch I, p. 217.

²⁾ Lehrbuch I, p. 221. De formuleering van het bezwaar bij CUIEL, p. 202, in 1907 was dan ook verouderd.

³⁾ o.c. IXXXIX—CVII.

⁴⁾ Theorie d. ges. Wirtsch., p. 133. Zoo ook van SUCHTELEN. De waarde als psychisch verschijnsel, p. 19.

⁵⁾ Cours d'Econ., pol. § 23. Zoo ook MAX WEBER: Die Grenznutzlehre und das „psychophysische Grundgesetz, overgen. in Ges. Aufs. zur Wissenschaftslehre p. 360 vlg.

⁶⁾ Exkurs X, 4e uitg., p. 224.

keerde wijze van uitdrukken toeschrijven ¹⁾, zegt hij, wanneer hij als punt van onderscheid aangeeft, dat bij stijging van den prikkel tot extreme graden steeds leedgevoelens optreden, eigenlijk van deze gevoelens niets anders dan wat FECHNER zegt van de gewaarwordingen. Immers stijging van den prikkel tot het uiterste heeft, volgens dezen na leedgewaarwordingen, dood der zenuw ten gevolge.

- 2e. De wet van FECHNER bedoelt een nauwkeurige meting der gewaarwording te geven en deze is voor het gevoel niet vereischt. Dit is echter een sofisme, want wanneer juiste meting mogelijk was, zou zij te verkiezen zijn. Hoogstens kan dit aanleiding zijn om, ook wanneer de wet van FECHNER geen juiste metingen toelaat, haar toch voor de grovere schattingen, waarmede de waardeleer tevreden kan zijn, te aanvaarden.

Doeltreffender is het bezwaar van SCHÖNFELD ²⁾, die zegt, dat de wet der dalende behoeftenbevrediging alleen in zooverre een *economische* wet is als zij gaat over kwantiteiten die elk op zichzelf groot genoeg zijn om, eene behoefte te bevredigen en niet over zeer kleine hoeveelheden (waarmede FECHNER werkt). Dit heeft inderdaad ten gevolge, dat er een onderscheid bestaat tusschen de psychologische en de economische beschouwingswijze, maar lijkt me toch geen reden om in de wet van FECHNER niet een grondslag te zien voor de economische beschouwingen.

Ook zij, die in de wet van GOSSEN eene toepassing zien der wet van FECHNER, brengen ons niet nader tot de oplossing. Zoo BRENTANO, die de primaire behoeften als van physiologischen aard beschouwt, van de „Erregbarkeit der Nerven” spreekt en het verschil tusschen de gevoelens van gewaarwordingen slechts in „see-lische Reflex-empfindungen” van begeleidenden aard ziet ³⁾. Een voorzichtiger houding neemt KALINOFF aan, die, zich op BRENTANO beroepend, en ook op de wet van FECHNER voortbouwend, meent,

¹⁾ VON BÖHM geeft hier in een onzuivere formulering de gedachte weer, dat aan elk gevoel een gewaarwordingszijde is, die dus zeker de wet van F e c h n e r volgt, maar dat het gevoel in deze gewaarwording niet geheel opgaat.

²⁾ Grenznutzen und Wirtschaftsrechnung, p. 139.

³⁾ o.c., p. 58.

dat de wet van GOSSEN alleen geldt voor behoeften van primairen aard, welke een geringe elasticiteit ¹⁾ hebben. Deze auteurs steunen dus op de wet van FECHNER, omdat zij ook bij de waardeering met gewaarwordingen meenen te doen te hebben ²⁾, wat niet het geval is.

Wat dus te denken over de toepasselijkheid der Fechnersche wet op de gevoelens door de behoeftenbevrediging verwekt? FECHNER zelf heeft zijn wet tot de gewaarwordingen beperkt ³⁾. Maar voor haar toepasbaarheid op gevoelens pleiten twee redenen:

1e. dat aan elk gevoel een gewaarwordingszijde is vast te stellen;

¹⁾ R. KALINOFF. David Ricardo und die Grenzwerttheorie. Zeitschr. f. d. Ges. Staatsw. 1917, p. 15.

²⁾ Deze physiologische opvatting van de gewaarwordingen leidt BRENTANO nog tot een andere fout, nl. de wet der dalende behoeftenbevrediging te verklaren uit de wet der verminderende meeropbrengsten (Versuch einer Theorie der Bedürfnisse, p. 42—44, Entwicklung der Wertlehre, p. 67). Hij volgt in deze fout J. B. CLARK, die ook, althans voor de productiefactoren de dalende nuttigheidslijn verklaart uit het feit, dat een latere eenheid kapitaalgoed minder producten voortbrengt, dan een vroegere (Distribution of Wealth, p. 48—50). Alhoewel het niet onwaarschijnlijk is, dat er een gemeenschappelijke grond bestaat, waaruit zoowel de wet der verminderende meeropbrengsten als die der dalende behoeftenbevrediging kan verklaard worden, nl. de chemische wet der massawerking (zie mijn artikel: „Een en ander over de wet der verminderende meer opbrengsten, naar aanleiding van nieuwe natuurwetenschappelijke beschouwingen in de „Economist”, 1924 p. 625 vlg.) is een gelijkstelling van beide wetten of een afleiden der eene uit de andere, zeker ongeoorloofd. Wij hebben hier waarschijnlijk bij CLARK te doen met een der talrijke ongelukkige gevolgen van zijn eigenaardige opvatting omtrent de natuur der productiefactoren, waaraan hij telkens twee zijden erkent, de goederen zelf en de groep in zijn geheel, de groep als waarde, welke hij een zelfstandig bestaan toekent (voor kapitaal D. o. W., p. 116: “The differences that science must recognise between „capital” and „capital goods”; voor arbeid, p. 157: “Men are as perishable as are capital-goods, but labor is as permanent as is capital”). In zijn gedachtengang moet waarschijnlijk, wat de wet d.v.m.o. is t. o. der enkele goederen, de wet der dalende nuttigheidslijn zijn, t. o. van het kapitaalgoed in zijn geheel. Deze conclusie is echter reeds daarom onjuist, omdat er geen dergelijk „kapitaalgoed in zijn geheel” naast de zelfstandige kapitaalgoederen bestaat (D. o. W., p. 208): “As value depends on final utility, so shares in distribution depend on final productivity”. Wat is dit voor productiviteit: van waarde of van goederen? Eenzelfde fout maakt VOIGT (Der ökonom. Wert der Güter, p. 209, Zeitsch. Ges. Stw. 1892), wanneer hij zegt, dat de wet der afnemende nuttigheid alleen geldt voor finaalgoederen, de „Productions-mittel” daarentegen een tegenovergestelde wet volgen „wonach der Nutzen oder wenigstens die Menge des Produktes” sneller stijgt dan de aangewende middelen. Geen bezwaar is er tegen een louter uiterlijke vergelijking der twee wetten, zooals bij MARSHALL, p. 169 (3e uitg.), geschiedt.

³⁾ Elemente der Psychophysik, 2e uitg., p. 13, 50 passim.

- 2e. dat er, naar de meening van verschillende psychologen „kein Grund vor(liegt) warum nicht die Gefühlsintensität, wie es alle Anzeichen wahrscheinlich machen, demselben Gesetz wie die Empfindungsintensität folgen sollte ¹⁾”.

§ 40. Maar, zal men zich afvragen, welk voordeel is eraan verbonden tusschen de wet van FECHNER en die van GOSSEN verband te leggen? Laat ik beginnen met toe te geven, dat het begrip der „ebenmerkliche Unterschiede” niet op de gevoelens is toe te passen. Maar er zijn andere voordeelen. Ten eerste geeft de kritiek op de wet van FECHNER ons inzicht in de grenzen der intensiteitsverschillen, welke tusschen twee behoeftenbevredigingen kunnen bestaan, zonder ze kwalitatief verschillend te maken. Vele der bezwaren, welke tegen de wet van GOSSEN worden ingebracht, zien deze restrictie over het hoofd.

Ten tweede, leert de wet ons, dat wij de verwekte lustgevoelens altijd op zichzelf moeten beschouwen, er niet aan denken mogen ze bij elkander op te tellen of van elkander af te trekken, maar dat zij alleen vergelijkbaar zijn. Wat wel eens wordt vergeten.

En ten derde, geeft de wet van FECHNER, welke werkt met een zorgvuldig geïsoleerd en nauwkeurig waargenomen feitenmateriaal, wanneer zij op de behoeftenbevrediging kan worden toegepast, een overtuigender bewijs van de juistheid der wet van GOSSEN dan de inductie, waarmede de economen zich over het algemeen hebben tevreden gesteld, omdat zij niet alleen bewijst, dat er een daling is, — wat moeilijk te ontkennen is — maar ook dat de daling aan het voortduren of de herhaling der bevrediging moet worden toegeschreven en niet aan secundaire factoren. Zoo wordt het, niet geheel ongegronde, verwijt dat tegen de nieuwere waardeleer wordt ingebracht, op een psychologischen grondslag te berusten, maar daarbij de vakkundige psychologie uit den weg te gaan ²⁾ grootendeels ondervangen.

¹⁾ TITCHENER: Lehrbuch I, p. 260.

²⁾ K. DIEHL, Theoretische Nationalökon. I, p. 285 vlg. A. AMONN. „Der Stand der reinen Theorie” in de „Festgabe für Brentano”. Wel heeft VLEUGELS: Das Ende der Grenznutzentheorie, p. 19, gelijk wanneer hij zegt, dat het voldoende is dat de economie niet met de resultaten der psychologie in strijd komt, maar wanneer wij rechtstreeks op haar steunen kunnen, zou het dwaas zijn dezen steun te versmaden.

§ 40. De bezwaren, welke tegen de wet van GOSSEN zijn ingebracht, keeren zich gedeeltelijk tegen het beginsel zelf. In zoover zijn zij afkomstig van auteurs, die niet inzien, dat zij voor een opeenvolging van *concrete* behoeftenbevredigingen wordt vastgesteld en niet over soortelijke behoeftenbevredigingen spreekt. Zoo zeggen SCHULZE ¹⁾ en PETIT ²⁾, dat de mensch sommige behoeften geheel zal bevredigen, andere heelemaal niet, en dat men niet alle behoeften gedeeltelijk zal bevredigen. Dit is echter eenvoudig het gevolg van de geringe intensiteit der lust, welke eene eerste bevrediging der behoeften, welke verwaarloosd worden, zou verwekken, zoodat wij, bij de beperktheid der middelen waarover wij beschikken, er niet aan toe komen. LEXIS is dan ook, wanneer hij dit argument overneemt, nog inconsequenter, daar hij zegt, dat men sommige behoeften geheel bevredigen zal, en de weeldebehoefden „nach dem Grade ihrer Entbehrlichkeit beschränken” moet. Wat is die graad van misbaarheid anders dan de daling der behoeftenbevrediging? Wanneer hij daarbij nog meent, dat men in de praktijk niet kan beslissen of de lustgevoelens, door twee behoeften verwekt, tot eenzelfde punt gezonken zijn, wanneer dit niet het nulpunt is ³⁾, dan ontkent hij, zonder een argument voor zijn stelling aan te brengen, de vergelijkbaarheid van lustgevoelens. Ook spreekt hij dan zichzelf tegen, immers de graad van misbaarheid zou men z. i. wel kunnen vaststellen, en dit is alleen mogelijk volgens hetzelfde beginsel, dat hij verwerpt.

Andere argumenten tegen de wet van GOSSEN zien over het hoofd, dat soms intensiteitsvermeerdering met verandering van de individualiteit der behoeftenbevrediging gepaard gaat.

Zoo de, trouwens door hemzelf van weinig belang geachte, opmerking van MARSHALL, dat toename van den voorraad behangpapier van 10 tot 12 rollen, een sterke stijging der behoeftenbevrediging kan tengevolge hebben, omdat men nu een kamer nieuw kan behangen ⁴⁾, die men vroeger alleen kon repareeren. De behoeftenbevrediging is hier van aard veranderd.

¹⁾ Erörterungen 1893, p. 96.

²⁾ Etude critique 1897, p. 273.

³⁾ E. LEXIS. Allgemeine Volkswirtschaftslehre, 2e uitg., 1913, p. 32.

⁴⁾ Princ., 3e uitg., p. 169 noot.

Ten derde wordt door verschillende auteurs de wet van GOSSEN niet voor alle behoeften erkend. Ik noemde reeds BRENTANO ¹⁾ en KALINOFF. DIEHL wil haar ook niet erkennen, waar het gaat om macht, eer, aanzien enz. ²⁾. Dit lijkt me niet juist, want dan zou iemand, die zijn behoeften bevredigd heeft tot een punt, waarbij hij een machtsbehoefte bevredigen wil, verder geen enkele behoefte meer bevredigen, maar zich geheel op de verwerving van verdere macht concentreeren, wat niet met de feiten klopt. Ten andere heeft het bezwaar weinig belang, omdat ook wanneer het wel juist is, de waardeleer haar beteekenis onverzwakt behoudt.

Een restrictie van CLARK moge ten slotte nog vermeld worden. Hij zegt, dat de daling der bevrediging alleen geleidelijk zal zijn, wanneer wij de wet toepassen, niet op enkele voorwerpen, maar op de goederen in het algemeen, en ons dan, de toevoeging niet van een nieuw goed, maar van een nieuwe kwaliteit van een goed voorstellen ³⁾. Deze opmerking berust op de gedachte, dat de „juist merkbare” toename van lust wordt verwekt door kleine verschillen. Zoolang wij tóch geen exacte metingen kunnen doorvoeren is, zooals VON BÖHM ⁴⁾ terecht opmerkt, deze voorstelling noodeloos gewrongen.

§ 41. Nu de twee punten, welke de vergelijkbaarheid der behoeftenbevredigingen beheerschen, zijn uiteengezet, kunnen wij tot de vraag overgaan, of wij van een exact meten, dan wel alleen van een vergelijken, een grooter of kleiner, kunnen spreken.

VON WIESER heeft in zijn „*Natürliche Werth*” de vraag nauw begrens, door te zeggen, dat, wanneer wij een exacte maatstaf hadden voor lust en leed, de verhoudingen in cijfers zouden uit te drukken zijn, maar dat wij, nu wij hiervan „weit entfernt” zijn, ons tot algemeene opmerkingen moeten beperken ⁵⁾, immers, zooals hij reeds vroeger had opgemerkt, is het onmogelijk „*Intensitätsgrade von verschiedener Stärke durch einander zu messen*” ⁶⁾, of zooals

¹⁾ Deze erkent ze voor alle behoeften, uitgenomen de fantasie. o.c.

²⁾ Theor. Nat. Oek. I, p. 294.

³⁾ Distrib. of Wealth, p. 211—213.

⁴⁾ Exkurs. IX, p. 200.

⁵⁾ p. 9.

⁶⁾ Ursprung und Hauptges., p. 182.

CUHEL de kwestie later geformuleerd heeft, het feit, dat ik de behoeftenbevrediging van één appel gelijk stel aan die van zeven pruimen, wil niet zeggen, dat ik het genot van een appel zeven maal hooger schat dan dit van een pruim, want het genot van zeven pruimen is, juist vanwege de wet van GOSSEN, niet gelijk aan zevenmaal het genot van één pruim ¹⁾.

De meeste auteurs zijn dan ook van meening, dat er slechts van een min of meer kan worden gesproken. Zoo LEXIS ²⁾, VAN SUCHTELEN ³⁾ en CLARK, die juist daarom een anderen grondslag voor zijn waardeleer zoekt ⁴⁾. VON BÖHM heeft het bezwaar, zooals het bij CUHEL geformuleerd is, uitvoerig besproken. Door zorgvuldig schatten, zal men wel degelijk tot „eine Art von Ziffermässigen Bestimmung” komen, dat z. i. van de eenvoudige „scaleering” verschilt, doordat wij hier de lustgevoelens door het achtereenvolgende gebruik der zeven pruimen verwekt, bij elkaar kunnen tellen ⁵⁾. In den vorm, waarin VON BÖHM zijn argument giet, is het, d. m. psychologisch onjuist. Immers het is niet toelaatbaar zelfs de eenvoudiger gewaarwordingen, bij elkander te tellen, dus zeker niet de lustgevoelens. Maar er zit in zijne redeneering een juiste kern. Deze is: dat, wanneer wij alle concrete behoeftenbevredigingen van een individu met elkander vergelijken, het verschil van de een tot de andere zoo gering wordt, dat wij ze, praktisch gesproken, gelijk kunnen stellen. Daarom wordt wel niet, zooals WICKSELL meent, een exacte meting mogelijk, wanneer men met zeer kleine hoeveelheden rekent ⁶⁾. Dit zou hoogstens het geval zijn, wanneer men ook wist, hoe klein deze hoeveelheden moeten zijn, om een „juist merkbare” verandering in lustgevoel teweeg te brengen, maar wordt toch een „Ziffermässige Bestimmung” denkbaar. Een werkelijk exacte meting daarentegen lijkt me niet mogelijk.

§ 42. Tegenover den gedachtengang, die onderlinge vergelijking

¹⁾ Zur Lehre von den Bedürfnisse § 264—268. Deze §§ behooren tot de besten van het boek en mede tot het beste wat over het onderwerp geschreven is.

²⁾ Allg. Volksw., p. 29.

³⁾ Waarde, p. 20.

⁴⁾ D. o. W., p. 380.

⁵⁾ Exkurs, X, p. 217.

⁶⁾ Vorlesungen über Nat. Oek. I, Jena 1913, p. 88.

der behoeften alleen bij eenzelfde subject voor mogelijk houdt ¹⁾ staat een andere welke meent, dat zij slechts nut heeft, wanneer zij tusschen de behoeften van verschillende individuen geschiedt.

Voor het eerst werd deze gedachte geformuleerd door G. TARDE ²⁾ in 1881, en sindsdien met nadruk verdedigd. „Le désir”, die de grondslag der waarde is, is niet meetbaar bij het individu, maar alleen in de maatschappij. Dat dit het geval is, is het gevolg van de „transmission interpsychique des désirs” door de „imitation”. Deze nabootsing brengt met zich, dat de behoeften, welke zich bij enkele sterke persoonlijkheden het eerst voordoen, stilaan door de geheele maatschappij worden gedeeld. TARDE wil dan de verschillende behoeften naar de intensiteit, welke zij in de maatschappij hebben, vergelijken. Eenzelfde gedachtengang vindt men in de werken van STAMMLER ³⁾ en STOLZMANN, die echter niet op het psychische element der nabootsing wijzen maar op de overeenstemming in het „zedelijk ideaal” dat, in laatste instantie, de gedachten van den mensch en daardoor ook inhoud en rangorde der behoeften bepalen zou. „Mag man den Inhalt vom Himmel oder von der Erde oder von beiden holen, aus dem göttlichem Gebote, aus dem Eudämonismus oder dem Evolutionismus oder dem Utilitarismus, wenn man nur eins anerkennt, nämlich den allgemein formalen Gedanken, dasz jeweilig das sittliche Ideal, gleichviel in welcher Gestalt, das soziale Tun der Menschen tatsächlich leitet, geleitet hat, und gedanklich notwendig leiten musz ⁴⁾.”

VON WIESER heeft, als het ware op voorhand, op de fout gewezen, waarin deze opvattingen vervallen, wanneer hij zegt: Een objectieve schatting zou die moeten zijn van hen, welke het maatschappelijk welzijn beoogen, maar deze komt niet tot uiting in den prijs, welke door strijd ontstaat ⁵⁾. Ongetwijfeld werken er maatschappelijke krachten welke tusschen de menschelijke behoeften zekere overeenstemming doen ontstaan. Doch dit beteekent

¹⁾ JEVONS. Theory, p. 21. VON WIESER: Ursprung und Hauptgesetze, p. 25—27.

²⁾ o.c.

³⁾ Recht und Wirtschaft.

⁴⁾ Der Zweck in der Volkswirtschaft, p. 224. Een zelfde gedachtengang ook bij CORNELISSEN. De Theorie der waarde, p. 281.

⁵⁾ Urspr. und Hauptgesetze, p. 25—27.

geenszins dat deze door allen ook maar eenigermate in een zelfde volgorde en met een gelijke intensiteit zouden worden onderzocht. Deze opvattingen komen er dan ook tenslotte altijd op neer in een bepaalde individuele schatting de typische maatschappelijke te zien.

III. *De taak der economische waardeleer.*

Litteratuur. Naast de hooger genoemde werken van NEUMANN, JEVONS, VON WIESER, TURGEON.

K. Menger. Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1871.

L. WALRAS. Principe d'une théorie mathématique de l'échange. Journ. des Econ. 1874. T. 34.

E. VON BÖHM-BAWERK. Grundzüge einer Theorie des wirtschaftlichen Güterwertes. Jahrb. f. Nat. ök. und Stat., 1886. Positive Theorie des Kapitals. 1889, Gec. 4e uitg., 1921.

M. BOURGUIN. De la mesure de la valeur. Revue d'éc. pol. IX, 1895.

H. DIETZEL. Theoretische Socialökonomik, I, 1895.

R. STOLZMANN. Die Soziale Kategorie in der Volkswirtschaftslehre, 1896. Der Zweck in der Volkswirtschaft, 1909.

R. LIEFMANN. Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1917.

C. A. VERRIJN STUART. Grondslagen der Volkshuishouding, 1921. Gec. naar 2e uitg. 1924.

L. SCHÖNFELD. Grenznutzen und Wirtschaftsrechnung, 1924.

§ 43. Het is door het verband met de *concrete* behoefte, dat het begrip der waarde als eene nuts-verhouding tusschen de goederen, door den mensch vastgesteld, voor de economie vruchtbaar kon worden gemaakt.

Zoolang men bij de soortelijke behoefte bleef staan, wist men niet wat met de subjectieve waarde aan te vangen. Er was geen maatstaf voor te vinden en de economie, die deze in de eerste plaats noodig heeft, keerde zich van dit begrip af, om zich verder uitsluitend met het filosofisch onverdedigbaar, maar in grootheden uitdrukbaar begrip der objectieve ruilwaarde bezig te houden ¹⁾.

¹⁾ Nog in 1877 zegt b.v. von SCHEEL: met dit begrip der gebruikswaarde heeft nog nooit iemand iets weten aan te vangen. (Jahrb. f. Nat. ök. u. St. Bd. 128, p. 137).

Alleen dit ontbreken van een maatstaf heeft RICARDO blijkbaar weerhouden een subjectieve waardeleer te ontwikkelen. Hij schreef immers aan J. B. SAY: „The utility of things is incontestably the foundation of their value, but the degree of their utility cannot be the measure of their value ¹⁾.” Wanneer RICARDO niet op soortelijke maar op de concrete behoeften het oog had gehad, zou de subjectieve waardeleer wellicht reeds door hem, die een zoo duidelijk inzicht in de oorzaak van de waarde heeft gehad, zijn ontdekt geworden.

Het begrip der soortelijke waarde, de „Gattungswert” was niet gemakkelijk uit te roeien. Nog bij NEUMANN ²⁾ vinden wij het terug, en steeds achten de voorstanders der subjectieve waardeleer het noodig tegen verwarring der twee begrippen te waarschuwen ³⁾.

De grenswaardeleer nu, brengt de waarde der goederen in verband met de concrete behoeftenbevrediging en vat de waarde, naar Menger's voorbeeld, op als „die Bedeutung welche concrete Güter oder Güter-quantitäten für uns dadurch erlangen, dass wir in der Befriedigung unserer Bedürfnisse von der Verfügung über dieselben abhängig zu sein, uns bewusst sind” ⁴⁾. Hierdoor werd het mogelijk ook de grootte der waarde te vergelijken,

Terwijl GOSSEN zeer juist vaststelde, dat de waarde afhangt van de behoeftenbevrediging die van de beschikking over het goed afhankelijk is ⁵⁾, en ook JEVONS wees op de belangrijke functie van de „final degree of utility” voor de economie ⁶⁾ is men later, waarschijnlijk tengevolge van de zonderlinge terminologie van WALRAS, op een dwaalspoor geraakt. Deze noemt de behoeftenbevrediging die van de beschikking van een goed afhangt de „râreté” van het goed ⁷⁾. Is dit bij hem niets anders dan een af-

¹⁾ Geciteerd bij KALINOFF: D. RICARDO und die Grenznutzlehre, p. 21.

²⁾ Revision der Grundbegriffe, p. 289.

³⁾ Menger: Grundsätze, p. 84—p. 108 noot. — von Böhm: Grundzüge, p. 17. — von Wieser. Urspr. u. Hauptg., p. 19.

⁴⁾ Grundsätze, p. 78.

⁵⁾ Over de wijze waarop deze bepaald wordt later bij de „Grootte der waarde”.

⁶⁾ Theory, p. 62.

⁷⁾ Principe, p. 17. Dit, om op zijn nieuwe verklaring de terminologie van zijn vader toe te passen.

wijkende, en m. i. minder gelukkige terminologie, zij heeft aanleiding gegeven tot veel misverstand.

De verwekker van dit misverstand hebben wij waarschijnlijk te zoeken in C. GIDE die in een artikel, waarin hij in 1881 in Frankrijk eindelijk aandacht vroeg voor de nieuwe leer ¹⁾, een tegenstelling maakt tusschen het begrip der „râreté”, van WALRAS en de „utility” van JEVONS. „Au fond”, zegt hij, „dans les deux théories c'est la même médaille qui a été frappée, mais l'une ne montre que la face, et l'autre que le revers” ²⁾, en verklaart zich zelf aanhanger van eene leer, die beide elementen als oorzaken der waarde beschouwt.

Het is duidelijk dat dit eene inconsequentie is. De waarde van een goed wordt bepaald door het lustgevoel, dat er van afhankelijk is. Dit was de beteekenis zoowel door GOSSEN als door JEVONS en WALRAS aan hunne uitdrukkingen gehecht.

Zij belichten niet elk ééne zijde van het probleem zooals GIDE meent, maar het geheele probleem, wanneer men het subjectief opvat.

De opvatting van GIDE heeft waarschijnlijk de uiteenzettingen beïnvloed van de uitwerkers der nieuwe waardeleer: VON WIESER ³⁾ en VON BÖHM ⁴⁾. Na erop gewezen te hebben dat de waarde van de goederen afhangt van de „Nutzen” ⁵⁾, die van hun bezit afhankelijk is, voegen zij daaraan toe, dat de goederen ook relatief zeldzaam moeten zijn, alvorens de nuttigheid tot waarde wordt ⁶⁾.

Dit is eene vermenging van objectieve en subjectieve beschouwingswijze, die zeer verwarrend moest werken ⁷⁾, en die de grenswaardeleer heeft verzwakt zonder iets tot de verklaring van den

¹⁾ Journal des Econ. 4e S., p. 179 vlg. La théorie de l'économie politique de Mr. STANLEY JEVONS.

²⁾ p. 187.

³⁾ Urspr. u. Hauptg., p. 83 vlg. Theorie d. ges. W., p. 158.

⁴⁾ Pos. Th., 4e uitg., p. 167.

⁵⁾ Het begrip „Nutzen” wordt algemeen gebruikt om het subjectieve lustgevoel aan te duiden, dat eene behoeftenbevrediging verwekt.

⁶⁾ Eenzelfde standpunt uitvoerig verdedigd bij H. OSWALT. Vorträge über Wirtschaftliche Grundbegriffe, 4e uitg., p. 28 vlg.

⁷⁾ Deze verwarring komt zeer sterk naar voren bij VON WIESER, die zegt (Theor., p. 156): „der theoretische Begriff der Nützlichkeit ist so weit als der des Nutzens”.

oorsprong van het waardeverschijnsel bij te dragen. Dit zal ik achtereenvolgens aantoonen.

1e. Zij heeft de positie der grenswaardeleer verzwakt.

Bijna alle tegenstanders der grenswaardeleer zetten hunne kritiek op dit punt in.

H. DIETZEL beroept zich op deze uitlatingen om te bewijzen, dat het verschil tusschen de grenswaardeleer en de klassieke waardeleer gering is. De eerste zegt: nuttigheid en zeldzaamheid; de tweede: nuttigheid en arbeidsoffer, meent hij, en daar het arbeidsoffer een der twee oorzaken van de zeldzaamheid bepaalt (hij onderscheidt nl. de goederen, die in absoluut begrensde hoeveelheid en die, welke in relatief begrensde hoeveelheid, d. i. slechts door arbeid te vermeerderen, voorradig zijn) komt dit vrijwel op hetzelfde neer ¹⁾.

Ook LEXIS bouwt zijne kritiek op deze zinsnede. De zeldzaamheid der goederen zegt hij, b.v. in verhouding tot onze behoefte gedurende een jaar „wird nicht mehr nach dem subjektiven Mangelgefühl bemessen, sondern nach der objectiven Schwierigkeit der Beschaffung der in Aussicht genommenen Menge” ²⁾. En ook hij tracht op deze wijze de objectieve factoren, die z. i. de waarde bepalen, te introduceeren.

Nu ben ik er ver vanaf deze kritieken te billijken. Zij zien allen over het hoofd, dat de grenswaardeleer de waarde van een goed eigenlijk van niets anders laat afhangen dan van de vraag, of de beschikking erover ons een lustgevoel, eene behoeftenbevrediging in subjectieven zin, kan verschaffen en dat dit ook bij VON WIESER, en VON BÖHM duidelijk tot uiting komt.

Maar het kan niet worden ontkend, dat deze beide auteurs door te zeggen dat dit lustgevoel weer afhangt van nuttigheid en zeldzaamheid, tot deze vergissing aanleiding hebben gegeven.

Ook de kritiek van subjectivistische zijde op de grenswaardeleer uitgeoefend, vindt haren hoeksteen in deze uitlating. R. LIEFMANN verwijt haar, dat zij, naast het algemeen waardebegrip dat gelijk is aan de „Nutzen”, eene bijzondere economische waarde zou ge-

¹⁾ Theoretische Sozialökonomik, I. 1895, p. 220 en 230.

Zoo ook CORNELISSEN: Theorie der waarde, p. 37.

²⁾ Allgemeine Volkswirtschaftslehre, 2e uitg., 1913, p. 31.

schappen hebben, die „eine Funktion von Nutzen und Seltenheit“ zou zijn, en noemt dit het „Hineintragen (von) objektiv materialistischquantitativen Vorstellungen in die vermeintlich subjektiv begründete Wertlehre“ ¹⁾.

Deze kritiek zou gerechtvaardigd zijn, wanneer de grenswaardetheoretici inderdaad de waarde uit een combinatie van „Nutzen“, en zeldzaamheid hadden verklaard. Dit is evenwel niet het geval. De „Nutzen“ bepaalt volgens hen rechtstreeks de waarde, maar is zelf weer de resultante van „Nützlichkeit“ en zeldzaamheid. Maar weer moet worden toegegeven, dat hunne wijze van uitdrukking de vergissing in de hand werkt.

De vergissing wordt ten top gevoerd door CASSEL, die het waardebegrip overbodig acht. Hij kent wel het nutsbegrip, zooals VALK ²⁾ aantoont. Hij belicht dit echter van een zijde, die het de moeite waard maakt, er nader op in te gaan. Een leer der behoeften, zegt CASSEL is overbodig, wij hebben genoeg aan het beginsel der schaarschte. CASSEL stelt het dus voor alsof dit beginsel der schaarschte op zichzelf wat zou beteekenen. Zoo wordt de leer veel eenvoudiger, zegt hij. Natuurlijk, maar wanneer men de nuttigheid uitschakelt heeft het begrip schaarschte geen inhoud meer. De eenvoud der voorstelling wordt dan betaald door de verdedigbaarheid der stelling. Wij zullen bij de bespreking van de leer van CASSEL dan ook zien dat hij de waardeleer alleen verwerpen kan, door haar in zijne geldleer weer op te nemen.

2e. Deze opvatting draagt niet bij tot de verklaring van den oorsprong der waarde.

Wanneer men de begrippen nuttigheid en zeldzaamheid relatief opvat (in welken zin alleen men hen als bepalende factoren van de „Nutzen“ kan aanvaarden) dan hangen beide begrippen van elkander af, een opsomming van beiden heeft geen zin, want zij vallen geheel samen.

C. H. TURGEON die zelf ook meent dat nuttigheid en zeldzaamheid, aan welke hij nog een derden factor wil toevoegen: de „difficulté

¹⁾ Grundsätze I, p. 251.

²⁾ Het sociaal economisch stelsel van CASSEL, p. 12 vlg.

vaincue" ¹⁾, de waarde bepalen en als twee afzonderlijke begrippen op te vatten zijn — al hebben zij belangrijke en subtiële betrekkingen tot elkander ²⁾ — tracht de rol der „râreté" nauwkeuriger vast te stellen.

Maar hij kan alleen een aparte functie voor de zeldzaamheid vinden, door de nuttigheid in absoluten zin op te vatten.

Hij moet dan ook toegeven „que nous rapportons toute chose à nos besoins et qualitativement et quantitativement. Et les qualités réagissent sur les quantités et réciproquement" ³⁾. Deze wijze van uitdrukken is weer niet geheel juist. Er is geen sprake van qualiteiten die quantiteiten beïnvloeden, en omgekeerd, wat ten andere een proces is, dat men zich moeilijk kan voorstellen. Maar datgene wat, kwalitatief beschouwd, de nuttigheid der goederen bepaalt, maakt, quantitatief beschouwd, hunne zeldzaamheid uit. Dit heeft reeds CONDILLAC ingezien, wanneer hij zegt: „Nous concevons qu'une chose est rare quand nous jugeons que nous n'en avons pas autant qu'il nous en faut" ⁴⁾.

De verkeerde voorstelling, waarin de verspreiders der grens-waardeleer vervallen zijn, is verbeterd geworden door sommige latere uitwerkers. Daarbij hebben ook zij niet altijd de juiste formuleering gevonden. Zoo meent WICKSELL ⁵⁾ den strijd te kunnen beslissen door te zeggen, dat de waarde een synthese van „Nutzen" en zeldzaamheid is, een uitdrukking die zich alleen door haar vaagheid van die van VON BÖHM onderscheidt. Juist doordacht is daarentegen de houding van C. A. VERRIJN STUART die zegt: „De zeldzaamheid der goederen is geen zelfstandig constitutief element der subjectieve waarde. Zoo vaak een bepaalde behoeften-bevrediging gebonden is aan de beschikking over een bepaald goed, is dit laatste vanzelf „zeldzaam". Inzicht in die gebondenheid doet de subjectieve waarde geboren worden, en is dus voldoende om den oorsprong van deze te verklaren" ⁶⁾.

¹⁾ o.c., p. 528.

²⁾ o.c., p. 524.

³⁾ o.c., p. 524 vlg.

⁴⁾ Le commerce et le gouvernement I, Ch. I, p. 5, gec. bij TURGEON.

⁵⁾ Vorlesungen über Nationalökon., p. 80.

⁶⁾ Grondslagen der Volkshuishouding, 2e uitg., p. 112.

§ 44. De grenswaardeleer zegt dus, dat de waarde der goederen haar oorsprong vindt in de behoeftenbevrediging die van het bezit der goederen afhankelijk is. Deze opvatting heeft tot verschillende misverstanden aanleiding gegeven. Zoo zegt BICKING: „niet de bevredigde behoefte bepaalt de waarde, maar het verlangen en „le désir commence où l'usage finit" ¹⁾. Hieraan verbinden deze auteurs in navolging van G. TARDE ²⁾ beschouwingen omtrent de prioriteit van de behoefte in objectieven en subjectieven zin ³⁾. Door op de laatste den nadruk te leggen geven zij echter de bedoeling der grenswaardeleer, die zij bestrijden, weer. De waarde van het goed is immers volgens deze afhankelijk van de behoeftenbevrediging, die ik zou missen, wanneer het goed me kwam te ontvallen. Het is dus de „désir", het verlangen naar deze behoeftenbevrediging, die mij waarde aan het goed doet toekennen. Het beroep op CH. GIDE, dat men bij hen ⁴⁾ vindt, als op dengene die, door van „degré de désirabilité" te spreken, tegenover de grenswaardeleer het juiste standpunt zou hebben ingenomen, is ongemotiveerd, want GIDE doet niet anders dan de grenswaardeleer verklaren. V. PARETO ⁵⁾ heeft voorgesteld, met het oog op deze verwarring niet van „utilité" maar van „ophélimité" te spreken. De duisterheid van dien term zou dan waarschijnlijk de verzoening moeten brengen.

Wat deze bestrijders bedoelen, maar niet zeggen, is waarschijnlijk de ontkenning van de toepasbaarheid van de hypothese der causaliteit op de psychische verschijnselen. Duidelijk geformuleerd vinden wij dit bezwaar terug bij W. KEILHAU.

Deze gaat uit van het begrip van het „besluit". Dat is de Vorausgedanken (d. i., het plan: „kausal auf ein beliebiges Etwas einzuwirken") ⁶⁾. Daar dit besluit zelf weer bepaald wordt door het motief, moet men, om inzicht te krijgen in de economische besluiten, de economische motieven kennen ⁷⁾.

¹⁾ La valeur dans les sciences sociales 1904, p. 106.

²⁾ Logique sociale.

³⁾ C. H. TURGEON, o.c. 1913, p. 494.

⁴⁾ BICKING, p. 136. CH. TURGEON, Revue d'Ec. pol., 1925, p. 713.

⁵⁾ Cours d'économie politique, § 5.

⁶⁾ Die Wertungslehre. Versuch einer exakten Beschreibung der ökonomischen Grundbeziehungen. Jena 1923, p. 15.

⁷⁾ p. 16.

Uitgaande van een te vaag behoeftenbegrip, hebben vele economen de behoefte als „oorzaak” van het economisch handelen beschouwd ¹⁾. Dit kan echter niet juist zijn, want in tegenstelling met de „Konsumtion”, die gericht is op bevrediging van oogenblikkelijke behoeften, dient juist het economisch handelen (dat hij op deze wijze, daarmee in tegenstelling brengt) als voorbereiding tot de bevrediging in de toekomst, dus „ehe Entbehrungsempfindungen (invloed der ontbering op den lichamelijken toestand) und Vermissen (invloed der ontbering op het gevoel) überhaupt auftauchen” ²⁾.

Op het economisch handelen kunnen wel de „Entbehrungsempfindungen” en „Vermissen” invloed uitoefenen, maar alleen op onrechtstreeksche wijze, v.n. door de herinnering. Maar daar deze meestal vaag is, „ist das Kausalpostulat durchaus kein so dienliches Mittel für die Erkenntniss künftiger Gefühle, wie für die Erkenntnisse künftiger Ereignisse in der Erscheinungswelt” ³⁾. Nu heeft VON BÖHM wel getracht de toekomstige behoeften in zijn stelsel te betrekken. „Diese Beschreibung enthält aber einen erkenntnistheoretischen Fehler, denn Sinnesempfindungen und Gefühlseindrücke können nur Quellen zur Erkenntniss von Ereignissen sein, die sich bereits abgespielt haben”. Wel verwekken de gedachten aan de toekomst zekere gevoelens, maar de behoeften, die men zich op deze wijze voorstelt, kunnen hooger geschat worden dan tegenwoordige.

Natuurlijk berust een goed deel van het economisch handelen op het postulaat, dat de behoeften terug zullen keeren in de toekomst. De strenge scheiding, die Keilhau ondertusschen maakt tusschen consumptie en economisch handelen is niet te aanvaarden. Ook arbeidbesteding voor onmiddellijk verbruik is economisch handelen.

Wat de schr. in dit verband zegt over de wijze, waarop VON BÖHM de toekomstige behoeften introduceert, is er geheel naast, hij ziet niet in, dat men, ook volgens v. BÖHM, een dringender behoefte

¹⁾ p. 83.

²⁾ p. 48.

³⁾ p. 49.

(of het totaal van meerdere, zij het minder dringende, bevredigingen) in de toekomst hooger kan schatten, dan een tegenwoordige en verder is de hypothese der causaliteit ten opzichte der behoeften niet méér in strijd met de feiten gebleken, dan bij eenig ander verschijnsel. Juist omdat de behoeften der menschen, objectief beschouwd, wortelen in hunne persoonlijkheid, is een weerkeeren der subjectieve gevoelens zeer aannemelijk en nog meer begrijpelijk is, dat de menschen zich gedragen alsof zij zullen weerkeeren.

§ 45. Sommige auteurs willen wel verband leggen tusschen waarde en behoeftenbevrediging, maar met de behoeftenbevrediging in haar geheel. Wij waardeeren de goederen immers omdat zij in staat zijn onze behoeften te bevredigen. De beteekenis die een zeker goed heeft voor de dekking van ons welvaartstekort, bepaalt de waarde van dit goed. Niet het lustgevoel dat van dit goed afhankelijk is, bepaalt zijne waarde, maar de verhouding waarin dit lustgevoel staat tot het geheel der behoeftenbevrediging. Deze gedachtengang vinden wij o. a. bij VON KOMORZYNSKI¹⁾ en bij R. STOLZMANN. Wanneer men de „Nutzen” van een goed op zichzelf beschouwt, is de grootte er van willekeurig. Wil men het verband met de behoeftenbevrediging leggen, dan moet „der Mensch mit all seinem Bedarf im Ganzen als nächst fassbare Wertheinheit genommen werden²⁾”.

Ook bij BICKING vinden wij eenen dergelijken gedachtengang. Met verwerping der leer der dalende behoeftenbevrediging, zegt hij, dat men bereid zal zijn bv. voor een paard $\frac{1}{10}$ van zijn inkomen te besteden „si je calcule que l'un est de $\frac{1}{10}$ par rapport à l'ensemble de désirs que j'éprouve³⁾”.

Zijn deze opmerkingen afkomstig van auteurs die ze gebruiken als argumenten tegen de door hen verworpen grenswaardeleer, ook door aanhangers dezer leer is uitvoerig een systeem verdedigd, dat op de verhouding van de „Nutzen” van één goed ten opzichte van het geheele welvaartstekort berust.

¹⁾ Der Wert in der isolierten Wirtschaft.

²⁾ Die Soziale Kategorie 1896, p. 260 vlg.

³⁾ La valeur dans les sciences soc., p. 175. De prijschaal der vragers ontstaat dan uitsluitend door het verschil van inkomen.

Zij wijzen er op, dat men eigenlijk alleen het totaal aan lust bij den eenen toestand, kan vergelijken met het totaal aan lust bij een anderen toestand. Zoo zegt O. NEURATH dat steeds heele complexen met elkander moeten vergeleken worden ¹⁾.

LEO SCHÖNFELD meent dat de vaststelling van de „Nutzen” van een goed „weder praktisch möglich noch für die Theorie von Belang ist” ²⁾. De „Gesamtwirtschaftsnutzen” is niet gelijk aan de som van de „Nutzen” immers de „Nutzen” van een goed moet bepaald worden door het verschil in „Gesamtnutzen”, dat bereikt wordt, wanneer men een goed voor een bepaalde behoeftenbevrediging aanwendt, en de „Gesamtnutzen”, die men bereikt, wanneer men die aanwending achterwege laat.

Wel is ook hier, daar de lustgevoelens wel vergelijkbaar, maar niet meetbaar zijn, geen eigenlijk rekenen mogelijk ³⁾, maar wel kan de best mogelijke toestand gekend worden.

Hij wil door dezen gedachtengang tot uitdrukking brengen, dat het niet mogelijk is, de grootte van een behoeftenbevrediging op zichzelf te bepalen ⁴⁾, omdat deze beïnvloed wordt door het kader, waarin zij geplaatst wordt. Eene gedachte die volkomen juist is, maar die niet als een argument tegen de grenswaardeleer kan worden aangevoerd. Ook de verdedigers van deze leer hebben steeds ingezien, dat men de behoeftenbevrediging slechts als een element van het geheele menschelijke welvaartsbegeeren kan opvatten ⁵⁾.

Maar is het hiervoor noodig steeds de „Gesamtwirtschaftsnutzen” in acht te nemen? Steeds, zooals deze richting zegt, „met heele systemen” te werken? Neen, want de intensiteit van het afhankelijk lustgevoel, waarnaar de waarde van een goed bepaald wordt, heeft reeds zelf den invloed ondergaan van het kader, waarin de behoeftenbevrediging plaats vindt, en er is dus, wanneer men alleen de behoeftenbevredigingen van twee goederen afzonderlijk met elkaar vergelijkt, geen gevaar, dat men zich ver-

¹⁾ Nationalökonomie und Wertlehre. Zeitsch. f. Volksw. Soz. u. verw. 1911.

²⁾ o.c., p. 3.

³⁾ o.c., p. 42.

⁴⁾ o.c., p. 45.

⁵⁾ Zeer uitdrukkelijk VON WIESER in zijn Nat.-Werth. Later in Th. d. ges. Wirtsch., p. 155.

gissen zal in hunne relatieve belangrijkheid. De voorstelling dat de behoeftenbevrediging, die men op zichzelf beschouwt, een soort intrinsieke beteekenis zou hebben, die niet dezelfde is, als die welke zij heeft, te midden van de andere behoeften, is een gevolg van de nawerking van het abstracte behoeftenbegrip der gebruikswaardeleer. De mensch kan de behoeftenbevrediging niet anders waardeeren dan zooals hij ze voelt; dat is in verband met zijn algemeen behoeftenschema.

En het is maar gelukkig ook, dat de intensiteit van de behoeftenbevrediging, zooals wij haar werkelijk ondergaan, mede bepaald wordt door de plaats, die zij inneemt in het algemeen welvaartsstreven. Anders zou zij heelemaal niet te bepalen zijn. De auteurs zooals KOMORZYNSKI en STOLZMANN, die voorstellen haar in verhouding tot de „Gesamtwirtschaftsnutzen" te bepalen, zien over het hoofd, dat deze geen bepaalde grootte is, en dat dus een verhouding tot haar niet is vast te stellen. SCHÖNFELD is zich bewust van die onbepaaldheid ¹⁾. Voor zoover zijne uiteenzetting dan ook geen onnoodig compliceeren van het betoog is, is zijne bedoeling alleen, ons duidelijk te maken, dat de productie niet alleen met de verkregen, maar ook met de opgeofferde bevrediging rekening moet houden; eene opmerking, die op zichzelf juist is, maar die, zooals wij bij de bespreking van LIEFMANN, wiens centraal argument zij vormt, zullen zien, zich niet tegen de grenswaardeleer keert.

§ 46. Nog op eenen anderen grond is de mogelijkheid van het leggen van een verband tusschen de individueele behoeftenbevrediging en de waarde betwist geworden. Men heeft namelijk gezegd, dat in de waarde niet de individueele-, maar de sociale behoeften zouden tot uiting komen. Op twee manieren is deze gedachte geconstrueerd. Eenerzijds hebben voornamelijk Fransche auteurs, in navolging van G. TARDE betoogd, zooals wij hooger zagen ²⁾, dat de behoeften alleen in de maatschappij meetbaar zijn, en wel omdat zij bij alle menschen overeenstemmen tengevolge der „imitation",

¹⁾ Het is echter niet zeker of hij zich dit wel ten volle is. Dat wij niet de twee „Gesamtwirtschaftsnutzen" met elkander vergelijken verdedigt hij door te zeggen: „es wird in Praxi nicht so gemacht" (p. 95). Hij had er in elk geval duidelijkheidshalve wel mogen aan toe voegen: men kan het niet doen.

²⁾ Zie § 42.

die hen doet ontstaan. Wij hebben reeds gezien, dat van een dergelijke sociale vergelijking geen sprake kan zijn.

Anderzijds hebben voornamelijk Duitsche auteurs gewezen op de sociale beïnvloeding onzer behoeften. Zij betoogen, dat de grootte der waarde beïnvloed wordt door sociale omstandigheden, dat de oorsprong der waarde zelf van socialen aard is, en buiten de maatschappelijke verhoudingen niet te begrijpen is. In zooverre bevat dit betoog een van de punten, die de sociologen naar voren brengen om de onbestaanbaarheid van de economie als zelfstandige discipline aan te toonen.

Zij wijzen er op, zooals hooger uiteen is gezet, dat het zedelijk ideaal der menschheid den inhoud der behoeften bepaalt. Maar daarmee heeft de sociale invloed nog niet uitgewerkt. Ook de bezitsverhoudingen oefenen invloed uit op de waardeschattingen van de menschen, en buiten dit verband met de maatschappelijke machtsverhoudingen is de waarde niet te begrijpen.

STAMMLER, STOLZMANN, DIEHL, TUGAN—BARANOWSKY zijn de voornaamste voorstanders dezer opvatting ¹⁾ die in STOLZMANN haar energieksten verdediger gevonden heeft. De gedachten van dezen hebben zich in den loop der jaren gepreciseerd. In zijne „Soziale Kategorie” ziet hij in den socialen invloed meer een bijkomenden factor. De grenswaardeleer meent hij „ist der Gefahr der Einseitigkeit und der Verkenning der thatsächlichen, historisch gegebenen Wirtschaftszustände (erlegen) ²⁾”, en hij wil nu den socialen factor tot zijn recht brengen; alleen op die manier kan een volledig juist inzicht in de waarde verkregen worden. Het is zelfs de vraag, of de „fortschreitender Erkenntnis und Beherrschung der sozialen Kausalzusammenhänge” niet van meer beteekenis is dan die van de „Productionstechnische ³⁾”. Meer en meer is hij later gaan overhellen tot de erkenning van een prioriteit der sociale factoren. Dat hij daarbij zijn eerste opvatting niet opgegeven heeft, geeft aan zijne theorie iets tweeslachtigs, waarop VON BÖHM terecht kritiek heeft uitgeoefend ⁴⁾.

¹⁾ Voor een overzicht van ontstaan en ontwikkeling zie K. DIEHL, Theor. Nat. ök. I, p. 399 vlg.

²⁾ o.c., p. 245.

³⁾ o.c., p. 182.

⁴⁾ Macht oder ökon. Gesetz. Ges. Schriften I, p. 238.

Ik kom daar verder op terug. Meer en meer heeft STOLZMANN de waarde geheel als een sociaal verschijnsel opgevat. „Der Wert“, zegt hij, „ist nur letzter Ausdruck der Sozialorganischen Funktionen der Volkswirtschaft ¹⁾).

Dat het zedelijk ideaal van den tijd waarin hij leeft, invloed uitoefent op de behoeften van den mensch, heeft de grenswaardeleer echter nooit ontkend, het eenige verschil tusschen de formuleering der grenswaardeleer en die van STOLZMANN bestaat daarin²⁾, dat de laatste mede onderzoekt — althans aangeeft — hoe de mensch er toe komt bepaalde behoeften te hebben, dat hij het terrein van het economisch onderzoek dus verbreedt wil. Om redenen van methodologischen aard gaat de theoretische economie niet verder terug in hare verklaring dan de menschelijke behoeften. „Wir haben, zegt VON WIESER, den Güterwerth nur so weit zu erklären dass wir ihn auf die nächste allgemeine Erscheinung, den Bedürfnisswerth, zurückführen“ ³⁾. Zij is zich daarbij echter steeds bewust geweest, dat inhoud en rangorde dezer behoeften, weer van verder liggende factoren (waarbij natuurlijk de ethische opvattingen niet de minst belangrijkste zijn) afhankelijk zijn. Alleen acht zij hare taak begrensd door de, als gegeven aanvaarde, behoeften. „Was die Leute lieben und hassen.... das ist für den Nationalökonom und die Theorie des wirtschaftlichen Güterwertes völlig gleichgiltig, zegt VON BÖHM ⁴⁾, wichtig ist nur *dasz* sie irgend etwas lieben und hassen, mit grösserem oder geringerer Intensität anstreben oder abwehren, wofür die Wirtschaft die Mittel bereitstellen soll“. Nu is het ongetwijfeld STOLZMANN's recht de grenzen der economie verder te stellen en wanneer hij de verschijnselen van een dergelijk standpunt, dat ik geneigd zou zijn, wanneer de naam niet al te veel misbruikt was geworden, sociologisch te noemen, beschouwt, is het niet onjuist, wanneer hij meent dat „Der Wert (der Güter) bedeutet den objectivierten Niederschlag der Gesellschaftlichen Verhältnisse, sie sind als gesellschaftliche Reflexions-

¹⁾ Die Kritik des Objectivismus. Jahrb. f. Nat. ök. u. Stat. 1915, p. 193.

²⁾ Overgenomen uit mijn opstel: Over den invloed der verdeling van het bezit op de functioneele toerekening. Economist 1925.

³⁾ Ursprung und Hauptgesetze, p. 122.

⁴⁾ Pos. Theorie „Hedonismus und Werttheorie“, 4e uitg., p. 236.

begriffe nur Ausdruck und Symbol ihrer sozialen Beziehungen" ¹⁾. Maar om zijne kritische positie te verrechtvaardigen, moet hij aantoonen, dat door dien breederen grondslag bepaalde eenzijdigheden, fouten of onvolledigheden der grenswaardeleer verholpen worden, dat dus m. a. w. de grenswaardeleer, door haar terrein enger te begrenzen, in hare uitwerking tot andere resultaten komt, dan die waartoe men bij zijnen breederen grondslag geraakt; en om de eigen theorie te kunnen handhaven moet hij aantoonen, dat zijne opvatting van het probleem vruchtbaar is, en tot nieuwe waarheden den sleutel biedt. Door aan de eerste voorwaarde te voldoen, zal hij bewijzen dat de uitbreiding, die hij aan de problemen geeft, noodzakelijk was, en de begrenzing door de grenswaardeleer getrokken, methodologisch onverdedigbaar; door aan de tweede voorwaarde te voldoen zal hij de wetenschappelijke beteekenis van de eigen begrenzing duidelijk maken ²⁾. Of STOLZMANN aan het tweede vereischte heeft voldaan zullen wij bij de bespreking van zijne eigen leer nagaan. Maar wij kunnen hier reeds vaststellen, dat dit met de eerste vereischte niet het geval is. Het wapen dat de sociologen voor dezen aanval op de zelfstandige positie der economie gebruiken, blijkt stomp te zijn. Ook hier is weer de ongelukkige formuleering die de grenswaardetheoretici gebruikt hebben om den oorsprong der waarde te bepalen: nl. nuttigheid en zeldzaamheid, de eerste aanleiding geweest van het verschil van meening. STOLZMANN meende daarin ten onrechte een bepaling der waarde door uitsluitend natuurlijke factoren te lezen, en in tegenstelling daarmee, op de sociale factoren te moeten wijzen.

De grenswaardeleer heeft echter geenszins de bedoeling te ontkennen, dat sociale factoren invloed uitoefenen op de waardeering. VON BÖHM heeft het uitdrukkelijk toegegeven ³⁾, en VON WIESER ⁴⁾

¹⁾ Das Reinökonomische im System der Volkswirtschaft in Jahrb. f. Nat. Ök. u. Stat. 3 F. Bd. 57, (1919), p. 262. Verder gec. als Reinök.

²⁾ Zeer juist zegt LIEFMANN: Grundsätze I, p. 43. „Glaubt man etwa, dass man zu einer besseren Theorie des Preises oder der Kosten kommt, wenn man die Untersuchung auch noch mit dem Moment der rechtlichen Regelung belastet.“

³⁾ Zeitsch. f. Volkw. Soz. u. Verw., Bd. VII, p. 425.

⁴⁾ Theorie d. Ges. Wirtsch, p. 239: Die Bedürfnisse, die Triebe, und der Egoismus selbst, stehen unter der Herrschaft gesellschaftlicher Mächte.

wijst er met nadruk op. De vraag is alleen of deze sociale factoren zich uiten *in* de grootte van de behoeftenbevrediging, waar de grenswaardeleer de waarde mede in verband brengt, of *daarnaast* tot uiting komen, en eene verwijdering tusschen waarde en behoeftenbevrediging tot stand brengen. Wanneer men de vraag tot dezen definitieven vorm herleidt, is het zonder meer duidelijk, dat alle factoren die STOLZMANN als zelfstandige elementen noemt, in de grootte van het verwekte lustgevoel verwerkt zijn.

De vraag die men daarbij geregeld opwerpt, of de mensch al dan niet buiten de maatschappij denkbaar is, is van geene betekenis. Het moge juist zijn, dat het menschelijk bestaan even goed het bestaan eener maatschappij veronderstelt, als omgekeerd. Het blijft daarom niet minder waar, dat de behoeften zich slechts in het individueel bewustzijn van eenen bepaalden mensch voordoen. Alle punten, die STOLZMANN bespreekt, liggen achter de behoeftenbevrediging.

Dit wordt natuurlijk anders wanneer men in de sociale factoren, die invloed op de menschelijke behoeften uitoefenen, niet slechts „formale Gedanken” ziet, maar de maatschappelijke ontwikkeling naar een *bepaald* ideaal als noodzakelijk beschouwt. En dit is de dubbelzinnigheid waar de sociaal-rechtelijke richting steeds weer aan mank gaat. Reeds bij STAMMLER vinden wij een dergelijke ideologie „Die gemeinschaft frei wollender Menschen, das ist das unbedingte Endziel des sozialen Lebens” ¹⁾.

Terecht heeft K. DIEHL ²⁾, die zich ongeveer tot dezelfde richting rekent, het subjectieve karakter van dit ideaal in het licht gesteld. Maar hij weet er niets anders voor in de plaats te stellen.

Dat overal, waar er van economisch leven in maatschappelijk verband sprake is, er ook rechtsbetrekkingen ontstaan, doet hier ook niet toe af. Bij KARL DIEHL, die wel de voorzichtigste uitwerker van deze richting is ³⁾, vormt dit samengaan het zwaarste argument

¹⁾ Wirtschaft und Recht 2^e uitg. p. 576, gec. naar DIEHL.

²⁾ Theoretische Nationalökonomie I, p. 18.

³⁾ Hij wijst zelf op de onbestemdheid in het begrip der sociologie die de meest heterogene wetenschappen samenvoegt, „ohne genügende Scheidung der Einzelnen Probleme nach der Art wie sie methodisch zu behandeln sind” (Theor. Nationalök. I, p. 28).

voor zijne „sociaal rechtelijke” behandeling ¹⁾. „Wir haben uns ein Wirtschaftsleben als einen Gegenstand wissenschaftlicher Betrachtung immer nur als ein rechtlich geordnetes vorzustellen” ²⁾ zegt hij. Ik wil hem gaarne toegeven, dat overal waar economisch handelen in maatschappelijk verband plaats heeft, er ook eene rechtsorde zal ontstaan. Wat heeft dit echter te beteekenen? Kunnen dezelfde verschijnselen niet het object van onderzoek zijn van twee zelfstandige wetenschappen? Maar onmiddellijk daarna komt DIEHL op den verkeerden weg wanneer hij zegt: „Wir können an keine wirtschaftliche Institution herantreten, ohne die *Vorfrage* zu erledigen: welche rechtliche Ordnung liegt vor? ³⁾. Waarom is de juridische vraag een: „*Vorfrage*”? Men zou het tegendeel met even veel of even weinig recht kunnen beweren. Beide disciplines beschouwen gedeeltelijk dezelfde feiten, maar vanuit eenen verschillenden hoek. Hij kan zijne opvatting dan ook alleen handhaven door eene opvatting van de economie te verdedigen die met de problemen die men gewoonlijk onder dit begrip behandelt niets te maken heeft. Zoo geeft hij toe dat de „grondrente” tengevolge van de vruchtbaarheidverschillen der verschillende stukken grond zich in „alle rechtssystemen” zal voordoen (waarom dit alleen met de belooning voor den grond en niet met die voor het kapitaal en den arbeid het geval zou zijn, zegt hij niet). Maar, voegt hij er aan toe „was sich änderte, waren aber die Rechtssubjekte an welche die Grundrente fällt und erst hierdurch gewinnt der ganze Begriff seine „Volkswirtschaftliche” Bedeutung⁴⁾. Dit is niet meer eene breedere, maar eene andere vraagstelling dan de economische! En nochtans bepaalt dit zijn standpunt t. o. der economische begrippen geheel. Overal waar een economisch begrip voorkomt, dat niet juridisch gebonden is, verklaart hij het tot een „natürlich-technisches” ⁵⁾. Op die manier heeft men natuurlijk altijd gelijk ⁶⁾.

¹⁾ In het programmatistische hoofdstuk 3 : Recht u. Wirtschaft van zijne: Th. N. I, p. 36 vlgde.

²⁾ o.c., p. 40.

³⁾ o.c., p. 41.

⁴⁾ o.c., p. 42.

⁵⁾ Voor kapitaal o.c., p. 41, grond, p. 46, 280, lust en leedgevoelen p. 277, economische wetten, p. 315.

⁶⁾ Hebben wij hier misschien te doen met een nawerking der juridische begrips-

§ 47. De waarde der goederen wordt door de grenswaardeleer in verband gebracht met de individueele behoeftenbevrediging. Wil dit zeggen, dat zij de waarde gelijk stelt aan de behoeftenbevrediging? Men krijgt, althans bij Menger en von Böhm den indruk, dat dit wel het geval is. „Der Wert ist gleich der Bedeutung welche die Befriedigung für das obige Subject hat”; aldus de eerste ¹⁾. „Der Wert ist die Bedeutung, die ein Gut als erkannte Bedingung eines sonst zu entbehrenden Nutzen für die Wohlfahrtszwecke eines Subjekten erlangt” aldus de definitie van den laatsten ²⁾. De waarde der goederen is gelijk aan de behoeftenbevrediging, die er van afhankelijk is. Wel heeft von Wieser hier een schakel tusschen geschoven, omdat niet de behoeftenbevrediging zelf, maar de belangstelling die men er voor koestert, de waarde bepaalt en „die Grösze des Interesses steht wohl bei Niemand durchaus in rechten Verhältnisse zur Grösze des Bedürfnisses” ³⁾, maar dat is niet meer dan een nuanceering, waarvan hij in zijn latere werken trouwens nog heeft afgezien. Eigenlijk heeft hij zich nog duidelijker dan de twee anderen uitgelaten in den zin dat waarde en behoeftenbevredigingen gelijk zijn. Kan de waarde echter zonder meer aan de „Nutzen” worden gelijkgesteld?

Men moet, om dit in twijfel te trekken, nog niet meegaan met hen, die als van Suchtelen, de waarde tot een apart waardeeringsvermogen herleiden, en meenen, dat er tusschen waardeeringsgevoel en gewaarwordingsintensiteit wel een algemeen verband, maar geen volkomen parallelisme bestaat ⁴⁾.

De gelijkstelling is ongeoorloofd, omdat zij geen rekening houdt met het geheel verschillend karakter van beiden. De waarde is eene verhouding, waarin wij tot de goederen staan, omdat eene behoeftenbevrediging van hen afhankelijk is, de „Nutzen” is deze

vorming der historische school? Het eigenaardige is, dat o.a. Diehl de uiteenzettingen van Schumpeter wel juist acht binnen het kader waarin deze ze ontwikkelt. Waarom Schumpeter wel genade vindt en de andere Oostenrijkers die toch ook „ethisch und politisch völlig indifferent” zijn niet, is niet duidelijk, o.c., p. 310.

¹⁾ Grundsätze, p. 107.

²⁾ Pos. Th., p. 167.

³⁾ Urspr. u. Hauptg., p. 53.

⁴⁾ De waarde als psychisch verschijnsel, p. 17.

behoeftebevrediging zelf. De behoeftebevrediging is een (psychisch) verschijnsel, op zichzelf bestaande, de waarde is een constructie van den menschelijken geest, tot begrip der verschijnselen opgebouwd en, waar de mensch steeds in verhoudingen denkt ¹⁾, steeds comparatief. De waarde, wij zagen het reeds, vergelijkt de behoeftebevredigingen. De vage verhouding van de individueele behoeftebevrediging tot het welvaartsstreven in het algemeen, uit zich in de waardeering van het goed, die dan ook steeds vaag blijft, en voor de doeleinden der economie onbruikbaar is. De relatieve beteekenis van twee of meerdere behoeftebevredigingen voor ons welvaartsstreven, komt in het waardeoordeel (om de terminologie van VAN SUCHTELEN te gebruiken) tot uiting.

Reeds CH. H. TURGEON ²⁾ heeft hier vroeger op gewezen: „pas de valeur sans une comparaison entre deux ou plusieurs objets.” Vóór dat het waardeoordeel deze relatieve beteekenis kan meten moet worden vastgesteld, dat de behoeftebevredigingen vergelijkbaar zijn (dit is in de vorige paragraaf gebleken het geval te zijn). Maar de vergelijking kan alleen *voltrokken* worden door het waardeoordeel.

Identificeering van waarde en behoeftebevrediging is filosofisch ontoelaatbaar. Dat de terminologie, die de economie in dit opzicht gebruikt, tot de meening aanleiding kan geven, dat zij bedoeld wordt, is eene slordigheid, die, wij zullen het nog zien, niet zonder gevaar is ³⁾. M. i. bestaat het verband tusschen waarde en behoeftebevrediging daarin, dat de waarde der goederen zich verhoudt, zooals de behoeftebevredigingen die er van afhankelijk zijn. De waardeering kan niet geschieden zonder vergelijking. Maar deze vergelijking kan slechts *voltrokken* worden door de behoeftebevredigingen als maatstaf te nemen.

Dit laatste wordt juist weer dikwijls over het hoofd gezien door hen die wel inzicht hebben in het comparatieve karakter van het waardebegrip. Zij denken alleen in het geld een algemeen

¹⁾ Zie 1e onderdeel van dit hoofdstuk en vn. § 32.

²⁾ o.c., p. 261.

³⁾ DAVENPORT: (Value and Distribution Chicago 1908) had dit reeds opgemerkt, p. 296 zegt hij: In English, especially in economic usage the word value connotes relativity. Seemingly this does not hold, in the German „Sprach-Gefühl”, for the German term „Wert”!

maatstaf te vinden. Zoo zegt BOURGUIN zeer juist ¹⁾: „Les changements de valeur des marchandises sont, comme on l'a fait bien des fois remarquer, tout à fait assimilables aux changements de position des corps célestes; ce sont des mouvements relatifs et non des mouvements absolus. La valeur d'usage.... est le rapport qu'une personne établit par comparaison entre deux marchandises qu'elle considère au point de vue de leur utilité finale ²⁾.”

Hij komt echter in verwarring, doordat hij een tegenstelling maakt tusschen dit begrip der waarde en de lengte en het gewicht, die absolute maatstaven zouden zijn. Daardoor meent hij, dat „een gewicht aan goud” (de franc), dat hij als het ware wil inlijven in het metriek stelsel, een vrijwel absolute maatstaf der waarde zou kunnen zijn. De fout zit hierin, dat het niet juist is, dat „la longueur et le poids se conçoivent pour un corps en dehors de toute relation, de toute comparaison avec un autre ³⁾”. Ook zijn zijn comparatieve begrippen en allerminst „des qualités intrinsèques ⁴⁾”. Het verschil tusschen de lengtemaat en den waarde-meter bestaat niet in het absolute karakter van de eerste en het relatieve karakter van den tweeden, beiden zijn relatief, maar daarin dat de een objectief d. i. buiten den mensch, en de tweede subjectief, d. i. in den mensch wordt gezocht. En dit subjectief karakter geldt ook voor de waardeering van den „franc”. De bepaalde hoeveelheid goud is voor den eenen persoon een anderen maatstaf dan voor den anderen. De verwarring der begrippen absoluut en comparatief (B. zegt relatief), en objectief en subjectief brengt hem op een dwaalspoor.

KEILHAU geeft eenerzijds een zeer waardevolle uiteenzetting van de voorwaarden der waardeering, wanneer hij zegt: De waardevergelijkingen zijn slechts mogelijk door middel van de „Identitätssatz”. Dit is de erkenning dat twee dingen gelijk zijn. Nu is een element alleen absoluut identisch met zich zelf. Maar wanneer iets gelijk blijft, wat betreft het doel, met het oog waarop wij het be-

¹⁾ M. BOURGUIN. De la mesure de la valeur. Revue d'Ec. pol. IX, 1895.

²⁾ p. 228.

³⁾ p. 221.

⁴⁾ Zeer juist ziet H. OSWALT: Vorträge, p. 57, dit in.

schouwen, dan bezit het „Selbstkontinuität” ¹⁾. Alleen met behulp van dit begrip der „Selbstkontinuität” is b.v. de menschelijke persoonlijkheid als een element te begrijpen. Immers dat wij ons steeds als dezelfde erkennen is te wijten aan het feit, dat ons levensdoel eenheid brengt in onze persoonlijkheid.

Daar een element alleen beschreven kan worden in verhouding tot andere elementen, is de absolute identiteit (Selbstidentität) een weinig vruchtbaar begrip. Veel meer heeft men aan de andere (Zweckidentität). Elementen die op die manier met elkander vergelijkbaar zijn, noemt hij „Werte” ²⁾. Hieruit vloeit voort, o. a. dat er geen absolute waarden zijn, daar alle relatief tot elkander worden vastgesteld, dat er altijd minstens twee waarden terzelfdertijd worden vastgesteld en dat de „waarden” formeele begrippen zijn. Zij zijn geen zelfstandige dingen, maar niets anders dan producten der waardeering.

Maar hij vervalt weer in dezelfde fout als Bourguin wanneer hij meent dat „Das Problem (ist) nicht die theoretische Frage der Entdeckung eines letzten Wertmasses sondern lediglich die politische Frage eines stabilen Geldwertes ³⁾.” De behoeften kunnen z. i. niet als maatstaf dienen, want het grootste gedeelte van het inkomen is op voorhand voor bepaalde noodzakelijke doeleinden vastgelegd, die niets te maken hebben met gevoelens.

A. AMONN ⁴⁾ wordt eveneens, door zijn inzicht in het comparatieve karakter der waarde tot een verkeerden gedachtengang verleid. De subjectieve gebruikswaarde is volgens hem geen „rechnerische Grösze” alleen de subjectieve ruilwaarde zou dat zijn ⁵⁾. Hij meent dat, wanneer het waardebegrip een verhoudingsbegrip is, het dan ook een ruilbegrip moet zijn. Men kan echter om honderden andere redenen, verhoudingen vaststellen als om te ruilen, b.v. in verband met de productie of de verdeling. Ook de veel gesmade Robinson zou aanleiding hebben gehad het te doen. De ruilwaarde-

¹⁾ Wertungslehre, p. 172.

²⁾ p. 179.

³⁾ p. 194.

⁴⁾ Grundzüge der Volkswohlstandslehre, I.

⁵⁾ Op deze wijze meent hij een brug te bouwen tusschen de grenswaardeleer en de leer van CASSEL.

schattingen spelen in de grenswaardeleer een veel bescheidener rol dan AMONN wil laten veronderstellen. Zij zijn de gebruikswaardeschattingen, zooals zij zich voordoen in een maatschappij met ruilverkeer, een „species” van het „genus” dus.

De diepere oorzaak van deze uiteenzettingen, waarvan de willekeurigheid in het oog springt, is de vrees voor de onbepaaldheid der behoeftenbevrediging. Wij zagen hooger dat de vergelijkbaarheid van deze niet tot nauwkeurig meten leidt. Daarom vreezen al deze auteurs op haar voort te bouwen. Immers het waardeoordeel drukt de relatieve beteekenis der behoeftenbevredigingen in een strenge verhouding uit. Het kan niet anders doen, omdat het menschelijk denken alleen op deze wijze mogelijk is. Is echter het uitspreken van een nauwkeurig bepaald oordeel op grond van slechts bij benadering bepaalde gegevens een zoo uitzonderlijk iets?

Wat doet het „Kookboek van Betje, de zuinige keukenmeid” wanneer het zegt dat voor een saus drie eieren noodig zijn? Het spreekt een oordeel uit op grond van gegevens die slechts bij benadering bepaald zijn. Wat doet verder elke wetenschappelijke wet anders, dan op deze wijze schematiseeren? Wanneer hij dit niet gedaan had, zou NEWTON nooit tot zijn wet van de zwaartekracht gekomen zijn, want het is later gebleken, dat er afwijkingen waren, die men een paar eeuwen lang dan toch maar in die wet genegeerd heeft, al kende men ze, tot EINSTEIN ze in een nieuwe wet opnam. Zoo corrigeert de mensch ook zijne waardeschattingen voortdurend. Wanneer de economie voorzichtig over waarde-„schattingen” spreekt, inplaats van over waarde-„oordeelen”, is dat niet, omdat de verhouding in de waarde der goederen niet volkomen nauwkeurig bepaald zou zijn, maar omdat men niet heelemaal zeker is van de juistheid van den grondslag, waarop dit oordeel gebouwd is ¹⁾. De dikwijls gehoorde opmerking, dat een economisch leven alleen mogelijk is, — althans voor wie aanneemt dat de waarde in

¹⁾ Deze gedachtengang vindt men ook ongeveer bij CUNEL: o.c. p. 184, die echter eenigszins in de tegenovergestelde eenzijdigheid vervalt van die welke gewoonlijk voorkomt en meent dat het: „Größenverhältniss der Egenzen” het eenige hulpmiddel is „das Intensitätsverhältniss der Zugehörigen Gefühle zu bestimmen”. Hierbij komt m.i. het essentieel verschil in karakter van het waardeoordeel en het lustgevoel niet voldoende tot uiting.

verband moet worden gebracht met de behoeften, juist. Maar onjuist is de consequentie die men er uit afleidt, dat dus de behoeftenbevredigingen nauwkeurig meetbaar moeten zijn. Door schematisering der verschijnselen hakt het menschelijk verstand dezen gordiaanschen knoop door, en drukt de niet volkomen juist vergelijkbare behoeftenbevredigingen uit in de strenge verhouding van het waardeoordeel. Maar, critisch ten opzichte van de juistheid van dit oordeel vanwege den zwakken grondslag waarop het berust, spreekt men van eene schatting. Wanneer ik b.v. een appel zeven maal meer waardeer dan een pruim, dan staat het waardeoordeel $1 \text{ appel} = 7 \text{ pruimen}$ volkomen vast voor mij. Wanneer ik het wenschelijk acht van eene schatting te spreken, dan komt dit, omdat ik niet zeker weet, of de grondslag van dit oordeel wel zoo onwrikbaar is als de beslistheid, waarmede mijn verstand de vraag opgelost heeft, zou laten veronderstellen.

§ 48. Alhoewel in het algemeen aanvaard is, dat de waarde uit een verband tusschen het goed en de behoeftenbevrediging ontstaat, zijn er ook afwijkende meeningen. Zoo meenen verschillende auteurs dat de waarde voortspuit uit een verhouding tusschen den mensch en de moeilijkheid van de verkrijging van het goed. Men moet hierbij onderscheiden tusschen hen, die de moeilijkheid der verkrijging als den oorsprong der waarde zien, en hen die meenen de grootte der waarde aan de moeilijkheid te kunnen meten. Slechts met de eersten hebben wij hier te doen.

Tot dezen behoort SCHARLING ¹⁾. Twee factoren zijn volgens hem voor de waarde van belang, de behoeftenbevrediging en de moeite der verkrijging. De gebruikswaarde wordt bepaald door de bereidwilligheid aan het goed te verzaken, daar er echter voldoende middelen zijn om de dringendste behoeften te bevredigen wordt dit „weit weniger durch die Rücksicht auf das Bedürfnis, welches durch den Gebrauch des betreffenden Gutes befriedigt wird, bestimmt, als durch die Rücksicht auf die Schwierigkeit wel-

¹⁾ Jahrb. f. Nat. Ök. u. St. 1888. N. F. Bd. 16. Werttheorien und Wertgesetz p. 424 vlg. in milderer form Grenzutzlehre und Grenzwertlehre, 3e F. Bd. 27 (1904). Hij zegt hier (p. 160) „Ich sehe diese Nichtübereinstimmung als mehr formell als reell an“ en verdedigt een eclectisch standpunt.

che es verursacht, dem einen oder anderen Bedürfnis zu genügen¹⁾." Bij hem valt dus op die moeilijkheid de nadruk. LEXIS zegt dat de zeldzaamheid van de „Schwierigkeit der Beschaffung" afhangt. Deze moeilijkheid komt in eene maatschappij met geldverkeer neer op de „zur Erlangung eines Gutes nötige Geldaufwand", een factor, die weer subjectief verschillend is, omdat „der subjective Wert der Geldeinheit von dem Einkommen abhängt²⁾". Ook KALINOFF deelt deze meening, maar verdedigt ze alleen met een beroep op het verschil in karakter tusschen de economische en andere waardebegrippen³⁾. BICKING meent, dat de waarde altijd „idéale" zou blijven, wanneer er niet was „la résistance extérieure que des forces étrangères et contraires à nos désirs leur opposent⁴⁾". Het komt mij voor, dat al deze auteurs over het hoofd zien, dat wij ons alleen moeite getroosten omdat een welvaartstekort te dekken valt. Een merkwaardige cirkelredeneering houden diegenen onder hen, die de moeite tot verkrijging weer meten, hetzij rechtstreeks aan de gederfde behoeftenbevrediging zooals BICKING, hetzij zooals LEXIS aan het geld, dat ook weer een subjectieve waarde heeft (natuurlijk die van de afhankelijke behoefte). Bij hen oefent de behoeftenbevrediging dus tenslotte een dubbelen invloed uit⁵⁾.

Eigenaardig is de positie van LIEFMANN. Hij verwijt de grenswaardeleer juist, den maatstaf van de waarde in het geld te zoeken „in dem, wie man glaubte, das Wirtschaftliche Leben ein Masz des

¹⁾ Werttheorien und Wertgesetz, p. 426.

²⁾ Allg. Volkswirtschaft, 2e uitg., p. 33. In eenzelfde richting gaat KŌCHINO SODA (Geld und Wert, eine logische Studie, Tub. 1909). Het geld is voor hem echter het middel om uit de subjectiviteit der waarde te komen. Het is „die Verkörperung der Objectivierung des wirtschaftlichen Werthes (p. 175).

³⁾ D. Ricardo und die Grenznutzlehre, p. 4.

⁴⁾ La valeur, p. 191. „L'économie politique est la science de l'humain sacrifice", p. 201.

⁵⁾ Ook hier is het eclectisch standpunt ingenomen. G. FLATOW die in het Zeitschf. f.d. ges. Staatsw. 1889, p. 274, de waarde zeer aardig definieert als „das Verhältniss der Güter unter einander so wie die Grösse mathematisch das Verhältniss der Körper unter einander bezeichnet", meent dat er verschillende maatstaven zijn (p. 285 vlg).

1e. de levendigheid der behoefte, die geldt in Personal wirtschaft.

2e. de bruikbaarheid van het goed, die geldt in een eenvoudige maatschappij.

3e. de moeilijkheid der verkrijging die opgaat in een moderne maatschappij.

Güterwertes geschaffen habe ¹⁾. „Waar hij bij de grenswaardeleer die meening heeft verkondigd gevonden, is onbegrijpelijk. Zijne eigen opvatting is, dat het waardebegrip voor de economie geen beteekenis heeft. Wij zullen later uitvoerig op zijn theorie terugkomen. Laat ik hier alleen wijzen op zijne opvatting, dat de „Bedürfnisse an sich sehr unbestimmte Unlustempfindungen sind”, die dan ook niet als richtsnoer voor ons handelen kunnen dienen. Maar nu is het merkwaardige dat *wel* duidelijk waarneembaar is, volgens hem, het verschil tusschen deze duistere gevoelens en de arbeid of het geld, die hun vervaardiging kost, tegenover welke zij steeds worden gesteld. Men zou meenen dat, wanneer de gevoelens te onbestemd zijn om vergeleken te worden, de verschillen of de quotienten (LIEFMANN weet dit zelf niet al te goed) dier gevoelens en het arbeidsleed minstens even vaag moeten zijn.

§ 49. Van welken aard is het verband, dat tusschen de waarde en de behoeften bestaat? Wordt de waarde causaal verklaard?

K. Menger heeft in de eerste uitgave van zijne „Grundsätze” van een causaal verband gesproken, en de grenswaardetheoretici hebben, zonder verdere verdediging, dit standpunt overgenomen.

Nu kan men in zekeren zin zeggen dat, wanneer men de waarde der goederen verklaart uit het doel, dat men met hen beoogt, nl. de bevrediging van de behoeften, dit geen causale, maar een teleologische verklaring is.

Reeds in de eerste recensie in gunstigen zin, die op het werk van Menger verscheen, is er op gewezen, dat men hier met een „Zweckverband” te doen had ²⁾.

Ook Stolzmann heeft het bezwaar herhaald en de causale terminologie tot een principieel bezwaar opgeblazen ³⁾. Dit in verband met zijne, aan Stammler ontleende indeeling in *Natur* en *Zweck-Wissenschaften*; hierdoor zou dan weer het sociale karakter der economie a priori gegeven zijn ⁴⁾.

Toen Stolzmann dit schreef ⁵⁾, had Menger zelf reeds in zijn

¹⁾ Grundsätze I, p. 9—11.

²⁾ In het Zeitschrift für d. Ges. Staatswissenschaft 1872, p. 183.

³⁾ Der Zweck in der Volkswirtschaft, p. 224.

⁴⁾ R. Stammler. Wirtschaft und Recht, 3e uitgave, p. 372.

⁵⁾ Hijzelf geeft trouwens toe dat de doelverklaring aan de grenswaardeleer ten grondslag ligt. Zweck, p. 579.

werk ¹⁾ overal de termen „Causal Zusammenhang” door „Teleologischer Zusammenhang” vervangen, zonder dat dit aan de draagkracht van zijne theorie iets wijzigde. Wat de economie beoogt is een verklaring van den „toereikenden grond” van het economisch gebeuren. Reeds IHERING heeft erop gewezen: „des zureichenden Grundes bedarf es für den Willen ganz so gut wie für die Natur. Aber bei letzterer ist er mechanischer Art: die Ursache (causa efficiens); bei dem Willen ist er psychologischer Art: der Zweck (causa finalis) ²⁾.” Terecht heeft O. AMONN er dan ook in zijne bespreking van Menger's tweede uitgave op gewezen dat deze verandering het karakter der wetenschap niet wijzigt, dat wij hier niet te doen hebben met eene eigenlijke teleologische verklaring, zooals men dit begrip gewoonlijk opvat, maar alleen met eene andere, psychologische wijze van oorzaakbepaling ³⁾.

§ 50. De grondleggers der grenswaardeleer spreken van de waarde, voor zoover zij dit begrip erkennen, alleen in den subjectieven zin, dien wij hebben leeren kennen.

GOSSEN, Menger ⁴⁾, von Wieser ⁵⁾ verwerpen elk begrip der waarde in objectieven zin.

Deze, ongetwijfeld juiste, opvatting komt echter in strijd met het spraakgebruik. Dit heeft verschillende economen er toe gebracht, buiten deze subjectieve waarde ook nog een waarde in objectieven zin te erkennen. Deze opvatting gaat terug op F. NEU-

¹⁾ Zooals blijkt uit de pas in 1923 posthuum verschenen, maar sinds lang reeds bewerkte 2e editie van zijn Grundsätze. Von Böhm had reeds vroeger, Exk. VIII, p. 186, gezegd dat de kapitaalgoederen door een „causale oder teleologische Verknüpfung” met hun einddoel verbonden zijn.

²⁾ Der Zweck im Recht. Leipzig 1877. I, p. 4.

³⁾ Zeitschr. f. Volksw. Sox. u. Verw. 1924. Tot een zelfde resultaat was reeds in 1919 Z. CLARK DICKENSON gekomen: The relations of recent psychological Developments to Economic Theory (Quart. Journ. of Econ. 1919, p. 388), waarin hij, tegen Prof. VEBLEN, die in „The Limitations of marginal utility (Journal of Pol. Ec. 1909,” p. 623) de Economie, die naar de „sufficient reason” zoekt en in welke „no room for the more pervasive law of causation” zou zijn, uit de rij der exacte wetenschappen wou verbannen, betoogt dat deze een te physisch causaliteitsbegrip heeft.

⁴⁾ Grundsätze, p. 86. Es hat die Objectivierung des, seiner Natur nach durchaus subjectiven, Güterwerthes gleichfalls sehr viel zur Verwirrung der Grundlagen unserer Wissenschaft beigetragen.

⁵⁾ Ursprung und Hauptg., p. 25—27. Theorie der Ges. Wirtsch., p. 291.

v. Genechten, Waardeleer.

MANN. Deze heeft in eene reeks artikelen ¹⁾ de terminologie der economie aan eene geduchte zuivering onderworpen.

Het resultaat van zijn onderzoek, waarbij zijn doel was zich aan het gewone spraakgebruik aan te passen ²⁾ is, dat er twee groepen van economische waardebegrippen zijn. Men kon dit begrip volgens hem bezigen in subjectieven en in objectieven zin. In subjectieven zin wordt het begrip gebruikt, wanneer men een goed in betrekking brengt met een persoon en zijne behoeften ³⁾. Zoowel gebruiks- als ruilwaarde, want een goed ruilen is: er gebruik van maken. Deze kan zijn een concrete waarde: d. i. de waarde, die een ding voor één persoon heeft, en de soortelijke waarde ⁴⁾, dat is de waarde, die een soort voor de heele menschheid heeft.

In objectieven zin slaat het begrip op de verhouding waarin een goed staat tot andere goederen. Als zoodanig kan men bijv. onderscheiden de vermogenswaarde en de koop- of ruilwaarde. Deze subjectieve en objectieve opvattingen zijn niet onder een algemeen waardebegrip te brengen. In al deze begrippen onderscheidt NEUMANN verder nog allerlei nuances.

VON BÖHM heeft zich in hoofdzaak bij deze opvatting aangesloten. Alleen heeft hij haar in zooverre vereenvoudigd, dat hij alleen die begrippen overneemt, die voor de verklaring der economische verschijnselen beteekenis hebben. Immers, meent hij, onze terminologie moet door de doelmatigheid bepaald worden.

Hij neemt de twee beteekenissen over, de subjectieve en de objectieve. De objectieve waarde omschrijft hij eenigszins anders dan NEUMANN, nl. als de kracht of deugdelijkheid van een goed tot ver-

¹⁾ Beiträge zur Revision der Grundbegriffe der Volkswirtschaftslehre, Zeitsch. f. d. Ges. Staatsw. 1869, p. 493 vlg., 1872, p. 257 vlg.

²⁾ Gecritiseerd door ZUCKERKANDL, „Theorie des Preises“ die meent dat deze populaire terminologie fout is. Ook door VON WIESER, Urspr. 1884, die hier geene populaire opvatting erkennen wil, omdat zij, „in einen auffälligen und unbesiegbaren Widerspruch mit dem Thatsachen käme“ (p. 8).

³⁾ De waarde is dan: „Das Verhältnis in dem ein Ding mehr als andere geeignet ist, den Bedürfnissen jemandes zu entsprechen.“ 1872, p. 281, „der Umstand das ein Ding für die Vermögensinteressen gewisser Personen von Bedeutung ist.“ Terecht merkt Dr. R. ZUCKERKANDL op dat men hieruit niet merkt, wat de waarde is.

⁴⁾ Gattungswert, p. 289.

wezenlijking van een objectief gevolg ¹⁾. Deze onderscheidt hij weer in objectieve gebruiks- en ruilwaarde.

Ook de objectieve waarde acht VON BÖHM een echte waarde. Hij keert zich tegen WOLF, die haar als „onechte waarde” had omschreven ²⁾. Alleen de subjectieve als de echte waarde aan te zien is volgens hem een terminologische beslissing, die niet door den beugel kan ³⁾. Deze houding heeft hij volgehouden in zijn hoofdwerk ⁴⁾. Het voorstel van VON WIESER ⁵⁾ de eerste als persoonlijke en de objectieve ruilwaarde als economische waarde te betitelen, verwierpt hij, omdat dit geen indeeling is, immers de objectieve ruilwaarde omvat niet de objectieve waarde in al hare vormen ⁶⁾. Belangrijk voor de economie acht VON BÖHM slechts de subjectieve waarde en één vorm der objectieve waarde: de objectieve ruilwaarde ⁷⁾. De taak der economische theorie is deze beiden te verklaren ⁸⁾.

Het valt niet te ontkennen, dat op deze wijze de waarde in een beteekenis gebruikt wordt, die niet met haar wezen in overeenstemming is. Dat zij in breede kringen navolging vond, belet niet dat deze terminologie een verkeerde blijft. Terecht zegt DIETZEL, dat de onderscheiding terminologisch weinig gelukkig is. Waarom de objectieve geschiktheid „waarde” noemen? Het woord „kracht” ware beter op zijn plaats ⁹⁾.

Al is het waar, zooals C. A. VERRIJN-STUART zegt, dat „wanneer slechts vaststaat wat men er onder verstaat, tegen het behoud dezer begrippen geen bezwaar moet worden gemaakt ¹⁰⁾.”

¹⁾ Grundzüge, p. 4.

²⁾ F. Wolf. Zur Lehre vom Wert, p. 449. Zeitsch. f. d. Ges. Staatsw., 1886.

³⁾ Grundzüge, p. 8.

⁴⁾ Pos. Th. p. 161. Verder in zijn artikel Wert in Hwb, d. Staatsw., 3e uitg. 1911: alleen de subjectieve waarde te laten gelden is een sprong in het tegenovergestelde extreem der klassieken.

⁵⁾ Der Geldwert und seine Veränderungen, 132 Band der „Vereinsschriften”, v. h. Verein. für Sozialpolitik 1909, p. 498 vlg. Vroeger, in Urspr. u. Hauptg., had hij voorgesteld: persoonlijke en onpersoonlijke waarde.

⁶⁾ Pos. Theorie, p. 163.

⁷⁾ Grundzüge, p. 5.

⁸⁾ Pos. Theorie, p. 162.

⁹⁾ o.c., p. 213. Hij verwacht echter anderzijds weer de subjectieve- en de objectieve ruilwaarde, p. 215.

¹⁰⁾ Grondslagen, p. 104 noot. G. M. VERRIJN-STUART acht daarentegen het begrip, naast het prijsbegrip overbodig. Economist 1918, p. 202.

Dat de terminologie gevaarlijk is, bleek echter bij VON BÖHM zelf, toen hij, in afwijking zijner eerste opvatting ¹⁾ ging meenen, dat de twee waardebegrippen onderdeelen van een algemeener waardebegrip zijn: Hij omschrijft dit als „Gelden der goederen in het economisch leven ²⁾“. „Er kan echter geen begrip zijn, dat beide waarden omvat, omdat het eene wezenlijk is, het andere niet. Om opportunistische redenen moge men de uitdrukking „objectieve ruilwaarde“ blijven gebruiken, een werkelijke waarde mag men in haar niet zien.

Ook PHILIPPOVICH, maakt zich aan begripsverwarring schuldig, wanneer hij zegt, dat de eenheid der begrippen in hun oorsprong ligt ³⁾. Hij verwacht hier wezen en grootte der waarde. Wel liggen de bestemmingsgronden van de grootte der objectieve ruilwaarde in de subjectieve waarde, maar de begrippen hebben een geheel verschillende oorsprong.

KÜCHIRO SODA merkt dan ook zeer terecht op, dat de objectieve en subjectieve waarde niet *naast* elkander, maar *achter* elkander komen ⁴⁾.

Verschillende auteurs hebben in de objectieve of in de subjectieve ruilwaarde een schatting door de maatschappij gezien ⁵⁾, een gedachtengang, die allen na ligt, die meenen, dat de waarde een sociologisch verschijnsel is. HELD ⁶⁾ wees er op, dat de objectieve waardeverhouding tusschen de goederen steeds een middellijke is, immers altijd langs de schatting van den mensch gaat en VON WIESER merkt op dat de objectieve ruilwaarde alleen geldt voor wie op de markt komt, en uitsluitend het gevolg van waardeschattingen is ⁷⁾.

Deze argumenten der grenswaardeleer hebben bij de aanhangers der sociale theorieën niet veel succes gehad. Dit is niet te verwonde-

¹⁾ Grundzüge, p. 6.

²⁾ Pos. Theorie, p. 164.

³⁾ Grundriss, 15e uitg., I, p. 245.

⁴⁾ Geld und Wert, p. 90.

⁵⁾ PETIT, BICKING, STOLZMANN, OFFENHEIMER, ook CORNELISSEN, al ziet hij die ook in de objectieve gebruikswaarde.

⁶⁾ A. HELD in zijn kritiek op NEUMANN in Jahrb. f. Nat. Ök. en St. 1875, p. 27.

⁷⁾ Theorie der Ges. Wirtsch., p. 291.

ren. Deze meenen toch juist, dat alleen maatschappelijke factoren de grootte, van wat zij noemen, de objectieve ruilwaarde bepalen, en niet de individueele waardeschattingen. Naar hunne resultaten alleen zal de strijd tusschen deze opvattingen kunnen beslist worden. Toch geloof ik reeds hier te kunnen zeggen, dat deze theorieën beter den term „sociale gebruikswaarde” dan „objectieve ruilwaarde” hadden kunnen gebruiken.

Hoe LIEFMANN er toe komt, te beweren, dat de grenswaardeleer zelf, de objectieve ruilwaarde als een maatschappelijke waardeering opvat ¹⁾, is totaal onbegrijpelijk.

§ 51. De klassieke economie zag de taak der economie uitsluitend in de verklaring van de grootte der objectieve ruilwaarde. Deze opvatting is door verschillende moderne economische auteurs overgenomen. Voor JEVONS heeft de subjectivistische uiteenzetting van de „theory of utility” ²⁾ slechts de beteekenis van een inleiding tot zijn „theory of exchange” ³⁾.

Hij gaat daarin zoover zijn subjectief waardebegrip te herleiden tot een „ratio of exchange”, die alleen bij den ruil ⁴⁾ tot uiting komt. L. WALRAS bedoelt niets anders; de subjectieve waarde wordt door hem slechts ontwikkeld met het doel een basis te vinden om de ruilverhoudingen te verduidelijken ⁵⁾.

Ook PIERSON ziet blijkens heel den opzet van zijn werk in de subjectieve waardeleer slechts een inleiding tot de objectieve ruilwaarde. Deze gedachte vinden wij verder nog bij DIETZEL ⁶⁾, MARSHALL, CLARK, LEROY BEAULIEU ⁷⁾, BOURGUIN ⁸⁾, WICKSELL ⁹⁾

¹⁾ Grundsätze I, p. 85.

²⁾ Th. of Pol. ec. Ch. III.

³⁾ Th. of Pol. ec. Ch. IV.

⁴⁾ „The word „value” sofar as it can be correctly used, merely expresses the circumstance of its exchanging in a certain ratio for some other substance”, p. 82.

⁵⁾ In zijn Principe zegt hij er alleen over: Toutes les utilités n'ont pas pour le porteur une utilité également intense.

⁶⁾ o.c., p. 217.

⁷⁾ Principes d'écon. pol. 1888, 3e Part. Ch. I, omschrijft de waarde als ruikbaarheid.

⁸⁾ o.c., p. 201, vlg. . . . La valeur d'échange est la valeur par excellence . . . tandis que la valeur d'usage, tout en étant la base de la première, présente un intérêt simplement indirect dans les relations économiques.

⁹⁾ Vorlesungen; hij komt evenals WALRAS van den prijs tot de waarde. De taak der economie bestaat er in te onderzoeken, waarom een goed een bepaalden prijs heeft, p. 63.

en in wezen ook A. AMONN en CASSEL. Deze beperkte opvatting van de taak der economie is gebouwd op de gedachte, dat de subjectieve waarde een niet nauwkeurig te bepalen grootte is, en dat zij slechts in de objectieve ruilwaarde een nauwkeuriger formuleering vindt ¹⁾. De subjectieve waardeschattingen zijn hier slechts hulpmiddelen om de hoogte der prijzen te verklaren, maar hebben geen beteekenis op zichzelf, en men vindt het niet noodig de wetten die haar regeeren, nauwkeurig te onderzoeken.

Daarnaast staat eene richting, die ook de gebruikswaarde in haren oorsprong en hare grootte wil nagaan. Deze opvatting, die wij vooral bij de Oostenrijkers vinden, gaat terug op K. Menger, die als twee zelfstandige leeren naast elkander „die Lehre vom Werthe” ²⁾ en „die Lehre vom Preise” ³⁾ ontwikkelt. De taak der economie, zegt VON BÖHM ⁴⁾ bestaat er in, de wetten die de subjectieve gebruikswaarde en die, welke de objectieve ruilwaarde beheerschen, te verklaren ⁵⁾.

Het groote voordeel van deze methode is, dat zij het mogelijk maakt, na te gaan welke problemen in de economie voortvloeien uit het economisch handelen van den mensch zelf, en welke samenhangen met den bepaalden vorm, die het maatschappelijk leven in een zekere periode aanneemt. Zooals C. A. VERRIJN STUART zegt: „Waarde is een verschijnsel, dat allereerst in zijn openbaring bij den enkelen mensch moet begrepen zijn, vóór met vrucht de beteekenis van het onderling verkeer der menschen voor het waardeverschijnsel, en omgekeerd kan worden behandeld ⁶⁾”.

Het meest consequent doorgevoerd, men zou zelfs kunnen zeggen,

¹⁾ M. BLOCK. Les progrès de la science économique 1890 I, p. 120; Le prix est une notion claire, précise, concrète, tandis que la valeur est une notion vague, discutée, abstraite. CH. A. TURGEON. o.c., p. 252, schrijft deze beperking toe aan de mathematische methode, „Parce que tout échange est une équation” en zich dus bijzonder leent voor mathematische uitdrukking.

²⁾ Grundsätze, e. III.

³⁾ Grundsätze, e. V.

⁴⁾ Pos. Theorie, p. 162. Art. Wert. in Handwb. d. Staatsw.

⁵⁾ Een eenigszins beperkter opvatting bij PHILIPPOVICH, Grundriss I, p. 77, die niet „de absolute hoogte der waarde” maar alleen hare veranderingen wil bestudeeren. Zooals wij zagen kan men van een „absolute hoogte” der waarde niet spreken.

⁶⁾ Grondslagen, p. 110, noot 1.

op de spits gedreven, is deze onderscheiding door VON WIESER: Z. i. is Menger de eerste, die een eigenlijke waardeleer ontwikkeld heeft. Terwijl GOSSEN, JEVONS en WALRAS alleen de wetten der behoeften en van den prijs hebben ontwikkeld, zou Menger hebben ingezien, dat de gelijkheid tusschen de exemplaren niet alleen voor den prijs geldt, maar ook voor de subjectieve gebruikswaarde ¹⁾. Wel is het begrijpelijk dat men den prijs genomen heeft tot verklaringsobject maar „etwas Anderes ist die Anwendung, etwas Anderes die Erklärung ²⁾”.

In aansluiting met deze opvatting, heeft hij in zijne „Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft” een geheel systeem ontwikkeld waarbij „in dem Wege abnehmender Abstraktion zu den Typen der Wirklichkeit fortschreitend” ³⁾ van den eenvoudigsten vorm naar de gecompliceerde maatschappij met ruilverkeer toe wordt geredeneerd ⁴⁾. Wat VON WIESER hierbij leidt, is de gedachte althans een gedeelte van zijn betoog voor de meest uiteenlopende richtingen aannemelijk te maken. „Die Theorie der einfachen Wirtschaft wird, darüber kann kein Zweifel bestehen, in absichtbaren Zeit, trotz aller Schwierigkeit, wissenschaftlich bereinigt sein und zu einer Lehre führen die allen Ökonomischen Schulen der Zukunft gemeinsam sein wird ⁵⁾. Een beperking van de punten van meeningsverschil, wil hij dus bereiken.

Nu is dat ook werkelijk het geval geweest, bijna allen erkennen dat het probleem der subjectieve gebruikswaarde door de grenswaardeschool bevredigd is opgelost. Zoo DIETZEL ⁶⁾, LEXIS ⁷⁾, OPPENHEIMER ⁸⁾, TUGAN BARANOWSKY ⁹⁾, STOLZMANN ¹⁰⁾ allen tegenstanders der grenswaardeleer.

¹⁾ Nat. Werth., p. 27, noot.

²⁾ Nat. Werth., p. 52, noot.

³⁾ Theorie, § 2.

⁴⁾ Deze eenigszins precieuse methode houdt hij echter zelf niet consequent vol, hetgeen hem, zooals wij zullen zien, tot verwarring leidt.

⁵⁾ Theorie, p. 137.

⁶⁾ Recensie van WIESER's Ursprung in Jahrb. Nat. Ök. u. St. N. F., Bd. II, p. 161.

⁷⁾ In artikel Grensnutzen Hwl. d. Stw., 2e uitg.

⁸⁾ Wert u. Kapitalprofit, 2e uitg., p. 22. In navolging van hem ANNA MARCUSE: Das Wertproblem in der Scholastik. Diss. Marburg 1919.

⁹⁾ Gec. LIEFMANN: Grundsatz I, p. 530.

¹⁰⁾ Soziale Kategorie, p. 21.

Maar dit heeft de meeningsverschillen in geen deele verkleind, want al deze auteurs voegen aan hun instemming onmiddellijk toe, dat deze subjectieve gebruikswaarde niet de minste beteekenis heeft voor de verklaring van wat zij als het eigenlijk economisch probleem zien: de marktverschijnselen. Er is, zegt LEXIS, „für jedes Gut ein Gesamtbedarf als Massenerscheinung, in dem die wechselnden subjectiven Bedürfnisse des Einzelnen nicht mehr unterschieden werden können“¹⁾. In de volkshuishouding komt de individueele gebruikswaarde zelfs niet voor naast de sociale, maar is zelf eene sociale zegt STOLZMANN ²⁾. De verklaring der subjectieve waarde is geen economisch probleem; voor de verklaring der objectieve ruilwaarde „scheint nach den bisherigen Ergebnissen die psychologische Lehre der Grenznützttheoretik kaum etwas leisten zu können“, meent OPPENHEIMER ³⁾.

Meenen deze auteurs, dat het probleem der objectieve ruilwaarde en dat der subjectieve gebruikswaarde geheel verschillend en niet tot elkander te reduceeren zijn, voor LIEFMANN bestaat de taak der economie er juist in, de schijnbaar geheel objectieve geldprijzen tot behoeftegevoelens te herleiden ⁴⁾. Wij zullen in de volgende hoofdstukken gelegenheid hebben de argumenten, die voor de verschillende stellingen worden ingebracht, nader te toetsen. Het is duidelijk, dat om dit te kunnen doen, het noodzakelijk is het vraagstuk in zijn breedsten vorm te stellen. Wij zullen dus zoowel de subjectieve gebruikswaarde als de objectieve ruilwaarde ⁵⁾ hebben te onderzoeken.

¹⁾ Allgem. Volksw., p. 35.

²⁾ Soz. kat., p. 21.

³⁾ Wert u. Kap., p. 61.

⁴⁾ Grundsätze I, p. 28.

⁵⁾ De meening van CORNELISSEN, die ook nog de „sociale productiewaarde“ der goederen onderzocht, wil zien naast hun sociale gebruikswaarde een objectieve ruilwaarde, ga ik voorbij, omdat hij er niet in slaagt, het begrip der sociale productiewaarde een inhoud te geven.

HOOFDSTUK III.

DE GROOTTE DER SUBJECTIEVE GEBRUIKSWAARDE.

I. *Het verband tusschen oorsprong en grootte der waarde.*

Litteratuur:

- H. DIETZEL. Theoretische Sozialökonomik, 1895, § 10, IV. Die Lehre der Classiker vom Grunde des Werthes.
E. VON BÖHM-BAWERK. Wert, Kosten und Grenznutzen. Jahrb. f. Nat. Ök. u. St. 3e F. Bd. III, 1892.
FR. OPPENHEIMER. Wert und Kapitalprofit, 2e uitg. 1922.
A. AMONN. Fr. Oppenheimer's Neubegründung der Objectiven Wertlehre. Zeitschr. f. Volksw. u. Soz. N. F. Bd. IV.

§ 52. In het vorig hoofdstuk werd vastgesteld, dat vrijwel alle economen de individueele waardeering in verband brengen met de behoeftenbevrediging. Hieruit hebben de grenswaardetheoretici wel eens de conclusie getrokken, dat daardoor reeds toegegeven wordt, dat de grootte der waarde aan de behoeftenbevrediging moet worden gemeten.

Dit lijkt mij niet juist. Het argument gaat in de eerste plaats niet op, ten opzichte van die economen, die zooals LEXIS, STOLZMANN, TUGAN BARANOWSKY, OPPENHEIMER meenen, dat de individueele waardeschatting geene beteekenis heeft voor de waarde in het maatschappelijk verkeer¹⁾; voor hen is de individueele waardeering geene bron van economische verschijnselen. Maar het gaat ook niet op ten opzichte van de schrijvers, die, zooals DIETZEL, de waarde der goederen willen meten aan andere factoren, of die de grootte der individueele waardeering zelf, niet in verband met

¹⁾ Deze term is, in zijn algemeenheid, in dit verband meer op zijn plaats dan „ruilverkeer” want niet alle waardetheorieën, welke de waarde in de maatschappij beschouwen, veronderstellen daarbij het ruilverkeer.

de behoeftenbevrediging brengen, zooals CLARK en MARSHALL.

Het argument is naar voren gebracht door ZUCKERKANDL ¹⁾, VON BÖHM ²⁾ en A. AMONN ³⁾. Maar het is vooral door den laatsten uitgewerkt. Tegen OPPENHEIMER, die zegt, dat er geen a-priori dwingende reden is, waarom oorsprong en grootte der waarde uit eenzelfde oorzaak zou moeten worden verklaard, zegt hij:

1e. Dat OPPENHEIMER, door deze onderscheiding, in strijd komt met de geheele economische theorie, ook met de klassieke, welke in de kosten „keineswegs etwa bloss die Ursache für die Höhe des Wertes, sondern die Ursache des Wertes überhaupt ⁴⁾“ zou zien. Dit autoriteitsargument gaat echter niet op. Het is voldoende hiervoor aan den zin van RICARDO te herinneren: „The utility of things is incontestably the foundation of their value, but the degree of their utility cannot be the measure of their value ⁵⁾“. Verder heeft DIETZEL verschillende uitlatingen in denzelfden zin geciteerd ⁶⁾ en ook KERSCHAGL erop gewezen, dat dit niet het geval is ⁷⁾.

2e. Meent AMONN ⁸⁾, een argument van VON BÖHM ⁹⁾ herhalend, dat het een waarheid is, welke voor alle wetenschappen geldt, „dass die Wirkung der Ursache adäquat sein müsse“.

Nu is het duidelijk dat de oorzaak van een verschijnsel ook oorzaak moet zijn van de grootte van het verschijnsel. Maar het strijdpunt betreft niet de oorzaken van de grootte der waarde, maar den maatstaf van de waarde. Wel heeft OPPENHEIMER mede schuld aan deze verwarring, omdat ook hij spreekt, in zijn voorbeeld van „de grootte, die haar eigen oorzaken heeft ¹⁰⁾“, maar het

¹⁾ Zur Theorie des Preises, p. 325, „... dass dieselben Momenten, die Wert schaffen, auch dessen Höhe bestimmen“.

²⁾ Wert, Kosten u. Grenznutzen (Ges. Schriften I. p. 361), in debat met DIETZEL.

³⁾ o.c.

⁴⁾ o.c., p. 6.

⁵⁾ RICARDO. Princ. Ch. XVI. Gecit. bij A. C. WHITMAKER. History and criticism of the lab. theory of value.

⁶⁾ o.c., p. 230.

⁷⁾ Zur Kritik der Wertlehre, Zeitschr. f. Volksw. u. Soz., N. F., Bd. III, 1923, p. 500 vlg.

⁸⁾ o.c., p. 6.

⁹⁾ Wert, Kosten u. Grenznutzen, p. 362.

¹⁰⁾ o.c., p. 6.

probleem, zooals hij het formuleerde, betreft toch alleen den maatstaf. En deze twee dingen verwacht AMONN in zijne kritiek.

De oorzaak van het bestaan, en het bestaan in een zekere hoogte van den Utrechtschen Domtoren is ongetwijfeld, dat men gedurende een zekeren tijd met een aantal arbeiders naar een bepaald concept van den bouwmeester gebouwd heeft. Toch is de vraag naar de hoogte van den Domtoren uitstekend te beantwoorden zonder deze gegevens te kennen, maar kan men haar eenvoudiger meten aan den lengtemaatstaf „de meter”.

Evenzoo is het denkbaar dat een betrouwbare maatstaf van de grootte der waarde ergens anders kan gevonden worden, dan in de factoren die deze grootte bepalen.

Trouwens VON BÖHM, die tegen DIETZEL ¹⁾ op eenzelfde wijze argumenteert, heeft zelf voor sommige goederen een anderen maatstaf aangenomen dan de behoeftenbevrediging, zooals wij nog verder zullen zien.

§ 53. Een principieel besluit omtrent den maatstaf der waarde kan dus niet worden getrokken, al heeft natuurlijk eene methode, die maatstaf en oorsprong in eenzelfden factor vindt, eenen voor- sprong. Aan de resultaten, welke met haren maatstaf bereikt kunnen worden, zal de verdienste van elke methode moeten beoordeeld worden.

VON BÖHM onderscheidt in de waardetheorieën twee groepen: „Nutztheorien” en „Kostentheorien” ²⁾, VON WIESER kent die, welke de waarde uit de onvoldoende verzorging der menschen laten ontstaan en diegene, welke haar uit de arbeidsmoeite verklaren ³⁾. STOLZMANN kent die, welke de waarde uit de kosten, die welke de kosten uit de waarde en die, welke kosten en waarde beide uit een hoogere eenheid verklaren ⁴⁾. Het komt mij voor, dat geene van deze onderscheidingen bevredigend is. Eene indeeling moet immers tot doel hebben gelijksoortige dingen van andere gelijksoortige dingen te onderscheiden. Wat bij de waardetheorieën het meest

¹⁾ In „Die klassische Werttheorie und die Theorie vom Grenznutzen”, Jahrb. f. Nat. Ök. u. Stat., 3e F., Bd. 3, p. 321 vlg.

²⁾ Art. Wert in Hwb. d. Staatsw. Zoo ook PETIT, Etude Critique, p. 25.

³⁾ Theorie d. Ges. Wirtschaft, p. 159.

⁴⁾ Der Zweck in der Volkswirtschaft, p. 681.

op den voorgrond treedt is de vraag of de waarde aan factoren, welke in den mensch liggen, aan subjectieve factoren dus, of aan factoren buiten den mensch, aan objectieve factoren, gemeten wordt. Deze tegenstelling dekken de bovengenoemde onderscheidingen niet. Er zijn subjectieve waardetheorieën welke de waarde aan de kosten, en objectieve waardetheorieën, welke haar aan het (maatschappelijk) nut meten. Wel richten de objectieve waardetheorieën zich veelal uitsluitend op de verklaring der waarde als maatschappelijk verschijnsel, maar toch valt ook hier de grens niet samen. Niet alleen verklaren de subjectieve waardetheorieën ook de waarde als maatschappelijk verschijnsel, maar er zijn ook objectieve waardetheorieën, welke de grootte der subjectieve gebruikswaarde willen verklaren ¹⁾.

Zoo dit hoofdstuk gewijd is aan de grootte der subjectieve gebruikswaarde, dan wil dit dus nog niet zeggen, dat hierin alléén subjectieve waardetheorieën ter sprake komen.

De bepaling van de grootte der waarde is, zooals VON BÖHM opmerkt, voor de economie „dasjenige Gebiet, auf welchem die Hauptaufgabe der Werttheorie, aber auch ihre grössten Schwierigkeiten liegen ²⁾“. „Kasuistische Schärfe“ is, naar hij mede opmerkt, hier de meest vereischte eigenschap. Om hierin niet te eenen male te kort te schieten, zal ik mijn uiteenzetting onderverdeelen in wat STOLZMANN ³⁾ niet onaardig „programmapunten“ genoemd heeft en daarbij, van de eenvoudige gevallen tot gecompliceerdere overgaan.

II. De waarde der *finaalgoederen*.

Litteratuur. Naast de hooger genoemde werken van H. H. GOSSEN, ST. JEVONS, K. Menger, L. WALRAS, E. VON BÖHM-BAWERK, F. VON WIESER, H. DIETZEL, C. A. VERRIJN-STUART, C. H. TURGEON, R. LIEFMANN en SCHÖNFELD.

E. VON BÖHM-BAWERK. Der letzte Masstab des Güterwertes, Zeitsch. f. Volksw. Soz. pol. u. Verw. Bd. III, 1894.

¹⁾ Hierop wijst ook VON BÖHM in zijn Wert-artikel in Hwb. d. St. VAN SUCHTELEN (De waarde als psychisch verschijnsel, p. 106) verklaart het ontstaan der objectieve waardetheorieën uit de vrees, op „schlüpferige“ gevoelens voort te bouwen.

²⁾ Pos. Th., p. 174.

³⁾ Soziale Kategorie.

VILFREDO PARETO. Cours d'Economie politique, 1896.

A. MARSHALL, Principles of Economics.

J. B. CLARK. Distribution of Wealth.

§ 54. De grenswaardeleer zegt, dat de waarde van een goed bepaald wordt door de behoeftenbevrediging, welke van het bezit van dit goed afhankelijk is. Wanneer men over een voorraad van verschillende exemplaren van een goed beschikt, dan zal de waarde van elk exemplaar bepaald worden door de kleinste behoefte, welke een van die exemplaren bevredigt, immers dit is de behoeftenbevrediging, welke van het bezit van dit goed afhankelijk is.

Dit is het steunpunt waarop heel de grenswaardeleer rust. GOSSEN heeft het voor het eerst vastgesteld, JEVONS noemt, „the final degree of utility: that function upon which the whole theory of Economy will be found to turn¹⁾.” Menger²⁾, WALRAS³⁾, VON BÖHM⁴⁾; VON WIESER, die voor deze kleinste behoeftenbevrediging den naam, „Grenznutzen” geschapen heeft, allen gaan van dit beginsel uit.

Het is duidelijk dat de grondstelling der grenswaardetheorie, berust op de wet van Gossen der dalende behoeftenbevrediging. Zonder deze zou de behoeftenbevrediging welke van het bezit van het goed afhankelijk is, even groot zijn als de behoefte, welke het goed bevredigt en zou er geen aanleiding zijn om van grenswaarde te spreken.

Bij toename van het aantal exemplaren zal echter volgens haar de afhankelijke behoeftenbevrediging steeds kleiner worden en dus de waarde der goederen dalen. Dit heeft menigeen verleidt tot de uitdrukking, dat de verhouding tusschen voorraad en behoefte de waarde der goederen bepaalt, een uitdrukking welke „cum grano salis” moet worden opgevat. Zij is alleen juist, wanneer zij bedoelt dat, gegeven een bepaald behoeftenschema, toenemende voorraad de waarde zal doen dalen en omgekeerd en dat bij een gegeven voorraad verandering in het behoeftenschema ook veranderingen

¹⁾ Theory, p. 62.

²⁾ Grundsätze, p. 107.

³⁾ Principe d'une théorie mathématique, p. 17.

⁴⁾ Pos. Theorie, p. 185.

in de waarde zullen ten gevolge hebben. Zij is niet juist, wanneer men ermede bedoelt, dat de waarde een uit voorraad en behoefte *berekende* grootte zou zijn.

De schema's, die de grenswaardetheoretici, naar zij altijd uitdrukkelijk gezegd hebben, alleen tot verduidelijking gebruiken, hebben in dit verband tot misverstand aanleiding gegeven.

Deze vergissing ligt o.a. ten gronde aan de eenigszins onheusche kritiek van CORNELISSEN. Deze zegt, dat de schema's der grenswaardetheoretici, zoogenaamd ter verduidelijking ontworpen, een wezenlijk deel van hun systeem uitmaken ¹⁾. Zijne bedoeling is waarschijnlijk, dat wij alleen, wanneer wij nauwkeurig het verloop der behoeftencurve en den voorraad kennen, naar de methode der grenswaardeleer, de waarde der goederen kunnen *berekenen*.

Duidelijker en juister geformuleerd is dit bezwaar naar voren gebracht door SCHÖNFELD, wanneer hij zegt, dat het grensnut afhangt van ons „Haushaltplan”. Wij moeten dus eerst een schema van onze behoeften opmaken en dan, in verband met den voorraad, waarover wij te beschikken hebben, de grootte van den grensdienst vaststellen welke een van die goederen ons bewijst. Daarna moet echter deze „Grenznutzen” weer dienen, om vast te stellen, welke behoeften wij bevredigen zullen. Immers, zooals alle grenswaardetheoretici vaststellen, en vooral VON WIESER heeft uiteengezet, is de beteekenis van de „Grenznutzen” juist, dat hij ons zegt, welke behoeften wel en welke niet mogen bevredigd worden. Dus, zegt SCHÖNFELD „die Begriffserklärung des Grenznutzen ist aus einer Phase des Wirtschaftens abgenommen, in welcher die Wirtschaftsrechnung *vollendet*, die Grundlage der Erklärung seines wirtschaftlichen Dienstes hingegen aus einem Stadium, in welchen die Wirtschaftsrechnung *erst vorzunehmen* ist” ²⁾. Wanneer nu werkelijk de grenswaarde moest

¹⁾ Theorie der waarde, p. 45.

²⁾ Grenznutzen und Wirtschaftsrechnung, p. 76. SCHÖNFELD wil hier een tegenstelling zien tusschen VON WIESER en de andere theoretici, die de rol van de „Grenznutzen” als richtsnoer van de bestemming der goederen niet zouden erkennen. Hoewel VON WIESER deze gedachte het breedst heeft uitgewerkt, is dit toch niet juist. Zoo zegt VON BÖHM: „Die Lehre vom Grenznutzen (ist) der Angelpunkt nicht allein für die Werttheorie, sondern geradezu für alle Erklärung der Wirtschaftshandlungen der Menschen. (Pos. Th., p. 185) en in zijn § „Die Denkanforderungen der Schätzungspraxis” (Pos. Th. p. 254) heeft hij zelfs uitvoerig nagegaan, hoe z.i. de mensch te werk gaat.

berekend worden uit den voorraad van en de behoefte aan een goed, dan zouden wij hier op een tegenstrijdigheid stooten. Maar de grenswaarde moet niet berekend worden, om de eenvoudige reden, dat zij bekend is.

Zij, die van *berekening* der grenswaarde spreken, hebben een verkeerde opvatting van de taak der economische theorie. Deze toch heeft niet tot doel de menschen te leeren, hoe zij de waarde der goederen moeten bepalen; zij vindt deze waardeeringen juist als feitenmateriaal voor zich. Zij heeft tot taak deze schattingen te *verklaren*. En zij verklaart ze uit de grensbehoefte, welke het goed bevredigt, waartoe dan geheel hare wetenschappelijke uitrusting dient. Daarnaast kan zij het andere feit vaststellen, dat de menschen zich door deze schattingen in meerdere of mindere mate laten leiden bij hunne economische bedrijvigheid. In beide gevallen steunt zij op hetzelfde feitenmateriaal: de menschenlijke waardeschattingen, maar past haar theoretische constructies aan de behoeften van haar verklaringsdoel aan.

Het is door de foutieve uitdrukkingwijze, welke de waarde gelijkstelt met de behoeftenbevrediging, dat zij soms den indruk vestigt, dat de waarde uit de „Grenznutzen” wordt afgeleid. VON WIESER heeft zich door deze terminologie zelfs laten verleiden tot de uitdrukking: „nur der Grenswerth ist *rechenbar*” en VON BÖHM gaat van dezelfde premisse uit in zijn, aan dit onderwerp gewijde §: Die Denkanforderungen der Schätzungspraxis ¹⁾. Maar zijn zin voor de werkelijkheid behoedt hem voor de gevaarlijke consequenties, welke er aan deze methode verbonden zijn. Hij wijst er op, dat wij in deze schatting groote virtuozen geworden zijn; dat gewoonte, onderricht, voorbeeld van anderen ons helpen en dergelijke meer. Deze verklaring lijkt mij slechts ongeveer juist, omdat hij haar toch altijd min of meer tot het schema der behoeftenbevrediging herleidt. Wanneer men echter aanneemt dat de „waardeering” een autarchische daad van ons verstand is, dan biedt dit probleem

Eenzelfde opmerking, in den vorm van een bezwaar bij CH. TURGEON, Rev. d'Ec. pol. 1925, p. 724. Het leidt hem tot de conclusie: „Il y a trop de suppositions dans cette doctrine. Elle raisonne trop subtilement sur trop d'hypothèses”.

¹⁾ P. T., p. 254 vlg.

geen moeilijkheden. Dan is het niet noodig de waardeschattingen van de menschen *af te leiden* uit „Grenznutz“-overwegingen, wat ook in feite niet geschiedt. De waardeschattingen der menschen berusten op niets anders dan op een „praktisch ausprobieren“, dat er dikwijls heel wat naast slaat. Door de ervaring en de factoren, welke VON BÖHM terecht, maar in een verkeerd verband noemt, worden zij stilaan gerectificeerd. En wanneer wij, door schade en schande wijs geworden, juist hebben leeren schatten, *dan* is de waarde, welke wij aan de goederen toekennen, proportioneel aan den grensdienst, welke de goederen bewijzen ¹⁾.

Het valt dan ook niet te ontkennen, dat er in onze schattingen van de finaalgoederen, iets willekeurigs, iets onnauwkeurigs is, waarmede de theorie geen rekening kan houden. Deze willekeurigheid is grooter naar mate het aantal geschatte goederen, geringer is ²⁾. Door de groote hoeveelheid goederen, welke wij te schatten krijgen, wordt de praktijk gemakkelijker en nauwkeuriger in haar resultaten ³⁾.

¹⁾ Ook SCHÖNFELD wijst er op, dat men niet mag beweren dat de „Grenznutz“-overwegingen, welke wij maken ter verklaring van de verschijnselen, ein „Abbild des im konkreten Fall in Praxi tatsächlich eingehaltenen Vorstellungs- und Überlegungsvorgangen sei“ (p. 101). Hij belooft ons, in een nog niet verschenen volgend deel, uiteen te zetten, hoe het dan wel toegaat. Het lijkt mij onmogelijk hiervan een algemeen geldige beschrijving te geven. De richting welke hij bij dit onderzoek belooft in te slaan, lijkt mij in elk geval gevaarlijk. Hij wijst erop, dat het een veel voorkomende fout is, te meenen dat in de praktijk geheele „Nutzenskalen oder grösserer Abschnitte derselben“ in het bewustzijn voorkomen. Maar neemt zijnerzijds weer aan, dat er toch een gedeelte in onze praktische overweging een rol speelt, nl. „ein Intervall der Teilnutzenordnung“ (p. 180—181). Ook dit lijkt mij onjuist. Feitelijk gegeven is alleen een schatting van den mensch, die een grenswaardeschatting is, omdat zij niets ander *zijn kan*. SCHÖNFELD acht het verkeerd in de scala's alleen een „theoretische Hilfsconstruction“ te zien (p. 196). Hij meent dat zij ook bij de praktische waardeering een reële rol spelen. Wij zullen zijn belofte uiteenzettingen hierover moeten afwachten.

H. OSWALT, Vorträge (p. 70), ziet daarentegen in, dat men eenvoudig „die Methode des Ausprobieren“ aanwendt.

²⁾ R. KUYPER komt in Marxistische Beschouwingen I, p. 174, tot een tegenovergestelde conclusie, omdat hij meent, dat wij door een overzicht van ons behoeftenschema de waarde der goederen zullen berekenen. Hij ziet hier over het hoofd dat het juist de functie van het grenswaardebegrip is, een overzicht mogelijk te maken, *zonder* berekening.

³⁾ Dat de grenswaardeleer alleen de waardeschattingen verklaren wil voor zoover zij „juist“ geveld zijn, ziet DIEHL over het hoofd (Th. Nat. Ök. I, p. 287) in zijn kritiek. Ik kan verder ook niet toegeven, dat een onjuiste schatting zoo dikwijls zou voorkomen als

De uitdrukking van VON WIESER „der Grenzwert allein ist rechenbar" is dus foutief, maar zij vestigt de aandacht op een belangrijk verschijnsel, dat alleen de grenswaarde *gekend* is ¹⁾. Elke waarde *is* een grenswaarde.

§ 55. De waardeschattingen der menschen zijn bekende gegevens. Zij zullen, wanneer zij juist zijn, zich verhouden als de grensdienst, welke de goederen bewijzen.

Daar deze grensdienst afhangt, eenerzijds van de dalende bevredigingen, welke men met opvolgende exemplaren van het geschatte goed meent te kunnen bereiken, en anderzijds van het aantal exemplaren, waarover men beschikt, kunnen veranderingen in de belangrijkheid van dien grensdienst alleen worden teweeg gebracht door verandering van een dezer twee factoren. In dien zin kan men zeggen, dat voorraad en behoefte de waarde der goederen achteraf verklaren.

Deze formuleering, welke niets anders doet dan de bedoeling der grenswaardeleer weergeven ²⁾, ondervangt de bezwaren, welke tegen de wijze, waarop de grenswaardeleer de grootte der waarde verklaart, zijn ingebracht. Zoo is door verschillende auteurs gewezen op de veranderlijkheid in de intensiteit der lustgevoelens die de waardeering onmogelijk zou maken. Volgens deze opvatting, zegt STRICK, zou de waarde niet slechts met het bestaan van den

hij meent. De voorbeelden die hij geeft zijn heelemaal geen voorbeelden van verkeerde schatting. „Wie aber", zegt hij, „wenn der Kolonist soviel Freude an der Haltung der Papagaien fände, dass er, wenn auch irrationellerweise, lieber auf die Fleischnahrung verzichtet, als auf das Vergnügen der Papagaien?" Dan is inderdaad het papagaaien houden hem meer waard dan de voedingsbehoefte. DIEHL raakt hier in de war door het begrip rationeel. Er is geen rationeel behoefteschema, immers slechts met de behoefte in subjectieven zin hebben wij te doen. Rationeel kan alleen zijn de waardeschatting in verhouding tot de subjectief ondervonden intensiteit der behoeften. Slechts in dit verband kunnen vergissingen ontstaan.

Ook het behoeftenbegrip in objectieven en subjectieven zin heeft DIEHL niet uit elkaar gehouden. Deze verwarring begaat hij ook in Erläuterungen I, p. 68.

¹⁾ Zoo ook PARETO, Cours 28, „C'est seulement de l'ophélimité élémentaire (grenswaarde) que les hommes ont le plus souvent conscience".

²⁾ Hieruit vloeit voort, dat de uitdrukkingen als de aangehaalde van VON WIESER, aan onnauwkeurigheid moeten worden toegeschreven. Dit lijkt me voort te vloeien uit de uitdrukking zelf. Wanneer het werkelijk ging om berekenbaarheid, waarom zou men dan *wel* de grenswaarde en *niet* de andere waarden kunnen berekenen?

schatter, maar met die van de schatting verdwijnen ¹⁾, en ook STOLZMANN verwijt haar de „Werteinheit“ op „wolkenhafte Augenblicksrelationen“ ²⁾, op te bouwen.

Ten eerste is dit niet heelemaal juist. Terecht heeft VAN SUCHTELEN ³⁾ er op gewezen, dat het waardeoordeel grotere stabiliteit krijgt doordat

- 1e. Het gewaarwordingsproces door de gewoonte gemechaniseerd wordt.
- 2e. Onze aandacht, door een bepaalde eigenschap van het goed, wordt in beslag genomen, wat variatie-oorzaken ter zijde dringt.
- 3e. Ons gevoel sympathisch meetrilt met dat van anderen. Dit alles door gemakzucht in de hand gewerkt.

Juist hier had, wanneer zij zich tot deze taak beperkt had, de richting, welke altijd op den socialen oorsprong der behoeften wijst, vruchtbaar werk kunnen verrichten ⁴⁾. Ten tweede, is inderdaad onze verhouding t.o. van de goederen zeer wisselend. Wanneer ons behoeftenschema een element was, waaruit de waarde der goederen berekend moest worden, zou dit een wrakke basis zijn. Nu hindert ons dit niet. Wij constateeren: de schattingen van den mensch zijn zeer veranderlijk, en verklaren dit uit de verandering van de intensiteit van het lustgevoel. Dat daarbij ons waardeoordeel zich niet met elke verandering in het lustgevoel wijzigt, heeft twee oorzaken:

- 1e. Dat de waarde aangeeft een *verhouding* tusschen de verschillende lustgevoelens. Oorzaken, welke de lustgevoelens in het algemeen doen stijgen of dalen, zullen dus op de waarde geen invloed hebben.
- 2e. Dat de waardeoordeelen niet steeds rationeel zijn. Reeds ZUCKERKANDL heeft hierop de aandacht gevestigd ⁵⁾. Kleine

¹⁾ WALTER STRICK. Das Wertproblem in der Philosophie der Gegenwart. Diss., Leipzig 1909, p. 41. Hij richt dit verwijt tegen de, in dit opzicht gelijke, waardeleer van EHRENFELS.

²⁾ Der Zweck in der Volkswirtschaft, p. 737.

³⁾ Waarde als psychisch verschijnsel, p. 28 vlg.

⁴⁾ Zie Hfdst. II, § 46.

⁵⁾ Zur Theorie des Preises, p. 327.

veranderingen in de verhouding der lustgevoelens zullen slechts langzaam in onze waardeeringen tot uiting komen.

Ook de bezwaren die tegen het opnemen van den voorraad als waardebetalenden factor, worden ingebracht, zijn bij deze formulering ontzenuwd.

H. DIETZEL ¹⁾ en R. STOLZMANN zijn hiervan uitgegaan om te zeggen, dat in laatste instantie, de „Quantitätsverhältnisse der Güter entfertnerer Ordnungen“ de „wirkliche Werthbestimmende Causa Movens ²⁾“ der finaalgoederen zijn.

Wij zullen deze opvatting nog uitvoeriger bespreken, wanneer wij de waardeverhouding tusschen finaal- en kapitaalgoederen onderzoeken. Het is echter duidelijk dat zij van een verkeerde veronderstelling uitgaat. Dat de hoeveelheid kapitaalgoederen welke van eene bepaalde soort beschikbaar is, bepalen zou hoe ver men met de bevrediging van een bepaalde behoefte zal gaan ³⁾, zou alleen juist zijn, wanneer de kapitaalgoederen uit de lucht kwamen vallen. Nu men ze moet vervaardigen, zal de geproduceerde hoeveelheid kapitaalgoederen van een bepaalde soort, weer afhangen van de grootte van het lustgevoel, dat men met het laatst vervaardigde exemplaar der door hen voortgebrachte finaalgoederen nog kan verkrijgen, in verhouding tot het lustgevoel, dat men elders kan verkrijgen. Met andere woorden, de voorraad is een relatief begrip.

STOLZMANN ⁴⁾ en SCHÖNFELD ⁵⁾ o.a. hebben in dit verband, de grenswaardeleer ook nog verweten, de waarde te meten aan de betekenis die een „toevallig verlies“ voor onze behoeftenbevrediging heeft, en niet in te zien, dat, wat op een bepaalde plaats in onze behoeftenbevrediging wordt opgeofferd, elders weer wordt besteed.

Over een dergelijke opmerking van VON WIESER ⁶⁾ zegde VON BÖHM echter dat, „was durch den Verlust eines Gutes verloren wird, ist stets und notwendig genau identisch mit dem, was durch seinen

¹⁾ Die klassische Werttheorie und die Theorie vom Grenznutzen. Jahrb. N. Ök. u. St. N. F., Bd. 20, p. 597 vlg.

²⁾ Die soziale Kategorie, p. 270.

³⁾ Zweck in der Volkswirtschaft, p. 700.

⁴⁾ Zweck, p. 735.

⁵⁾ Grenznutzen und Wirtschaftsrechnung, p. 124—125.

⁶⁾ Nat. Wert, p. 82.

Besitz erreicht wird ¹⁾". Wanneer SCHÖNFELD zegt „das der Verlustgedanke bestenfalls dazu ausreichen könnte die Gröse des einzelnen Nutzens zu erklären ²⁾," heeft hij gelijk, maar de waardeleer heeft ook niet meer noodig. Zij heeft niet na te gaan op welke wijze men de hoogste „Nutzen" bereikt, maar alleen, welke „Nutzen" van het bezit van een bepaald goed afhangt ³⁾.

§ 56. Waar de grenswaardeleer zegt, dat de waarde van een goed afhangt van de minst belangrijke bestemming, waartoe een exemplaar van eenen voorraad aangewend wordt, zal vermeerdering of verbetering van de bestemmingsmogelijkheden, de waarde van het goed doen toenemen. Er zijn verschillende dezer oorzaken op te noemen, waarvan ik echter alleen die zal behandelen, welke een bijzondere complicatie bieden of aanleiding hebben gegeven tot argumenten tegen de grenswaardeleer.

Daar is, in de eerste plaats, de mogelijkheid een bepaald goed voor meer dan één bestemming aan te wenden. Is de behoeftenbevrediging bij eene bestemming gedaald tot een bepaald punt, dan kan de mogelijkheid van een andere bestemming, welke zich nu aan de eerste toevoegt een vertraging van de verdere daling van den grensdienst ten gevolge hebben. Dit is door de grenstheoretici steeds ingezien.

Reeds GOSSEN stelde vast, dat bij de snelle daling van de bevrediging, de ontdekking van steeds nieuwe behoeften, een voorwaarde voor het geluk is, en zei, dat het grootste totaal genot zou verkregen worden, wanneer, na volledig verbruik van den aanwezigen voorraad van het goed, de laatste eenheid in elke bestemming eenzelfde beteekenis had. JEVONS ⁴⁾ wijst, met een verrassende overeenstemming, op hetzelfde feit. Menger ⁵⁾ begint zelfs met het betoog, dat een goed verschillende soorten behoeften kan bevredigen, welke een ongelijke beteekenis voor ons hebben, en gaat pas

¹⁾ Exkurs VII, p. 141.

²⁾ o.c., p. 126, noot.

³⁾ Zie ook A. VORST, die reeds in 1892 (Zeitschr. f. d. Ges. Staatsw.) in „Der ökonomische Wert der Güter, p. 193 vlg., een dergelijken gedachtengang ontwikkelde als SCHÖNFELD, alleen op een beperkter gebied.

⁴⁾ o.c. Distribution of commodity in different uses, p. 68.

⁵⁾ Grundsätze, p. 92.

daarna over tot de vaststelling, dat herhaalde bevrediging van dezelfde behoefte, daling der bevrediging beteekent. VON WIESER ¹⁾ stelt meerzijdige gebruiksmogelijkheid naast het gebruik gedurende langeren tijd. Ook VON BÖHM ²⁾ gaat van de bevrediging van verschillende behoeften uit, om te komen tot de daling bij herhaalde bevrediging. Van hem is de aardige vergelijking tusschen het in-eengrijpen der verschillende concrete behoeften van verschillenden aard met de hoogte der Alpen, Pyreneeën en Harzgebergte, waarbij wel de Alpen in 't algemeen hooger, maar sommige toppen lager kunnen zijn ³⁾ dan bij de andere ketens. C. A. VERRIJN STUART vat deze gedachten samen in den zin, dat het dalend verloop der waardecurve geleidelijker zal zijn, naarmate zij goederen betreft, welke voor meerdere doeleinden bruikbaar zijn ⁴⁾.

Door S. N. PATEN ⁵⁾ is dit verschijnsel als een argument tegen de grenswaardeleer gebruikt. Volgens hem bestaat er een functioneel verband tusschen voorraad en behoefte aan goederen, in dien zin, dat bij toename van den voorraad ook de behoefte zal stijgen. Bij ontwikkeling der productie zullen ook de behoeften verscheidener worden. Deze „law of variety” heeft ten gevolge, dat wij ons eerder van de grens der bevrediging verwijderen dan haar benaderen. Bij het toenemen der economische ontwikkeling zal de grenswaarde dus eerder stijgen dan dalen.

Hiertegenover is door K. Menger betoogd geworden ⁶⁾; dat het ontstaan van nieuwe goederensoorten niet altijd aan verbrede consumptie, maar ook aan vooruitgang in de techniek, de uitbreiding van den buitenlandschen handel, en dergelijke te danken kan zijn. „The law of variety” is dus geen oorspronkelijke drijfkracht maar een gevolg der economische ontwikkeling die harerzijds weer gevolgen met zich brengt, maar deze gevolgen zijn zeer

¹⁾ Nat. Wert, p. 12.

²⁾ Grundriss, p. 23.

³⁾ Grundriss, p. 22.

⁴⁾ Grondsl., p. 127, noot 3.

⁵⁾ The Theory of Dynamic Economies 1892— ook in Jahrb. für Nat. Ök. und Stat. 1893: Die Bedeutung der Grenzwertlehre.

⁶⁾ Die zunehmende Mannigfaltigkeit der Consumption. Ztsch. f. Volksw. Soz. pol. u. Verw. 1893, p. 335. Ongeveer in denzelfden zin v. PHILIPPOVICH: Wirtschaftlicher Fortschritt und Culturentwicklung 1892.

verschillend, en hebben niet altijd, zooals PATTEN meent, „economische vooruitgang, verhooging der waarde van alle producten, betere aanpassing der menschen aan de buitenwereld, betere productievoorwaarden” tengevolge.

Zeker kunnen zij niet verhinderen dat de grenswaarde daalt, wanneer de voorraad toeneemt. Het „Zusammentreffen einer Steigerung des Bedarfs mit einer nicht in gleichem Maasse fortschreitenden Production ist, wo es vorkommt, ein selbständig zu erklärendes Ereigniss, nicht eine Folge der zunehmenden Mannigfaltigkeit der Consumption” ¹⁾.

De gedachte van PATTEN vinden wij in eenen milderen vorm terug bij J. B. CLARK. Voor hem is de „law of variation” ²⁾, die mogelijk maakt telkens verbeteringen aan het goed aan te brengen, oorzaak dat de daling der nuttigheidslijn geleidelijker wordt. T. o. van een bepaald goed kan die geleidelijkheid niet bestaan. Wanneer men b.v. twee meubelen wenscht, een voor zijn stadswoning en een voor zijn landhuis „the second of the commodities is virtually a different thing from the first one. It may be commercially the same article, but it is a different consumers good” ³⁾.

Wat CLARK bedoelt met zijn kwaliteitsverschillen blijkt uit het voorbeeld dat hij geeft voor van het kapitaal: „Enlarging population”, zegt hij, „with a fixed quantity of capital, means an increasing quantity and a deteriorating quality of capital-goods” ⁴⁾. Het is duidelijk, dat hij hier niet kan bedoelen, kapitaalgoederen van mindere kwaliteit, in de gewone beteekenis van het woord. Hij bedoelt kapitaalgoederen, welke minder productief zijn, dus *andere* goederen. Zoo komt hij door zijne, al te gemakkelijk generaliseerende, begripsvorming tot de conclusie, dat gelijke goederen economisch als verschillende, en verschillende goederen economisch als dezelfde goederen moeten worden beschouwd. Een conclusie, die onnoodig abstract is, en die hij alleen noodig heeft, omdat hij een absolute geleidelijkheid in de daling der behoeftenbevrediging wil

¹⁾ o.c., p. 416.

²⁾ *Distribution of Wealth* 1899, p. 218.

³⁾ o.c., p. 234.

⁴⁾ o.c., p. 267.

construeeren, welke hij noodig heeft, om de eigen waardeleer aanneembaar te maken.

§ 57. De uiteenzetting van J.B. CLARK teekent den overgang naar eene andere oorzaak, die vertragend kan werken op de daling der nuttigheidslijn: de verbetering der kwaliteit. CLARK spreekt over kwaliteitsverbeteringen, welke de natuur van het goed wijzigen. Wij hebben, bij de toepassing der wet van FECHNER op de economie, gezien ¹⁾, dat de lustgevoelens slechts binnen bepaalde grenzen vergelijkbaar zijn ²⁾. Daarom kunnen de verschillen, waarvan CLARK spreekt niet als echte kwaliteitsverschillen worden beschouwd. MENGER heeft hierop gewezen. Deze onderscheidt twee gevallen ³⁾:

- 1e. Door eene kleinere hoeveelheid van betere kwaliteit wordt eenzelfde bevrediging verkregen, als door eene grootere hoeveelheid van slechtere kwaliteit; in dit geval is verrekening van de kwaliteit in kwantiteiten mogelijk en
- 2e. Wanneer dit niet kan plaats hebben, moeten de goederen van betere kwaliteit als een aparte goederensoort behandeld worden.

WIRZ ⁴⁾ heeft het kwaliteitsbegrip in eenzelfde zin nader omschreven. „Die *Verdichtung* der Brauchbarkeiten in einem einzelnen Gut ist es wordurch sich die Qualität ganz besonders kennzeichnet.“ Is er, zoo vraagt hij zich af, een „Generalnenner“, waarop twee goederen van ongelijke kwaliteit kunnen herleid worden? Dit moet mogelijk zijn, anders is vergelijkbaarheid uitgesloten. Deze maatstaf ligt in het doel, waartoe het goed bestemd wordt. Door te oordeelen over de kwaliteit, verklaren wij dus om welke eigenschappen een goed bruikbaar is. Dan rijst echter de vraag of de kwaliteit wel een eigenschap van de goederen is; door haar „Zweckbedingtheit wird die Kategorie der Qualität entobjectiviert“. Het kwaliteitsoordeel geldt dan ook alleen voor hem, die het uitspreekt en voor hem, die het goed met eenzelfde doel wil gebruiken. Vastheid krijgt het kwaliteitsbegrip alleen door de overeenstemming, welke de waardeoordeelen der individuen vertoonen.

¹⁾ Zie § 38.

²⁾ C. A. VERRIJN STUART: Grondslagen, p. 124. „Een draaiorgel kan een kwelling zijn voor wie van goede muziek houdt.“

³⁾ Grundsätze, p. 114 vlg. In zijn 2e uitgave uitvoeriger.

⁴⁾ J. WIRZ. Zur Logik des Qualitätsbegriffes. Zschr. f. N. Ök. 1915, p. 1.

Het is echter onvermijdelijk, dat individueel verschillende kwaliteitsoordeelen tot stand komen.

§ 58. Ik zou hier ook moeten wijzen op de mogelijkheid van toekomstig gebruik van de goederen. Juist van wege de belangrijkheid van dit onderwerp, dat mij op het gebied der waardeverhouding tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen zou brengen, zal ik mij echter van een bespreking hiervan onthouden ¹⁾.

Ik moet echter in dit verband een opmerking maken, die voor het verdere betoog van belang is. VON BÖHM heeft verdedigd, dat toekomstige behoeften minder dringend gevoeld worden dan tegenwoordige ²⁾. Hiertegen is, door VON WIESER, betoogd, dat de psychische indruk, welke die toekomstige goederen maken, minder groot is, omdat verwijdering de tendens heeft den indruk te vervagen, maar dat men in een cultuurland, in het algemeen geleerd heeft deze zwakheid te beheerschen ³⁾.

Nu is ongetwijfeld de stelling van VON WIESER in hare algemeenheid onjuist. Was zij wel juist, dan zou men immers pas denken aan de bevrediging van een minder dringende behoefte in het heden, wanneer de dringender voor den geheelen levensduur gedekt was. Dat dit niet geschiedt, kan VON WIESER niet verklaren.

Maar anderzijds is het toch waar, dat wij, in het geregelde economisch leven, gewoon zijn onze behoeften op volkomen gelijken voet te dekken, voor een langere periode dan waarvoor de wet van GOSSEN geldt.

Iemand met een maandelijksch inkomen zal, zoo hij niet lichtzinnig is, dit zoo verdeelen, dat zijne behoeftenvoorziening op het einde der maand nog even groot kan zijn als in het begin. Dit kan alleen het geval zijn, wanneer hij de goederen, welke zijne behoeften dekken op het einde der maand, ook reeds den eersten dag even hoog schat, als die van het begin. Het zou immers louter toeval zijn, dat hij hen steeds lager schat dan de goederen, welke dezelfde behoefte in het begin dekken, maar regelmatig hooger dan die welke in het begin der maand een volgende behoefte dekken.

¹⁾ Zie hierover C. A. VERRIJN STUART: Grondslagen, p. 139 vlg.

²⁾ Pos. Theorie: Gegenwart und Zukunft.

³⁾ Nat. Werth., p. 15 vlg.

Het is deze gedachte, welke SCHÖNFELD zeer gelukkig omschreven heeft, wanneer hij zegt dat: „Bedürfnissabschnitt und Wirtschaftsperiode von verschiedener Dauer sind ¹⁾”.

Van principiële beteekenis is deze opmerking niet. De daling der nuttigheidslijn wordt er niet door verhinderd, alleen vertraagd. Het eenig bijzonder gevolg ervan is, dat het behoefteschema, vrij regelmatig gedeelten zal vertoonen, waarin de grootte der bewezen diensten gelijk blijft. Een feit, dat de grenswaardeleer altijd mogelijk heeft geacht, maar dat nu veelvuldiger zal voorkomen. Voor de goederen, welke de behoeften bevredigen, welke regelmatig terugkeeren, zal een dergelijke, onderbroken daling als het normale geval moeten worden beschouwd. Een gevolg dat de verklaring van enkele punten der waardeleer vergemakkelijkt, omdat het verklaarbaar maakt, dat de vermindering van den voorraad met een of enkele exemplaren geen verandering in de waardeschatting ten gevolge heeft.

§ 59. De grenswaardeleer bepaalt de waarde van het goed naar de behoeftenbevrediging, welke ervan afhankelijk is. VON BÖHM, heeft dit op eenvoudige en klare wijze in zijn „Grundzüge” ²⁾ uiteengezet. Door de kritiek, welke op zijne uiteenzetting is gevolgd, eenigszins aan het wankelen gebracht ³⁾, heeft hij later gemeend, dat deze formule geen oplossing voor alle gevallen geeft. Om volledig te zijn heeft zij eene aanvulling. Wanneer wij n.l. in staat zijn, alleen door een zeker leed op ons te nemen (aldus breidt hij een door VON WIESER ⁴⁾ reeds opgemerkt geval, waarin deze alleen van „arbeids”leed spreekt, uit) een nieuw exemplaar te verkrijgen en dit leed kleiner is dan de positieve „Grenznutzen” van het goed,

¹⁾ Grenznutzen und Wirtschaftsrechnung, p. 144. Hij trekt uit deze gedachte, in zijn tot nu toe verschenen werk, geen consequenties, maar de nadruk, welken hij op het begrip legt, wijst erop dat hij het een plaats in zijn verdere verklaringen wil geven. Misschien mogen wij het verschil in de lengte der „Wirtschaftsperiode” bij de verschillende menschen in verband brengen met de gewoonte hier weekloon, daar maandsalaris, ginds jaarlijksch honorarium te betalen.

²⁾ Grundzüge einer Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts. Jahrb. f. Nat. Ök. u. Stat. 1886.

³⁾ Der letzte Massstab des Güterwertes Zeitsch. f. Volksw. Soz. u. V., Bd. III, 1894, p. 185 vlg.

⁴⁾ V. WIESER. Urspr., p. 104, vl., vn. p. 107, verder ook art. Grenznutzen in Hwb. d. Stsw.

dan zal de grootte der waarde gemeten worden aan de grootte van het leed, dat wij ons getroosten. Dit is slechts een toepassing der grenswaardeleer, welke immers altijd de waarde meet aan den kleinsten „Nutzen”, welke hier de uitsparing van het leed is.

Immers het gebeurt dikwijls genoeg, dat de waarde van een goed door zijn indirecte „Grenznutzen” wordt bepaald, nl. door een onbelangrijker behoefte dan waarvoor ik het bestem. Nu is het slechts een zeer kleine „kaum einen Artunterscheid begründender” stap, het vermijden van het leed, dat noodig is tot de verkrijging, als indirecte „Nutzen” op te vatten ¹⁾.

Door deze uiteenzetting doet VON BÖHM een concessie aan een andere waardeleer, welke ik straks bespreken zal. De vraag is hier niet of deze leer der „disutility” juist is, maar of het begrip van het leed, noodig tot vervanging van het goed, bruikbaar is in eene leer, welke rekent met de behoefte. Zoo klein, als VON BÖHM meent, is het onderscheid niet. Zeker, ook bij de indirecte „Grenznutzen” wordt de waarde gemeten aan een leed; maar de grootte van dit leed wordt weer gemeten aan de grootte van de onbelangrijker behoeftenbevrediging, welke men nu missen moet. Het is, zooals GREEN en W. WHITMAKER ²⁾ het aardig noemen „potentiality-cost”.

De moeite der verkrijging is een heel ander soort leed, dat zijnerzijds niet meer aan een behoeftenbevrediging wordt gemeten, maar aan zichzelf, een „pain-cost”. Daardoor wordt wel degelijk een vreemd principe in de waardeleer van VON BÖHM gebracht. Is deze concessie methodologisch toelaatbaar? Zij is het alleen, wanneer de grootte van een bepaalde behoeftenbevrediging, vergelijkbaar is met de grootte van een bepaald „Beschaffungsleid”. Hoe zou ik anders, om het voorbeeld van VON BÖHM te gebruiken, de waarde van een toegangkaart, welke ik schat naar het leed ze kosteloos aan het bureau te halen, en b.v. de waarde van het diner, dat iemand, die zich de kaarten niet kan verschaffen, mij er voor aan-

¹⁾ Pos. Th. Wert und Arbeitsleid, p. 228, noot. Verder Eksk. VIII en IX.

²⁾ GREEN. Quart. Journal of Ec. 1904 spreekt van opportunity-cost and pain-cost. WHITMAKER: History and criticism of the labor theory of Value. Columbia University 1904. Hfdst. XI. spreekt van potentiality-cost en pain-cost.

biedt, kunnen vergelijken? De waarde dezer twee goederen kan ik niet vergelijken naar de behoeftenbevrediging, die zij verschaffen, dit zou slechts het geval zijn, wanneer ik de kaart niet kon vervangen.

Men heeft volgens VON BÖHM te vergelijken, het leed, dat de gang naar het bureau mij zal kosten en de behoeftenbevrediging van het diner, en deze vergelijking moet betrekkelijk exact kunnen geschieden. Vergelijkbaar zijn deze twee grootheden ongetwijfeld. Wij vergelijken ze dagelijks. Reeds wanneer wij overwegen of de behoeftenbevrediging, welke wij van een goed verwachten ons de moeite van zijn vervaardiging loont. Maar de vraag is hier, of ik ook kan zeggen, dit goed is mij ± 3 of 4 maal de moeite van zijn vervaardiging waard. En dit lijkt mij niet mogelijk.

Het is zonderling, dat een man van de scherpzinnigheid van VON BÖHM dit niet opgemerkt heeft. Te meer, waar hij precies eenzelfde overweging inbrengt tegen de leer van DIETZEL, die verklaart dat het onnoodig is willekeurig vermeerderbare goederen naar hun grenswaarde te schatten, daar hunne waarde onderling vergelijkbaar is naar de hoeveelheden arbeid, welke er aan besteed zijn. Hier zegt VON BÖHM, dat deze maatstaf wel opgaat, wanneer men alleen twee willekeurig vermeerderbare goederen onderling vergelijkt, maar niet meer, wanneer men een willekeurig vermeerderbaar met een niet vermeerderbaar te vergelijken heeft. „Denn zur Vergleichung des Wertes zweier Güter bedarf es eines „Generalnenners“, Dieser gemeinsame Generalnenner kann die Arbeit nicht mehr sein ¹⁾“. De „Generalnenner“ ontbreekt echter ook tusschen een goed dat naar arbeidsleed geschat wordt en een ander goed.

Men zal mij tegenwerpen: dat men toch de waarde van de twee goederen in feite vergelijkt; maar dit gebeurt, omdat men het „Beschaffungsleed“ ook meet aan een positieve behoeftenbevrediging, nl. aan die, welke ik met de moeite, die het mij zou kosten nog eens naar het bureau te loopen, anderzijds kan verkrijgen. Dezen maatstaf geeft VON BÖHM zelf aan voor de gevallen, waarbij het arbeidsleed wordt geacht dan de behoeftenbevrediging.

¹⁾ Wert Kosten u. Grenznutzen, Jahr. f. Nat. Ök. u. St. 3 F., Bd. III, p. 347. Overgenomen in Ges. Schriften, I p. 346.

welke ik van het goed verwacht. Er is geen enkele reden om hem hier niet te gebruiken. Alleen in het geval, dat men met den arbeid, waarvan men zich het leed getroosten moet, elders niets meer zou weten aan te vangen, zou dit niet opgaan, dan zou het welvaartstekort echter geheel zou moeten verdwenen zijn ¹⁾, wat een ondenkbare veronderstelling is ²⁾.

§ 60. De economen, die hunne beschouwingen in eene mathematische formuleering kleeden en die, zooals wij hooger zagen ³⁾, het versmiden naar den oorsprong der waarde te zoeken, maar alleen de veranderingen in de nuttigheidsverhoudingen bestudeeren, hebben op dezen grondslag hunne methode van het economisch evenwicht gebouwd.

Zij gaan hierbij uit van eene waarheid, die wij reeds bij GOSSEN vinden, nl. dat men de bevrediging der verschillende categorieën der begeerten zoo moet verdeelen „dass die Grösse eines jeden Genusses in dem Augenblick in welchen seine Bereitung abgebrochen wird, bei allen noch die gleiche bleibt ⁴⁾”. Zij bestudeeren den evenwichtstoestand, door deze tweede wet van GOSSEN aangegeven en de wijzigingen in de verdeling der goederen die hare instandhouding vereischt, bij wijziging van eenen der bepalende factoren.

Deze methode die door WALRAS ⁵⁾, FISHER ⁶⁾, MARSHALL ⁷⁾, EDGEWORTH, PANTALEONI en vele anderen wordt toegepast, is in hare consequenties doordacht door den leerling van WALRAS: VILFREDO PARETO ⁸⁾ en door SCHUMPETER ⁹⁾.

„Un système économique”, zegt PARETO, sera dit en équilibre

¹⁾ ZUCKERKANDL. Zur Theorie, p. 341, heeft dit ingezien.

²⁾ In „Der letzte Massstab des Güterwertes” zegt von BÖHM zelf, dat dit ondenkbaar is. „Es gibt eine Gesamtnachfrage nach Arbeitsproducten. Sie ist so grenzenlos wie unsere Wünsche nach Wohlsein, Genuss und Güterbesitz” (Ges. Schriften I, p. 452).

³⁾ Zie § 30.

⁴⁾ Entwicklung der Gesetze, p. 12. Gec. bij C. A. VERRIJN STUART. Grondslagen, 2e uitg., p. 118.

⁵⁾ *Éléments d'écon. pol. pure.*

⁶⁾ *Mathematical investigations in the theory of value.*

⁷⁾ *Principles of Economics.*

⁸⁾ *Cours d'écon. politique* 1896.

⁹⁾ *Wesen und Hauptinhalt.*

si le changement d'une des conditions de ce système entraîne d'autres changements qui produiraient une action exactement opposée" ¹⁾).

Volgens deze methode luidt de vraag naar de waardeverhouding der goederen: welke veranderingen zullen er in de verhouding tusschen de goederenhoeveelheden tot de verschillende behoeftenbevredigingen aangewend, intreden, wanneer zekere verschijnselen zich voordoen? Immers deze verschijnselen zullen samengaan met eene verandering in de grenswaarden, een verbreken van het evenwicht, dat zich weer zal herstellen door een verandering in de verdeeling der goederen, over de verschillende bestemmingen.

Het is, zegt SCHUMPETER „eine Frage der Zweckmässigkeit ob wir unser Elementarsystem als System von Güterquantitäten oder als System von individual-psychischen Wertgrössen definieren, denn in beiden Fällen tun wir jadoch im wesentlichen das Gleiche ²⁾”.

Ongetwijfeld kan dit systeem van vergelijkingen bij sommige problemen het inzicht verhelderen, al blijft er aan deze methode het nadeel verbonden, dat het ons geen inzicht in den oorsprong der waarde geeft ³⁾.

Het is echter duidelijk dat het op eenzelfde grondslag berust als de grenswaardeleer, van welke het slechts een variante is, die in sommige gevallen van dienst kan zijn, maar die de algemeene theorie eerder moeilijker toegankelijk maakt.

Wanneer PARETO zegt dat „les théories de l'équilibre économique sont indépendantes des théories de l'utilité (degré final) ⁴⁾”, dan verwacht hij methode en grondslag. Zonder daling der nuttigheidslijn, geen economisch evenwicht. Wanneer PANTALEONI zegt, dat met deze methode de veronderstelling van het economisch motief overbodig wordt, daar men met een zuiver altruïstisch systeem tot eenzelfde resultaat zou komen, door overal het teken + in — te veranderen ⁵⁾, dan vergist hij zich, ten eerste, in het karakter

¹⁾ o.c., p. 40.

²⁾ Archiv für Sozialw., Bd. 42, p. 5.

³⁾ Zie § 30.

⁴⁾ L'économie pure 1902. Gec. bij GIDE et RIST, p. 624.

⁵⁾ Gec. bij GIDE en RIST, p. 635.

van het economisch motief, dat, wanneer men het behoeftenbegrip maar ruim genoeg neemt, niets met egoïsme te maken heeft ¹⁾ en ten tweede is zijne veronderstelling, wanneer ze absoluut wordt doorgevoerd, het eenige grapje dat men kan uithalen in dit verband. VON WIESER zegt zeer juist, dat er tegen deze methode geen bezwaren bestaan, wanneer men de formules van het physisch evenwicht er maar niet op toepast ²⁾. Zij is echter, dunkt mij aan een beperking onderworpen, welke zij, die haar toepassen, niet steeds in het oog houden, waardoor zij vat geven aan eene kritiek, die inderdaad is uitgeoefend.

Economisch evenwicht in den zin, dat in elke categorie van behoeftenbevrediging een gelijke grenswaarde wordt verkregen, kan bereikt worden in de verschillende bestemmingen van een en hetzelfde goed. Zij ligt echter niet meer in de lijn van het economisch handelen, wanneer het gaat om verschillende goederen. Er zal geen evenwicht bereikt zijn, wanneer ik zooveel autos heb, dat de grenswaarde ervan even groot is als die van mijn vulpennen.

De methode is dus alleen geschikt om verschillende behoeftenbevredigingen te vergelijken met eenzelfde soort goederen verkregen.

Nu kan men wel weer verschillende goederensoorten, die uit eenzelfde goed voortkomen op hunne beurt vergelijken (b.v. draadnagels en spijkers) maar deze vergelijkingen worden hoe langer hoe moeilijker. Het is wel waar, dat, in laatste instantie, alle goederen worden voortgebracht door arbeid en natuurkrachten, maar die arbeid is toch van zeer verschillende kwaliteit niet alleen, maar wordt daarenboven nog onvergelykbaar door het verschil in lengte der perioden, welke er tusschen het besteden van den arbeid en het verkrijgen van het product liggen.

Het komt mij voor, dat de leer van het economisch evenwicht te zeer geneigd is, deze beperking uit het oog te verliezen, wanneer zij meent het geheel economisch leven in één systeem van vergelijkingen te kunnen begripen. Wat er juist is in hare stelling, verklaart men met de leer der grensproductiviteit, die ik verder zal

¹⁾ Zie Prof. Dr. C. A. VERRIJN STUART. Grondslagen, p. 21 vlg.

²⁾ Th. d. Ges. Wirtschaft, p. 164.

uiteenzetten op een eleganter manier, en wat zij meer algemeen bevat, is niet zonder bezwaren. Het is op dit bezwaar dat LIEFMANN zijne kritiek ¹⁾ opbouwt. Hij begaat echter de fout, deze kritiek tot de grenswaardeleer zelf uit te breiden. Deze toch denkt er niet aan te beweren, dat de mensch zal trachten bij alle goederen een gelijke grenswaarde te verkrijgen; zij zegt alleen dat men elk goed naar zijn grenswaarde schat. Ik kom hierop bij de bespreking van LIEFMANN's eigen theorie nog terug.

Ik moest hier het probleem echter even aanraken, omdat m. i. de leer van het economisch evenwicht door haar te plotselinge veralgemeeningen, eenige aanleiding tot kritiek geeft, al zondigt zij meer door na te laten tegen een dergelijke fout te waarschuwen dan dat zij deze verkeerde stelling uitdrukkelijk voor haar rekening neemt. Geheel er naast acht ik echter LIEFMANN's opvatting, dat de leer van het economisch evenwicht reeds methodologisch onjuist zou zijn, omdat zij alleen statische toestanden beschouwt, terwijl de economische problemen typisch dynamisch zouden zijn ²⁾. Het is zeer zeker van belang de wetten, die de statische toestanden beheerschen, te leeren kennen. Verliest men hen uit het oog dan dreigt elke dynamische beschouwing aan een overschatting van invloeden van secundairen aard te lijden.

§ 61. Niet alle economen, die de waarde in verband brengen met subjectieve factoren zoeken het vergelijkingspunt in de behoeftenbevrediging. Vooral in de Vereenigde Staten en in Engeland meenen velen, dat men de waarde beter naar het arbeidsoffer, dat de reproductie der goederen ons zou kosten, kan vergelijken.

Dat men voornamelijk in de Angelsaksische landen de aanhangers dezer leer aantreft, komt doordat zij gegroeid is uit de relatieve arbeidswaardeleer van RICARDO. Min of meer gaan zij alle op hem terug en verschillenden denken althans, alleen RICARDO's opvattingen duidelijker weer te geven. Dit heeft meermalen het misverstand doen ontstaan, dat men op deze wijze een „verzoening” tusschen de objectieve en de subjectieve waardetheorieën zou kunnen tot stand brengen.

¹⁾ Grundsätze, p. 76.... 316 passim.

²⁾ Grundsätze I, p. 80.

De fout, waaraan al deze verzoeningspogingen lijden, is, zooals VON BÖHM uitstekend in een subtiële analyse heeft uiteengezet, de vaagheid van het begrip kosten, waarmede men werkt ¹⁾.

Een zuiver subjectieve waardeleer is in deze richting ontwikkeld geworden, door J. B. CLARK en de Amerikaansche auteurs, die hem navolgen. Geheel onafhankelijk van de ontwikkeling in Europa is CLARK een tiental jaren later tot een waardeleer gekomen ²⁾, die hij de „disutility-theory” noemt en die met de grenswaardeleer eene verrassende overeenstemming vertoont. Ook zij gaat uit van de daling der bevrediging bij herhaald gebruik en meent dat de afhankelijke bevrediging de beteekenis bepaalt van elk exemplaar. Maar Clark meent deze opvatting door een „last detail” te moeten aanvullen, door de waarde van de goederen in verband te brengen met het arbeidsleed dat het zou kosten, om het laatste exemplaar te reproduceeren.

De invloed van RICARDO doet zich hier in de voorliefde voor den arbeid als maatstaf gelden, en komt zeer sterk tot uiting waar CLARK de dalende nuttigheidslijn en de wet der verminderende meer-opbrengsten met elkander verwart ³⁾. In dezen zin is de waardeleer van CLARK een veralgemeening van het beginsel, in RICARDO's pachtleer ontwikkeld.

Terwijl volgens RICARDO het productief resultaat van opvolgende eenheden arbeid en kapitaal gelijkblijven, heeft CLARK ingezien dat ook zij aan de wet onderwerpen zijn. Doordat het arbeidsoffer aan de menschelijke vermoeienis moet worden gemeten, krijgt zijne waardeleer een subjectief karakter. Hij zelf geeft aan zijne methode de voorkeur, omdat zij ook een antwoord geeft op de vraag „How great is the wealth of a nation ⁴⁾?” Een vraag, die, zoo zij al oplosbaar is, geen belang heeft, waar de mensch bij zijn economische gedragingen altijd met verhoudingen en nooit met een absolute grootte te

¹⁾ Der letzte Massstab des Güterwerts. Die verschiedenen Bedeutungen des Wortes Kosten. Ges. Schriften I, p. 413.

²⁾ Zie § 18.

³⁾ Zie § 39, noot op pag. 67.

⁴⁾ Distribution of wealth, p. 375. In denzelfden zin A. C. WHITAKER. History and Criticism of the labor theory of value. Diss. Columbia Univ. 1904. Laatste hoofdstuk, § 5.

doen heeft, zooals CLARK zich het begrip „wealth” voorstelt ¹⁾.

Veel meer indruk maakt de verdediging van den „disutility” maatstaf, in lateren tijd door Z. CLARK DICKENSON gegeven, die zegt, dat het gemakkelijker is, uit het uitwendig optreden van den mensch conclusies te trekken omtrent zijn psychische gesteldheid dan omgekeerd ²⁾.

CLARK redeneert als volgt: De mensch meet alle goederen aan elkander. Hij vergelijkt de bevrediging van het eene goed met die van het andere „Men pursue happiness in the generic, and the form in which it may come is secondary ³⁾. „Maar de „final measure is one of pain”. Het nadeel door iemand geleden, bij gemis van eene zijner behoeftenbevredigingen, „resolves itself into putting them under the necessity of enduring a certain amount of personal sacrifice, in the effort to secure something that will effectually replace it ⁴⁾”.

Zooals men van de bevredigingen kan zeggen, of de eene grooter of even groot is als een andere, zoo kan men ook nagaan of een behoeftenbevrediging en het arbeidsleed dat zij kost, gelijk zijn. Om de waarde te meten van een goed, dat product is van arbeid en „instruments” moet men nagaan, welke waarde aan het goed wordt toegevoegd bij vermeerdering, met een eenheid, van den arbeid bij gelijkblijvend kapitaal. Deze „virtually unaided labor is the measure of value” ⁵⁾. Men zal met deze toevoeging doorgaan, tot een punt bereikt wordt, waar, bij een verdere vermeerdering, het arbeidsleed hooger geschat zou worden dan de toegevoegde waarde. Hier is een evenwichtspunt, waar wij de „pleasure” in „pain” kunnen schatten. Deze maatstaf zal alleen in een statische maatschappij volkomen juist werken.

Op het zwakke punt in CLARK's leer heeft VON BÖHM gewezen ⁶⁾, waar hij zegt, dat zij alleen opgaat, wanneer wij veronderstellen,

¹⁾ Een opvatting die alleen opgaat, wanneer men een stoffelijk productiebegrip aanhangt.

²⁾ Z. CLARK DICKENSON: *Economic motiv, a study in the psychological foundation of economical theory with some reference to other social sciences* 1922.

³⁾ o.c., p. 378.

⁴⁾ o.c., p. 377.

⁵⁾ o.c., p. 381.

⁶⁾ Der letzte Massstab des Güterwertes IV, p. 428 vlg. en Exkurs IX, p. 196.

dat zoowel de behoeftenbevredigingen als het arbeidsleed volkomen deelbaar zijn. CLARK moet zelf toegeven ¹⁾, dat dit in de tegenwoordige maatschappij niet het geval is, maar meent met eenheden „sociaal arbeidsleed” te kunnen werken. Door deze verkeerde veralgemeening, waarop ik in het volgende hoofdstuk terug kom, opent hij den weg voor theorieën, die meenen het arbeidsleed van verschillende subjecten te kunnen vergelijken. Er is nog een ander bezwaar tegen deze wijze van waardebepaling. CLARK kan den invloed van het kapitaal op de waarde alleen uitschakelen door te veronderstellen, dat met eenzelfde hoeveelheid kapitaal steeds meer arbeid samenwerkt. Dit is echter in strijd met de eischen, die de techniek aan de productie stelt. Men kan de verhouding tusschen kapitaal en arbeid niet willekeurig veranderen in de samenstelling van een product. Doet men dit toch, dan zal de toegevoegde arbeid heelemaal geen nuttig effect hebben. Om het systeem van CLARK te kunnen toepassen is dan noodig vergelijking van het eene product met een ander, dat eene, iets andere, verhouding tusschen kapitaal en arbeid vereischt. Nog daar gelaten of deze goederen te vinden zijn, rijst de vraag: wat zijn dan gelijke hoeveelheden kapitaal?

Een ander bezwaar tegen zijne waardeleer is, dat hij de draagkracht der wet der verminderende meeropbrengsten waarop hij haar bouwt, niet geheel doorziet. Hij meent dat hare gelding t.o. van den arbeid de mogelijkheid opent, van een evenwichtspunt te spreken. Dit punt bestaat echter alleen wanneer de lijn der verkregen behoeftenbevrediging daalt en die van het arbeidsleed stijgt. Nu stelt CLARK het vóór, alsof de dalende behoeftenbevrediging voor den arbeid in abstracto is, wat de wet der verminderende meeropbrengsten is voor de eenheden arbeid.

Achtereenvolgende eenheden arbeid geven dus verminderende meeropbrengsten. Deze wet kan men op twee manieren formuleeren. Men kan zeggen: Gelijke eenheden arbeid brengen kleinere hoeveelheden voort, dan heeft de lijn der bevrediging een dalend verloop, maar die van het arbeidsleed loopt horizontaal,

¹⁾ o.c., p. 384.

of men kan zeggen: gelijke eenheden product eischen een grooter arbeidsleed, hetzij een langeren duur, hetzij arbeid van grootere psychische intensiteit. Dan stijgt de lijn van het arbeidsleed, maar loopt die van de bevrediging horizontaal. In geen van beide gevallen wordt de gelijkheid van in- en uitvallenden hoek, die CLARKS leer vereischt, verkregen. Hij veronderstelt de dubbele werking zonder haar aannemelijk te maken

Onafhankelijk van CLARK heeft SCHARLING, in overeenstemming met zijne meening, dat de waarde haar oorzaak vindt in het arbeidsleed, eene leer ontwikkeld, omtrent den maatstaf der waarde, die geheel met die van CLARK overeenstemt. In zijn artikel „Werttheorieën und Wertgesetz“ uit 1888, dus vóór het verschijnen van CLARK'S boek, zegt hij ¹⁾: De mensch kent de goederen gebruikswaarde toe „im selben Grade als ihr Besitz ihn von der Anstrengung verschont, welche er, wenn er nicht das Gut besäße, darauf, das betreffende Bedürfniss zu befriedigen, verwenden wollte und musste ²⁾).

§ 62. Zooals men getracht heeft de behoeften van verschillende menschen onderling vergelijkbaar te stellen ³⁾, is dit ook met het arbeidsleed geschied.

Zoo meent WHITMAKER ⁴⁾, dat het mogelijk is, de „disutility“ van bv. mijnwerkersarbeid en landbouwersarbeid te vergelijken. Een dagproduct van eenen mijnwerker heeft een grooter „disutility“ dan dat van eenen landbouwer. Al zijn hunne „totalcost“ niet te vergelijken, hunne „marginal cost“ zijn dit wel. Dit alles blijft echter zonder bewijs. Ten slotte durft WHITMAKER echter de eigen consequenties niet aan en schrikt hij terug voor het probleem van de „skilled labor“. Eene andere poging in deze richting komt van ERICH KIRCHNER ⁵⁾, die de grenswaardeleer verwerpt, omdat zij alleen de individuele en momenteele waarde bepalen kan. Eene

¹⁾ Jahrb. f. Nat. Ök. u. Stat. 1888 N. F., Bd. 16, p. 430.

²⁾ Hij zet de verwarring van de kostenbegrippen in, door in het begrip van de „Substitutionsnutzen“ van von BÖHM, dat geheel aan de behoeftenbevrediging gemeten wordt, een illustratie van zijn opvatting te zien.

³⁾ Zie § 42.

⁴⁾ History of the labor theory, p. 182.

⁵⁾ Werttheorie und Verteilungslehre in der Sozialökonomik (Diss. Berlin 1913).

waardeering kan, zegt hij in aansluiting aan DÖRING, alleen algemeen geldigheid verkrijgen op grond van de constantheid en de overeenstemming van het menselijk organisme en zijn „Schicksalslage“¹⁾. Tusschen de goederen en den graad van bevrediging is geen gelijkblijvend verband, wel echter tusschen de goederen en het arbeidsleed, dat zij kosten. „Die Empfindungsgrößen für diese negative Seite der menschlichen Beziehungen zur Güterwelt, unterliegen bei weitem nicht den ungeheuren Verschiedenheiten der individuellen Werturteile, wie die positive Seite“²⁾. „Nur die Wirtschaftliche, abstrakt menschliche Arbeit hat den Doppelcharakter dasz sie zugleich das Persönliche, subjektivste (inhaltlich) und als Tatsache d. h. als solche überhaupt das rein objektive Überpersönliche darstellt“³⁾. De zgn. objectiveering, waarvan KIRCHNER spreekt, is echter alleen mogelijk doordat hij eenerzijds de goederen meet aan het persoonlijk arbeidsleed en daarna met geheel andere grootheden gaat werken en zegt: arbeid is arbeid, waardoor het arbeidsbegrip in Marxistischen zin wordt opgevat als tijdseenheid, die het tot waardemeter totaal ongeschikt maakt.

§ 63. Ook A. MARSHALL bouwt zijne waardeleer zelfstandig voort op RICARDO. Men noemt hem wel eens samen met CLARK, maar hij zelf komt daartegen op, en acht CLARK's leer uit stukken der Engelsche en der Oostenrijksche leer samengesteld⁴⁾.

Zoowel de Ricardiaansche leer als de leer van JEVONS zondigen volgens hem door hunne eenzijdigheid. RICARDO heeft den invloed van de nuttigheid op de goederen niet willen loochenen⁵⁾, maar hij heeft te veel nadruk gelegd op de productiekosten. Door zijnen

¹⁾ p. 45.

²⁾ o.c., p. 46.

³⁾ o.c., p. 55.

⁴⁾ Uit een brief aan CH. H. TURCKON (La valeur d'après les écon. anglais, p. 340): „En réalité, la position que j'ai prise a été bien établie sur tous les points essentiels, alors que j'enseignais encore les mathématiques. Dès ce temps-là, j'ai essayé de porter, dans le domaine mathématique, la doctrine classique de la valeur, celle de SMITH et de RICARDO, j'ai fait cela avant que STANLEY JEVONS, et CARL Menger n'eussent publié leurs doctrines particulières et alors que le professeur BÖHM-BAWERK était encore sur les bancs de l'école“.

⁵⁾ Hij geeft verschillende bewijsplaatsen in Principles of Economics. 3e uitg. B. V. Ch. XIV. Note on RICARDO's theory of value, p. 560 vlg.

slechten stijl heeft hij daarenboven de meesten zijner lezers in verwarring gebracht ¹⁾).

De opvatting van JEVONS dat „value depends entirely upon utility” is „no less one side and fragmentary, and much more misleading ²⁾”. Zijne opvatting wijkt trouwens minder van RICARDO af, dan hij zelf meent. De vraag of de productiekosten of de „utility” de waarde bepalen, is even nutteloos alsof wij wilden uitmaken of het het bovenste of het onderste lemmet van een schaar is, dat een stuk papier snijdt ³⁾. In werkelijkheid is het de samenwerking van beiden: de grensdienst bepaalt de vraag, de kosten bepalen het aanbod.

De waarde wordt dus bepaald door het punt waar de dalende nuttigheidslijn, wier werking MARSHALL erkent, de lijn der productiekosten snijdt. Beschouwen wij korte perioden, dan heeft de nuttigheid den grootsten invloed; bij langere perioden echter de productiekosten ⁴⁾.

VON BÖHM heeft er op gewezen dat het kostenbegrip bij MARSHALL niet duidelijk genoeg omschreven is. Het blijft in het duister of hij er onder verstaat het persoonlijk arbeidsleed of wel de onderhoudskosten van den arbeid ⁵⁾.

Moet, bij MARSHALL, onder „kosten” verstaan worden de „disutility”, dan komt zijne opvatting neer op de leer van CLARK. Deze zegt toch ook, dat men voortgaat met de bevrediging van behoeften tot een verdere bevrediging de inspanning niet meer zou loonen ⁶⁾.

Moet onder „kosten” verstaan worden de „onderhoudskosten van den arbeid”, (en deze uitlegging ligt, gezien MARSHALL's ver-

¹⁾ Princ., p. 160.

²⁾ Princ., p. 501.

³⁾ o.c., p. 127.

⁴⁾ Een verkeerde interpretatie van dit begrip „perioden” geeft K. DIEHL. Eriäuterungen I, p. 90, die er in meent te lezen: de tijd, die de reproductie zou kosten. Bedoeld is: de periode over dewelke wij onze economische beschouwingen uitstrekken. De geheele kritiek van DIEHL op MARSHALL is trouwens, in tegenstelling met die op DIETZEL, een beetje losjes.

⁵⁾ Der letzte Massstab des Güterwertes Ges. Sch. I. p. 441. Exkurs VIII., p. 178.

⁶⁾ Dit is blijkbaar wat F. H. KNIGHT in MARSHALL leest volgens „The concept of normal price in Value and Distribution” (Quarterly Journ. of Ec. 1918, p. 66). Hij meent dat, wat bij CLARK de „static state”, bij MARSHALL de „normal price” is (p. 74).

werping der „disutility” en zijne nauwe aansluiting aan RICARDO en SMITH, het meest voor de hand), dan is zijne opvatting verkeerd. MARSHALL stelt het voor alsof de grensdienst de mathematisch uitgedrukte vraag bepaalt, de kosten het mathematisch uitgedrukt aanbod¹⁾. VON BÖHM heeft er echter op gewezen, dat de grensdienst zelf reeds een resultante is van voorraad en behoefte, en niet alleen de behoefte vertegenwoordigt. En de waarde der kosten zelf wordt ook weer door de verhouding tusschen voorraad en behoefte der kapitaalgoederen bepaald²⁾. Het gaat dus niet aan de waarde weer uit een samenwerking van die twee factoren te verklaren.

Wel kan men MARSHALL toegeven, dat de prijs der vermeerderbare goederen de tendenz heeft met de kosten samen te vallen. Deze tendenz verklaart echter de grenswaardeleer op een veel elegantere wijze dan MARSHALL. De diepste reden, waarom deze leer onbevredigend is, is dat zij bij een oppervlakkig kostenbegrip is blijven staan en niet heeft ingezien dat dit zelf weer een waardebegrip is.

§ 64. MARSHALL kent, naast het Ricardiaansch kostenbegrip, nog den grensdienst als waardebepalenden factor. DIETZEL en zijne volgelingen gaan nog een stap verder en meenen dat de grenswaardeleer niets anders dan de Ricardiaansche arbeidswaardeleer bevat.

DIETZEL meent dat „niemals geleugnet³⁾ worden (ist) dass der Nutzen der Grund des Werthes aller Güter sei⁴⁾. „Ook niet door de klassieken. Er is tusschen de vroegere kostentheorieën (althans in den vorm der reproductiekostentheorie) en de grenswaardeleer geene tegenstelling, want de kosten zijn niets anders dan een verkorte uitdrukking voor „Nutzeneinbüsse”. Te zeggen dat de waarde van het nut afhangt, is niet in tegenspraak met de uitspraak „dass der Werth von den Kosten abhängt”⁵⁾. De grenswaarde-

¹⁾ Hij karakterizeert zijn methode zelf als een mathematische formuleering van voorraad en behoefte. TURGEON, p. 340.

²⁾ Exkurs VIII, p. 183.

³⁾ Deze gedachte vindt men ook reeds bij CAIRNESS (Some leading Principles of Political Economy newly expounded, 1874), wiens argumenten DIETZEL oproept zonder hem voldoende de eer der prioriteit te doen toekomen. Zie over CAIRNESS: TURGEON: La valeur d'après les écon. anglais, p. 286 vlg.

⁴⁾ o.c., p. 205.

⁵⁾ o.c., p. 206.

theoretici vergeten bij hunne kritiek op RICARDO steeds, dat volgens hem arbeid slechts in beperkte mate voorhanden is ¹⁾.

DIETZEL meent de twee theorieën te verzoenen door te zeggen:

- 1e. de waarde van de onvervangbare goederen wordt bepaald door hunne kosten, dat is de „Nutzen“, die van het verloren gegaan goed zelf afhankelijk was ²⁾.
- 2e. die van de vervangbare goederen, door hun kosten, dat is de „Nutzen“ die men met de middelen, welke men nu op het te reproduceeren goed moet aanwenden, elders had kunnen verkrijgen ³⁾.

De waarde wordt subjectief bepaald, want het is het subject dat bepaalt of een goed nuttig en zeldzaam zijn zal ⁴⁾. De arbeid heeft daarbij in zooverre een aparte positie dat hem altijd waarde wordt toegekend.

Men voelt de gewrongenheid dezer leer onmiddellijk aan. Om met het kostenbegrip ook de niet vervangbare goederen te dekken, moet hij het zoo ver uitbreiden, dat het gelijk staat aan „Nutzen-einbüsse“. Hoe zal men die echter kunnen bepalen zonder eerst de grensdienst te hebben gevonden? Daarom is de inkleeding, waarin DIETZEL de grenswaardeleer wil voordragen — want daarop komt zijne opvatting ten slotte neer — onbevredigend. Alle kosten komen neer op „Nutzen-einbüsse“, . . . wanneer men de grenswaardeleer aanvaardt, niet wanneer men meent te staan op Ricardiaanschen grondslag.

Hoe willekeurig het is, in RICARDO's waardeleer te lezen, dat de waarde van den arbeid door de steeds toenemende opgeofferde behoeftenbevrediging bepaald wordt, hoe zeer dit in strijd is met de consequenties, die RICARDO uit zijn waardeleer

¹⁾ K. DIEHL: Erläuterungen I, p. 82. wijst er op, dat het juist een fout van RICARDO is, dit niet te hebben ingezien.

²⁾ In zijn vroeger artikel: Die klassische Werttheorie u. d. Theorie vom Grenznutzen. Jahrb. N. F., Bd. 20, geeft hij daarentegen, voor deze categorie, de juistheid der grenswaardeleer toe (p. 605). Zijn andere terminologie in zijn Socialök. is waarschijnlijk te wijten aan het verwijt dat hem was toegestuurd door ZUCKERKANDL (Bd. 21, p. 509 vlg.) en von BÖHM, een dubbele leer te ontwikkelen.

³⁾ o.c., p. 224.

⁴⁾ o.c., p. 226.

trekt, hebben VON BÖHM ¹⁾ en K. DIEHL ²⁾ uitvoerig uiteengezet.

Ik zal daar niet verder op ingaan, omdat ik dan in eene kritiek der klassieke waardetheorieën zou vervallen. Laat ik er alleen op wijzen, dat naast MARSHALL, die in het kostenbegrip van RICARDO leest: de, bij toename gelijkblijvende, onderhoudskosten van den arbeid en DIETZEL, die er de, bij toename stijgende, opgeofferde behoeftenbevrediging „potentiality-cost” in leest. WHITMAKER, een ander uitwerker van de Ricardiaansche leer meent, dat RICARDO's leer alleen bij een opvatting der kosten als „pain-cost”, als arbeidsvermoeienis begrijpelijk wordt, terwijl KALINOFF, die eveneens als verzoener optreedt, weer denkt aan de toenemende hoeveelheden arbeid, welke noodig zijn, om de goederen voort te brengen, onder steeds ongunstiger voorwaarden ³⁾.

Onderhoudskosten, opgeofferde behoeftenbevrediging, persoonlijk arbeidsleed, arbeidstijd, dit alles kan men dus in de Ricardiaansche leer, met eenigen goeden wil, lezen. Al was het alleen dat zij deze begrippen scherp heeft leeren onderscheiden, dan reeds zou aan de grenswaardeleer groote dank verschuldigd zijn.

§ 65. Trachten de waardetheorieën, die op RICARDO teruggaan, de grenswaardeleer in eene objectieve richting te dringen, volgens LIEFMANN is juist hare fout, dat zij niet subjectief genoeg is. Formeel gesproken, behoort eene behandeling van LIEFMANN eigenlijk niet tehuis in een overzicht der waardeleer, want hij kent het waardebegrip geene beteekenis toe. „Dieser ganze Begriff des Wirtschaftlichen Wertes ist ebenso wie der des Tauschwertes eine bloße Fiktion, eine willkürliche Konstruktion, auf die es beim

¹⁾ Exkurs IX, p. 200 vlg.

²⁾ Sozialwissenschaftliche Erläuterungen I. Hij ziet, zich aansluitend (p. 49) bij het werk van C. A. VERRIJN STUART: „Ricardo en Marx”, dat hij echter alleen uit de recensie van VON BÖHM (Jahr. N. Ök. 1891, p. 878) kent, in RICARDO een uitwerking der algemeene kostentheorie, waarin wat sterk den nadruk op den factor arbeid is gelegd.

³⁾ Ik ga op deze, door KALINOFF ontwikkelde leer, op deze plaats niet in, omdat hij uitsluitend denkt aan de waarde in het maatschappelijk verkeer, waarop ik in het volgende hoofdstuk nog terugkom. Ook andere uitwerkers, zooals MARSHALL, denken vooral aan de maatschappelijke waarde, maar gaan ten minste uit van de subjectieve schatting. Om dezelfde reden ga ik hier niet in op de pogingen, de grenswaardeleer in overeenstemming te brengen met de leer van MARX, die men vindt bij BERNSTEIN, STRUVE, KUYPER en laatstelijk bij WOLFF.

wirtschaftlichen Handeln gar nicht ankommt" ¹⁾. Maar de problemen, die hij in dit verband behandelt, zijn dezelfde, welke men gewoonlijk bij de waardeleer beschouwt.

Door het zoeken naar de waarde der goederen, heeft de grenswaardeleer zich, volgens LIEFMANN, van streek laten brengen. Zij heeft daardoor een objectief karakter gekregen, want „der Wert kann sich immer nur an Gütern, Objekten feststellen oder messen lassen" ²⁾. Zij is dan ook verplicht uit te gaan van de veronderstelling, dat men over een zekeren voorraad „aller Genussgüter" beschikt en denkt dan „den Wert jedes einzelnen Gutes isoliert feststellen zu können" ³⁾.

In de tweede wet van Gossen lagen de elementen voor een subjectieve „psychische" theorie, wanneer GOSSEN blijkt in te zien, dat het economisch handelen voortspruit uit het verlangen, bij tekort aan tijd, eene zoo groot mogelijke behoeftenbevrediging te verkrijgen; slechts heeft hij, door alleen aan den tijd te denken, het leed, waarmede het economisch handelen gepaard gaat, het kostenbegrip, niet voldoende uitgewerkt ⁴⁾. Zoekend naar de waarde der goederen, hebben zijne volgelingen later dit kostenbegrip objectief opgevat; zij dachten daarbij steeds aan geldsommen en dit heeft hen geheel op den verkeerden weg gebracht ⁵⁾.

Immers men kan alleen van economisch handelen spreken „wo Nutzen mit Kosten verglichen werden, d.h. wo ein Ertrag festgestellt werden kann" ⁶⁾. Het is dan ook van het grootste belang een juist kostenbegrip te hebben, ook dit moet zuiver psychisch opgevat worden. Bij de vervaardiging van elk goed moet het lustgevoel, dat het ons geeft, vergeleken worden met het leedgevoel, dat het ons kost. Dit vergelijken moet rechtstreeks geschieden, want er is geen „tertium comparationis" ⁷⁾. Deze vergelijking wordt mogelijk gemaakt doordat „jedes erstrebte Lustgefühl wird als ein Mangel,

¹⁾ R. LIEFMANN, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre 1917, I, p. 254.

²⁾ id., p. 27.

³⁾ id., p. 75, 294.

⁴⁾ o.c., p. 256—389 passim.

⁵⁾ o.c. I, p. 391.

⁶⁾ o.c. I, p. 288.

⁷⁾ In afwijking van zijn vroeger werk: Ertrag und Einkommen.

als ein Unlustgefühl empfunden, und daher in unserem Bewusstsein mit dem verglichen das zu seine Beseitigung erforderlich ist" ¹⁾). Deze omzetting van lustgevoelens in leedgevoelens is noodig, want men kan alleen lustgevoelens met lustgevoelens en leedgevoelens met leedgevoelens vergelijken ²⁾).

Nu tracht de grenswaardeleer, om aan het materialistisch kostenbegrip te ontkomen, de kosten te omschrijven als „Nutzeneinbüsse“, maar zoo eenvoudig is de zaak niet ³⁾). De laatste kosten bestaan uit arbeidsmoeite. De steeds stijgende leedgevoelens, waarmee de inspanning gepaard gaat, die tot het verkrijgen van lustgevoelens moet worden aangewend ⁴⁾, kunnen vergeleken worden met de leedgevoelens, die het gemis van het goed ons doen gevoelen.

Men kan de grootte van dit verschil niet meten. Het blijft bij de bloote gewaarwording: „ob das Unlustgefühl der Kosten grösser ist“ ⁵⁾). Men kan hier alleen boven uitkomen doordat „Ich eine grosse Zahl, ihrer Stärke nach ziemlich genau bekannte, Bedürfnisse den dafür Aufzuwendenden Unlustempfindungen gegenüberstelle, deren Stärke mir auch zumeist schon erfahrungsgemäss mehr oder weniger bekannt ist“ ⁶⁾). Deze vergelijking wordt in hooge mate vereenvoudigd doordat, naarmate de behoeften algemeener zijn, ook de kosten stabiel zijn „die Folge davon ist, das bei dem grössten Teile seiner Wirtschaftstätigkeit der Mensch überhaupt nicht Nutzen und Kosten zu vergleichen braucht“ ⁷⁾).

Die vergelijkingen „treten erst ein, sozusagen an den Rändern der Bedarfsbefriedigung“ ⁸⁾). Het komt bij het economisch handelen echter „auf den letzten Kostenaufwendungen an, die für jedes einzelne Bedürfniss aufgewandt werden können, und die Erträge, der Überschuss an Nutzen, den man mit diesen letzten Kostenaufwendungen erzielt, werden verglichen“ ⁹⁾). Dit is de „Grenzertrag“.

¹⁾ o.c. I, p. 288.

²⁾ o.c. I, p. 298.

³⁾ o.c. I, p. 393.

⁴⁾ o.c. I, p. 393.

⁵⁾ o.c. I, p. 288—399.

⁶⁾ o.c. I, p. 399.

⁷⁾ o.c. I, p. 406.

⁸⁾ o.c. I, p. 407.

⁹⁾ o.c. I, p. 407.

Slechts nadat elke behoefte met hare kosten vergeleken is, volgt het eigenlijk economisch handelen „das Disponieren”.

„Wirtschaften ist so ein doppeltes Vergleichen. Zuerst wird jedes einzelne Bedürfniss mit seinen Kosten verglichen und dann für die verschiedenen Bedürfnisse noch einmal die Überschüsse, die bei jeder Kostenaufwendung erzielt werden”¹⁾.

Men tracht de „Grenzertrag” overal gelijk te maken. Het bezwaar dat die „Grenzertrag” = 0 zou kunnen zijn, zoo het al een bezwaar was, bestaat volgens LIEFMANN niet, omdat de goederen niet oneindig deelbaar zijn²⁾.

§ 66. Ik heb de Ertragstheorie van LIEFMANN eenigszins breedvoerig uiteengezet, omdat juiste en verkeerde voorstellingen er zoo eigenaardig door elkander liggen, dat zij slechts bij een bredere bespreking te schiften zijn. Zijne leer berust voor een deel op misverstand, voor een deel op onjuiste interpretatie van minder duidelijke uitdrukkingen der grenswaardetheorie en ten slotte voor een deel op een uiteenzetting van de overwegingen, die aan het economisch handelen vooraf gaan, die niet met de feiten in overeenstemming is.

Het is een misverstand vanwege LIEFMANN, dat zich alleen door onvoldoende kennis van het werk der grenswaardetheoretici laat verklaren, wanneer hij meent, dat zij een objectief kostenbegrip hebben. Wanneer er één begrip is, dat de grenswaardeleer zorgvuldig heeft uitgebouwd, en op welks subjectief karakter zij in haar strijd tegen de klassieke waardeleer, den nadruk heeft gelegd dan is dit, zooals reeds uit de voorgaande paragrafen kan blijken, en ik verder nog uitvoeriger zal aantoonen, het kostenbegrip³⁾.

¹⁾ o.c. I, p. 296—400.

²⁾ o.c. I, p. 421.

³⁾ K. DIEHL, Theoret. Nationalök. I, p. 327, verwerpt eveneens deze kritiek van LIEFMANN. Hij voegt daar echter een onheuschheid voor de grenswaardeleer aan toe door te zeggen: „In sofern dieser Vorwurf gegen die Grenznutzentheorie gerichtet ist, will ich ihm hier nicht untersuchen, aber für die subjektive Wertlehre im allgemeinen, die keineswegs mit der Grenznutzentheorie identisch ist, trifft er absolut nicht zu”. Deze eigenaardige uitlating uit 1916 komt in een des te zonderlinger licht te staan, wanneer wij in de „Erläuterungen zu DAVID RICARDO” I, in de derde uitgave van 1921, lezen: „In der Tat ist die Grenznutzentheorie bisher die einzige Werttheorie vom subjektivistischen Standpunkte” (p. 63). Bij zijn poging de grenswaardeleer een vlieg af te vangen, slaat DIEHL hier op een weinig elegante wijze tegen zijn eigen neus.

De onjuiste interpretatie, die LIEFMANN aan sommige, inderdaad nog niet volkomen scherpe, uitdrukkingen der grenswaardeleer gegeven heeft, heeft in zooverre nut, dat zij tot grootere nauwkeurigheid noopt, wat de theorie slechts tot voordeel kan strekken.

Daar is in de eerste plaats zijne veronderstelling, dat de grenswaardeleer verplicht zou zijn steeds van het bestaan van een bepaalden voorraad goederen uit te gaan. Ik meen hooger ¹⁾ te hebben kunnen aanwijzen, dat dit niet het geval is, wanneer men maar niet meent, dat de grenswaardeleer uitgaat van de stelling, dat het economisch subject de grenswaarde *berekent* uit de verhouding tusschen voorraad en behoefte.

Op deze veronderstelling is de grenswaardeleer echter ook niet gebouwd. Laat ik, om dit duidelijk te maken, de verhoudingen tusschen de verschillende begrippen nog eens kort samenvatten.

De mensch ondergaat, bij de bevrediging van zijn behoeften, door de bemiddeling der goederen, lustgevoelens van verschillenden aard. In zijn waardeoordeel tracht hij de afhankelijkheid waarin hij zich van de goederen voor de verkrijging van lustgevoelens bevindt, verhoudingsgewijze uit te drukken.

Het waardeoordeel wil dus de relatieve beteekenis der goederen voor ons welvaartsstreven aangeven; dit is alleen mogelijk doordat de behoeftenbevredigingen bepaalde zijden hebben (intensiteit en duur), waardoor zij vergelijkbaar zijn.

Toch is de grondslag van het waardeoordeel eenigszins onvast. Ten eerste moet het intensiteiten, die slechts gradaties zijn, in quantitatieve verhoudingen uitdrukken en ten tweede kan men zich in de intensiteit der afhankelijke behoeftenbevredigingen vergissen. Doordat men een zeer groot aantal goederen te schatten krijgt, wordt de grootte van die vergissingen beperkt.

Voor zoover de waardeoordeelen aan de bedoeling van den schatter beantwoorden, brengen zij dus de relatieve beteekenis van de goederen voor zijn welvaartsstreven tot uitdrukking.

Deze „gegeven” oordeelen krijgt de econoom achteraf te verklaren. Hij overweegt hierbij, dat de afhankelijke behoeftenbevrediging zal veranderen, wanneer de verhouding tusschen voorraad

¹⁾ § 55.

en behoefte zich wijzigt. In dien zin kan men zeggen, dat voorraad en behoefte de grenswaarde bepalen. Niet in den zin dat de mensch haar uit voorraad en behoefte berekent, want dan zou de betekenis van de grenswaardeschatting voor het economisch leven verdwijnen. Deze bestaat er toch juist in, dat men nu weet: kan ik met een goed een intensiever behoefte bevredigen dan die, welke aan mijn grenswaardeschatting correspondeert, dan weet ik, dat ik het goed in die richting kan aanwenden. Een rol, die overbodig zou zijn, wanneer ik de grenswaarde alleen kon berekenen, door de verschillende intensievere behoeften, die het goed kan bevredigen, eerst na te gaan. Voor de economie is het echter voldoende, evenals dit bij alle wetenschappen het geval is, dat een bepaling der grenswaarde door de verhouding van voorraad en behoefte, een werkhypothese is, die met de feiten in overeenstemming is. Uitlatingen van grenswaardetheoretici, die meer schijnen te stellen, zijn op zichzelf het gevolg van het niet voldoende wegen van bepaalde uitdrukkingen, maar schaden niet aan de leer.

Op een dergelijk misverstand berust de opvatting van LIEFMANN dat de grenswaardeleer zou meenen de waarde „eines jedes Gutes isoliert feststellen zu können." Door de neiging „waarde" met „Nutzen" te identificeeren, waarvan ik hooger sprak ¹⁾, wordt inderdaad wel eens deze indruk gewekt, maar ook deze incorrecties in de uitdrukkingswijze schaden den bouw der grenswaardeleer niet, die nergens met het bestaan van de waarde van een enkel goed rekent. Deze fout is trouwens, voor zoover zij bestaat, van louter formeelen aard. Wanneer de waarde van de goederen zich verhoudt zooals de intensiteit der behoeftenbevrediging, die van hen afhankelijk is, dan zal elke verandering in deze behoeftenbevrediging gepaard gaan met een verandering in de waarde van het goed en is het overbodig er telkens uitdrukkelijk op te wijzen, dat het hier een relatieve verandering geldt ²⁾.

¹⁾ § 47.

²⁾ Tot eenzelfde conclusie komt G. A. KLEENE in een bespreking van LIEFMANN's „Grundsätze" in Quart. Journ. of Econ. 1921 I, p. 461 vlg. Al krijgt men, tengevolge der moeilijkheden bij de uiteenzetting wel eens een anderen indruk „all modern theory recognises as determining the demand for any commodity, the comparison of its utility with that of other commodities".

Ten slotte blijft de vraag naar de beteekenis, die de waardeleer voor de economie volgens de grenswaardeleer heeft. LIEFMANN verwijt haar, die te overschatten.

Er lag ongetwijfeld aan de grenswaardeleer, voor zoover zij op eenen hedonistischen grondslag berustte, een overschatting van de beteekenis der waardeleer ten gronde. Wij hebben hooger gezien ¹⁾, dat dit hedonisme meerderen der eerste grenswaardetheoretici niet vreemd was, maar tevens, dat men er later van teruggekomen is. Ziet men in, dat leed- en lustgevoelens slechts den subjectieven neerslag zijn van de doeleinden, waarnaar de mensch streeft, niets anders dan een „trahit sua quemque voluptas", dan boet de waardeleer wel iets van hare beteekenis in. Zij is dan niet meer *het* verklarend middel van alle maatschappelijke verschijnselen, wat zij in den hedonistischen gedachtengang wel kon zijn. Tot verklaring van het sociale leven is nu ook nog vereischt een kennis der krachten, die de waardeeringen der menschen beheerschen, van de doeleinden die de menschen zich stellen. Ondertusschen ligt de bestudeering hiervan buiten het terrein der economie. Maar is het aldus waar, dat, om de woorden van SCHUMPETER te gebruiken ²⁾ „die moderne und wissenschaftlich haltbare Form dieser Art von Oekonomie nicht mehr die Bedeutung hat, wie ihre Vorgängerin in jener Zeit, da man die Lehre des Werthedonismus und des Utilitarismus für bare Münze nahm und glaubte, damit die „Triebfedern menschlichen Handelns und die Wirklichen tiefsten Gründe sozialen Seins und Werdens aufgedeckt zu haben", door de beperking van haar rol heeft zij niets van hare kracht verloren. Hare eigenlijke beteekenis is daardoor zoo mogelijk, nog duidelijker aan den dag getreden, nl. dat zij is een *denkmethode*, waarmede elk, die zich met de problemen van het menschelijk handelen bezighoudt, zich vertrouwd moet maken.

Het is echter niet over dit punt in de waardeleer, dat LIEFMANN valt. Hij meent dat de grenswaardeleer de beteekenis van het waardebegrip heeft overschat, omdat zij er geen rekening mee zou houden, dat het economisch handelen van den mensch niet gericht

¹⁾ § 34.

²⁾ Weltwirtschaftl. Archiv, Bd. 23 (1925), p. 189.

is op de verkrijging van die goederen, waaraan hij de meeste waarde toekent, maar van die goederen, waardoor hij het grootste surplus van bevrediging boven leed verkrijgt. Wij hebben hooger gezien ¹⁾ dat de aanhangers van het economisch evenwicht misschien in dit verband niet geheel vrij uitgaan. Maar de grenswaardeleer, die LIEFMANN in zijne kritiek begrijpt, is zich wel degelijk bewust, dat men bij de productie moet letten op de verkrijging van een surplus aan nuttigheid, alleen is er voor haar geen aanleiding dit met de breedheid, die LIEFMANN hiervoor noodzakelijk acht, te betoogen, omdat zij het kostenverschijnsel eveneens als een waardeverschijnsel opvat.

Uitlatingen van de grenswaardetheoretici, waaruit LIEFMANN zijn verkeerde voorstelling geput kan hebben, zooals die van VON BÖHM, waar deze zegt: „Die Lehre vom Grenznutzen (ist) der Angelpunkt nicht allein für die Werttheorie, sondern geradezu für alle Erklärung der Wirtschaftshandlungen der Menschen, und somit für die gesamte Volkswirtschaftliche Theorie ²⁾”, zijn dan ook volkomen gerechtvaardigd. Hiermede wordt niet bedoeld, dat, zonder meer, het goed, waaraan men de grootste waarde hecht, wordt voortgebracht, maar alleen, dat alle economische handelingen berusten op waardeschattingen en waarde-vergelijkingen.

Dit is zoozeer het geval, dat volgelingen der grenswaardeleer, reeds lang vóór LIEFMANN tot conclusies zijn gekomen, waarvan de zijne eene copie zijn. Zoo heeft MONTEMARTINI reeds in 1899, onder instemming der grenswaardetheoretici het productieproces omschreven door te zeggen ³⁾ „Es wird vorteilhaft sein, die subjektiven Kosten mit der subjektiven Nützlichkeit zu vertauschen, bis die Kostencurven die Nützlichkeitscurven kreuzen, bis die Grenzgrade der Nützlichkeit den Grenzgraden des Leides gleich sind ⁴⁾”.

Ook LIEFMANN's stelling dat de kosten van een goed niet op zichzelf kunnen beschouwd worden, vindt men daar reeds uitgedrukt:

¹⁾ § 60.

²⁾ Pos. Theorie, p. 185.

³⁾ Door de redactie opgenomen in het Zeitschrift für Volksw. S. u. V., ondanks het gebrekkige Duitsch, omdat het een zoo goed resumé van het probleem gaf: „Über die Theorie der Grenzproductivität” 1899, p. 407 vlg.

⁴⁾ Ib., p. 478.

„Das Opfer ist eine Funktion, nicht nur der von einer einzigen specifischen productiven Handlung erforderten Anstrengung, sondern eine Function der Summe aller von einem Producenten in einer gewissen Epoche getragenen Anstrengungen.“

Niet omdat de grenswaardeleer oppervlakkig redeneert, komt LIEFMANN tot de conclusie, dat zij verkeerd is, maar omdat hij de diepere waarheid, dat het kostenbegrip zelf een waardebegrip is, tot groot nadeel der eigen theorie, niet heeft begrepen.

§ 67. Wij hebben nu de grootste misverstanden uit den weg geruimd en den weg vrij gemaakt voor een onderzoek naar het werkelijke verschil tusschen de grenswaardeleer en „Ertragstheorie“. Dit komt voornamelijk hierop neer dat, volgens de grenswaardeleer, de menschen eerst nagaan, welke behoeftenbevrediging van het bezit van een bepaald goed afhankelijk is, en dit in hun grenswaardeschattingen tot uiting brengen en vervolgens nagaan, welke opoffering de verkrijging van die goederen hun zal kosten. Deze opofferingen bestaan in behoeftenbevredigingen, die men zal moeten missen; ook deze brengt men weer in waardeschattingen tot uiting. Men wendt nu de kapitaalgoederen aan in die richting, welke men het hoogst schat. De grenswaardeleer drukt dit uit, door te zeggen: men wendt de goederen aan, in de meest productieve bestemmingen.

Volgens LIEFMANN volgen de overwegingen van de menschen een anderen weg. Zij vergelijken elke te verkrijgen behoeftenbevrediging met het leed, dat die vervaardiging met zich zou brengen. Zoo krijgt men de „Ertrag“, die de vervaardiging van dat goed ons zou verschaffen ¹⁾. Heeft men dit met alle goederen gedaan,

¹⁾ E. KELLENBERG: Gibt es ein Gesetz des Ausgleichs der Grenzerträge, Archiv für Sozialwiss. u. Soz. pol., Bd. 42 en Prof. Dr. C. A. VERRIJN-STUART: Grondslagen, p. 132 zien in het „Ertrags“ begrip de „Nutzen“ der grenswaardeleer. Ik meen dat zij de theorie van LIEFMANN te veel eer aandoen. De „Nutzen“ is de behoeftenbevrediging die het goed geeft, ongeacht de productiemoeite, die het vereischt. Het „Ertrag“ is het verschil tusschen beiden. LIEFMANN protesteert zelf ook tegen deze gelijkstelling, die er op neer komt in de „Ertragstheorie“ een onnoodig gecompliceerde uitwerking der grenswaardeleer te zien (zij is m.i. echter *dát* niet eens), echter met een eigenaardige motiveering. Ik heb, zegt hij, de „Nutzen“ rein subjectiv als Lustgefühl gefasst“, alsof de grenswaardeleer iets anders deed. Mijn Ertragsbegrip is „daher von dem überlieferten mit dem Faktor Seltenheit kombinierten Wertbegriff wohl zu unterscheiden. (Gr. I,

dan volgt het „disponieren”, men gaat dan die goederen vervaardigen, welke het grootste „Ertrag” afwerpen en trachten overal eenzelfde „Grenzertrag” te verkrijgen. Het vergelijken der „Erträge” wordt pas noodig „sozusagen an den Rändern der Bedarf-befriedigung”.

Het komt mij voor; dat de voorstelling, die LIEFMANN geeft van de economische overwegingen onjuist is. Ten eerste is zij onwaarschijnlijk, waar de menschen nu eenmaal waardeoordeelen omtrent de goederen vellen. Een dergelijk oordeel, dat zich toch feitelijk dikwijls voordoet, als: een auto is mij meer waard dan een fiets, blijft bij LIEFMANN's redeneering volkomen onverklaard. Aan deze vergelijking komt men, volgens hem, nooit toe. Alleen aan die van den „Ertrag” van den auto boven zijn „kosten” en dien van de fiets boven de zijne ¹⁾.

Ondertusschen is een dergelijk beroep op de feiten, dat eigenlijk het beste argument is dat men tegen een theorie kan inbrengen; (immers de theorie is er om de feiten te verklaren), dikwijls onbevredigend, omdat er een zeer eenvoudig en dan ook veel gebruikt middel tegen bestaat: het feit ontkennen. Letten wij dus op LIEFMANN's redeneering. Zijne fundamenteele fout is zijn verkeerd kostenbegrip. Alhoewel dit begrip in zijn werk herhaaldelijk uitvoerig ontwikkeld wordt, heeft hij zich toch van zijne beteekenis niet voldoende rekenschap gegeven. Herhaaldelijk wijst LIEFMANN erop, dat men leedgevoelens alleen met leedgevoelens kan vergelijken. Dit is juist. De mogelijkheid hiervoor wordt in zijn systeem geopend, doordat het leedgevoelen, dat het niet bevredigen van eene behoefte verwekt, vergeleken wordt met het leedgevoelen, dat de vervaardiging van het goed kost. Dit bestaat in arbeidsmoeite; wij moeten als kosten: „Unlustempfindungen, Anstrengungen ansehen, die bei Erlangung von Lustgefühlen, von Genuss aufgewendet werden müssen” ²⁾. Deze leedgevoelens nemen

p. 411). Over de beteekenis van den factor zeldzaamheid zie hooger, § 43. Dat LIEFMANN hier tracht den invloed van den voorraad op de grootte van den Ertrag te ontkennen, is in strijd met zijn aanvaarding van de afneming van het lustgevoel bij toename van den voorraad.

¹⁾ Hierop wijst ook G. M. VERRIJN-STUART: *Economist*, 1918, p. 199.

²⁾ Gr. I, p. 393.

steeds toe ¹⁾. Nu ontken ik, dat de leedgevoelens, verwekt door het niet bezitten van een bepaald goed, kunnen vergeleken worden met de arbeidsvermoeienis. Wij stooten hier op de vraag, die wij hooger bij de inconsequentie van VON BÖHM ²⁾ bespraken. Ik kan wel zeggen, het eene leedgevoelen is grooter dan het andere, maar er is geen schijn van een verhouding tusschen beiden te construeeren. LIEFMANN moge zich ook nog zoo voorzichtig uitdrukken en zeggen dat wij alleen tot een vergelijking komen omdat wij een zeer groote hoeveelheid dezer „Erträge” vast te stellen hebben, dit kan hem niet baten. Het is onmogelijk te weten, of de „Ertrag” op te staan, terwijl ik in bed lig, om een rammelend venster te sluiten, grooter of kleiner is dan de „Ertrag”, de, weer eenigszins geringere arbeidsmoeite te besteden, mij op te richten om het electrisch licht op te draaien, teneinde een paar hoofdstukken uit een roman te lezen.

Wanneer ik kan overwegen of ik deze dingen al dan niet zal doen, komt dit uitsluitend doordat ik vergelijk de behoeftenbevrediging, die elk van die goederen mij zal brengen, met het genoegen warm en rustig te bed te liggen, niet met de arbeidsmoeite. Dit is in dit geval ook te bewijzen. Gesteld, ik besluit eerst maar te gaan slapen. Dit zal volgens LIEFMANN gebeuren, omdat geen van beide goederen een „Ertrag” oplevert boven het arbeidsleed. Tenslotte wordt het klapperen van het raam zoo hinderlijk dat ik er, om in LIEFMANN's gedachtengang te blijven, de moeite van den arbeid voor over heb, op te staan en het te sluiten. Het leed van het gebrek aan stilte bij mijn slaap, is gegroeid boven het arbeidsleed. Nu kan het best gebeuren, dat ik nu maar meteen besluit het licht op te steken en wat te gaan lezen. Hoe kan LIEFMANN dit verklaren? Niet uit een stijging van het leedgevoel, dat het niet lezen me zou verschaffen, integendeel ik heb reeds wat gedommeld en mijn verlangen om te lezen is dus allicht geringer geworden. Het arbeidsleed echter moet nu, volgens zijn opvatting, juist zwaarder wegen, want ik heb me reeds den arbeid moeten getroosten naar het raam te gaan. Verklaarbaar wordt deze handeling alleen wanneer men aanneemt, dat men de opgeofferde behoeften-

¹⁾ Gr. I, p. 395.

²⁾ Zie § 59.

bevrediging vergelijkt met de verkregene. Ik offerde dan de bevrediging warm en rustig te liggen niet op om te gaan lezen, wel ten slotte om het raam te sluiten. Wat ik daarna moet opofferen om te kunnen lezen, is alleen de behoeftenbevrediging iets eerder terug te bed te zijn.

Er is in dit verband nog een ander bezwaar. LIEFMANN geeft zelf toe, dat „Ertrag” alleen daarom niet = 0 wordt, omdat de goederen niet oneindig deelbaar zijn. Dit kan men aanvaarden. Maar dan gaat men dus door met produceeren tot een punt, waar men geen verdere derving hooger aanslaat dan het arbeidsleed. Maar wanneer men alles, waarvan men het gemis hooger aanslaat dan het arbeidsleed dat het zou kosten, produceert, waarom is het dan nog noodig „Erträge” vast te stellen en te vergelijken? Men kan de geheele gecompliceerde berekening dan eenvoudig achterwege laten ¹⁾.

De eenige mogelijkheid om „Erträge” vast te stellen is, dat men de kosten meet, niet aan het arbeidsleed, maar aan de opgeofferde behoeftenbevrediging.

Dit schijnt LIEFMANN ook gevoeld te hebben, want wanneer hij nagaat hoe men de goederen schat, die men besteedt in de productie, zegt hij dat dit geschiedt naar de geringste „Nutzen”, die ons door hun verlies ontgaat ²⁾. Daar deze opgeofferde „Nutzen” steeds stijgt naarmate men meer exemplaren gebruikt, komt dit volgens LIEFMANN op hetzelfde neer, alsof men naar stijgend arbeidsleed schat. Ik zal hierop, na het hierboven gezegde niet meer ingaan. Maar LIEFMANN ziet hier over het hoofd, dat door deze

¹⁾ Dit is ook de conclusie waartoe G. M. VERRIJN STUART komt in zijn kritiek in *De Economist* 1918, p. 199.

²⁾ Die Schätzung von Gütern erster Ordnung als Kostengüter I, p. 486. Hij maakt hier een onderscheid tusschen het schatten der finaalgoederen als kostenelement en naar hun beteekenis voor de behoeftenbevrediging. Hij heeft nog meer dergelijke zonderlinge uitlatingen. Zoo, wanneer hij in een anti-kritiek opmerkt (*Quarterl. Journ. of Econ.* 1922, p. 330), „production goods are costs, have no „value” but yield merely prices.” Dergelijke uitlatingen doen het vermoeden rijzen, dat zijn leer sterk onder invloed staat van de oude Deutsche gebruikswaardeleer, culmineerend in de leer van Lorz die zegt, dat bij den idealen oorsprong der waarde en den materiëelen grondslag van den prijs „der Preis niemals der Ausdruck des Wertes sein kann”.

verklaring de grondslag van zijne leer geheel wegvalt¹⁾. Om de „Ertrag” vast te stellen, moet men, volgens deze opvatting van LIEFMANN, de verkregen behoeftenbevrediging vergelijken met de opgeofferde, dit is die welke het goed, elders aangewend, verschaft zou hebben; maar om te weten, welke behoeftenbevrediging men zal moeten opofferen, dient eerst vastgesteld, welke de behoeften zijn, die men met het goed bevredigen kan, en over hoeveel exemplaren men beschikt. Men zou dus moeten uitgaan van het bekend zijn van voorraad en behoefte; juist datgene, wat LIEFMANN de grenswaardeleer verwijt. De grootte van de opgeofferde behoeftenbevrediging is ook niet, zelfs al kende men voorraad en behoefte van het goed, op zichzelf vast te stellen; dit zou alleen mogelijk zijn, wanneer men met „eenheden behoeftenbevrediging” kon rekenen. Het zou er op neerkomen de grenswaarde van een goed zelfstandig te willen berekenen; wat LIEFMANN ook weer ten onrechte aan de grenswaardeleer verwijt! Men kent echter alleen haar grootte in verhouding tot die van andere goederen. En waarom kent men deze verhoudingen? Enkel en alleen omdat de mensch in zijne *waardeoordeelen* de relatieve beteekenis voor zijne welvaart der verschillende goederen, tot uitdrukking brengt, omdat iedereen een waardesysteem heeft.

Wat nu het „Ertrag” begrip betreft, dit is niets anders, zooals C. A. VERRIJN STUART opmerkt, dan een toepassing van de leer der grensproductiviteit, welke zegt, dat men de goederen in de meest productieve bestemmingen zal gebruiken²⁾. Alleen ziet LIEFMANN niet in, dat men met deze aanwending ook weer niets meer bereikt, dan de geringste behoeftenbevrediging, welke een dergelijk goed nog kan verschaffen, in verhouding tot andere goederen, m. a. w. de grenswaarde van het goed.

Ik offer dus op, de grenswaarde die het goed zou hebben zonder de bestemming, welke ik er werkelijk aan geef, en verkrijg, niet de

¹⁾ Doordat de kritiek van G. M. VERRIJN STUART op het werk van LIEFMANN, dateert van vóór het verschijnen „Grundsätze” had hij geene gelegenheid op deze zonderlinge wending te wijzen. Wel wijst hij er op, dat de vergelijkingen van gederfde behoeftenbevrediging en arbeidsleed alleen opgaan bij willekeurig vermeerderbare goederen, Ec. 1918, p. 201.

²⁾ Grondslagen, p. 133.

waarde die zou beantwoorden aan de grootte der behoefte welke het goed bevredigt, maar de grenswaarde, die beantwoordt aan den geringsten dienst, welke mij een van de verkregen exemplaren bewijst.

Laat ik trachten deze gedachte met een voorbeeld te verduidelijken. Gesteld dat ik drie zakken graan bezit. De eerste wilde ik gebruiken voor eigen voeding, deze behoeftenbevrediging zou ik in verhouding tot die, welke andere goederen mij geven op 1000 schatten, een tweede, om bier te brouwen, zou ik op 100, de derde om luxe dieren te houden, op 25 schatten.

De grenswaardeleer veronderstelt alleen bekend de schatting 25, welke dus de relatieve beteekenis voor mijn welvaartstekort, in verhouding tot de andere goederen, van een zak graan weergeeft. LIEFMANN die de waardeschattingen wil uitschakelen, zou dit alleen kunnen *berekenen* uit de, in dit voorbeeld gegeven, maar in werkelijkheid niet bekende voorraad en behoefte. Gesteld nu dat men een zak graan voor veevoeding op 300 schat, dan meent LIEFMANN dat men, door deze aanwending een Ertrag van $300 - 25 = 275$ zou bereiken ¹⁾. Dit is echter volkomen onjuist. De aanwending van den zak graan voor veevoeding zal alleen ten gevolge hebben dat de relatieve beteekenis van een zak graan voor mijn welvaartstekort stijgt tot 100. M. a. w., ik zal het graan naar zijn nieuwe grenswaarde schatten. Daarom kan men niet eens zeggen dat LIEFMANN met zijn Ertragsbegrip eene — zij het slechte en onnoodig gecompliceerde — uiteenzetting van de leer der grensproductiviteit geeft.

Wat nu ten slotte betreft de vergelijking van de „Erträge”, wanneer men in het „Ertragbegrip” ziet, de door de productie, d. i. de vermeerdering der nuttigheid, verkregen verhooging van de grenswaarde, dan is het zonder meer duidelijk dat men inderdaad „Erträge” zal vergelijken, altijd volgens de leer der grensproductiviteit.

Maar dit kan alleen geschieden, nadat mijn waardeschattingen vaststaan en alleen door hunne bemiddeling.

Er blijft dus van de Ertragstheorie van LIEFMANN, wanneer men

¹⁾ Hij weet zelf niet goed of hij het „Ertrag” als een verschil of als een verhouding zal definiëren.

haar nauwkeuriger beschouwt, niet veel meer over dan den onaangenenamen toon, waarop hij de gebreken van de eigen leer aan de grenswaardeleer verwijt.

De naïeve zelfoverschatting, waarmede LIEFMANN in 1922 beweerde: „I can say to day, however on the basis of the adherence which this theory has secured in Germany, Switzerland, Holland, and Japan, that it will make its way ¹⁾” doet vijf jaar later reeds komisch aan.

Wanneer ik aan zijne leer zooveel aandacht besteedde, is het alleen, omdat zij de gelegenheid bood, de grenswaardeleer, waar zij in zoo zonderlinge krullen omheen redeneert, nog eens van een ander standpunt uit te belichten.

Met LIEFMANN meen ik het algemeen overzicht van de verschillende theorieën, die de subjectieve gebruikswaarde der goederen beschouwen, te mogen besluiten.

Wij zullen echter nog enkele van de problemen, die zich bij de uitwerking dier beginselen voordoen, nader moeten nagaan.

III. *De waarde van den geheelen voorraad.*

Litteratuur. Naast de hooger geciteerde werken van F. VON WIESER en E. VON BÖHM-BAWERK.

H. MAYER. Untersuchung zu dem Grundgesetz der Wirtschaftlichen Wertrechnung. Zeitsch. für Volkswirtschaft und Sozial-pol. N. F. Bd. I. (1921). p. 431 en Bd. 2. (1922), p. 1.

§ 68. Eene complicatie van de waardeleer, welke de economische theorie veel moeite veroorzaakt heeft, die echter niet kan uitgeschakeld worden, omdat zij bij de verdere uitwerking der leer beteekenis heeft ²⁾, is de vraag naar de waarde van een geheel voorraad van een bepaald goed.

¹⁾ Quarterly Journ. of Ec. 1922, p. 342.

²⁾ Overschat wordt deze beteekenis door Fr. OPPENHEIMER: Wert u. Kapitalprofit, p. 4, die meent dat vanwege dit meeningsverschil, de subjectivisten over den stand hunner theorie onbevredigd moeten zijn. Zijne verwijzing naar SCHUMPETER gaat niet op, want deze heeft in zijn: Bemerkungen über das Zurechnungsproblem (Zeitsch. f. Volksw. Soz. u. Verw. 1909) de beteekenis voor de leer der complementaire goederen van de tegenstelling uiteengezet, maar haar practisch belang hiervoor is, sinds VON WIESER's jongste versie, sterk verminderd. Te weinig beteekenis daarentegen hecht PETIT: „Etude critique”, p. 254, aan het probleem.

Er bestaat hier een meningsverschil, tusschen vooraanstaande vertegenwoordigers der grenswaardeleer, dat vooral in het debat tusschen VON WIESER en VON BÖHM tot uiting is gekomen ¹⁾.

Men drukt dat gewoonlijk zoo uit, dat VON WIESER de waarde van eenen voorraad gelijk stelt aan de grenswaarde, vermenigvuldigd met het aantal exemplaren; VON BÖHM daarentegen aan de som der behoeftenbevredigingen, die de verschillende exemplaren kunnen verschaffen. Geheel juist is deze formuleering van de tegenstelling niet. Er zijn gevallen, waarin ook VON WIESER meent, dat de waarde van een voorraad op een andere wijze bepaald wordt, dan door een veelvoud van de grenswaarde.

Hij bespreekt deze gevallen voor het eerst in zijn „Ursprung und Hauptgesetze” als de „Schätzung des wirtschaftlichen Werthes im weiteren uneigentlichen Sinne ²⁾.” Deze komt voor:

- 1e. Wanneer buiten het nut van de afzonderlijke deelen, er nog een zeker totaalnut bestaat (zooals de waarde van een bosch, waarvan de schoonheid van het bosch niet gelijk is aan de som van die der boomen) dan is de waarde van het geheel gelijk aan de som der behoeftenbevredigingen.
- 2e. Wanneer, b.v. bij de bedreiging door een elementair gevaar, over het lot van eenen geheelen goederenvoorraad of althans van een belangrijk deel ervan, ineens beslist moet worden ³⁾.

In dit laatste geval nu, zegt VON WIESER, en het is belangrijk dit vast te stellen omdat het inzicht geeft in zijne essentieel *psychologische* wijze van denken, zal men de goederen naar hunne gewichtigste „Nutzleistungen” schatten, met verwaarloozing der andere. Tot deze willekeurige conclusie komt hij, doordat hij in dit werk op het standpunt staat ⁴⁾, dat de belangstelling (Interesse) van de menschen niet steeds gelijk is aan de kracht der behoeftenbevrediging. Wanneer hij deze stelling in zijn „Natürliche Werth” verlaten heeft, komt hij hierop terug en zegt, dat men ook in dit geval al de „Nutzen” bij elkander moet tellen ⁵⁾.

¹⁾ Een overzicht over de litteratuur over het onderwerp geeft H. MAYER, o.c. 1922, p. 438 vlg.

²⁾ Ursprung, p. 196.

³⁾ Ursprung, p. 201.

⁴⁾ Zie § 47, p. 89.

⁵⁾ Nat. Werth, p. 22.

In zijne „Theorie der ges. Wirtschaft” eindelijk, drukt hij zich zeer vaag uit en zegt alleen, dat ook deze schatting wel afhankelijk is van de „Nutzen”, maar dat dit niet de meest voorkomende verhouding is, waarin wij tegenover de goederen staan ¹⁾. Meestendeels toch krijgt men de waarde te beoordeelen van eenen voorraad: „als eine Summe von Theilen, die ihre besondern Schicksale haben” ²⁾.

Voor dit geval meent VON WIESER, dat de waarde van den voorraad bepaald wordt door de grenswaarde, vermenigvuldigd met het aantal exemplaren.

VON BÖHM heeft in het debat eene prealabele kwestie opgeworpen, door te zeggen dat de onderscheiding, welke VON WIESER maakt tusschen de waarde van „der Summe aller Teile” en die „des vereinigten Ganzen”, niet duidelijk is ³⁾. Dit lijkt mij niet juist. De probleemstelling bij VON WIESER is duidelijk, ofwel betreft het eenen voorraad, dien ik gezamenlijk, als een geheel, te waardeeren krijg, ofwel eenen dien ik waardeer met het oog op de verschillende diensten, welke ik van de exemplaren verwacht. Het is jammer, dat de kritiek die men op VON WIESER's opvatting uitoefent zich uitsluitend baseert op hetgeen hij in zijn „Natürliche Werth” geschreven heeft. In zijn ouder „Ursprung” toch zegt hij een en ander dat ons zijne latere uiteenzetting beter doet begrijpen. Zooals de waarde van een goed, moet gemeten worden aan de belangstelling (Interesse), die ik voor het goed heb, zegt hij hier, zoo moet de waarde van den geheelen voorraad gemeten worden aan de som van de belangstelling, die ik voor de verschillende goederen koester. Nu stoot men hier op een moeilijkheid, welke door den psychologisch georiënteerden VON WIESER sterk wordt gevoeld nl. de onmogelijkheid intensiteitsgraden van verschillende kracht door elkander te meten ⁴⁾.

Wij kennen alleen de intensiteit der behoefte welke gedekt wordt door de laatste eenheid ⁵⁾. Hij denkt echter de moeilijkheid, die hieruit

¹⁾ Ges. Wirtsch. p. 231.

²⁾ Nat. Werth, p. 23.

³⁾ Pos. Theorie, p. 192 noot.

⁴⁾ Urspr., p. 182.

⁵⁾ „Der Grenzwert allein ist rechenbar”, p. 208.

voortvloeit te kunnen vermijden, immers elke goederenvoorraad is ook „dem Werte nach eine Summe von Einheiten”¹⁾, en waarom „sollten die gleichartigen Erscheinungen des Interesses nicht mit derselben abkürzenden Vorstellungsweise betrachtet werden dürfen, mit der wir überhaupt Reihen gleichartiger Erscheinungen zu Summen fassen und als Summen vergleichen”²⁾ nl. door hen door hun aantal te vermenigvuldigen³⁾. Wanneer VON WIESER bedoelde, dat wij hier de som van de „Interesse” kunnen verkrijgen, door de grens-belangstelling te vermenigvuldigen met het aantal exemplaren, dan zou hij op een zinledig woordenspel bouwen. Immers op hen slaande kan „gleichartig” (waar hij zelf nog pas te voren gewezen heeft op de „verschiedene Stärke der Intensitätsgrade”) niet anders beteekenen dan dat zij van *gelijke natuur* maar van ongelijke sterkte zijn. „Gleichartig” bedoelt hier, „gelijksoortig”. Wanneer hij echter zegt, dat men hen op eenzelfde manier beschouwen kan, als waarop wij reeksen „gleichartiger Erscheinungen” tot sommen vereenigen, nl. door hen met hun aantal te vermenigvuldigen, kan „gleichartig” alleen beteekenen, „gelijk in grootte”, want alleen wanneer men met zulke verschijnselen te doen heeft, kan men een optelling vervangen door een vermenigvuldiging.

Eenen houdbaren inhoud verkrijgt zijne uitlating alleen, wanneer wij aannemen, dat hij de „waarde” een zelfstandig bestaan toekent, los van het „Interesse” dat men in de goederen heeft; dat zij, eenmaal tot stand gekomen, haar eigen weg gaat.

Dit kan echter alleen het geval zijn, wanneer het waardeoordeel een absolute grootte uitdrukt, en niet een verhouding tusschen de „Grenznutzen” van twee goederen aangeeft. Wanneer wij nu zijne uitlatingen over het vraagstuk in zijn „Natürliche Werth” lezen, dan wordt zijne bedoeling ons duidelijk. Ook in dit werk zegt hij weer, dat een voorraad een waarde heeft, welke gelijk is aan de grenswaarde vermenigvuldigd met het aantal exemplaren⁴⁾.

Immers redeneert hij, elk goed heeft de waarde van de grenswaar-

¹⁾ p. 183.

²⁾ Ursp., p. 183.

³⁾ Ursp., p. 184.

⁴⁾ p. 24.

de: „wenn aber jeder der beiden Stücke den Werth des zweiten Nutzgrades hat, so haben beide zusammen diesen Werth zweimal ¹⁾“ althans „so lange der Vorrath in der bestehenden Grösse erhalten wird“ ²⁾.

Hier scheidt de waarde zich dus van de „Nutzen“ ³⁾. Dit illustreert hij door een voorbeeld: „Wer 1000 Stücke vom Werth 10 besitzt, darf sich alle Genüsse erlauben, die die Intensität 10 oder eine höhere Intensität haben. Wer 2000 Stücke vom Werthe 8 hat, kann weiter gehen und darf sich alle Genüsse erlauben, die mindesten die Intensität 8 haben. Der Erste kann tausendmal mindestens 10; der zweite zweitausendmal mindestens 8 geniessen. Das ist der wahre Sinn jenes Werthanschlags von Gebrauchsvorrathen, den wir gewöhnlich in die materiellere Formel bringen, der Erste besitze 1000×10 oder 10.000, der zweite 2000×8 oder 16.000 Wertheinheiten ⁴⁾.“

Het argument van VON BÖHM hiertegen, dat het een sofisme is te beweren, dat wanneer elk van twee goederen een zekere waarde heeft, de twee goederen, tweemaal deze waarde moeten hebben, daar immers niet elk exemplaar de laagste waarde kan hebben ⁵⁾, is volkomen juist, wanneer men aanneemt, dat de waarde een verhoudingsbegrip is.

Maar VON WIESER vat de eenmaal tot stand gekomen waarde als een zelfstandige grootte op, die men kan optellen, en vermenigvuldigen, omdat zij een absoluut getal is. Hij gaat van de veronderstelling uit, dat men den voorraad schat zonder te letten op zijne totale nuttigheid (zijn uitlating: „so lange der Vorrath in der bestehenden Grösse erhalten wird“ wijst er op). Met andere woorden, hij denkt aan den mensch, die wil nagaan hoeveel hij bezit, en meent daartoe bij elkander te kunnen tellen de som der door hem bezeten „waarden..“

Dit is inderdaad een verkeerde wijze van schatten, die de mensch weleens begaat. Zoo zal men er bvb. niet aan denken, wanneer

¹⁾ p. 24.

²⁾ p. 25.

³⁾ p. 25.

⁴⁾ p. 35, noot.

⁵⁾ Exkurs VII, p. 134.

men zijn bezit optelt, de lucht, welke men inademt er bij te tellen, tengevolge van de verkeerde neiging om rijkdom in waarde uit te drukken ¹⁾). Men zou zich bij deze verklaring van VON WIESER kunnen neerleggen, wanneer hij maar *deze* wijze van schatting de „Schätzung in uneigentlichen Sinne” had genoemd. Het eigenaardige is, dat hij dit soms vrijwel toegeeft, zoo zegt hij „wo Werth und Nutzen in Conflict kommen, muss der letztere siegen” ²⁾). De schatting die tot stand komt in den toestand van „Gleichgültigkeit” (de uitdrukking is kenmerkend) waarin wij altijd t.o. der goederen verkeerden, wanneer wij niet gedwongen worden onze belangstelling van de „Nutzen” op de goederen over te dragen ³⁾), biedt volgens hem een verkeerd richtsnoer voor de economische handelingen. De rol van de grenswaarde is alleen „dort wo er mit dem Nutzen die gleiche Tendenz zeigt, den letzteren zu vertreten ⁴⁾.” VON WIESER wil dus het schatten naar grenswaarde $\times$ hoeveelheid niet als juist verdedigen. Hij zegt alleen; zij geschiedt feitelijk op deze manier, en met dit feit hebben wij rekening te houden.

De fout, waarin VON WIESER vervalt, bestaat echter hierin, dat hij niet voldoende onderzoekt, onder welke voorwaarden de schatting der menschen feitelijk zoo geschiedt; hij zegt: het komt vanwege de „Gleichgültigkeit”, die wij van nature t.o. der goederen hebben, wanneer er geen behoeftenbevrediging mede gemoeid is. Hij ziet daarbij echter over het hoofd, dat er dan meestal geen enkele reden is, om te schatten, noch eenheden, noch geheele voorraden ⁵⁾), behalve wanneer ik mijn bezit in waarde wil uitdrukken. De eigenlijke oorzaak van de fout in de menschelijke schatting, ligt dan echter niet in de „Gleichgültigkeit”, maar in het feit, dat wij meenen waarden als absolute grootheden bij elkander te kunnen tellen; dat wij m.a.w. uit het oog verliezen, dat de waarde een verhoudingsbegrip is.

¹⁾ Dit is ook ongeveer de verklaring van VON WIESER, welke CORNELISSEN „Theorie der Waarde”, p. 58 geeft. Hij begaat echter de fout dit standpunt ook te verdedigen.

²⁾ Nat. Werth, § 11. Die Werthantinomie und der Dienst des Werthes in der Wirtschaft.

³⁾ N. W., p. 29.

⁴⁾ N. W., p. 33.

⁵⁾ Tot eenzelfde conclusie komt EHRENFELS: System der Werttheorie I, p. 86.

Wanneer ik zeg, ik schat mijn horloge driemaal zoo hoog als mijn sigarenkoker beteekent dit, dat de relatieve beteekenis voor mijn welvaartstekort van mijn horloge driemaal zoo groot is als die van mijn sigarenkoker, maar dan kan ik er niet aan denken te zeggen, dat ik in horloge + sigarenkoker vier „Wertheinheiten” bezit, want er is geen waardeëenheid en door deze optelling verander ik een getal, dat louter een verhouding aangeeft, in een absolute grootte. Doordat hij de voorwaarden dezer foutieve schatting niet voldoende heeft onderzocht, meent VON WIESER met deze schatting rekening te moeten houden in gevallen, waarin de voorwaarden, waaronder zij inderdaad geschiedt, *niet* zijn vervuld en komt op die manier tot een verkeerde verklaring.

Dat VON WIESER de voorwaarden over het hoofd ziet, waaronder de foutieve schatting der menschen naar grenswaarde $\times$ hoeveelheid plaats vindt, wordt bevestigd door het voorbeeld, dat hij in zijne „Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft” ¹⁾, geeft, om zijn betoog toe te lichten. Hoe wil, zegt hij, eene theorie, die niet aanneemt, dat de menschen in werkelijkheid schatten naar grenswaarde $\times$ hoeveelheid, „das Verhalten der Arbeiterfrau erklären, die beim Einkauf alle Stücke Brot ohne Ausnahme gleich hoch komputiert.”

Dit voorbeeld is hier niet op zijne plaats, want VON WIESER heeft het hier nog steeds over „der Grenznutzen im isolierten Haushalt” en het gaat dus niet aan, het ruilverkeer er bij te halen ²⁾. Maar om VON WIESER's gedachtengang na te gaan, kunnen wij niet met deze vaststelling volstaan. Wat bedoelt hij? Niet te verklaren, dat de arbeidersvrouw alle brooden tegen eenzelfde prijs koopt. Want dit verklaart hijzelf op de eenvoudige, algemeen aangenomen wijze, door te zeggen, dat die vrouw „wahrt die Nutzungsgrenze durchaus, indem sie durchaus den Grenznutzen wahrt” ³⁾.

Daarbij schat zij alleen het laatste exemplaar. Maar hij wil zeggen dat de vrouw alle brooden te zamen *schat* op den prijs, welke zij voor het brood betaalt $\times$ het aantal.

¹⁾ p. 192 vlg.

²⁾ Zoo ook ALFR. AMONN. Arch. f. Soz. Wiss. u. Soz. Pol., 1925, p. 324.

³⁾ p. 193.

Dat hij hier tot de maatschappij met geldverkeer zijn toevlucht neemt, werpt een scherp licht op zijnen gedachtengang. Immers, vooral wanneer er van geldsommen sprake is, wordt de rijkdom dikwijls gemeten door die sommen op te tellen.

Wanneer A. 3000 fl. verdient en B. 6000 fl. dan zegt men allicht, dat B. een dubbel zoo groot inkomen heeft als A. Wanneer de arbeidersvrouw 4 fl. per dag te verteren heeft, en de familie heeft 4 brooden noodig, die 20 cent per stuk kosten, dan „komputiert” zij die 4 brooden inderdaad allicht op $1/5$ van haar inkomen.

Maar ook dit geschiedt weer alleen, wanneer zij hare financiële positie wil samenvatten, ditmaal door deze in geld uit te drukken. Ook dit is foutief. Alleen ligt de fout nog eenigszins dieper dan in het bovengenoemde geval. Of zij één of 4 brooden noodig heeft, de prijs per eenheid zal 20 cent blijven; dus op $1/20$ van haar geldinkomen. Maar de beteekenis van 80 cent voor haar behoeftenbevrediging is grooter dan het vierdubbele van 20 cent; $1/5$ gedeelte van haar geldinkomen heeft voor haar meer dan de vierdubbele beteekenis van $1/20$ daarvan. En niet alleen is dit zoo, maar de arbeidersvrouw zal wel degelijk toonen zich daarvan bewust te zijn, wanneer het er om gaat haar economische handelingen vast te stellen.

Dezelfde vrouw, die dagelijks gemakkelijk $1/20$ van haar inkomen meer zal uitgeven, om bij het brood een stukje kaas te koopen, dat zij echter ook weer opoffert om het schoolgeld van haar zoontje te betalen, zal er niet aandenken $1/5$ van haar inkomen, dagelijks te besteden aan het schoolgeld van haar 4 kinderen, en daarvoor én het stukje kaas én drie der vier brooden op te offeren.

Men kan dus niet zeggen dat de opvatting van VON WIESER, binnen zekere grenzen, verkeerd is ¹⁾. Er zijn gevallen denkbaar, waarin de menschen op deze manier waardeeren. Zijne uiteenzetting is echter, voor zoover zij juist is, nutteloos. Want men moge al de fout maken, den rijkdom in waarde uit te drukken, wanneer het op

¹⁾ Zoo ook H. MAYER, o.c., 1921, p. 433, die zegt, „es ist ihm (v. W.) nicht ganz gelungen, den Geltungsbereich seines Gesetzes zutreffend abzugrenzen”. Onjuist is echter MAYER's opvatting dat „ihre Voraussetzungen die regelmässigen empirischen Voraussetzungen des Wirtschaftens sind (p. 434). Hij komt hiertoe doordat hijzelf een opvatting van die voorwaarden heeft, die m. i. onjuist is.

economisch handelen aankomt, laat men dit verkeerd criterium schieten, en ziet men, ook in het practisch leven wel degelijk in, dat de waarde een verhouding uitdrukt. De fout van VON WIESER vloeit voort, uit de te vage formuleering van de voorwaarden, waaronder zijne opvatting opgaat. Daardoor is hij haar gaan toepassen, ook in gevallen, waarin die voorwaarden niet waren vervuld.

HANS MAYER heeft getracht de opvatting van VON WIESER te verdedigen, door te poneeren dat de andere theorie met de „regelmässig geübten Wertschätzung ¹⁾” in conflict komt, omdat zij meent dat maar ééne wijze van schikken der behoeftenbevrediging mogelijk zou zijn. Dit is z.i. niet het geval, omdat de beschikking anders zal uitvallen, naarmate men al of niet met de toekomst rekent ²⁾. Ofwel ziet hij hierbij over het hoofd, dat bij toekomstige aanwending het goed minder waard is, ofwel wendt hij de gedachte, later door SCHÖNFELD uitgedrukt aan, dat „Bedürfnissabschnitt” en „Wirtschaftsperiode” van ongelijken duur zijn. Dan is evenwel zijne stelling slechts juist in zooverre zij betrekking heeft op betrekkelijk kleine voorraden, welke beperking VON WIESER niet maakt. CARL LANDAUER ³⁾ heeft anderzijds VON WIESER's oplossing verdedigd, als geldende binnen zeer ruime grenzen in eene maatschappij met ruilverkeer, omdat hier verschillende exemplaren eenzelfde waarde kunnen hebben. Nu is het waar, dat in het ruilverkeer de goederen in veel hoogere mate als daarbuiten het karakter van willekeurig vermeerderbaarheid krijgen en dit, zooals wij verder nog zullen zien ⁴⁾ tengevolge heeft, dat men de verschillende exemplaren van een goed steeds blijft schatten naar dezelfde grenswaarde. Maar de toepassing die LANDAUER van dit geval geeft is te algemeen, omdat hij haar verkeerd fundeert. Hij zegt: „vele menschen kunnen dan eenzelfde grenswaardeschatting van het goed hebben, en bereid zijn, tegen eenen prijs die iets hooger ligt, het grensexemplaar in ruil af te staan. Dan schat elk zijnen voorraad op de grenswaarde $\times$ het aantal exemplaren.”

¹⁾ o.c. I, 1922, p. 13.

²⁾ o.c. I, 1922, p. 18.

³⁾ Grundprobleme der funktionellen Verteilung der Wirtschaftlichen Wertes 1923, p. 107.

⁴⁾ Zie § 73.

Bij deze al te simplistische redeneering worden twee dingen over het hoofd gezien. Ten eerste, dat het niet aangaat waardeschattingen van verschillende personen met elkaar te vergelijken. En ten tweede, dat men de viermaal hogere geldsom die men voor vier exemplaren zou moeten besteden, meer dan viermaal zoo hoog aanslaat als die welke men voor een exemplaar noodig heeft.

§ 69. VON BÖHM heeft zich voor het eerst met het probleem ingelaten in zijn „Grundzüge”, waar hij de grenswaardeleer verdedigt tegen een aanval van SCHÄFFLE, die, in een recensie op VON WIESER'S „Ursprung”, gezegd had, dat het niet de grenswaarde is, welke de waarde van den geheelen voorraad bepaalt, maar veel-eer de hoogste waarde ¹⁾. Onze theorie, zegt VON BÖHM hiertegen, acht het eveneens vals, „den Wert einer Gesamtheit nach dem Nutzen eines einzelnen Teiles zu bemessen” ²⁾. Dit is inderdaad voor hemzelf waar, maar waar SCHÄFFLE kritiek op VON WIESER heeft uitgeoefend, was hij, in dit geval, de betere lezer, daar VON BÖHM niet vermeldt dat, in dit opzicht, zijne meening van die van VON WIESER verschilt.

VON BÖHM'S eigen oplossing is, dat de waarde van een voorraad goederen gelijk is aan de som van de diensten, die de verschillende goederen bewijzen ³⁾. Deze, door de meeste aanhangers der grenswaardeleer gevolgde stelling, lijkt zeer eenvoudig en juist, maar is toch eigenlijk niet zoo van zelf sprekend. Zij is dit wel, wanneer men meent, dat men de verschillende behoeftenbevredigingen, die, zooals hooger aangetoond, door het product van hunnen duur en hunne intensiteit („de Egenz”, zou CŮHEL zeggen) kunnen worden vergeleken, daarbij in een mathematische verhouding tot elkander kunnen worden gebracht, en aldus grootheden worden verkregen, die bij elkander kunnen worden geteld. Deze conclusie laat echter onze kennis van het probleem niet toe.

Zelfs bij de gewaarwordingen moet de restrictie worden gemaakt, dat men de vergelijkingsgrootheden, die men vindt, in geen geval

¹⁾ Zeitschr. f. d. Ges. Staatsw. 1885, p. 450 vlg.

²⁾ Grundzüge, p. 36.

³⁾ Grundzüge, p. 35.

bij elkander mag tellen ¹⁾). Zullen wij dit hier dan toch maar kalm doen, met de veel meer gecompliceerde lustgevoelens? Om dan deze som aan lust te vergelijken met een ander lustgevoel en zoo tot een waardeschatting te geraken? Men ziet VON BÖHM en zijne aanhangers de lustgevoelens, die het voeren van papegaaien geeft en die welke men door het drinken van bier ontvangt, bij elkander tellen. Ik twijfel aan de mogelijkheid hiervan. Nog erger is het, wanneer men meent, de waarde van den voorraad te kunnen berekenen, door de *waarde*, die elk exemplaar zou hebben, wanneer het grensexemplaar was, bij elkander te tellen ²⁾). Deze opvatting ziet over het hoofd, dat alleen de grenswaarde gekend is, en men met geen mogelijkheid kan meten, hoe groot de grenswaarde zou zijn, wanneer de voorraad telkens met een exemplaar verminderde.

Het komt mij vóór, dat het probleem langs dezen weg niet oplosbaar is. Het wordt dit alleen, wanneer men het stelt, zooals het zich ook alleen in de praktijk voordoet. Daar heeft men te schatten; of wel eenen voorraad, ofwel een exemplaar. In beide gevallen wordt de waarde bepaalde door de relatieve beteekenis, die het bezit van de groep of het exemplaar voor mijn welvaartstekort heeft.

Heb ik een voorraad goederen te schatten, dan hangt de intensiteit van de afhankelijke behoeftenbevrediging af van de diensten, welke de goederen gezamenlijk bewijzen. Deze behoeftenbevrediging hoeft niet gelijk te zijn aan de som der intensiteiten van de verschillende bevredigingen, die trouwens niet te berekenen is.

Laat ik mijne opvatting door een voorbeeld duidelijk maken: Ik heb drie zakken graan. Eén om brood te bakken, één om kippen te voeren en één om bier te brouwen.

Nu mag ik niet zeggen, zooals VON BÖHM ³⁾, dat de waarde van deze drie zakken bepaald wordt door de bevrediging, die ik zal smaken van bier + de bevrediging van het eten der kip + de bevrediging van de voeding met brood, want de intensiteiten dezer

¹⁾ Zie § 38.

²⁾ Op deze manier tracht C. GUILHOT, „Théorie de la valeur”. Diss. Lyon 1907, p. 209, de zaak duidelijk te maken.

³⁾ Pos. Th., p. 192, „nach der Summe der Befriedigung.”

verschillende bevredigingen zijn niet bij elkander te tellen. Ik mag alleen zeggen, dat de waarde bepaald wordt op grond der bevrediging, die ik zal ondervinden van kip met brood en bier te genieten. Dit is iets anders. De intensiteit van het genot der kip kan verhoogd worden, doordat ik haar met brood en een dronk bier kan nuttigen¹⁾. Om het kort uit te drukken niet: „die Summe der Befriedigung” is beslissend, maar die, „Befriedigung der Summe”²⁾.

Men kan dan ook niet zeggen, dat de waarde van een voorraad gelijk is aan de som der diensten, welke deze voorraad bewijst. Men kan alleen zeggen, dat de waarde van de groep *groot* is dan de grenswaarde $\times$ aantal exemplaren³⁾ of, zooals PROF. DR. C. A. VERRIJN STUART het omgekeerd uitdrukt: „de waarde van een eenheid blijkt kleiner, vaak zelfs zéér veel kleiner, dan die van den geheelen voorraad, gedeeld door het aantal eenheden”⁴⁾. Deze

¹⁾ Kan verhoogd worden, het is niet zeker. Het is dan ook niet noodig te veronderstellen dat de goederen steeds complementair gebruikt worden. Ik betwist alleen de berekening van von BÖHM, maar stel daar geen eigen oplossing tegenover. Ik wil slechts aantonen dat de waarde van den groep incommensurabel is, niet alleen met de grenswaarde, maar ook met de som der behoeftenbevredigingen.

²⁾ Dit onderscheid maakt von BÖHM wel, wanneer het gaat om een goed, dat door verschillende complementaire goederen is samengesteld. Dan neemt hij wel aan, dat de, van dit samengesteld goed afhankelijke, behoeftenbevrediging grooter kan zijn dan de som der intensiteiten van de complementaire goederen. Dat deze problemen in den grond identiek zijn, beseft, blijkens het verband EHRENFELS (System der Werttheorie I, p. 89) wiens uiteenzettingen over het onderwerp verder zeer verward zijn. Dat heeft von BÖHM ook zelf min of meer ingezien. (Men zie zijn betoog tegen von WIESER in Pos. Th., p. 192, noot, waarin hij ook naar de complementaire goederen verwijst). LANDAUER, o.c., p. 105, behandelt de waarde van den voorraad geheel als een geval van complementariteit.

³⁾ Men kan deze verhouding natuurlijk wel mathematisch uitdrukken, door te zeggen, dat de waarde van een eenheid de differentiaal is van de waarde van den voorraad (zoo JEVONS, Princ., p. 60; SCHUMPETER, Wesen u. Hauptinhalt, p. 104).

⁴⁾ Grondslagen, p. 123. Zijne uiteenzetting lijkt enerzijds eenigszins beïnvloed door de onjuiste terminologie van von BÖHM, waar hij zegt: „de waarde van den geheelen voorraad bleek gelijk te zijn aan de som der diensten”, anderzijds schijnt hij de zwakte hiervan te doorzien, wanneer hij hier aan toevoegt „welke de eenheden, waaruit zij bestaat, *gezamenlijk* bewijzen”. De voorzichtige formulering van de, in den tekst geciteerde conclusie, schijnt er echter op te wijzen, dat op dit „*gezamenlijk*” de nadruk moet vallen. In dit geval, kom ik tot een identiek resultaat. Echter met de restrictie dat ik, waar ik in elke waardeschatting steeds een verhouding tot een ander goed zie, het niet mogelijk acht, dat aan een voorraad of een goed een „oneindig groote waarde” zou worden toegekend, zooals bij hem de boer doet, t. o. van den graanvoorraad, waarvan de instandhouding van zijn leven afhangt (Grondslagen, p. 121).

negatieve vaststelling is ook de eenige, die wij in de verdere ontwikkeling der leer noodig hebben ¹⁾.

Wanneer ik meen, op de oplossing van VON BÖHM kritiek te moeten uitoefenen, al kom ik in de negatieve conclusie, die alleen practische beteekenis heeft, tot eenzelfde resultaat, geschiedt dit niet om op mijne beurt, na zoovele anderen, aan het sterke gebouw, dat hij voor een groot deel mede opgetrokken heeft, een beetje te peuteren, maar omdat ik geloof, dat hij door zijn verkeerde methode in sommige opzichten tot een foutief resultaat komt.

Wanneer hij de opvatting van VON WIESER bespreekt, doet hij hem een concessie, door te zeggen dat, al mag zij niet opgaan voor „den subjectiven Wert von Vorräten, es mit den von Ihnen repräsentierten *Tauschwertsummen* anders stehen mag” ²⁾.

Wat bedoelt hij hiermede? De goederen zouden dus ruilwaardesommen vertegenwoordigen. De uitdrukking is voor VON BÖHM opmerkelijk onduidelijk.

Ruilwaardesommen kan men alleen krijgen, wanneer men alle goederen in één goed uitdrukt: dus in geld, in den breedten zin van het woord. VON BÖHM heeft blijkbaar alleen den onjuisten term „ruilwaardesommen” gebruikt, om zijn uitdrukking niet te beperken tot de geldeenheden die tegenwoordig gebruikelijk zijn. Maar ook dan is de zin niet duidelijk. Ofwel bedoelt VON BÖHM hier, dat de geldsommen, die men voor een voorraad kan krijgen gelijk zijn aan de som, welke men voor één exemplaar kan krijgen $\times$ het aantal exemplaren. Maar dat is onjuist, want wanneer men een voorraad goederen *alleen* gezamenlijk verkoopt, kan men méér krijgen dan den marktprijs van het laatste goed $\times$ het aantal. VON BÖHM geeft zelf hiervan een voorbeeld wanneer hij zegt, dat „die bekannte Pressionskraft des Streikes zum wesentlichen Teile auf der pro-

¹⁾ De reeds door HILDEBRAND verkondigde meening (Nat. Ök. d. Geg. u. Zukunft, p. 318: geciteerd bij C. A. VERRIJN STUART: Grondslagen, p. 123, noot) dat de waarde van de eenheid gelijk is aan het quotient van de waarde van den voorraad en het aantal eenheden heeft, ondanks hare willekeurigheid, toch nog eenen modernen aanhanger gevonden in LEXIS (Allgem. Volksw., p. 29) waar deze zegt, dat de waarde van den voorraad gelijk is aan het aantal eenheden „mit ein mittleren Nützlichkeit (dooreen gebruikt met Nutzen) die irgend zwischen dem Nutzen der ersten und der letzten Teilmenge liegt.”

²⁾ Pos. Th., p. 192, noot.

gressiven Zunahme der „total Utility” gegenüber der „final Utility” der einzelnen Arbeitskraft beruht”¹⁾, en hij heeft dit zelfs later uitgewerkt²⁾, door de mogelijkheid aan te toonen, dat een groep arbeiders een hooger loon weet te bedingen, dan zij bij individueele onderhandeling zouden kunnen verkrijgen.

Ofwel heeft VON BÖHM bedoeld, dat wij de geldsommen, die wij achter de goederen zien in eene maatschappij met ruilverkeer, (waar wij van den prijs, tegen denwelken die goederen per exemplaar worden verkocht vrijwel op voorhand zeker zijn, zoodat wij die goederen een beetje gaan zien als vertegenwoordigers van geldsommen) schatten op een veelvoud van de geldsom, die een exemplaar vertegenwoordigt. Dus de redeneering: Een zak graan doet een prijs van 8 fl. De 10 zakken, die ik heb liggen, zijn dus 80 fl. waard. Het is duidelijk, dat wij hier dan weer in de verkeerde opvatting vervallen, welke wij bij VON WIESER, hebben gewraakt. Een dergelijke schatting heeft alleen plaats, wanneer wij ons inkomen of vermogen verkeerdelijk in geld uitdrukken. Maar, wanneer het gaat om de schattingen, die het economisch handelen bepalen, houdt men er wel degelijk rekening mede, dat 80 fl. heel wat meer voor onze behoeftenbevrediging beteekent dan 10×8 fl.

VON BÖHM staat dus niet zoo ver van VON WIESER af, als men uit zijn kritiek op dezen zou kunnen afleiden. Hij vervalt, wanneer hij den toestand in een maatschappij met ruilverkeer beschouwt in dezelfde fout, welke VON WIESER ook maakt voor den individueelen mensch. Dit komt, omdat in eene maatschappij met ruilverkeer op elk exemplaar eenzelfde getal (nl. de marktprijs) komt te liggen en VON BÖHM (die denkt aan het optellen van die getallen, om de som der lustgevoelens te berekenen), ze hier ook bij elkander telt en er zich niet voldoende rekenschap van geeft, dat, evenmin als hij de lustgevoelens mocht bij elkander tellen, hij dat hier mag doen met de geldsommen, die immers alle verschillende behoeftenbevrediging vertegenwoordigen.

¹⁾ Pos. Th., p. 193, noot 1.

²⁾ Macht oder ökonomisches Gesetz. Ges. Sch. I, p. 289 (Zeitsch. f. Volksw. Soz. pol. u. Verwalt. 1914, p. 261.)

IV. *De waarde der kapitaalgoederen.*

Litteratuur. Naast de genoemde werken van Menger, von Wieser, von Böhm en Dietzel.

H. DIETZEL. Die klassische Werttheorie und die Theorie vom Grenznutzen, Jahrb. f. Nat. ök. N. F. Bd. 20.

— Zur klassischen Wert- und Preistheorie Jahrb. f. N. Ök. u. St. N. F. Bd. I (1891), p. 685.

E. VON BÖHM-BAWERK. Wert, Kosten und Grenznutzen. Jahrb. f. Nat. Ök. u. St. Bd. 3 (1892), p. 321 vlg.

— Der letzte Massstab des Güterwertes; Ztsch. f. Volk. Soz. u. Verw., 1894.

— Zur Theoretischen Nationalök. der letzten Jahre, Ztsch. f. Volksw. Bd. VII (1898), p. 402 vlg. in Ges. Schriften I als Kostenwert und Nutzwert overgenomen.

— Wert und Kosten. Exkurs VIII bij de Posit Theorie.

DAVENPORT. Value and Distribution, 1907.

§ 70. Spraken wij tot hiertoe over de waarde der goederen die onmiddellijk onze behoeften kunnen bevredigen, der finaalgoederen, zooals Prof. BEAUJON hen noemde, wij wenden ons nu tot de kapitaalgoederen; daarbij in dit onderdeel voorloopig veronderstellende, slechts met één soort kapitaalgoederen te doen te hebben.

C. Menger ¹⁾ deelt de goederen in orden in, naarmate zij verder van de behoeftenbevrediging afstaan. Dit brengt geen verandering in hunne kwaliteit, want vereischt is alleen, dat zij in eene causaal-verhouding ²⁾ tot de behoeftenbevrediging staan, maar deze behoeft geen onmiddellijke te zijn.

Uit het wezen zelf der grenswaardeleer vloeit voort dat, waar de goederen hunne waarde ontleenen aan de behoeftenbevrediging die van hun bezit afhankelijk is, de waarde der goederen van hogere orde bepaald wordt door die der lagere.

Nadat ook VON WIESER ³⁾ er reeds op gewezen had, dat dezelfde waardeleer geldt voor finaal- en kapitaalgoederen, is deze gedachte

¹⁾ O.c., p. 8.

²⁾ In de tweede uitgave veranderd in doelverhouding, p. 21, noot.

³⁾ Ursprung und Hauptgesetze, p. 142.

systematisch uitgewerkt door VON BÖHM in zijne „Grundzüge” Ook hij wijst erop dat „von allen successive ineinander übergehenden Produktionsmittelgruppen entfernterer Ordnung, ein und derselbe Wohlfahrtsgewinn abhängt, nämlich der Grenznutzen ihres Schlussproduktes” ¹⁾.

Maar hij werkt deze opvatting uit, door er op te wijzen, dat er slechts een tendens tot gelijkheid bestaat, want ten eerste, zooals ook reeds Menger vaststelde, zijn er toevallige veranderingen tijdens de productie denkbaar, en daarnaast is er een blijvend en regelmatig waardeverschil tusschen finaal- en kapitaalgoederen; „Dieser Wertdifferenz ist die Falte worin der Kapitalzins steckt” ²⁾ De gedachte dat de kapitaalgoederen hunne waarde aan de finaalgoederen ontleenen hangt zoo nauw met de grondstelling der grenswaardeleer samen, dat het onnoodig zou zijn hier verder op in te gaan, wanneer er geene consequenties uit voortvloeiden, die voor de waardeleer van de hoogste beteekenis zijn, en die het mogelijk maken het verband te leggen tusschen de grenswaardeleer en hetgeen er juist is in de oude objectieve waardetheorieën.

Vooraleer hiertoe over te gaan is het echter noodig een punt van min of meer philosophischen aard aan te raken, dat veel misverstand heeft verwekt.

De vraag is namelijk of wij van causaliteit tusschen waardeverschijnselen wel kunnen spreken. Wanneer men zegt: de finaalgoederen dragen hunne waarde over op de kapitaalgoederen, dan kan dit den indruk wekken, alsof men dit bedoelde in den mechanischen zin van dit woord; zooals de eene biljardbal zijn snelheid mededeelt aan den anderen, dien hij treft. In dezen zin kan van een overdracht van waarde geen sprake zijn. Het waardeoordeel is een bewustzijnsverschijnsel; de causaliteit die tusschen waardeoordeelen bestaat, kan alleen van psychischen aard zijn. Zooals hooger uiteengezet ³⁾ is de causaliteit in de economie altijd in den zin der „causa finalis” op te vatten.

Dat de kapitaalgoederen hunne waarde ontleenen aan de fi-

¹⁾ Grundzüge, p. 65.

²⁾ Pos. Th., p. 219.

³⁾ § 49.

naalgoederen wil zeggen, dat er eene verhouding van gelijkheid bestaat tusschen de beteekenis die het finaalgoed, voor mij heeft en die van het kapitaalgoed en wel *omdat* het kapitaalgoed tot de voortbrenging van het finaalgoed dient. Door deze verhouding wordt de waardeering der menschen ten zeerste vergemakkelijkt. Wanneer het waar is, zooals ik hooger uiteenzette ¹⁾ dat de waardeschatting ten opzichte der finaalgoederen eenigzins onvast is, dan is deze verhouding finaal-kapitaalgoed een eerste stap om tot meer preciese bepaling te geraken. Wanneer iemand rationeel schat, en alleen deze waardeeringen kunnen wij economisch begrijpen, zal met zijne schatting ten opzichte van het finaalgoed, eene gelijke schatting ten opzichte van het kapitaalgoed gegeven zijn.

Zoo heeft de grenswaardeleer het ook altijd bedoeld; maar dit heeft niet belet, dat men meer dan eens tegen deze stelling als argument heeft aangehaald, dat waardeeringen niet kunnen worden *overgedragen*. Er is echter van eene werkelijke overdracht geen sprake. Alleen wordt de eene waardeering door de andere bepaald.

Aan deze verwarring maakt b.v. DIETZEL zich schuldig wanneer hij zegt ²⁾ dat de waarde van kapitaal en finaalgoederen wederzijds van elkander afhankelijk is, omdat geen kapitaalgoed waarde heeft waarvan de producten waardelooze dingen zijn, en geen finaalgoed, dat door waardelooze kapitaalgoederen wordt voortgebracht waarde kan hebben.

Hierop heeft VON BÖHM zeer juist geantwoord dat deze zin, wanneer hij letterlijk bedoeld is, eene cirkelredeneering vormt. Wel wordt de waarde van beide goederen bepaald door eene verdere oorzaak: het technisch verschijnsel, dat de kapitaalgoederen in onvoldoende mate aanwezig zijn. Maar, en hier komt het op aan, deze oorzaak bepaalt de waarde der kapitaalgoederen slechts langs die der finaalgoederen heen. De positie van beide groepen in de causale keten is niet dezelfde, maar de waarde der producten is een onontbeerlijke tusschenschakel voor het ontstaan der waarde der kapitaalgoederen ³⁾.

¹⁾ § 52.

²⁾ Wert u. Preis, p. 685.

³⁾ Wert, Kosten und Grenznutzen, p. 60.

Wanneer men dit psychisch karakter van het causaliteitsbegrip goed in het oog houdt, is er geen reden om door een oppervlakkigheid de moeilijkheid te ontduiken, zooals MONTEMARTINI¹⁾ doet als hij zegt: De waarde der goederen der hoogere orde is afhankelijk van die der lagere orde. „Wir dürfen aber nicht behaupten dasz der Wert der Güter erster Ordnung die Ursache des Wertes der Güter höheren Ordnung sei; zwischen den zwei Güterreihen besteht ein Abhängigkeitsverhältniss, ohne dass dies ein Causalitätsverhältniss sei”.

Het „Abhängigkeitsverhältniss” is niets anders dan het bewustzijn, dat met de waardeering van het finaalgoed die van het kapitaalgoed mede bepaald is, dat *in ons bewustzijn* dus, de waardeering van het finaalgoed de oorzaak van die van het kapitaalgoed is.

Het is duidelijk, dat juist omdat deze causaliteit zuiver psychisch is, de mathematische richting, die de psychische elementen negeert, de gedachte niet kan erkennen.

Zoo wil SCHUMPETER²⁾ de begrippen oorzaak en gevolg geheel uit de economie verbannen en hen vervangen door het „volkomener” functiebegrip. VON BÖHM³⁾ wijst er echter op, dat hij dan toch weer „eindeutig bestimmten Interdependenzen” moet aannemen.

Philosophisch beschouwd, is er misschien voor de argumenten van SCHUMPETER z. i. wat te zeggen, maar dit zou dan in een philosophische beschouwing moeten geschieden. Deze terminologie overal mede te slepen verzwakt het verantwoordelijkheidsgevoel.

Het komt mij voor, dat VON BÖHM hier nog te toegevend is tegenover zijne tegenstanders. Het gebruik van het functiebegrip is misleidend, en geeft in elk geval geen volledig inzicht in den gang van zaken.

Het is dezelfde gedachtengang die CASSEL er toe brengt te zeggen, dat alle prijzen, die van producten en van productiefactoren, ineens bepaald worden (volgens zijn verderop te bespreken equatiestelsel)

¹⁾ Ueber die Lehre der Grenzproductivität.

²⁾ Wesen und Hauptinhalt, p. XVI, 47, 58 vlg.

³⁾ Exkurs VIII, p. 173, noot.

en dat er dus van een overdracht geen sprake kan zijn ¹⁾. Formeel hoort de bespreking van zijne opvatting hier niet thuis, omdat wij hier nog steeds over het waardeverschijnsel bij den enkelen mensch spreken, en CASSEL hier niet wil van hooren. Maar hij behandelt dezelfde kwestie in verband met de prijsvorming. Ik zal dààr op zijne leer nog uitvoerig terugkomen. Maar nu kan ik er reeds op wijzen, dat het gelijktijdig veranderen der prijzen en dit geldt ook voor de subjectieve waarde van finaal- en kapitaalgoederen, geen argument tegen de causaliteitsgedachte in den zin der grenswaardeleer vormt. Immers deze psychische causaliteit werkt met de snelheid der gedachte. Maar ook de gedachte is somtijds traag. En dat de overdracht van de waarde der finaalgoederen op die der kapitaalgoederen niet vlug genoeg geschiedt, om storingen of onevenwichtigheden in het economisch leven te voorkomen is iets wat het functiebegrip *niet* verklaren kan. Neemt men dit begrip aan, dan zal de gelijktijdige waardeverandering inderdaad verklaard zijn, maar dan schiet men geheel tekort om de dikwijls ongelijktijdig voorkomende veranderingen te verklaren. De functioneele begrippen zijn gemakkelijk, zoolang men zich tot een statische maatschappij beperkt, waarvoor zij dan ook steeds gebruikt worden. Maar zij schieten niet alleen tekort bij de verklaring der dynamische verschijnselen, maar sluiten deze verklaring als het ware op voorhand uit. Dit is hunne zwakheid, welke von BÖHM niet scherp genoeg belicht heeft in zijne repliek.

§ 71. Dat de verhouding der waarde van de finaal- tot die der kapitaalgoederen, zoo in het midden der belangstelling staat, komt, doordat hierin de tegenstelling tusschen de vroegere objectieve waardetheorieën en de nieuwe leer sterk tot uiting komt, terwijl toch het feit dat de oude waardeleer de waarde uit de kosten verklaarde niet geheel zonder zin was: de ervaring bevestigt, dat er eentendens werkt tot nivelleering van prijs en kosten.

Deze tendens moest de nieuwe waardeleer kunnen verklaren, wilde zij als een voldragen theorie gelden.

¹⁾ Theoret. Sozialök., p. 74.

Het probleem is niet onmiddellijk juist ingezien. Bij JEVONS ¹⁾ en Menger wordt het niet vermeld. Op deze lacune wees AD. BLAISE ter gelegenheid van een uiteenzetting door GIDE van de theorie van JEVONS ²⁾.

Het antwoord van GIDE is zeer onvoldoende. „La fabrication d'un chronomètre étant infiniment plus longue et plus minutieuse que celle d'une boussole, il est impossible, toutes choses égales d'ailleurs, de multiplier le premier de ces instruments autant que le second", zegt hij en verklaart daaruit hun waardeverschil; maar dan blijft te verklaren waarom de waarde dier goederen in eenzelfde verhouding staat als de kosten.

De eerste, die hier een oplossing aanwees, was VON WIESER. Dat iemand kosten besteedt aan een goed, zegt hij, wil niet anders zeggen dan dat hij „eine Einbusse an anderwertigen Nutzen erleidet" ³⁾ de kostentheorie redeneert dus niet tot het einde en vergist zich doordat zij, meenende wel tot het einde gekomen te zijn, in een cirkel op het probleem dat zij wilde verklaren terugkeert ⁴⁾.

VON BÖHM heeft ondertusschen deze gedachte voor het eerst in een volledige theorie uitgewerkt en de voorwaarden van de gelding dezer „leer der grensproductiviteit" nauwkeurig onderzocht.

Hij wijst erop, dat wanneer een kapitaalgoed verschillende bestemmingen toelaat, en zelf in verschillende exemplaren aanwezig is, de waarde van elke eenheid zich richt „nach dem Grenznutzen und Werte desjenigen Produktes, welches unter allen zu deren Erzeugung die Productionsmittelleinheit wirtschaftlicher Weise hätte verwendet werden dürfen, den geringsten Grenznutzen besitzt ⁵⁾". Hieruit vloeit weer voort, dat door bemiddeling van de „Substitutionswerth" de waarde van de andere finaalgoederen, die men voortbrengen kan met eenzelfde kapitaalgoed, even groot wordt als de waarde van het grensproduct, immers het verlies van een dezer finaalgoederen, beteekent nu voor mij slechts het verlies

¹⁾ BÖHMERT, o.c., pag. 47, betreurt dit.

²⁾ La valeur et le capital. Journ. des Ec. 1881, Bd. XVI, p. 451 vlg.

³⁾ Urspr. und Hauptges. p. 100. Dit wordt door PANTALEONI in: Principii di economia pura 1889, p. 221, „la legge di Wieser" genoemd.

⁴⁾ p. 102.

⁵⁾ Grundzüge, p. 69.

van het grensproduct, daarmede wordt hunne waarde ook gelijk aan die der kapitaalgoederen die hen voortbrengen. In zoo verre kan men zeggen, dat de finaalgoederen hunne waarde ontleenen aan de kapitaalgoederen ¹⁾ en is de kostentheorie dus juist. Maar de kostentheorie is slechts een „partikuläres Gesetz ²⁾” en de kosten zijn niet de laatste, maar steeds slechts een tusschenoorzaak der waarde der finaalgoederen. Beslissende beteekenis komt alleen toe aan de waarde van het grensproduct ³⁾. VON WIESER is in zijn „Natürliche Werth” uitvoeriger op het probleem terug gekomen. Hij neemt de redeneering van VON BÖHM eerst over ⁴⁾. Deze gaat volgens hem over de middellijke aanpassing der waarde aan de grenswaarde. Daar buiten erkent hij ook nog een onmiddellijke aanpassing, doordat men een voorraad kapitaalgoederen schat naar den voorraad finaalgoederen, dien hij voortbrengt, dus naar de grenswaarde $\times$ aantal.

Dat de kapitaalgoederen dan weer de waarde der andere finaalgoederen bepalen, gaat hij uitvoerig na, zonder aan de uiteenzetting van VON BÖHM nieuwe elementen toe te voegen ⁵⁾. Alleen opmerkelijk is zijne uitlating, dat tusschen kosten en „Nutzen” geen tegenstelling bestaat „Der Gegensatz von Kosten und Nutzen ist nur der zwischen Nutzen des einzelnen Falles und Nutzen im Ganzen ⁶⁾”, een uitlating die overeenstemming toont met de latere van DIETZEL, die hierop zijn uitgebreid kostenbegrip zal baseeren.

§ 72. Door deze constructie, die de, door de ervaring bevestigde, elementen der oude leer als een onderdeel in de nieuwe waardeleer opnam, werd de positie van deze ten eerste versterkt.

De consequenties van deze leer zijn dan ook verstrekkend. Wij doen goed ons duidelijk rekenschap te geven van de wijze waarin hier van waardeoverdracht gesproken kan worden. Deze werkt

¹⁾ Bij oppervlakkige beschouwing zou men geneigd zijn te zeggen: dan ontleenen de finaalgoederen hunne waarde aan het grensproduct, niet aan de kapitaalgoederen. Toch is dit onjuist. De oorzaak waarom men de finaalgoederen schat naar het grensproduct is, dat zij allen producten zijn van hetzelfde kapitaalgoed; dit is het eenige verband dat tusschen deze goederen bestaat.

²⁾ Grundzüge, p. 70.

³⁾ Grundzüge, p. 71.

⁴⁾ pag. 97.

⁵⁾ pag. 165.

⁶⁾ pag. 177.

niet mechanisch, maar is een psychische. Wij redeneeren niet: De duikbooten die ik gemaakt heb zijn uit staal vervaardigd, het grensproduct van zulke hoeveelheid staal is eene zoo groote hoeveelheid rails, dus de duikbooten krijgen nu de waarde van de rails. Men kent integendeel alleen de waarde van het staal, dat men naar zijn grensproduct rails schat. Het is dan ook niet noodig dat de voorraad duikbooten zoo groot geworden is, dat hunne waarde daardoor tot de waarde van de rails gedaald is, om de overdracht te doen plaats hebben. (Dat dit in een statische maatschappij het geval zal zijn, staat buiten dit probleem). Zooals men van de finaalgoederen alleen de grenswaarde kent, kent men van de kapitaalgoederen alleen hunne waarde als producenten van het grensproduct. En deze kennis gebruikt men om na te gaan welke bestemmingen voor het kapitaalgoed toelaatbaar zijn, en welke niet.

Daaruit vloeit voort, dat niet elke verandering in het behoeftenschema van het economisch subject, invloed heeft op zijne waardeschattingen t. o. der kapitaalgoederen. Men zal het staal even hoog blijven schatten, ook wanneer de beteekenis der duikbooten aanzienlijk vermindert, zoolang zij maar boven die van de, met eenzelfde hoeveelheid staal te verkrijgen, rails blijft uitsteken.

Niet omdat de productie van de andere finaalgoederen zich uitbreidt totdat hunne waarde tot die van het grensproduct gedaald is, maar omdat met de schatting t. o. der kapitaalgoederen (naar het grensproduct) mede de hunne is gegeven, heeft de waardeaanpassing plaats. Zoo wordt dus weer een grootere vastheid in onze waardeschattingen verkregen. De waardeverhoudingen tusschen goederen die met eenzelfde goed zijn vervaardigd, zullen wij juist vaststellen, ook wanneer wij begonnen zijn met de verhoudingen tusschen de intensiteit der behoeftenbevredigingen verkeerd te zien. Dit voordeel van de leer der grensproductiviteit verkrijgt men niet met de mathematische formuleering. Zoo zegt SCHUMPETER ¹⁾ dat, wanneer men economisch handelt, de grenswaarde van de goederen in alle bestemmingen gelijk zal zijn, zoodat er eigenlijk van een waardeoverdracht van het grensproduct geen sprake kan zijn. Hiertegen

¹⁾ Bemerkungen über das Zurechnungsproblem, Ztschr. f. Volksw. Soz. u. Verw., 18 Bd., p. 128.

merkt VON BÖHM op dat de lijn niet zoo gelijkmatig verloopt. Nivelleering is „Zielpunkt" maar geen uitgangspunt ¹⁾. Men schat de goederen naar vervangingswaarde, inderdaad, maar doet dit slechts op het oogenblik dat zij vervangen zijn, niet wanneer zij nog vervangen moeten worden ²⁾.

Toch heeft men ook hier de bedoeling verkeerd verstaan. Zoo zegt NAUMANN ³⁾, dat door zijn leer der grensproductiviteit VON BÖHM eigenlijk „die Aufgabe verlassen hat, die er sich selbst zu Anfang gestellt hatte. Er erklärt nicht mehr die Vorgänge im Inneren des Wertschätzenden psychologisch, sondern sucht nach den äusseren Bestimmungsgründen, die diese Wertschätzungen beeinflussen, auch nach denen, von denen der Schätzende selbst gar nichts weisz ⁴⁾". De waarde, zegt hij, is voldoende verklaard wanneer zij tot op lust- en leedgevoelen is teruggevoerd. De grenswaardeleer brengt echter juist, door deze constructie, de waarde der finaalgoederen in verband met het lustgevoel, dat het bezit van het grensproduct zou verschaffen.

Ook CORNELISSEN houdt met dit psychisch karakter der overdracht geen rekening, wanneer hij zegt, dat de grenswaardeleer in een cirkelredeneering vervalt, omdat „het brood weder evengoed opnieuw arbeidskracht en arbeid voortbrengt, als het graan, meel en brood" ⁵⁾. Een vast punt wordt in dezen cirkel juist gevonden doordat men aan den arbeid de waarde van het brood toekent, *niet* omdat hij dit voortbrengt — want ook de arbeid die sigaren voortbrengt kan de waarde van het brood hebben, wanneer dit

¹⁾ Exk. VIII, p. 169.

²⁾ Exk. VIII, p. 171—172. Zeer juist ziet von Böhm in dat wij vóórdat het goed vervangen is, wij het „höherwertig" achten; deze vage uitdrukking gebruikt hij waarschijnlijk om duidelijk te maken dat wij het ook dan niet schatten naar zijn eigen grenswaarde, want dan had hij het wel gezegd, maar dat wij alleen het gevoel hebben: het geeft méér behoeftenbevrediging dan het grensproduct, dus ik kan het kapitaalgoed hier besteden.

³⁾ Die Lehre vom Wert.

⁴⁾ p. 58. Dezelfde verkeerde opvatting van de Substitutionsnutzen ligt ten grondslag aan de opmerking van DAVENPORT, *Value and Distribution*, p. 347, nl. dat v. B. hier de individueele en sociale waardeering door elkaar werpt en aan de opmerking van FRANZ OPPENHEIMER (*Wert und Kapitalprofit*, 2e u., p. 38, noot) dat deze gedachtengang een inconsequentie is, vanwege de grenswaardeleer.

⁵⁾ *Theorie der waarde*, p. 211, noot.

grensproduct is — dus niet omdat er een soort „overdracht” plaats heeft, maar omdat van eene eenheid arbeid, de behoeftenbevrediging die een brood geeft, afhankelijk is ¹⁾).

§ 73. De „Substitutionsnutzen” bepaalt de waarde van de goederen die in verschillende exemplaren aanwezig zijn en een verschillende bestemming toelaten. Het grensproduct, waarnaar de met deze goederen voortgebrachte producten geschat worden, zal echter zelf reeds met een exemplaar hiervan vervaardigd zijn. De vervangingswaarde zou dus uitgaan van de veronderstelling dat men het kapitaalgoed aan deze, zijne grensbestemming, kan onttrekken. Dan mag het echter nog niet in deze richting zijn aangewend. Het is duidelijk dat men de duikbooten niet naar de rails zal schatten, wanneer het laatste stuk staal reeds voor de vervaardiging van rails is aangewend geworden. Herstel in den vorigen toestand is dan meestal onmogelijk ²⁾). Deze soort waardeering veronderstelt dus ten eerste, dat er steeds een nog ongebruikte voorraad kapitaalgoederen aanwezig is.

Deze veronderstelling is echter niet voldoende. Immers men zou dan het exemplaar, moeten schatten naar het resultaat dat met een verdere eenheid bereikt kan worden, naar het potentieele nieuwe grensproduct, dat men echter nog niet kent ³⁾). Om de schatting naar het bestaande grensproduct te verklaren moet men dus aannemen, dat er, eenerzijds, een voldoende voorraad kapitaalgoederen is, om alle bestemmingen die boven het grensproduct liggen te bevredigen, en anderzijds, dat die voorraad niet zóó groot is, dat men verplicht zal zijn, de goederen eene bestemming te geven, die be-

¹⁾ Eenzelfde bezwaar bij OPPENHEIMER: *Theorie*, p. 125. Volgens hem verklaart de grenswaardeleer de waarde van het eene goed steeds uit het andere. W. VLEUGELS: *Das Ende des Grenznutzentheorie*, p. 19 vlg. bewijst, dat hij alleen daartoe komt doordat hij slechts willekeurige passages uit de uiteenzettingen der grenswaardetheoretici onvolledig citeert.

²⁾ STOLZMANN, die ten onrechte meent hier het begrip van de „Substitutionsnutzen” reeds te hebben omschreven, heeft met zijne opmerking (*Zweck*, p. 728) gelijk, wanneer hij zegt, dat dan achtereenvolgens alle goederen zouden moeten weggedacht worden, om elkanders waarde te bepalen. Alleen . . . dit is de „Substitutionsnutzen” niet.

³⁾ Voor dit geval is de stelling van LIEFMANN: *Grundsätze I*, juist, dat men de kapitaalgoederen moet schatten naar de beteekenis die een volgende eenheid zou hebben. Alleen ziet hij over het hoofd dat deze schatting onmogelijk *kan* geschieden, want men kent het nieuwe product niet.

neden die van het grensproduct ligt, dus dat de consumptie aan producten voldoende zal zijn om afzet in de bestaande bestemmingen te verzekeren.

Aan deze voorwaarden zullen alleen voldoen de kapitaalgoederen die vervaardigd worden in het vertrouwen, dat men door hen eene waarde, gelijk aan het grensproduct zal verkrijgen. Wanneer de voorraad van een kapitaalgoed willekeurig groot was, zou het van dezen voorraad afhangen welke zijn grensbestemming zou zijn. Het is dan ook met dit argument, dat b.v. LIEFMANN tracht aan te toonen, dat de grenswaardeleer altijd uitgaat van het bestaan van een bepaalden voorraad, en alleen onder die voorwaarde de grenswaarde kan berekenen.

Zooals ik hooger ¹⁾ reeds heb uiteengezet moet die voorraad zelf weer vervaardigd worden. Dit geschiedt in de verwachting de waarde van het grensproduct te verkrijgen, daarom wordt de voorraad van elke soort kapitaalgoederen door de waarde van het grensproduct geregeld. Dit geschiedt zelfs min of meer met den voorraad arbeid.

Hoe weinig rationeel de menschelijke handelingen in dit opzicht ook zijn, wanneer men niet het vertrouwen had, dat het kind dat geboren wordt, eene waarde voor zijne arbeidskracht zou kunnen bedingen, die minstens ongeveer gelijk is aan het tegenwoordige grensproduct van den arbeid, dan zou er zelfs in dit opzicht een rem ontstaan.

Men vergist zich ongetwijfeld zeer dikwijls in dit opzicht. Men vergist zich vooral bij de procreatie, men vergist zich echter ook niet zelden bij de productie van grondstoffen en half-fabrikaten. Zeer dikwijls kan de waarde van het oude grensproduct niet weer verkregen worden, slechts bij een volkomen evenwichtig verloopende productie zou dit steeds het geval zijn.

Vanwaar dit vertrouwen dat de menschen nochtans in verschillende dezer goederen blijven houden, al komen zij dikwijls bedrogen uit? Vertrouwen dat noodzakelijk is, om den juisten voorraad kapitaalgoederen op elk oogenblik beschikbaar te hebben, die een schatting naar het grensproduct rechtvaardigt? Van-

¹⁾ § 55.

waar vooral het verschijnsel dat dit met sommige goederen in veel hoogere mate het geval is dan met andere?

Een eerste voorwaarde waaraan deze goederen moeten voldoen is, dat zij technisch reproduceerbaar zijn. Zoo niet zal er natuurlijk nooit van voorraadvorming sprake zijn. Is er een voorraad technisch niet-reproduceerbare goederen aangewend in de verschillende bestemmingen, dan zal de schatting naar het grensproduct alleen plaats vinden, voor zoover een herstel van het grensproduct in zijn kapitaalgoed-toestand mogelijk is, wat slechts uitzonderlijk het geval zal zijn.

Eene tweede voorwaarde is, dat de goederen ook economisch vervangbaar zijn. Dit wil zeggen dat hunne aanvulling kan geschieden met eene opoffering aan behoeftenbevrediging in eene andere richting, die geringer is als die welke men verwacht van het product van het goed dat men vervaardigt.

De behoeftenbevrediging die men moet opofferen zal steeds grooter worden, want men zal gewichtiger andere goederen onvervaardigd moeten laten, naarmate men meer exemplaren aan de vervaardiging van het kapitaalgoed, dat men op het oog heeft, aanwendt. Anderzijds zal het vertrouwen, dat men de waarde van het grensproduct nog zal kunnen bereiken, steeds geringer worden, naarmate de voorraad van het kapitaalgoed toeneemt.

Nu rijst de vraag, bij welke goederen men het meeste kans heeft *pas dan* met de productie op te houden en ook *juist dan*, wanneer de voorraad, vereischt om de schatting naar het grensproduct nog juist te verrechtvaardigen, precies is voortgebracht.

Het is duidelijk, dat deze kans zeer gering is bij die goederen die slechts kunnen dienen tot enkele bestemmingen, wier beteekenis voor het welvaartsstreven daarbij nog ver uit elkander ligt. Het vertrouwen eene waarde te krijgen gelijk aan het grensproduct, zal bij deze goederen snel verdwijnen, omdat men weet dat, wanneer het goed niet in een van de gewone bestemmingen kan worden aangewend, men zijn toevlucht zal moeten nemen tot eene van veel minder beteekenis.

Wordt daarenboven dit soort kapitaalgoederen nog verkregen met een goed, dat op zichzelf ook maar weer een betrekkelijk klein

aantal bestemmingen toelaat, die zeer sterk in waarde verschillen, dan zal de zekerheid der berekening al zeer gering worden.

De mogelijkheid eener juiste schatting wordt sterk vermeerderd, wanneer het aantal bestemmingen die de kapitaalgoederen toelaten zeer groot is. De waarde die in deze verschillende bestemmingen te bereiken is, kan dan uit den aard der zaak niet veel uit elkaar loopen. Men weet dat, zelfs wanneer de voorraad groter mocht worden dan men verwacht, de afwijking van de waarde van het grensproduct niet van veel beteekenis zijn zal ¹⁾. Worden deze goederen daarenboven verkregen met goederen, die nog een groot aantal andere bestemmingen toelaten, dan loopt ook de beteekenis van het offer dat men voor elke opvolgende hoeveelheid moet brengen, weinig uiteen.

De goederen bij welke deze eigenschappen in den hoogsten graad aanwezig zijn, en voor welke de schatting naar het grensproduct dus regelmatig opgaat, noemt men veelal: *willekeurig vermeerderbare goederen* ²⁾.

De term is ver van gelukkig, hij is overgenomen van de klassieken en speciaal van RICARDO, die deze goederen in tegenstelling bracht met de producten van den grond. Door deze historische bepaaldheid zijn er twee eigenschappen aan toegekend, die niet essentieel zijn.

1. dat het begrip de goederen zou omvatten, die met steeds gelijkblijvende kosten in onbepaalde mate verkregen kunnen worden, (in tegenstelling, bij RICARDO, met de producten van den grond die onder gelding der wet der verminderende meeropbrengsten worden geproduceerd). Deze veronderstelling is irreëel en onnoodig.

VON BÖHM wijst er dan ook reeds op, dat de voorraad dezer goederen toch altijd eene „durch die Verhältnisse begrenzter

¹⁾ Een rol speelt hier de door L. SCHÖNFELD genoemde mogelijkheid dat verschillende exemplaren even hoog geschat worden, zie hooger § 58.

²⁾ Terecht wijzen SCHUMPETER: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, 2e uitg., p. 20 en C. LANDAUER, *Grundprobleme*, p. 117, er op, dat de goederen dit karakter des te meer krijgen naarmate zij dichter bij het begin van het productieproces staan. Zij worden, zegt SCHUMPETER, steeds „amorpher”. Het aantal der mogelijke bestemmingen neemt dus steeds toe.

Vorrat" ¹⁾ is en dat „der Wert der beliebig vermehrbaren Güter wird in Wahrheit unter dem Zeichen gebildet dasz sie, zusammen genommen, nicht beliebig vermehrbar sind; was im Belieben steht, ist das Mengenverhältniss zwischen ihnen zu changieren" ²⁾).

2. Kreeg het begrip een markt-technisch karakter en worden de willekeurig vermeerderbare goederen in tegenstelling gebracht met de monopoliegoederen.

Deze opvatting past echter in het geheel niet in eene leer, die van den individueelen mensch uitgaat en is ook niet inherent aan het begrip. Nochtans heeft de grenswaardeleer haar, in het begin, medegesleept. Tegen VON WIESER ³⁾, die uiteengezet had dat de grenswaarde altijd „der Nutzsphäre derselben Gütergattung angehören musz", stelde VON BÖHM vast, dat dikwijls goederen van de ééne soort in die van een andere omgezet kunnen worden en de grenswaarde van de laatste goederensoort krijgen. Hij geeft als voorbeeld een geval, waarin men het goed naar zijn marktprijs schat ⁴⁾ en noemt deze goederen de „beliebig käufliche Güter" ⁵⁾.

Terecht heeft ZUCKERKANDL ⁶⁾ tegen deze opvatting van VON BÖHM ingebracht, dat dit schatten naar den prijs, zijne bekendheid veronderstelt, terwijl men hem juist verklaren moet.

Wanneer hij echter hieruit besluit, dat er geen schatting naar de „Substitutionswert" bestaat, en de waarde steeds „von der primären Schätzung nach dem Nutzen oder Grenznutzen" ⁷⁾ afhangt, dan gaat hij te ver. Ten onrechte heeft VON BÖHM den „Substitutionswert" verbonden aan het bestaan van een ruilverkeer; zooals C. A. VERRIJN STUART zegt, doet deze „subjectieve vervangingswaarde" zich ook bij den alleenlevenden mensch voor ⁸⁾.

VON BÖHM heeft dit zelf trouwens ingezien in eene latere uitgave,

¹⁾ Pos. Th., p. 79.

²⁾ Art. „Wert" in Hwb. d. Staatsw.

³⁾ Urspr., p. 128.

⁴⁾ Grundzüge, p. 37.

⁵⁾ Pos. Th. P. 195.

⁶⁾ Zur Theorie, p. 335.

⁷⁾ Zur Theorie, p. 338.

⁸⁾ Grondslagen, p. 150.

waarin hij de schatting naar den prijs behandelt als één van de gevallen waarin de goederen naar hun „Substitutionswert” geschat worden ¹⁾).

Ook Robinson zal vele goederen naar hunne grensproductiviteit hebben geschat en de finaalgoederen naar het grensproduct van het kapitaalgoed dat hen voortbracht. Zoo b.v.b. zijne hut, naar de grenswaarde van de uren arbeid die hij er aan besteed had. Grenswaarde, die misschien door het appelwijnkje bepaald werd, dat hij uit wilde appels perste.

Maar wèl ligt het voor de hand, dat het bestaan van een ruilverkeer de categorie der willekeurig vermeerderbare goederen sterk uitbreidt.

Daardoor immers wordt het mogelijk, vrijwel alle goederen door middel van den ruil in elkaar om te zetten. Groote verschillen kunnen dan tusschen de beteekenis der verschillende bestemmingen van het goed, op welks productie men zich toelegt, niet meer bestaan. Alleen van de regelmatigheid in den prijs, dien men kan bedingen, hangt dan af, of het goed het karakter der willekeurig vermeerderbaarheid zal verkrijgen. De tegenstelling met de monopoliegoederen is dus onzuiver. Ook de producent van monopoliegoederen kan meestal op een betrekkelijk vasten prijs rekenen. Alleen wie goederen voortbrengt, die in kleine hoeveelheden gevraagd worden en niet in een weerkerende behoefte voorzien, en hij die dergelijke goederen wil koopen, zal deze schatting niet kunnen toepassen.

Wanneer de term willekeurig vermeerderbare goederen zoo verwarrend gewerkt heeft, komt dit omdat hij het begrippensysteem der grenswaardeleer doorbreekt. Deze construeert toch hare begrippen vanuit de behoeftenbevrediging. De term der willekeurige vermeerderbaarheid daarentegen gaat uit van de productie. Het is dan ook toe te juichen dat VON WIESER in zijn laatste werk ²⁾ naar een term heeft gezocht die zich meer aan de algemeene terminologie aanpast.

Uitgaande van de gedachte, dat deze goederen naar hun grensproduct worden geschat, omdat de bestemmingen waartoe zij kunnen

¹⁾ Pos. Th., p. 198.

²⁾ Theorie d. ges. Wirtsch., § 15.

worden aangewend niet veel uit elkander liggen wat hunne beteekenis voor onze welvaart betreft, wat een gevolg is van de talrijkheid dier bestemmingen, noemt hij hen, algemeene goederen", in tegenstelling tot de „specifieke goederen" die slechts een beperkt aantal, en dus allicht nogal uit elkander loopende, bestemmingen toelaten.

§ 74. Het was noodig het begrip der algemeene, of willekeurige vermeerderbare, goederen precies te omschrijven, omdat het als het ware het kernpunt vormt van de discussie, die is ontstaan naar aanleiding van de vraag in welke verhouding waarde en kosten der goederen tot elkander staan, welk verschijnsel oorzaak van het andere is; eene vraag die voor de waardeleer van beslissende beteekenis is. Het antwoord op deze vraag beslist of de verdere ontwikkeling in objectieven of in subjectieven zin moet worden gezocht. Uit de omschrijving der willekeurig vermeerderbare goederen vloeit reeds voort, dat waarde-theorieën die zich tot deze goederen willen beperken omdat de andere onbelangrijk zouden zijn, zeer in het nadeel zullen zijn tegenover de andere. Immers willekeurig vermeerderbaarheid is een grensbegrip, geen groepsbegrip. Met ontelbare overgangen gaan de specifieke goederen in algemeene over. Een scherpe lijn is dus niet te trekken¹⁾.

De strijd over waarde en kosten is voornamelijk gestreden tusschen DIETZEL en VON BÖHM, op een wijze die beiden eer aan doet²⁾. Het is opmerkelijk hoe DIETZEL in helderheid van stijl en originaliteit der voorstelling met VON BÖHM overeenstemt. Wat door andere schrijvers in dit verband verder is opgemerkt, laat zich gemakkelijk in deze bespreking inlasschen.

Ik wees er reeds op, dat het causaliteitsbegrip der grenswaardeleer psychisch moet worden opgevat. Wie, zooals WALRAS, SCHUMPETER en CASSELL de psychologische factoren buiten beschouwing laat, kan dit begrip dus niet aanvaarden. Hunne argumenten heb ik reeds besproken.

¹⁾ Zoo ook H. OSWALT: Vorträge, p. 75.

²⁾ Bij DAVENPORT, Value and Distribution, die een hoofdstuk (Ch. XVIII Classical versus Modern) aan het debat wijdt, vindt men, p. 339, de chronologische volgorde der artikelen. Zie verder ook C. A. VERRIJN STUART, RICARDO en MARX p. 51. vlg.

Het gevoel van afhankelijkheid ten opzichte van de goederen waarin wij ons bevinden, heeft zelf natuurlijk ook weer oorzaken. Nu is het eerste argument dat men aanhaalt tegen de verklaring der grenswaardeleer: een verwijzing naar deze verderliggende oorzaken. En wel naar den voorraad kapitaalgoederen en de behoefte in objectieven zin. Tegen dit, voor het eerst door DIETZEL ¹⁾ geformuleerde, bezwaar, dat later nog eens door STOLZMANN is opgerakeld, die er nog de sociale factoren bijnoemt ²⁾, heeft VON BÖHM ingebracht, dat het onmogelijk is, alle oorzaken te noemen van de waarde der goederen en dat het er dus op aankomt dien tusschenschakel te noemen, waarin alle bestemmingsgronden zich een laatste maal vereenigen, en dit is de afhankelijke behoefte of de laatste nog gedekte behoefte of „Grenznutzen” ³⁾. In dien zin is deze *de* oorzaak der waarde en *niet* de kosten. De kostentheorieën verwijzen trouwens niet, voor de oorzaak der waarde van de producten, naar deze technische productievoorwaarden, die inderdaad nog een verdere oorzaak der waarde zijn, maar naar de waarde der kosten, en deze vormt een *nadere* oorzaak der waarde, vermits hare hoogte zelf weer door de behoeftenbevrediging wordt bepaald. De waardeering der finaalgoederen is dus als oorzaak te beschouwen, omdat alle factoren die voor de waarde beteekenis hebben, zich, psychisch, in deze waardeering concentreeren.

Wij hebben hooger ⁴⁾ gezien, dat de discussie over het kostenbegrip zeer bemoeielijkt wordt door zijn onbestemdheid. VON BÖHM heeft hier, in een artikel, dat een meesterstukje van dialectiek genoemd mag worden, orde in trachten te brengen, nl. in zijn „Letzte Massstab des Güterwertes”.

Hij onderscheidt de kostenbegrippen in een, „synchronistisch en een historisch” ⁵⁾.

¹⁾ Werttheorie, p. 597, 598.

²⁾ Soz. Kat., p. 270 vlg.; Zweck, p. 700 vlg.

Ook R. KUYPER (Marxistische Beschouwingen I, p. 163) verwijst naar de „Voorraadsverhoudingen” om de waardeoverdracht van finaal- op kapitaal goed te weerleggen.

³⁾ Wert, Kosten u. Grenznutzen, p. 353. Het artikel van DIETZEL werd ook beantwoord door AUSPITZ (Jahrb. f. N. Ök. u. St. 1890, p. 288) die een eclectische oplossing aanhangt en door ZUCKERKANDL, id., p. 509, die in den zin der grenswaardeleer spreekt.

⁴⁾ § 61 en vlg.

⁵⁾ p. 192.

Synchronistisch, worden als kosten beschouwd alle, tot de vervaardiging van een goed op te offeren productieve krachten, gemeten naar hunne waarde. Dit is de gewone opvatting en naar deze opvatting zullen inderdaad op den duur waarde en kosten samenvallen ¹⁾. Dit is de opvatting, die ook DIETZEL aanhangt, maar VON BÖHM ²⁾ wijst hem er terecht op, dat dit geen uiteindelijke verklaring is, immers de waarde der kapitaalgoederen eischt dan weer verklaring. Deze kan men alleen geven door „auszuspringen” en in een historische verklaring te vervallen of wel door om te keeren en in een cirkel te redeneeren ³⁾. Dit heeft DIETZEL zelf ook ingezien en hij zegt dan ook, dat men de waarde der arbeidskracht weer schat naar de goederen die men ermede verkrijgen kan ⁴⁾.

Terecht vraagt VON BÖHM dan, waarin de verklaring van DIETZEL van die der grenswaardeleer verschilt ⁵⁾.

Bij een historische opvatting der kosten, kan men weer in verschillende richtingen redeneeren. Deze historische beschouwingswijze leidt er toe, de laatste kosten te zien in arbeid, onthouding en oorspronkelijke natuurkrachten ⁶⁾. Deze kunnen wij weer beschouwen naar hunne waarde, dan bestaan de kosten in de loonen en rente die in den loop van het productieproces betaald worden. Ook bij deze opvatting is er eene tendens tot samenvallen van waarde en kosten ⁷⁾.

Rekent men echter met de hoeveelheid en duur der opgeofferde arbeidskrachten ⁸⁾, dan is er *geene* samenvallen.

Eindelijk is er nog de opvatting der kosten, als „het persoonlijk leed die de arbeid kost”, die wij in de „disutility” hebben leeren kennen. Bij deze opvatting, is er, onder bepaalde omstandigheden (oneindige deelbaarheid) eveneens overeenstemming tusschen waarde en kosten.

¹⁾ p. 195.

²⁾ Wert, Kosten und Grenznutzen, p. 332.

³⁾ p. 333.

⁴⁾ Werttheorie, p. 587. ROBINSON zegt: „Diese Hütte erspart mir zehn Arbeitsstunden, ist mir gleichwertig mit den Producte, deren ich künftighin bedarf und welche ich mit dieser Menge von der Natur kaufe.

⁵⁾ p. 336.

⁶⁾ p. 193.

⁷⁾ p. 196.

⁸⁾ Wanneer wij de twee andere elementen nu maar uitschakelen.

Nu heeft men de grenswaardeleer nog verweten langs „fürchterliche Umwege“¹⁾, langs „gewaagde veronderstellingen“²⁾ tot een resultaat te komen dat veel eenvoudiger te bereiken zou zijn. Immers, zeggen deze tegenstanders, de mensch schat in de praktijk heelemaal niet naar de grenswaarde der finaalgoederen, praktisch schat hij naar de kosten, zonder dat hij nog verder doorredeneert³⁾; dit biedt trouwens zegt DIETZEL, het voordeel, dat terwijl de concrete „Nutzwirkungen“ moeielijk te vergelijken zijn, dit voor de reproductiekosten veel gemakkelijker is⁴⁾.

Terecht heeft VON BÖHM⁵⁾ hiertegen opgemerkt, dat ook de grenswaardeleer dit aanneemt, maar dat de wetenschap niet alleen wil weten hoe iemand schat, maar dat zij daarenboven deze schatting ook nog moet verklaren, wat alleen kan geschieden door een verwijzing naar het grensproduct.

DIETZEL heeft dit trouwens gevoeld, waar hij, om den marktprijs te verklaren, eenerzijds aanneemt dat de koopers naar „Nutzen“⁶⁾, de verkoopers naar hunne productiekosten schatten, maar „ist das Tauschgut einmal auf den Markt gebracht, so tritt für die Dauer des Marktaktes (auch bei ihnen) die Nutzwertschätzung an die Stelle der Kostenwertschätzung“⁷⁾.

Terecht zegt VON BÖHM dat DIETZEL op deze wijze op het kritisch oogenblik grenswaardetheoreticus wordt⁸⁾. Wel wijst DIETZEL erop, dat het soms heelemaal niet noodig zal zijn terug te gaan tot de grenswaarde der goederen maar dat Robinson, wanneer hij bvb. twee goederen heeft, waarvan het eene hem 5 arbeidsdagen gekost heeft, het andere 10, de waardeverhouding tusschen deze twee goederen kan meten aan de arbeidsdagen zonder dat hun grensproduct er eenigen rol in speelt⁹⁾, waarbij een dergelijke schatting veel stabielere zou zijn¹⁰⁾, dan die naar de grenswaarde.

¹⁾ DIETZEL.

²⁾ OPPENHEIMER.

³⁾ Wert und Preistheorie, p. 189.

⁴⁾ Ook LEXIS heeft iets dergelijks verdedigd. Theoret. Sozialök., p. 34.

⁵⁾ Wert, Kosten und Grenznutzen, p. 344.

⁶⁾ Wert und Preistheorie, p. 696.

⁷⁾ Wert und Preistheorie, p. 698.

⁸⁾ Wert, Kosten und Grenznutzen, p. 344.

⁹⁾ Werttheorie, p. 584 vlg.

¹⁰⁾ Werttheorie, p. 592.

Dit is, zegt VON BÖHM¹⁾, inderdaad het geval; maar deze methode kan alleen toegepast worden op de onderlinge vergelijking van willekeurig vermeerderbare goederen. Moet ik deze met een niet willekeurig vermeerderbaar goed vergelijken dat, ook volgens DIETZEL, naar zijn grenswaarde wordt geschat, dan gaat deze manier van schatten die in zekere gevallen wel denkbaar is, niet meer op²⁾.

DIETZEL heeft dan ook zijn leer tenslotte slechts kunnen handhaven door in zijn „Theoretische Sozialökonomik” de kosten op te vatten als; opgeofferde „Nutzen”³⁾ zoodat hij ook kan verklaren „Statt zu sagen, das Subject schätzt die reproduziblen Dingen nach „Kosten”, kann man mit gleichem Recht sagen: es schätzt es nach „Nutzen”⁴⁾.

Terecht heeft VON BÖHM hiertegen opgemerkt, dat dit een zoo wijd kostenbegrip is, dat het ook kan dienen om de waarde der niet reproduceerbare goederen te verklaren en dan ook in strijd is met de overgeleverde opvatting dienaangaande⁵⁾. Wanneer ik nu tenslotte nog herinner aan de leer van MARSHALL, die ik hooger uiteenzette⁶⁾ volgens dewelke kosten en „Nutzen” samen de waarde bepalen, een leer die, zooals wij zagen, zondigt door haar dubbelzinnigheid, dan geloof ik, dat alle voorkomende varianten — en zou men kunnen toevoegen, tevens alle denkbare varianten — van de verklaring der waardeverhouding tusschen waarde en kosten behandeld zijn, zonder dat een dezer, de stellingen der grenswaardeleer heeft ontworicht.

¹⁾ Wert, Kosten und Grenznutzen, p. 346—347.

²⁾ De opmerking van DAVENPORT, Value and Distribution, p. 341, dat DIETZEL hier spreekt over ROBINSON's „intervaluations” terwijl VON BÖHM „is within the field of absolute magnitude” is niet juist. v. B. spreekt juist over de eenige „intervaluation” die algemeen kan worden toegepast, die met de behoeftenbevrediging als noemer. Dit belet niet dat, waar zij mogelijk is de kortere en stabielere wijze van schatten ons de grotere vastheid geeft in onze waardeoordeelen waarvan ik hooger sprak.

³⁾ Theoret. Socialök., p. 224.

⁴⁾ Theoret. Socialök., p. 292.

⁵⁾ „Zur theoretischen Nationalökonomie der letzten Jahre, in: Zeitsch. f. Volksw., Soz. u. Ver., Bd. VII, bl. 402—420, overgenomen in Ges. Schriften I, onder den titel „Kostenwert und Nutzwert.”

Veelmeer is de opvatting van H. OSWALT: Vorträge, p. 137, gerechtvaardigd dat het kostenbegrip gemist kan worden.

⁶⁾ § 63.

5. *De waarde der Complementaire goederen.*

- Litteratuur.* Naast de geciteerde werken van Menger, von Wieser, von Böhm, Clark, Liefmann, Schumpeter, Davenport.
- J. SCHUMPETER. Bemerkungen über das Zurechnungsproblem. Ztschf. f. Volksw. Soz. Pol. u. Verw., 1909.
- E. VON BÖHM-BAWERK. Theorie der Zurechnung, Exkurs VII, 1914.
- W. MOHRMANN. Dogmengeschichte der Zurechnungslehre. 1914.
- R. STOLZMANN. Die Kritik des Objectivismus Jahrb. f. Nat. ök. u. St., 1915.
- Das Reinökonomische im System der Volkswirtschaft. Jahrb. f. Nat. ök. u. St. 1919.
- C. LANDAUER. Grundprobleme der functionellen Verteilung des Wirtschaftlichen Wertes, Jena 1923.
- F. A. VON HAYEK. Bemerkungen zum Zurechnungsproblem. Jahrb. f. Nat. ök. u. St. 1926. Bd. 124.

§ 75. Wij hebben tot nogtoe verondersteld, dat de finaalgoederen met ééne soort kapitaalgoederen worden verkregen. In werkelijkheid werken echter meestal verschillende soorten kapitaalgoederen, in verschillende eenheden samen, om de finaalgoederen voort te brengen. Op deze complicatie is het eerst gewezen door Menger, die ook, het eerst, de regels heeft vastgesteld die de waarde dezer goederen, die hij den naam complementair gaf, beheerschen. Hij wijdt hieraan twee §§ van zijn „Grundsätze” ¹⁾.

De waarde van een dergelijk complementair goed is niet gelijk aan de waarde van het voortgebrachte goed, want dit hangt gewoonlijk niet geheel af van de beschikking over het complementair goed ²⁾. De beteekenis van het complementair goed is dan ook alleen gelijk „der Bedeutung jener Bedürfnissbefriedigungen, für welche durch die Theilquantität des Produktes vorgesorgt ist, um welche sich das letztere minderen würde, wofern wir über die in Rede stehende Quantität des Gutes höheren Ordnung nicht zu verfügen vermöchten” ³⁾. Dat, soms, wanneer een exemplaar van dit complementair goed ontbreekt het finaalgoed niet tot stand komt, belet

¹⁾ Ueber den Werth compl. Quantitäten von Gütern höheren Ordnung, p. 133, en Ueber den Werth, welchen die einzelnen Güter höheren Ordnung für uns haben.

²⁾ p. 141.

³⁾ p. 141.

de toepassing van dezen regel niet, want de andere goederen zijn nog elders aan te wenden.

Eene eigenlijke ontwikkeling van de leer der complementaire goederen vinden wij voor het eerst bij VON WIESER. In zijn „Ursprung” gaat hij er niet diep op in. Hij wijst er nochtans op, dat de economische toerekening niet te verwarren is met de physische. Om deze na te gaan is onze kennis van het causaalverband niet nauwkeurig genoeg ¹⁾. Veel meer overeenstemming toont zij met de gerechtelijke toerekening.

Ook hij wijst er op ²⁾, dat de toepasbaarheid dezer leer niet wordt beperkt doordat soms het product in het geheel niet kan vervaardigd worden, wanneer een der complementaire goederen ontbreekt. Niet om de waarde der „Gütergattungen” maar om die van concrete hoeveelheden is het ons te doen, en de overige goederen kunnen ook in andere combinaties bruikbaar blijven.

Wijken deze uitingen niet veel af van die van Menger, in zijn „Natürliche Werth” heeft hij uitvoerig een andere leer ontwikkeld. Ondertusschen had echter VON BÖHM, in nauwe aansluiting aan Menger zijne toerekeningsleer ontwikkeld. Hij onderscheidt drie groepen ³⁾ van goederen:

1. Goederen die niet buiten de groep bruikbaar en economisch niet vervangbaar zijn. Zij krijgen, naar gelang de omstandigheden, de waarde van het geheele goed, of niets toegerekend.
2. Goederen die wel buiten de groep bruikbaar en niet vervangbaar zijn. Zij krijgen de grenswaarde die zij buiten de groep zouden hebben als minimum, of die van het sluitstuk: dat is de waarde van den groep, verminderd met de grenswaarde der andere goederen, als maximum toegerekend.
3. Goederen, buiten de groep bruikbaar en vervangbaar. Zij kunnen nooit meer dan hunne vervangingswaarde toegerekend krijgen, voor zoover wij met willekeurig vervangbare goederen te doen hebben, wil dat dus zeggen: hunne grenswaarde.

In zijn „Natürliche Werth” wijst VON WIESER erop, dat de wet-

¹⁾ Urspr., p. 171.

²⁾ Urspr., p. 174.

³⁾ Grundzüge, p. 56. Pos. Theor. Der Werth komplementärer Güter, p. 206.

matigheid in de verdeling bewezen wordt door de praktijk; hoe verder de productie zich uitbreidt, des te nauwkeuriger wordt de berekening ¹⁾. De oorzaken van een verschijnsel kunnen op verschillende manieren worden nagegaan, die naar de omstandigheden zullen verschillen, ook bij de economische verschijnselen moet men „eine zweckmässig einschränkende Zurechnung” toepassen ²⁾, die het meest overeenstemming toont met de gerechtelijke. Ook daar krijgt de dader meer toegerekend, dan hij physisch gedaan heeft ³⁾. Na aldus het probleem omschreven te hebben, gaat hij over tot eene kritiek op Menger ⁴⁾. Deze begaat volgens hem de fout, de waarde van het goed te toetsen aan hetgeen zijn verlies zou beteekenen. „Die regelmässige und entscheidende Annahme, auf die hin man den Werth eines Gutes prüft, ist nicht die seines Verlustes, sondern die seines ruhigen Besitzes und seines Zweckentsprechenden Gebrauches” ⁵⁾. Beschouwt men de toerekening in den zin van Menger, dan zouden de goederen in het totaal meer toegerekend krijgen, dan de waarde van den groep bedraagt. Van von Böhm zegt hij, dat deze een juiste richting aangeeft, maar geene oplossing brengt o.a. voor het geval dat verschillende onvervangbare goederen samenwerken ⁶⁾. Trouwens ook de vervangbare goederen, die niet anders dan complementair gebruikt worden, moeten uit de verbinding bevrijd kunnen worden, en hoe zou men dat anders kunnen, dan door regels van verdeling toe te passen.

Volgens von Wieser is de „productive Beitrag” ⁷⁾ te berekenen, wanneer men de waarde kent van groepen, waarin de complementaire goederen in afwisselende verhouding voorkomen. Er moeten minstens evenveel vergelijkingen zijn, als er onbekenden zijn ⁸⁾.

Wat Menger berekent is de „Nutzwirkung” van het goed, deze is groter dan de „productive Beitrag”, doordat de waarde van

¹⁾ p. 71.

²⁾ p. 74.

³⁾ p. 74.

⁴⁾ § 22.

⁵⁾ p. 82.

⁶⁾ p. 84.

⁷⁾ p. 87.

⁸⁾ p. 88.

de andere goederen eveneens kleiner wordt wanneer de eene factor niet meewerkt. De complementaire goederen krijgen echter alleen hun „Grenzbeitrag” ¹⁾ toegerekend, immers ook t. o. van kapitaalgoederen geldt de grenswaardewet.

Daarom komt de „onverdeelde rest”, die volgens de Mengersche methode altijd overblijft (en die hij alternatief aan elken factor toe zou willen schrijven), meestal aan monopoliegoederen. Voor een klein, bijna onmerkbaar gedeelte „muss er immer auch den andern mitwirkenden Gütern zufallen, weil sie allen von der Aufrechterhaltung der Verbindung.... eine gewisse Steigerung ihrer Ausnützung erfahren” ²⁾.

VON BÖHM is bij de derde uitgave van zijn „Kapital und Kapitalzins” in een „Exkurs” teruggekomen op het meeningsverschil, dat hem en Menger van von Wieser in dezen scheidt, en dat voortvloeit uit de opvatting van von Wieser, dat de waarde van een voorraad gelijk is aan de grenswaarde vermenigvuldigd met het aantal exemplaren ³⁾. De onderscheiding tusschen „Nutzwirkung” en „Beitrag” van von Wieser verwerpt hij. Aan een goed moet zijne geheele „Nutzen” worden toegerekend „wobei es gar keinen Unterschied macht und machen kann, ob jener abhängige Nutzen ein unmittelbarer Nutzen für die Bedürfnissbefriedigung, oder ein mittelbarer Nutzen ist, der irgendwie noch durch andere Güter hindurch geht oder andere Güter mitberührt” ⁴⁾.

Er zal altijd een verschil blijven bestaan tusschen de schatting als „Schlussstück” en als „Splitter”, maar bij gemakkelijk vervangbare goederen zal dit verschil zeer gering zijn ⁵⁾.

Ongeveer terzelfdertijd als door de Oostenrijkers, werd door Clark in zijn „Distribution of Wealth” een andere vorm der toerekeningsleer ontwikkeld. Clark is een, men zou kunnen zeggen „onbewust”, aanhanger der leer der complementaire goederen. Hij twijfelt er niet aan dat zij mogelijk is ⁶⁾. Ook hij meent

¹⁾ p. 96.

²⁾ Aanmerking bij p. 30.

³⁾ Exk. VII, p. 133.

⁴⁾ p. 145.

⁵⁾ p. 155.

⁶⁾ Von Böhm, Exk. VII, p. 127. „Heel Clark's verdeelingsleer is eigenlijk niets anders dan een leer der toerekening”.

dat men rechtstreeks de waarde der complementaire goederen uit de waarde van het finaalgoed kan afleiden. Gaat hij in zoover met VON WIESER mede ¹⁾, hij verschilt van hem in de wijze van berekening. De waarde van een complementair goed kunnen wij, volgens hem, berekenen door het verschil te berekenen tusschen de waarde van een groep, wanneer eene eenheid van een der complementaire medewerkt, en wanneer deze eenheid ontbreekt. De waarde van een eenheid kapitaal in een spoorwegmaatschappij zal b.v. zijn „the difference between, what the road actually earns and what it would have earned if it had been made by one degree poorer” ²⁾. Dat hij zich zoo algemeen uitdrukt ligt aan het feit, hooger vermeld, dat volgens hem de mensch streeft naar welvaart in het algemeen. Ook dat hij de daling der toegevoegde waarde aan de wet de verminderende meeropbrengsten toeschrijft, hebben wij hooger reeds vastgesteld ³⁾.

Wel is het, ook volgens CLARK, niet mogelijk een dergelijke eenheid „physically” uit te schakelen, immers dat zou het algemeene plan in de war sturen, maar dergelijke berekeningen komen nochtans voor, want de ondernemers staan telkens voor zulke problemen. Men moet trouwens nooit een geheel „instrument of production” uitschakelen, maar een bepaalde kwaliteitsverbetering. Daarom is het ook niet mogelijk de toerekening op individueele „capital goods” toe te passen, maar moet zij in het algemeen geschieden ⁴⁾, immer de eene industrie kan met het „capitalgood” van de andere niets aanvangen, concurrentie werkt hier niet: een hoogoven kan wel voor een staalfabrikant, niet voor een spinner van nut zijn ⁵⁾.

§ 76. Nu ik de belangrijkste opvattingen omtrent de leer der complementaire goederen heb uiteengezet is het wenschelijk, alvorens tot een bespreking der verdere ontwikkeling en van de kritiek over te gaan, zich goed rekenschap te geven van de draagkracht en de bedoeling der leer.

¹⁾ Exk. VII, p. 147.

²⁾ Doordat hij rekent met zeer kleine hoeveelheden acht v. B. bij hem dit bezwaar minder groot dan bij v. W., D. o. W., p. 251.

³⁾ § 61.

⁴⁾ p. 257.

⁵⁾ Zie hierover ook SCHUMPETER: Prof. Clarks' Verteilungslehre. Zeitsch. f. Volksw. 1906, p. 325 vlg.

Ook hier moeten wij weer beginnen met eenige misverstanden uit den weg te ruimen, die met een zeldzame hardnekkigheid steeds wederkeeren.

Met de leer der complementaire goederen wordt niet bedoeld een beeld te geven van een „rechtvaardige” toerekening. De bedoeling is alleen te verklaren, hoe de feitelijke waardeoordeelen tot stand komen. Alleen CLARK gaat in dit opzicht niet geheel vrij uit, wanneer hij zegt, dat deze leer zal vaststellen „het recht der maatschappij, in haren tegenwoordigen vorm te bestaan en de waarschijnlijkheid dat zij zoo zal blijven voortbestaan¹⁾”. Met het bestaansrecht der tegenwoordige maatschappij heeft de leer der complementaire goederen niets te maken²⁾. Zij gaat uit van een bepaalde verdeling der productieve krachten, die zij kritiekloos aanvaardt en die zij dus noch rechtvaardigen noch veroordeelen kan. De leer der complementaire goederen bedoelt ook geene fysieke toerekening te berekenen. Ook hier hebben zoowel VON BÖHM als VON WIESER zich duidelijk uitgesproken. Zij denken er niet aan, deelen van het product aan bepaalde factoren toe te rekenen. Dit probleem is voor de economie van geen beteekenis.

CLARK zou men van een dergelijke opvatting kunnen verdenken. Hij verklaart de dalende beteekenis van elke toegevoegde eenheid van een complementair goed inderdaad uit het feit, dat zij minder producten voortbrengt, dan de vorige. Dit komt echter omdat, volgens hem, wat voor de afzonderlijke eenheden der kapitaalgoederen de wet der verminderende meeropbrengsten is, voor kapitaal, arbeid enz., als economische begrippen beschouwd, de dalende waarde vormt. Men zou dus hoogstens kunnen zeggen, dat voor hem physische en economische toerekening min of meer parallel loopen³⁾.

Men heeft de leer van CLARK juist om dezen physischen grondslag meermalen als leer der grensproductiviteit⁴⁾, tegenover de leer

¹⁾ D.o.W., p. 3.

²⁾ Zoo ook LANDAUER, o.c., p. 142, noot.

³⁾ Zie hierover ook P. LIEFTINCK in *Economist* 1927: Het toerekeningsprobleem bij J. B. CLARK, VII. p. 276, vlg.

⁴⁾ Zie o.a. HAYEK o.c., p. 8. Hij noemt als volgelingen CARVER, FETTER, SEAGER, TAYLOR, WICKSELL, WICKSTEED, BARONE.

der grenswaarde gekarakteriseerd. Deze tegenstelling is echter min of meer verwarrend, want ook volgens de grenswaardeleer hangt de waarde van de goederen met hunne productiviteit samen. Eene physische toerekening is de leer der complementaire goederen, zooals zij door de grenswaardeleer ontwikkeld wordt, in elk geval geheel vreemd.

Dit heeft niet belet dat men haar toch een dergelijke bedoeling heeft toegeschreven. Zoo is een veel voorkomend argument tegen haar, dat zij zou uitgaan van de veronderstelling dat de prestatie der verschillende productiefactoren in alle takken van productie, physiek gelijk zou zijn¹⁾. Dit is geenszins het geval. Dat de betrekking van de productiefactoren overal dezelfde is, is uitsluitend een gevolg van het feit, dat de grenswaarde de waarde van elke eenheid van een goed bepaalt, welk technisch effect het goed in de andere toepassingen ook moge teweegbrengen.

Anderzijds zegt men, dat het product niet tot stand kan komen, wanneer een van de complementaire goederen wegvalt, zonder te bedenken dat de waarde dan nog niet steeds verloren gaat²⁾.

Deze verwarring komt ook voor in een andere nuanceering. LIEFMANN beweert niet, dat de grenswaardeleer zoekt naar een technische toerekening, maar meent in haar te lezen een toerekening der waarde aan de productiefactoren „proportional ihrer technischen Mitwirkung³⁾“. En zijn leerling MOHRMANN baseert hier zelfs zijn argument op dat „eine wirtschaftliche Zurechnung ohne die technische ganz undenkbar (ist)“. Immers „die technischen Zurechnungsanteile bilden die einzigen Brücken, über die allein der Gesamtwert der produzierten Gebrauchsgüter auf die einzelnen beteiligten Productionsgüter abgeleitet werden könnte⁴⁾“.

Op deze wijze opent MOHRMANN zich dan den weg om, door de onmogelijkheid eener technische toerekening aan te toonen, de onhoudbaarheid der leer der complementaire goederen te be-

¹⁾ Zoo F. v. KLEINWÄCHTER. Die Lehre vom Grenznutzen und das sogenannte Zurechnungsproblem der Wiener nationalök. Schule. Jahrb. f. N. Ök. u. St. 1920, Bd. 114, p. 133.

²⁾ Voor het eerst reeds door ZUCKERKANDL. Zur Theorie, p. 350.

³⁾ Grundsätze I, p. 93.

⁴⁾ Dr. W. MOHRMANN. Dogmengeschichte der Zurechnungslehre 1914, p. 93.

wijzen¹⁾ en LIEFMANN wijst er, wanneer men zijne premisse aanvaardt volkomen terecht, op, dat „die Produktionsmittel sind aber nur die Ursache der Producte”.

De vergissing van deze auteurs bestaat daarin, dat de grenswaardeleer ook geen toerekening, proportioneel met de fysieke medewerking beoogt. Wanneer MOHRMANN zegt: „dit is de eenige verbinding tusschen kapitaal en finaalgoed”, dan vinden wij hier weer de verwarring tusschen fysieke en psychische causaliteit, waar in het vorige onderdeel werd op gewezen. Ook bij de leer der complementaire goederen wordt niet de vraag gesteld: hoe draagt het product zijne waarde over op de complementaire goederen? maar: hoe zal iemand, die rationeel schat, bij een zekere schatting van het product, de complementaire goederen schatten? Er is een bepaald verband tusschen beide bewustzijnsverschijnselen, daarom is psychisch de waarde van het finaalgoed oorzaak van de waarde van het kapitaalgoed. De verbinding tusschen de twee waarden is niet de fysieke bijdrage, maar het menschelijk bewustzijn.

Van proportionaliteit der waardetoerekening met de fysieke medewerking is geen sprake. Dat kunnen wij vaststellen, al kunnen wij de fysieke medewerking niet berekenen, omdat, technisch gesproken, de producten voor het grootste gedeelte worden voortgebracht door natuurkrachten, die heelemaal geen waarde toegerekend krijgen, en dus reeds daardoor proportionaliteit is uitgesloten.

§ 77. De leer der complementaire goederen wil ook geen verklaring geven van de verdeeling van het volksinkomen over de verschillende groepen van de bevolking. Wanneer zij toegepast wordt — wat niet hare eenige bedoeling is — om de waarde te verklaren van de medewerkende factoren: grond, kapitaal en ar-

¹⁾ o.c. p. 94 en vlg. Zijne bewijsvoering is hier op zichzelf niet zoo dwaas als zij lijkt. Hij zegt: De samenwerking is niet met de optelling te vergelijken maar met de vermenigvuldiging; dus gaan de vergelijkingen van VON WIESER niet op. Nu is dit, wanneer wij den aard van b.v. chemische processen in het oog houden, geen dwaze hypothese. Maar met het besproken probleem heeft het niets te maken, want het is nu eenmaal niet juist, dat er een verband bestaat tusschen physische en economische toerekening. G. A. KLEENE, *Quarterly Journal of Ec.* 1921, p. 465, zegt dan ook terecht: MOHRMANN's opvatting „is a diverting play on words”.

beid in het algemeen, is zij wel een onmisbaar element om de verdeling van het volksinkomen te verklaren, maar zij beweert geenszins, dit op zichzelf geheel te doen. Zij leert immers alleen, hoe hoog de waarde van één eenheid der complementaire goederen zal zijn, maar zegt niets over het aantal eenheden waar een bepaald persoon de beschikking over heeft, noch omtrent de vraag of een persoon de beschikking heeft over eenheden van verschillende complementaire goederen. Zij neemt de bestaande verdeling van het bezit als gegeven aan en slaat alleen acht op de functioneele toerekening ¹⁾. Dit moest al duidelijk zijn, alleen doordat zij behandeld wordt bij de waarde bij den enkelen mensch, waar er van eene verdeling over verschillende individuen geen sprake kan zijn. Toch is geen verwarring meer voorgekomen dan deze.

Het is de meening, dat door de leer der complementaire goederen het inkomen van de subjecten bepaald wordt, die STOLZMANN telkens weer tot de opvatting verleid heeft, dat de grenswaardeleer in een cirkel redeneert. Hij houdt daarbij halstarrig aan dit misverstand vast. Immers, zegt hij, de grootte der inkomens wordt in deze leer bepaald door de waarde van het product. Hij gaat dan verder „Wie wir früher sahen, soll sich nun der Werth der fertigen Producte nach der Kaufkraft der Begehrenden richten, denn je nach der Grösse ihrer Zahl, ihres wollens und könnens, bestimmt sich der Grenznutzen und der Grenzkäufer. Wonach richtet sich nun die Kaufkraft? Nach dem Einkommen der Käufer. Wonach dies Einkommen? Wie von BÖHM eben ausführte, nach der Höhe der Arbeitslohnes, der Grundrente u. s. w. Und so geht es fort in unendlichem Zirkel" ²⁾.

Dit argument zou inderdaad aardig gevonden zijn, wanneer de grenswaardeleer de persoonlijke toerekening trachtte te verklaren. Nu zij dit niet beoogt, en zij herhaaldelijk en uitdrukkelijk verklaard heeft, dit niet te doen, is het nauwelijks begrijpelijk dat STOLZMANN er nog aan vasthoudt. Hij beweert echter: „Ich kenne keine natürlich-technische „Zurechnung“ und halte auch den

¹⁾ Zeer juist ziet dit de socialistische aanhanger der grenswaardeleer, C. LANDAUER, in: o.c., p. 62 en vlg.

²⁾ Soz. Kat., p. 281. Zweck, p. 741. Object, p. 211 passim.

Begriff der „wirtschaftlichen“ oder „ökonomischen“ Zurechnung für nichtssagend. Es gibt die ausschliessende Alternative: Naturökonomisch oder Sozialökonomisch. Tertium non datur ¹⁾”.

De opvatting, dat eene aparte functioneele toerekening geen zin heeft, zou alleen te rechtvaardigen zijn, wanneer deze zelf weer van de verdeling van het bezit afhankelijk was. Dit bedoelt STOLZMANN ook. Immers, zegt hij, eene verandering in de verdeling van het bezit, zal een verandering in koopkracht beteekenen, waardoor de prijzen veranderen, en het heele „Wirtschaftsplan“ en dan „verrückt sich mit ihm die Bedeutung der einzelnen Nutz- und Kostenfactoren“ ²⁾. Hij beweert dus dat, naarmate de verdeling van het bezit zich wijzigt, de prijzen der goederen, en door deze, ook de waarde der productiefactoren zullen veranderen. Dit is niet het geval. En wel omdat het niet waar is, dat de prijzen der goederen zich zullen wijzigen. Ondertusschen is dit een probleem, dat bij de bespreking der waarde in het maatschappelijk verkeer tehuis hoort. Ik kom er daar op terug ³⁾.

§ 78. Er is een laatste beperking aan de draagkracht der leer der complementaire goederen aan te brengen. Deze brengt ons echter tot de bespreking der leer zelf. Men moet er zich voor hoeden in haar een „afleiding“ der waarde der complementaire goederen, uit die van de finaalgoederen te zien.

De naam zelf die hare uitwerkers haar dikwijls geven: toerekeningsleer, is in dit opzicht min of meer misleidend ⁴⁾. *Toegerekend*, in den gewonen zin van dit woord kan de waarde-schatting niet worden. Alleen kan de waarde der finaalgoederen psychisch de oorzaak zijn van die der complementaire goederen. De leer der complementaire goederen heeft dan de wetten te bestudeeren die deze psychische beïnvloeding beheerschen.

Blijft het begrip toerekeningsleer bij VON BÖHM eene, minder gelukkige, terminologie die een juiste opvatting dekt; bij VON WIESER heeft zij wel degelijk de beteekenis, dat hij aan een *verdeling* der waarde van het finaalgoed denkt.

¹⁾ Object, p. 157. Reinök., p. 262 passim.

²⁾ Zweck, p. 225.

³⁾ Zie § 93.

⁴⁾ VON BÖHM. Exkurs VII, p. 148, geeft dit toe.

Dit hangt samen met zijne eigenaardige opvatting van het waardebegrip, als een absolute grootte. Eene opvatting die, zooals wij zagen ¹⁾, tengevolge heeft, dat hij de, vrij dikwijls gemaakte, fout dat men, in eene maatschappij met geldverkeer, het inkomen berekent door geldeenheden bij elkander te tellen, overbrengt naar de waardeering van den enkeling, dien hij waarde-eenheden bij elkander laat tellen. Op die manier geeft hij de waarde een zelfstandig karakter. Dit maakt het begrijpelijk dat b.v. DAVENPORT, speciaal met het oog op de leer der complementaire goederen, de klacht uit, die hij alleen te algemeen formuleert, dat de grenswaardeleer zichzelf niet voldoende rekenschap geeft over de vraag, of zij over subjectieve of over objectieve waarde spreekt: Zij maakt die verwarring, zegt hij „to the degree that the general understanding of Austrian theory has come to be, that it explains market value by marginal utility and resolves market value into marginal utility” ²⁾.

Dit bezwaar is herhaald door LIEFMANN ³⁾ en TUGAN BARANOWSKY ⁴⁾ die de grenswaardeleer verwijten, in hare leer der complementaire goederen, van de individueele in de sociale beschouwingwijze over te slaan.

Het is echter niet juist dit verwijt tot de heele grenswaardeleer te richten, want meermalen hebben de andere aanhangers der grenswaardeleer tegen VON WIESER stelling genomen. SCHUMPETER in de eerste plaats, heeft de fouten in de leer van VON WIESER zeer juist doorzien ⁵⁾.

VON WIESER meende, zegt hij ⁶⁾, „dass in der Ausfindung einer Regel für solche *Aufteilung* die Lösung des Zurechnungsproblemen gelegen sein müsse”. Hij zocht door het toerekeningsprobleem naar een speciale grootte: zijn eigen waardebegrip, de grenswaarde ⁷⁾.

¹⁾ Zie § 68.

²⁾ Value and Distribution, p. 302.

³⁾ Grundsätze, I p. 94.

⁴⁾ Soziale Theorie der Verteilung, p. 10.

⁵⁾ J. SCHUMPETER. Bemerkungen über das Zurechnungsproblem. Zeitschr. f. Volksw. Soz. und Verw. 1909, p. 79 vlg.

⁶⁾ p. 91.

⁷⁾ p. 96.

Zijne oplossing zou alleen juist zijn onder de veronderstelling, dat „Alle Teilmengen oder Mengeneinheiten eines Vorrates an einem Productivgute den ein Individuum besitzen mag, in jedem Zeitpunkt von demselben mit dem gleichen Werte angeschlagen werden müssen, selbst zu dem Zwecke der Schätzung des gesammten Vorrates" ¹⁾. VON WIESER, zegt hij, redeneert als volgt: „Mein Productivgütevorrat wird mir jenen Anteil an Genussgütererträge einbringen, der durch seine Menge mal dem Preise gegeben ist. Und die Vermutung liegt nahe, dass die Analogie mit diesem Ausdrucke und das Bestreben, einen ihm parallelen Wertausdruck zu schaffen, nicht ohne Anteil an jener Auffassung vom Gesamtwerte ist." Maar „in der Wirtschaft eines isolierten Individuums entspricht diesem Ausdrucke nichts. Dasselbe teilt den Ertrag seiner Production nicht auf" ²⁾.

Alleen dan zou men uit de prijzen der goederen rechtstreeks den prijs der complementaire goederen kunnen afleiden wanneer „von einem sozialen Grenznutzen und sozialen Nutzenskalen gesprochen werden kann". Zooals dit dan ook de Amerikanen doen ³⁾.

VON BÖHM zelf heeft er ook op gewezen, dat het bezwaar door VON WIESER tegen Menger en hem ingebracht, dat zij aan de goederen eene waarde toekennen die, in het totaal, meer bedraagt dan die van het finaalgoed, voortspuit uit zijne verkeerde meening, dat de leer der complementaire goederen een verdeelingsleer is ⁴⁾.

En VON WIESER zelf, heeft in zijn laatste werk, waarin hij praktisch aan de richting van VON BÖHM zoo groote concessies doet, dat hij tot een vrijwel gelijk resultaat komt ⁵⁾, zijn theoretisch stand-

¹⁾ p. 98.

²⁾ p. 100.

³⁾ Terecht brengt Davenport (Value and Distribution, p. 364) tegen von Wieser in, dat de verschillende ondernemers verschillend zullen waardeeren. Deze individuele waardeeringen vormen dan de prijschaal van de koopers der complementaire goederen. Zie hierover volgend hoofdstuk.

⁴⁾ Exk. VII, p. 146—147. Zoo ook F. A. v. Hayek. Jahrb. f. N. Ök. und St. Vd. 124, p. 2. Toch is de uitdrukkingwijze van von Böhm niet heelemaal juist. Zooals Landauer (o.c p. 99) doet opmerken, krijgt men alleen eene som, grooter dan de waarde van het product, wanneer men de verschillende systemen, die alleen alternatief kunnen gelden door elkander haalt. Zoo heeft von Böhm het echter natuurlijk ook bedoeld.

⁵⁾ Th. d. ges. Wirtschaft.

punt gehandhaafd door te zeggen „Der Grundgedanke Menger's ist, dass die praktische Wirtschaftsrechnung von der Annahme zufälliger Verluste ausgeht. Die Wirtschaftliche Nutzkomputation ist aber, wie wir wissen, niemals auf diese Annahme aufgebaut, sie kann gar nicht auf diese Annahme aufgebaut sein, sonst würde das Grenzgesetz mit seiner kumulativen Anrechnung der Grenznutzen einen inneren Widerspruch in sich enthalten", dus met een beroep op hetgeen, aan de andere zijde, juist als zijne fout wordt beschouwd ¹⁾).

Uit dit alles vloeit voort, dat de verkeerde gedachte van VON WIESER, dat wij met een verdeeling der waarde te doen hebben, samenhangt met zijn foutieve opvatting, die door de andere grenswaardetheoretici uitdrukkelijk verworpen wordt.

Eenigszins anders is de positie van CLARK, al denkt ook deze aan eene verdeeling. Zooals SCHUMPETER reeds vermeldde, gaan de Amerikanen van de gedachte uit, dat zij de wetten der subjectieve gebruikswaarde analogisch op de maatschappelijke waarde kunnen toepassen. Is de wijze waarop VON WIESER de leer der complementaire goederen tot een verdeelingsleer maakt, een inconsequentie, bij CLARK is het in overeenstemming met zijn systeem. Of dit systeem te rechtvaardigen is, zal ik in het volgende hoofdstuk bespreken ²⁾.

§ 79. Het is begrijpelijk dat de tegenstanders der grenswaardeleer vooral over de leer der complementaire goederen gevallen zijn, en dat sommigen de grenswaardeleer aanvaarden, zonder den stap naar de leer der complementaire goederen mede te maken.

Bij de leer der complementaire goederen toch begint de *toepassing* der waardeleer. De schattingen van de finaalgoederen zijn gegeven grootheden, en door hen die van de kapitaalgoederen, voor zoover zij op zichzelf de finaalgoederen voortbrengen. De taak der waardeleer bestaat er te hunnen opzichte in, eene theorie op te bouwen, die een algemeen geldende verklaring van deze verschijnselen geeft. Dit doet de grenswaardeleer door te zeggen, dat deze

¹⁾ Ook HAYEK. Bemerkungen, p. 8.

²⁾ Zie § 83.

waardeeringen zich verhouden zooals de behoeftenbevrediging die van het bezit dier goederen afhankelijk is.

De schattingen ten opzichte der complementaire goederen zijn echter niet gegeven, wij moeten nu werkelijk gaan *berekenen* hoe men, om rationeel te handelen, de goederen moet schatten. Bij de grondleggers der grenswaardeleer komt deze verandering der functie van de waardeleer niet scherp tot uiting. Zij zoeken, terecht, vanaf het begin hunner uiteenzetting de vraag te beantwoorden: welke behoeftenbevrediging is van het bezit van een goed afhankelijk. Door deze te vinden meenen zij, waar zij de waarde met de „Nutzen” identificeeren, de grootte der waarde te bepalen.

Dit is m. i. niet het geval. Men moet de afhankelijke behoeftenbevrediging slechts nagaan, om de gegeven waardeschattingen te verklaren. Wanneer wij nu bij de leer der complementaire goederen de vraag stellen: Hoe kan ik de waarde van die goederen bepalen, berekenen? dan moeten de, in de voorafgaande hoofdstukken gevonden wetten, hier worden toegepast. Het is duidelijk dat, voor iemand die reeds vroeger aan berekening dacht, hier geen scherpe lijn getrokken wordt.

Toch is er, wanneer men goed leest, ook bij hen wel iets van eene verandering in de vraagstelling te merken ¹⁾. Alleen wanneer men in de leer der complementaire goederen een *toepassing* ziet van de grenswaardeleer, wordt het begrijpelijk hoe de Oostenrijksche school, ondanks het meeningsverschil dat hieromtrent bestaat, een eenheid vormt. Zij *verklaart* de waarde op eenzelfde wijze, maar de *toepassing* die zij van de gevonden verklaring maakt, geeft

¹⁾ Zoo zegt von Böhm van de finaalgoederen, wanneer hij de daling der nuttigheidslijn verklaard heeft: Pos. Th., p. 188: „Damit ergibt sich nun die ganz natürliche Erklärung für die anfangs so frappierende Erscheinung, dass wenig nützliche Dinge, wie Perlen und Diamanten, einen so hohen, viel nützlichere Dinge, wie Brot und Eisen, einen weit geringeren, Wasser und Luft gar keinen Wert besitzen”, en gaat dus van de gedachte uit dat de bestaande waarde verklaart wordt; terwijl bij de complementaire goederen aan een berekening der waarde gedacht wordt. Dit blijkt ten eerste reeds daaruit, dat hij hier een casuïstische behandeling geeft en ons als het ware voorrekent hoe men schatten moet (vandaar ook het, ondanks hun herhaalde ontkenning, steeds terugkeerend argument, dat zij zouden leeren hoe men rechtvaardigerwijze moet schatten, zij leeren echter: hoe men om rationeel te zijn moet schatten). Verder spreekt hij van zijn „Lösungsversuch” (Exk. VII, p. 132) der waarde der complementaire goederen.

niet bij allen eenzelfde resultaat. De leer der complementaire goederen is dus een schattingsleer ¹⁾. Zij leert ons hoe wij, gegeven een bepaalde waarde van het finaalgoed, de complementaire goederen moeten waardeeren, om rationeel te handelen. Het is denkbaar dat men anders schat dan zij leert: de economie kan zich echter alleen met de schattingen bezig houden die rationeel zijn. Het is niet juist dat zij altijd van de schatting van den ondernemer uitgaat, zooals DAVENPORT ²⁾ veronderstelt. Maar zijne vergissing is verklaarbaar, omdat vooral de ondernemer aanleiding heeft, rationeel te schatten. De ondernemer *kan* ook andere factoren laten medewerken bij zijne waardeering. Hij is inderdaad vrij. Maar wanneer hij regelmatig anders schat dan de leer der complementaire goederen aanwijst, gaat zijn bedrijf ten onder. Aan hem te overwegen wat hij hooger waardeert: het bestaan van zijn bedrijf of het volgen van zijn neiging om b.v. zijne arbeiders meer te betalen.

In dien zin is, met de schatting t. o. der finaalgoederen, die der complementaire goederen mede gedetermineerd. Hier helpt geen idealisme, geen welwillendheid, geen philanthropie. De goederen die tot de edelste doeleinden kunnen dienen, kunnen diegenen zijn, die de laagste schatting van den arbeid met zich brengen. De eenige oplossing zou zijn, dat men bepaalde finaalgoederen ging vervaardigen, omdat zij veel arbeid voor hunne vervaardiging vereischen.

Er zijn inderdaad „arbeidersvrienden” die voor deze consequentie niet terugschrikken. De maatschappij waar zij ons naar toe willen voeren, lijkt mij zonder bekoring te zijn.

§ 80. Om de waarde der complementaire goederen te vinden, moeten wij dus de beginselen der grenswaardeleer analogisch toepassen.

VON BÖHM heeft dit op eene uitstekende wijze gedaan voor verschillende gevallen. Dikwijls geeft deze toepassing ons een bepaalde uitkomst. Soms echter ook niet. Dit is b.v. het geval wanneer wij met twee onvervangbare goederen te doen hebben. Dan zal de op-

¹⁾ Zoo ook LANDAUER, o.c. p. 89.

²⁾ Value and Distribution, p. 365.

lossing geheel van de omstandigheden afhangen. Dit geval is echter practisch onbelangrijk ¹⁾.

VON BÖHM kent aan de vervangbare goederen hunne vervangingswaarde toe. Dit is eene toepassing van de leer der grensproductiviteit. Wanneer wij eenen bepaalden voorraad goederen hebben en wij bestemmen het laatste voor complementair gebruik, dan zou de waarde van dit goed in de groep bepaald worden door den geringsten dienst dien ik zou moeten opofferen om het goed in de groep te vervangen. Men kent van de goederen echter alleen de grenswaarde. Welke de geringste dienst zou zijn, wanneer ik het grensexemplaar voor complementair gebruik, (waardoor het een hoogere waarde zou krijgen) ga aanwenden, weet ik niet. Dit zou pas achteraf, wanneer ik het samengesteld goed reeds gevormd heb, blijken. Op voorhand kan ik dit alleen met eenige zekerheid zeggen bij de algemeene (willekeurig vermeerderbare) goederen, waarvan steeds een voorraad, zooals hooger uiteengezet ²⁾, beschikbaar is. Het is ook de bedoeling van VON BÖHM dit te betoogen. Doordat hij hier echter de leer der grensproductiviteit niet toepast, maar een eenigszins andere omschrijving der vervangingswaarde geeft: dan bij deze leer ³⁾ en hij den indruk wekt alsof dit zeer kleine interval, waarvan hij spreekt, ook berekend kan worden ⁴⁾, is het misschien niet kwaad er nog eens nadrukkelijk op te wijzen ⁵⁾.

Dit leidt ons tot eene andere onvolledigheid in de leer van VON BÖHM, waarop terecht VON WIESER heeft gewezen in zijn later werk: „Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft.“

¹⁾ Terecht merkt LANDAUER, o.c. p. 94 vlg. in dit verband tegen VON BÖHM op, dat de wijze waarop deze het alternatief stelt: het eene goed de waarde van den groep en het andere niets, of omgekeerd, willekeurig is.

²⁾ § 73.

³⁾ Beide omschrijvingen zijn juist, wanneer men er zich maar rekenschap van geeft, dat VON BÖHM bij de leer der complementaire goederen uitgaat van het standpunt van een goed dat nog gevormd moet worden; bij de leer der grensproductiviteit van een goed dat reeds gevormd is.

⁴⁾ Dat hij zijn voorbeelden hier weer aan het ruilverkeer ontleent, versluiert de moeilijkheden min of meer.

⁵⁾ Bepaald fout is de opvatting van H. OSWALT. Vorträge, p. 95, die zelfs deze vervangingswaarde wil berekenen bij den grond; voor dewelke zou gelden: „proximus, longo sed proximus intervallo“. Hoe zou hij dezen kennen?

Alhoewel hij hierin theoretisch aan zijn stelsel vasthoudt, doet hij aan de opvatting van VON BÖHM in de praktijk zeer vele toegevingen, zoodat hij voor de „specifische” toerekening tot eenzelfde resultaat komt. Hij zegt dan echter, dat juist de „gemeine Zurechnung” de grootste moeilijkheden biedt, en dat VON BÖHM hier geene oplossing voor geeft.

Dit is inderdaad eenigszins het geval. VON BÖHM gaat steeds van de veronderstelling uit, dat wij de grenswaarde van de goederen kennen. Hij zegt ons echter niet, hoe de toerekening moet geschieden, wanneer de complementaire goederen wel algemeene goederen zijn, maar geen eigen grenswaarde hebben buiten de groep, omdat zij steeds in combinatie met andere goederen worden gebruikt. Dan is hunne grenswaarde niet zonder meer bekend, maar moet zelf berekend worden ¹⁾.

Dan schiet er, zegt VON WIESER, geen andere oplossing over dan de mijne. Men moet dan de waarde berekenen van de complementaire factoren door middel van vergelijkingen, waarin zij in afwisselende hoeveelheden voorkomen. Hij maakt hierbij de reserve dat men steeds, voor het opstellen van die vergelijkingen, producten

¹⁾ VON BÖHM heeft zich in zijn Exkurs VII tegen dit verwijt trachten te verdedigen door te zeggen (p. 153 vlg.): Gesteld ABC is een samengesteld goed waarvan A alleen in combinatie met andere goederen gebruikt kan worden. In de combinatie ABC is A als sluitstuk 4 waard. Dan kan ik de vervangingswaarde van A leeren kennen, door te zien hoeveel het waard is in de groep A'DE. Deze leer ik kennen door na te gaan hoeveel DE, in een andere combinatie gebruikt, waard zijn en dit af te trekken van de waarde van A'DE. Dan krijg ik de waarde van A' als sluitstuk in A'DE. Is dit 3,5 dan is de vervangingswaarde van A in ABC ook 3,5.

Dit is echter het probleem niet. De vraag is, welke is de grenswaarde van A. Deze moet ik niet kennen om de waarde van A als sluitstuk te berekenen, maar wel wanneer ik A als „Splitter” schat en b.v. B als sluitstuk wil schatten.

En hier maakt VON BÖHM plotseling eenen onverwachten en onverklaarbaren sprong, door te zeggen: (p. 155) Wanneer ik A als „Splitter” schat, „so verbliebe es ungeändert bei der Schätzung auf 3, nach dem Nutzen, den das Gut A nach der Beispielnahme isoliert zu stiften vermag”. Het probleem was echter juist dat het geen zelfstandige grenswaarde heeft.

De sprong van VON BÖHM kan alleen verklaard worden door de veronderstelling, dat hij hier terugvalt op zijn voorbeeld van enkele bladzijden hooger, dat hij hier juist had laten vallen, en moest laten vallen om de toepasbaarheid van zijn systeem in dit geval te bewijzen.

moet nemen die grensproducten zijn. Hier komt al zeer duidelijk het karakter der leer van de complementaire goederen, als een analogische toepassing der wetten der grenswaardeleer tot uiting: Omdat men weet, dat algemeene goederen de waarde hebben van het grensproduct, redeneert men hier analogisch, dat de grensproducten, samengesteld uit verschillende algemeene goederen, de waarde zullen hebben van de som van de waarde dier goederen.

Men past de, voor andere gevallen gevonden, regel toe in een bijzonder geval, waarin zijne juistheid niet te contrôleeren valt. Het is verre van mij, de toelaatbaarheid hiervan te bestrijden. In welke wetenschap doet men zulke toepassingen niet? Juist met het oog op dergelijke gevallen is het vaststellen van eenen algemeenen regel gewenscht. Bezwaarlijker is, dat VON WIESER zijne vergelijkingen tevens bouwt op de veronderstelling, dat de waarde van verschillende eenheden van eenen voorraad gelijk is aan de grenswaarde van dit goed vermenigvuldigd met het aantal exemplaren. Wanneer wij met algemeene goederen te doen hebben, is dit weliswaar geen bezwaar. Dan zal steeds de voorraad van die goederen zoo groot zijn, dat men elk exemplaar, ook wanneer men er meerdere nodig heeft, naar de grenswaarde schat. Hooger is echter reeds gebleken, dat het begrip „algemeene goederen” geen categorie-begrip, maar een grensbegrip is¹⁾. Volkomen, zal slechts in weinig gevallen aan de voorwaarden, waaraan zij moeten beantwoorden, worden voldaan²⁾. Daardoor zullen er, bij de methode van VON WIESER, fouten in de toerekening ontstaan. Doordat de waarde van een groep, waarin de complementaire factoren in een grooter aantal exemplaren voorkomen, ook proportioneel grooter zal zijn, dan die van een groep waarin zij in een kleiner aantal voorkomen, omdat meerdere eenheden een grootere waarde hebben dan de grenswaarde $\times$ aantal exemplaren.

Vooraf is dit een bezwaar, omdat men, tengevolge van deze fout

¹⁾ Zie § 73.

²⁾ In een maatschappij met ruilverkeer zullen deze gevallen veel talrijker zijn.

³⁾ Zoo ook HAYEK, p. 18. Ik ben het echter niet eens met zijne nieuwe wijze van probleemstelling.

niet een eenigszins verkeerd resultaat krijgt, maar de vergelijkingen van VON WIESER onoplosbaar worden, daar de onbekenden geen gelijke grootheden voorstellen.

Toch zal de toerekeningsleer van VON WIESER in de praktijk dikwijls bruikbaar zijn, omdat het aantal exemplaren van elken complementairen factor, die in een samengesteld goed aanwezig is, vrijwel nooit heel groot is. Wanneer de toerekening betreft goederen, die in een steeds terugkeerende behoefte der menschen voorzien, en wij nemen met SCHÖNFELD ¹⁾ aan, dat „Wirtschaftsperiode” en „Bedürfnissabschnitt” van verschillenden duur zijn, zoodat men de dekking van de behoeften voor eenen zekeren tijd, geheel gelijk stelt, dan zullen de verschillende exemplaren alle even hoog worden geschat en zal de vergelijking oplosbaar worden. De wijze waarop H. MAYER en C. LANDAUER de stelling van VON WIESER aannemelijk trachten te maken, om daardoor zijn toerekeningsleer, de laatste althans voor een maatschappij met ruilverkeer ²⁾, aannemelijk te maken, moet ik op de hooger ³⁾ genoemde gronden verwerpen.

Een volledig bevredigenden indruk maakt de toerekeningsleer ondertusschen niet. Ook niet wanneer wij het systeem van CLARK beschouwen. Hierover kan ik kort zijn, want zijne toerekeningsleer valt bijna geheel samen met zijne waardeleer. Hij bepaalt de waarde van eene eenheid van een complementair goed, door na te gaan met welke waarde het samengesteld goed zal toenemen, wanneer men eene eenheid van dien factor er aan toevoegt. Zoo heeft zijne toerekeningsleer al de bezwaren zijner waardeleer ⁴⁾, waar nog bijkomt dat de waarde van den factor in de groep, grooter kan zijn dan de grenswaarde ervan, zoodat hij, zooals VON BÖHM ⁵⁾ en AFTALION ⁶⁾ opmerken, dezelfde fout maakt als VON WIESER, alleen op minder opvallende wijze, omdat hij met zeer kleine grootheden rekt. Terecht heeft LANDAUER de toepassing van dit differentiaal

¹⁾ Zie § 58.

²⁾ o.c., p. 140.

³⁾ Zie § 68.

⁴⁾ Zie § 61.

⁵⁾ Exkurs VII, p. 147, noot 2.

⁶⁾ Les trois notions de la productivité. *Revue d'Econ.*, pol. 1911, p. 163.

stelsel op de toerekeningsleer gewraakt, omdat men altijd met eenheden moet rekenen, waarover nog afzonderlijk beschikt kan worden, daar anders de waarde van de kleinste eenheid, waarover men afzonderlijk beschikt, reeds veel grooter is dan de waarde die men vindt, door het veelvoud te nemen van de waarde van het differentiaaldeeeltje, waarmee CLARK rekent ¹⁾.

¹⁾ o.c., p. 151. Ook SCHÖNFELD heeft er op gewezen, dat de economische deelbaarheid der goederen beperkt wordt, door de mogelijkheid zelfstandig een economischen dienst te bewijzen.

HOOFDSTUK IV

DE WAARDE IN HET MAATSCHAPPELIJK VERKEER.

I. *Prijstheorieën.*

Litteratuur. Naast de genoemde werken van WALRAS, VON BÖHM, ZUCKERKANDL en CLARK.

L. WALRAS. *Eléments d'économie politique* 1874.

K. WICKSELL. *Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzipes*. Duitsche vert. Jena 1913.

R. KUYPER. *Marxistische Beschouwingen*.

R. STOLZMANN. *Die Soziale Kategorie in der Volkswirtschaftslehre*. Berlin 1896.

— *Der Zweck in der Volkswirtschaft. Die Volkswirtschaft als sozial-ethisches Zweckgebilde*. Berlin 1909.

— *Die Kritik des Objektivismus und seine Verschmelzung mit dem Subjektivismus zur sozialorganischen Einheit in de Jahrb. für Nat. Ök. und Stat.* 1915, p. 201 vlg.

— *Grundzüge einer Philosophie der Volkswirtschaft*. Jena 1925.

E. VON BÖHM-BAWERK. *Macht oder ökonomisches Gesetz*. *Zeitsch. f. Volks. Soz. u. Verw.* Bd. 23 (1914). p. 205. Overgenomen in *Ges. Schrifte I*, p. 203.

D. KALINOFF. *David Ricardo und die Grenzwerttheorie* *Ztsch. f. d. Ges. Stsw.* 1907.

G. CASSEL. *Theoretische Sozialökonomie: Lehrbuch der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*. 2e Deel. 1918.

— *Fundamental Thoughts in Economics*. London 1925.

R. VALK. *Het theoretisch economisch stelsel van Cassel*. Diss. Rott. 1926.

§ 81. De tegenstelling tusschen de verschillende waardetheorieën, komt het sterkst tot uiting, bij de bestudeering der waarde in het maatschappelijk verkeer. Terwijl toch de waardetheorieën die op de subjectieve gebruikswaarde den nadruk leggen, de waarde in het maatschappelijk verkeer uit deze subjectieve waardeeringen aflei-

den, zijn anderen van meening dat — wanneer zij aan de bestudeering van de waardeproblemen bij den enkeling al eenig belang willen toekennen — in elk geval de waarde in het maatschappelijk verkeer door wetten wordt beheerscht, die buiten de subjectieve schattingen omgaan.

Ik meen deze tegenstelling niet beter te kunnen uitdrukken, dan door te zeggen, dat de eerste groep naar eene prijstheorie, de tweede groep naar een leer der maatschappelijke waarde zoekt. De subjectieve waardetheorieën zoeken in hunne prijstheorieën niet naar eenen maatstaf der maatschappelijke waardeering, maar willen alleen de prijzen en wel voornamelijk zooals zij zich voordoen op de vrije markt, verklaren ¹⁾. Tot deze casus positie zal ik me in dit overzicht beperken.

Er is in dit verband eenige verwarring gesticht door den term objectieve ruilwaarde. Hooger ²⁾ heb ik uiteengezet welke bezwaren er tegen dezen kunnen ingebracht worden. Men moet er zich steeds van bewust blijven, dat hij alleen bedoelt: de geschiktheid van een goed om een zekeren prijs te bedingen.

Zooals VON BÖHM opmerkt „Der Tauschwert ist die Fähigkeit im Austausch ein Quantum anderer Güter zu erlangen, der Preis ist dieses Güterquantum selbst” ³⁾. Wanneer wij vaststellen dat een goed een zekeren prijs verkrijgt, stellen wij ook vast, dat en waarom het in staat is een zekeren prijs te verkrijgen „Das Gesetz der Preise enthält das Gesetz der Tauschwertes in sich” ⁴⁾.

§ 82. Wie de maatschappelijke waarde zelfstandig verklaren willen, ontkennen de mogelijkheid van eene theorie der prijsvorming. Zoo zegt PETIT, dat er geen enkel bewijs is, dat de objectieve ruilwaarde de resultante zou zijn van de individueele waardeschattingen ⁵⁾. Zij zijn van meening dat deze veeleer zelf bepaald worden,

¹⁾ „Der Preis ist eine gesellschaftliche Thatsache, aber er bezeichnet nicht die gesellschaftliche Würdigung der Güter”. (VON WIESER. Nat. Werth., p. 50).

²⁾ § 50.

³⁾ Grundzüge, p. 478.

⁴⁾ Grundzüge, p. 480. De opmerking die in dit verband (Grundriss., p. 255) door PHILIPPOVICH gemaakt wordt, dat soms de ruilwaarde moet worden vastgesteld buiten de prijsvorming om, zooals bij de verdeling van een erfenis, is niet juist. Er wordt dan evenzeer met prijzen gerekend, al zijn het dan, door overleg tot stand gekomen prijzen.

⁵⁾ o.c., p. 280.

door de objectieve ruilwaarde. Zoo zegt DIEHL: „Wenn auch zugegeben ist dass in der Volkswirtschaft, unter der Herrschaft des freien Marktverkehrs, viele einzelne subjektive Wertschätzungen bei der Preisbildung zusammenwirken, so darf doch nicht übersehen werden, dass durch das soziale Band, welches die Menschen umschliesst, durch die Organisationsform, innerhalb deren das Wirtschaftsleben sich vollzieht, diese Schätzungen wesentlich beeinflusst und modifiziert werden" ¹⁾.

Wij zullen verder nog den invloed van het ruilverkeer op de individuele schattingen hebben te onderzoeken. Maar het kan zonder meer toegegeven worden, dat, om eene theorie der prijsvorming op de subjectieve waardeering te kunnen opbouwen, men zekere veronderstellingen moet doen, die zich in feite niet geheel verwezenlijken. Deze voorwaarden zijn het eerst aangegeven door JEVONS ²⁾ en later uitvoeriger door VON BÖHM. Deze erkent grif, dat er oorzaken zijn die de wetmatigheid, zooals zij zich schijnt voor te moeten doen, verbreken kunnen. Wij moeten hier echter de natuurkundige methode toepassen en eerst het grondfenomeen nagaan om daarna de afwijkingen te bestudeeren ³⁾. Deze fundamenteele veronderstellingen zijn:

1. dat men alleen ruilt, wanneer men er voordeel bij heeft ⁴⁾.
2. dat men liever een grooter dan een kleiner voordeel heeft.
3. dat men liever met een klein voordeel, dan heelemaal niet ruilt.

Ook WICKSELL wijst er op, dat de theorie der prijsvorming alleen een „erste Aproximation" geeft van het probleem ⁵⁾.

§ 83. GOSSEN is er niet in geslaagd, eene theorie der prijsvorming op te bouwen. Hij heeft er alleen een aanloop toe genomen door te zeggen, dat men den ruil zoo lang zal voortzetten, als de verkregen behoeftenbevrediging hooger wordt geschat dan die welke verloren gaat. Ook JEVONS heeft slechts het embryo van eene prijstheorie gegeven. Na vastgesteld te hebben, dat er voor de ver-

¹⁾ o.c., I, p. 296.

²⁾ Theory, p. 85.

³⁾ Grundriss., p. 485.

⁴⁾ Grundriss., p. 489.

⁵⁾ Vorlesungen, p. 123. Zie ook ZUCKERKANDL. Zur Theorie, p. 310 vlg.

schillende exemplaren van een goed maar één prijs kan zijn ¹⁾, bouwt hij op hetzelfde beginsel als GOSSEN voort ²⁾.

Terecht heeft ZUCKERKANDL ³⁾ er op gewezen, dat deze manier van voorstellen te simplistisch is, want dat niet vaststaat dat de prijzen der goederen zich zullen verhouden als hunne grenswaarden. De opvatting van JEVONS gaat van de gedachte uit, dat men, analoog aan de daling van de nuttigheidslijn bij het individu, ook een curve der sociale waardeering kan vaststellen, waarbij de maatschappij als één geheel verschijnt. Deze opvatting is onjuist, want zooals STOLZMANN terecht zegt: „Die Nation schätzt nicht, sondern ihre Einzelglieder“ ⁴⁾.

De opvatting dat het individueele behoef tenschema analogisch op de maatschappij kan worden toegepast, ligt ook ten grondslag aan de leer van CLARK, wiens fout volgens DAVENPORT is, te meenen, dat de individueele waardeeringen „can safely be carried over to society as a whole“ ⁵⁾.

CLARK meent dat: „we must take all society into view as the purchaser of things. Articles that enter into the final social increment of consumers' wealth are price-makers“ ⁶⁾. Zoo draagt hij ook zijn „disutility“ maatstaf op de maatschappij over, want meent hij, voor den individueelen arbeider geldt deze alleen in eenen primitieven toestand; in een moderne maatschappij is dat niet het geval, want de individueele arbeider is er niet meester over het aantal uren dat hij werken wil. Wij moeten hier de waarde meten aan het maatschappelijk leed dat het goed kost. Dit verkrijgen wij door eenvoudige generaliseering van het proces. „The pain suffered by society as a whole in the final period of daily labor, is the ultimate unit of value“ ⁷⁾. Er is geen rechtstreeksch verband tusschen iemand's persoonlijk arbeidsoffer voor een artikel en de ruilwaarde ervan ⁸⁾.

¹⁾ Theory, p. 94.

²⁾ Theory, p. 97.

³⁾ Zur Theorie, p. 83.

⁴⁾ Zweck, p. 719. Ten onrechte schrijft STOLZMANN een dergelijke opvatting echter ook toe aan von BÖHM. Ook CASSEL, Theor. Sozialök., p. 69, maakt deze vergissing.

⁵⁾ Value and Distribution, p. 475. Zie ook P. LIEFTINCK: Ec. 1927. p. 209 vlg.

⁶⁾ D. o. W., p. 227.

⁷⁾ o.c., p. 392.

⁸⁾ p. 393.

maar men kan berekenen hoeveel iemand voor eene hoeveelheid van zijnen arbeid, door middel van den ruil, aan maatschappelijk arbeidsproduct kan verkrijgen ¹⁾. Immers „the individual labor, which made the commodity is the economic equivalent of the social labor, that is induced by it, and that measured its value” ²⁾.

Nog daargelaten dat CLARK'S veronderstelling, dat de maatschappij schattend optreedt, in strijd is met den individualistischen grondslag zijner leer, vervalt CLARK door deze analogie in eene cirkelredeneering. Hij moet nu immers een vergelijkingsmiddel tusschen de verschillende „laborunits” vinden. „Laborunits” zijn gelijk, zegt CLARK, wanneer ik er eenzelfde hoeveelheid socialen arbeid voor kan krijgen. Zooals DAVENPORT heeft opgemerkt komt dit er op neer te zeggen: „wanneer zij een gelijken prijs kunnen bedingen” ³⁾. De prijs wordt dus tot maatstaf van den prijs gemaakt.

§ 84. Eenzelfde gedachte vinden wij bij allen, die de prijstheorie der subjectieve waardeleer in overeenstemming willen brengen met vroegere objectieve waardetheorieën.

Reeds SCHÄFFLE heeft dit trachten te doen. Wel berust de waarde, volgens hem, op de beteekenis die men een goed toekent, maar de economische waarde heeft twee zijden: de kosten en de nuttigheid ⁴⁾ en „der wahre wirtschaftlicher Wert ist eine, aus Kosten und Nutzen zusammen gesetzte Bilanzgrösse” ⁵⁾. Deze balans zou daarin bestaan, dat de waarde kleiner wordt, naarmate de „Nutzen” dichter tot de kosten komt. Terecht heeft VON BÖHM opgemerkt, dat deze opvatting in conflict komt met de feiten. Men schat een goed niet lager, omdat er groote kosten aan besteed zijn ⁶⁾.

KALINOFF ⁷⁾ heeft deze gedachte breeder uitgewerkt; volgens

¹⁾ p. 397.

²⁾ p. 397.

³⁾ Value and Distribution, p. 465.

⁴⁾ Das Gesellschaftliche System. De waarde is: „Die Bedeutung eines Gutes und die dafür zu bringenden Opfer, p. 6.

⁵⁾ Id. 3e uitg., p. 166.

⁶⁾ Grundzüge, p. 45, noot.

⁷⁾ o.c.

hem is er niet genoeg de aandacht op gevallen, dat volgens RICARDO ook de arbeid zeldzaam is. Hij meent dan ook met DIETZEL,¹⁾ dat RICARDO in zeldzaamheid en nuttigheid den oorsprong der waarde vindt, alleen dit laatste begrip niet, en wel het eerste analyseert „Das Gegenteil tun bekanntlich die Nutzenwerttheoretiker“²⁾.

De waardeleer van RICARDO is, in den grond een grenskostenleer³⁾ De zeldzaamheid der goederen is eene relatieve categorie ook in *maatschappelijke* zin⁴⁾. Zij hangt af van den stand der kultuur, der techniek enz. Zoo wil KALINOFF bewijzen, dat de waarde maatschappelijk bepaald wordt. In eene primitieve maatschappij, waar begeeren en bevrediging dicht bij elkander liggen, zijn begeeren en handelen, waardeeren en bezitten nog met elkander versmolten. Eene differentieering dezer begrippen heeft alleen in eene gecompliceerdere samenleving plaats. Door dit psychisch proces ontstaan de waardeeringen⁵⁾. Zoo wordt de waarde objectief. De verdeling van den arbeid bevordert dit nog. „Dieses sehr wichtiges sozialökonomische und sozialpsychologische Phänomen, wird von den Grenznutzentheoretikern ungenügend beachtet“⁶⁾.

Het konstitutieve moment (de nuttigheid) bepaalt het „wát“, het regulatieve moment: de wederstandsoverwinning, bepaalt het „hoeveel“ der waarde⁷⁾. Het snijpunt van beide vormt den marktprijs.

De individueel laatst bevredigde „Grenznutzen“ is ook de „soziale Grenznutzen“⁸⁾. Daar deze sociale „Grenznutzen“ de kosten moet goedmaken om reproductie mogelijk te maken, moet zij ook gelijk zijn aan de grenskosten. Daarom is de „Grenzwerttheorie“ van VON BÖHM niet juist, wel „Grenznutzentheorie“ „erst durch die wissenschaftliche Verbindung der Grenznutzen- und der Grenzkostentheorie entsteht die wahre Grenzwerttheorie“.

¹⁾ Zie § 64.

²⁾ o.c., p. 30.

³⁾ o.c., p. 37.

⁴⁾ o.c., p. 48.

⁵⁾ p. 55.

⁶⁾ p. 58.

⁷⁾ p. 60.

⁸⁾ p. 65.

De leer van KALINOFF is gebouwd op de veronderstelling, dat de laatst bevredigde „Grenznutzen” ook de „soziale Grenznutzen” zou zijn. Dit is natuurlijk eene kwestie van terminologie ¹⁾. Men kan KALINOFF niet beletten haar zoo te noemen. Maar dan moet toch door de theorie der prijsvorming, op subjectieven grondslag, worden uitgemaakt, wie de drager van deze „soziale Grenznutzen” is. Wat brengt het ons dan verder haar eenen onduidelijken en vagen naam te geven?. Daarbij is ook zijne opvatting der Ricardiaansche waardeleer willekeurig ²⁾, en om te verklaren, dat de prijs gewoonlijk bij de hoogste kosten komt te liggen, is het niet noodig zijn toevlucht te nemen tot een zoo gecompliceerde constructie.

§ 85. Anderzijds heeft men ook getracht de prijsverklaring der grenswaardeleer in overeenstemming te brengen met de Marxistische arbeidswaardeleer.

E. BERNSTEIN en P. VON STRUVE gaan hierin niet verder dan aan de grenswaardeleer, binnen het kader der Marxistische sociologie, een zekere beteekenis toe te kennen „für Detailuntersuchungen hinsichtlich der Gesetze des Marktes” ³⁾. R. KUYPER, de Nederlandsche Marxistische theoreticus, heeft daarentegen getracht aan te toonen, dat de Marxistische waardeleer zich, mits zekere „omwerkingen” met de grenswaardeleer verzoenen laat. Deze verzoening acht hij voor het Marxisme noodzakelijk omdat de grenswaardeleer „althans logisch onweerlegbaar is” ⁴⁾.

Hij merkt op, dat uit de grenswaardeleer voortvloeit, dat voor eene maatschappij die zonder kapitaal produceert, tengevolge van de aanpassing aan de kosten, de ruilwaarde der willekeurig vermeerbare goederen zich zal verhouden als de hoeveelheden arbeid die er aan besteed zijn ⁵⁾. Dit is z.i. ook de inhoud der Marxistische waardeleer, wanneer men het, ook volgens hem niet door MARX overwonnen, bezwaar uitschakelt, dat de verschillende ondernemingen werken met een verschillende verhouding tusschen kapitaal en arbeid.

¹⁾ Afgezien van het bezwaar dat de „soziale Grenznutzen” niet te berekenen is.

²⁾ Zie § 64 einde.

³⁾ Zie over BERNSTEIN en STRUVE: K. DIEHL, Erläuterungen I, p. 128. Over BERNSTEIN verder von BÖHM: Geschichte und Kritik, p. 406.

⁴⁾ o.c., I., p. 144.

⁵⁾ o.c. I., p. 164.

Veronderstelt men, dat deze verhouding in alle bedrijven dezelfde is, dan „verhouden zich ook de werkelijke ruilwaarden der finaalgoederen als de arbeidsquanta, die ter productie van de finaalgoederen noodig zijn” ¹⁾. Een gering verschil met de grenswaardeleer blijft dan nog bestaan, omdat MARX spreekt van „doorsnee-arbeid” en de grenswaardeleer van „grensarbeid” ²⁾. De Marxistische waarde is dus niet de „werkelijke ruilwaarde” maar komt er onder bepaalde voorwaarden mee overeen ³⁾.

Het komt mij voor dat, wanneer al deze voorwaarden vervuld zijn, men inderdaad, tot een gelijk resultaat zou komen, door toepassing der grenswaardeleer en van de arbeidswaardeleer van MARX. Maar dit komt alleen omdat dan alle factoren, die ons inzicht in het probleem kunnen vergrooten, en daardoor eene keus mogelijk maken, uitgesloten worden. Het is begrijpelijk dat iemand, die van de Marxistische waardeleer zooveel wil redden, als hij met zijn wetenschappelijk geweten overeen kan brengen, gaat zoeken naar de omstandigheden waaronder deze waardeleer wel de feiten zou kunnen verklaren. Maar wie het niet om de redding van de theorie van MARX, maar om de vaststelling van de grootte der waarde en de verklaring der prijzen te doen is, zal dergelijke uiteenzettingen wel om hunne vindingrijkheid kunnen apprecieeren, maar er toch geen middel in zien om tot een juistere verklaring der verschijnselen te komen. Nog daargelaten dat hier eerder een Ricardiaansche dan een Marxistische waardeleer verdedigd wordt ⁴⁾.

¹⁾ o.c. I., p. 211.

²⁾ o.c., p. 211, noot.

³⁾ o.c., p. 211.

⁴⁾ Het is immers bekend, en KUYPER zegt het zelf, (o.c., III, p. 115) dat MARX wel degelijk zijne waardeleer handhaaft voor een maatschappij waarin de verhouding tusschen variabel en constant kapitaal ongelijk is, en juist daardoor in zijn derde deel tot de bekende innerlijke tegenstrijdigheid komt. (Zie C. A. VERRIJN STUART: Grondslagen, p. 196 en het daar aangehaalde opstel van denzelfden schrijver in *De Economist* van 1896 en E. VON BÖHM-BAWERK: *Geschichte und Kritik*, p. 393 vlg). Verder is de voorstelling van KUYPER, dat het van ondergeschikt belang zou zijn of men met gemiddelden arbeid of met grensarbeid rekent (I, p. 211, noot) eveneens in strijd met MARX' stelling. Ik kan hier echter niet verder op ingaan daar ik dan de Marxistische waardeleer in haar geheel zou moeten bespreken, wat buiten mijn terrein ligt, en waar, na de afdoepde kritiek die er op geleverd is, ook geen aanleiding meer toe is.

Maar, zegt KUYPER: alle waardetheorieën abstraheeren van sommige verschijnselen. Ongetwijfeld, maar niet op de wijze die hij hier toepast. Wanneer wij bvb. veronderstellen dat de prijzen op een vrije markt tot stand komen, dan zeggen wij ook dat, wanneer de werkelijke prijzen van onze uitkomsten afwijken, dit te wijten is aan de beperkte concurrentie, en komen dan ook niet in strijd met onze theorie. Wanneer KUYPER evenwel zegt dat, wanneer de verhouding tusschen kapitaal en arbeid niet gelijk is in alle bedrijven, de arbeid geen maatstaf der waarde meer kan zijn, dan kan hij de hieruit voortvloeiende consequentie: dat dus de waarde van de goederen mede afhankelijk is van de hoeveelheden kapitaal die er aan besteed zijn, niet trekken, zonder tegelijkertijd zijne veronderstelling dat, wanneer de verhouding tusschen kapitaal en arbeid in alle bedrijven wél gelijk is, alleen de arbeid de waarde van de goederen bepaalt, te ontwrichten. Het schematiseeren van het denken kan m.a.w. wel tengevolge hebben, dat men zekere feiten niet restloos verklaren kan met eene theorie, zonder dat deze theorie daarom veroordeeld is, maar het mag niet ten gevolge hebben, dat men een theorie opbouwt, die men alleen toepasselijk op de feiten kan maken, door de veronderstelling zelve waarop zij gebouwd is, te laten vallen. En dit doet KUYPER wanneer hij tracht de Marxistische waardeleer door zijne „omwerking” te redden ¹⁾.

§ 86. JEVONS en CLARK slagen er, tengevolge van hun te gemakkelijk generaliseeren, niet in, eene prijstheorie te ontwikkelen. De eerste die dit gedaan heeft, is WALRAS geweest. Hij wijst hier

¹⁾ In de Socialistische Gids van 1925 heeft J. DE WOLFF een nieuwe poging gedaan om de Marxistische waardeleer te handhaven, door haar tot een soort „disutility-theorie” te verwerken. De fout der grenswaardeleer acht hij, dat zij ons niet inlicht omtrent de grootte van de productie. Het is volgens hem slechts wanneer deze vraag gesteld wordt, dat het waardebegrip noodig wordt (p. 766), de waarde is dan gelijk aan de „maatschappelijke doorsnee-arbeid” (p. 772). Op de, uit de bespreking der „disutility”-theorie bekende wijze, wordt dan nagegaan hoe ver de productie zal worden voortgezet. Er zal slechts evenwicht zijn in de productie indien de leedvergelijkingen in de verschillende bedrijfstakken ook weer onderling in evenwicht zijn, en dan zal de ruil plaats vinden volgens de hoeveelheden maatschappelijke doorsnee-arbeid. Waar hier maatschappelijke doorsnee-arbeid zonder meer gelijk wordt gesteld aan individueelen arbeid op het grensgebied en arbeid met een gelijke „disutility” aan gelijke hoeveelheden arbeid, loont het opstel geene bespreking.

dan ook op in zijne correspondentie met JEVONS ¹⁾. Hij gaat zelfs van het prijsprobleem uit om tot het probleem der subjectieve waarde te komen. Hij bouwt hierbij voort op de leer, die COURNOT voor den monopolieprijs gegeven had. Het is echter z.i. beter van de vrije markt uit te gaan „qui est le cas général” ²⁾. Hij giet het probleem in een geometrischen vorm en komt tot de conclusie, dat de ruil zal voortgezet worden zoolang de „surface de satisfaction” die men door den ruil verkrijgt, grooter is dan die welke men opoffert ³⁾. Dan heeft men de maximale maatschappelijke nuttigheid verkregen ⁴⁾. Ten onrechte meent ZUCKERKANDL ⁵⁾, dat ook bij hem een „voreilige” gelijkstelling van grenswaarde en prijs plaats heeft, want WALRAS verklaart alleen, wanneer men den ruil zal staken, maar stelt niet, zooals JEVONS, de subjectieve grenswaarde zonder meer gelijk aan den prijs.

In zijn werk „*Eléments d'Economie Politique*” ⁶⁾ heeft WALRAS uitvoerig het probleem der prijsvorming uiteengezet, hij komt daarbij tot de algemeene formule van den equatieprijs (*prix d'équilibre*) dat „Plusieurs marchandises étant données, pour qu'il y ait équilibre du marché à leur égard, ou prix stationnaire de chacune d'elles en toutes les autres, il faut et il suffit qu'à ces prix, supposés d'équilibre général, la demande effective de chaque marchandise soit égale à son offre effective” ⁷⁾.

WALRAS heeft verschillende volgelingen gevonden, die zijne leer verder uitwerkten. De eersten waren R. AUSPITZ und R. LIEBEN die in hunne „*Untersuchungen über die Theorie des Preises*” ⁸⁾ de theorie op een groot aantal gevallen toepasten, waarbij zij tot de conclusie komen dat „der Preis sowohl der Nützlichkeit des letzten gekauften Theilchens als den Kosten des letzten verkauften Theilchens gleich sei” ⁹⁾.

¹⁾ *Journal des Econ.* 1874.

²⁾ *Principe d'une théorie mathématique de l'échange. Journ. des Ec.* 1874, p. 17.

³⁾ *id.*, p. 18.

⁴⁾ Hij acht het hoofddoel van zijn werk hiervan het bewijs te leveren. 10e leçon.

⁵⁾ *Zur Theorie*, p. 228.

⁶⁾ 1874.

⁷⁾ 22e Leçon, p. 131.

⁸⁾ 1889.

⁹⁾ p. X.

Van bijzondere beteekenis tusschen deze volgelingen is WICKSELL¹⁾. Het prijsprobleem is volgens hem „das Problem des Gleichgewichtes zwischen Produktion und Konsumtion unter Vermittlung des Tausches.“ Onbekenden zijn: de voortgebrachte en de verbruikte hoeveelheden en de wederzijdsche ruilwaarden der goederen. Bekenden: de voorhanden hoeveelheden produktieve krachten en individueele dispositie der consumenten²⁾. De vraag is: Welke hoeveelheden worden geruild en in welke verhouding geschiedt de ruil.

In afwijking van WALRAS en diens leerling PARETO, meent WICKSELL dat de vrije ruil *niet* het grootst mogelijk maatschappelijk nut afwerpt, omdat het leed van het niet bevredigen van hunne behoeften, bij hen die nu niet kunnen ruilen, en hiertoe wel eens kans hadden gehad, wanneer er geen vrije markt was tot stand gekomen, hooger moet worden aangeslagen dan het extra-voordeel dat sommigen anderen door den ruil verkrijgen³⁾.

Verder volgen alle aanhangers der mathematische richting dezen gedachtengang⁴⁾.

§ 87. Ten opzichte der prijstheorie, is de mathematische richting de psychologische Oostenrijksche school voorafgegaan. Dit is niet te verwonderen, want hare denkwijze, gebouwd op het economisch evenwicht, leende zich in het bijzonder tot dit onderzoek; op dit gebied heeft de mathematische school dan ook voor het détail-onderzoek het meest gepresteerd⁵⁾. Tot een goed begrip van het probleem, lijkt me echter ook hier de psychologische richting van meer belang. Menger meent, dat de ruil zal worden voortgezet tot er zich geene hoeveelheid van een goed meer in de handen van eene partij bevindt, die voor haar een kleinere waarde heeft, dan eene hoeveelheid die de andere partij bezit en omgekeerd.⁶⁾

¹⁾ O.c., p. 61 vlg.

²⁾ p. 83.

³⁾ o.c., p. 127 vlg. In zoover hij (p. V) meent, de eerste te zijn om dit aan te toonen is dit niet juist. Von Böhm had er reeds vroeger op gewezen (Grundzüge, p. 511), maar wel trekt WickSELL hieruit belangrijker, m.i. niet heelemaal onaantastbare consequenties.

⁴⁾ De verbetering die R. Kupper o.c. I, p. 159, van de prijsleer van von Böhm meent te geven als eigen vinding, komt neer op een eenvoudige voorstelling van de leer van WALRAS.

⁵⁾ EDGEWORTH moet hier in het bijzonder vermeld worden.

⁶⁾ Grundriss., p. 168.

Hij behandelt het eerst de prijsvorming tusschen twee personen, daarna uitvoerig de monopolieprijzen, tenslotte den prijs bij wederzijdsche concurrentie. Hij wijst er op hoe de grenzen waarbinnen de prijs kan schommelen steeds enger worden, naarmate de concurrentie toeneemt. Tot eene eigenlijke theorie der prijsvorming komt hij ondertusschen niet.

Deze vinden voor het wij eerst bij VON BÖHM ¹⁾. Ook deze gaat achtereenvolgens na den ruil tusschen twee personen, bij eenzijdige concurrentie en bij wederzijdsche concurrentie. Hierbij „stellt sich der Marktpreis innerhalb eines Spielraumes fest, der nach oben begrenzt wird durch die Wertschätzungen des letzten noch zum Tausch kommenden Käufers und des Tauschfähigsten ausgeschlossenen Verkaufsbewerbers, nach unten durch die Wertschätzungen des mindest tauschfähigen noch zum Tausche gelangenden Verkäufers und des Tauschfähigsten vom Tausch ausgeschlossenen Kaufbewerbers ²⁾“. Dit viertal noemt hij de grensparen. Vier factoren oefenen dus invloed uit op den prijs.

1. De hoeveelheid goederen die verlangd wordt.
2. De hoogte der schattingscijfers aan de zijde der koopers.
3. De aangeboden hoeveelheid.
4. De hoogte der schattingscijfers aan de zijde der verkoopers ³⁾.

De schattingscijfers drukken echter zelf weer de verhouding uit van de schatting t. o. van waar en prijsgoed ⁴⁾. Niet zij die de hoogste waarde aan de waar toekennen, maar die haar in verhouding tot prijsgoed het hoogst schatten, zullen slagen ⁵⁾. Daarom zijn feitelijk deze schattingen te ontleden in:

De absolute grootte der subjectieve waarde van de waar voor den kooper.

De absolute grootte der subjectieve waarde van het prijsgoed voor den kooper.

¹⁾ Grundzüge, 477 vlg.

²⁾ p. 501.

³⁾ p. 509.

⁴⁾ De Nederlandsche litteratuur heeft voor deze verhouding het begrip van den ruilvoet geconstrueerd.

⁵⁾ Reeds von WIESER had er in zijn Urspr. op gewezen dat men ook het op zichzelf geschatte goed, steeds in verband met het geheele vermogen schat (p. 124).

De absolute grootte der subjectieve waarde van de waar voor den verkooper.

De absolute grootte der subjectieve waarde van het prijsgoed voor den verkooper ¹⁾).

VON WIESER heeft omtrent de prijsleer eenzelfde gedachten-gang als VON BÖHM, naar wien hij verwijst. Alleen wijst hij vroeger op den rol, die de waardeschatting van het geld bij den ruil speelt ²⁾).

§ 88. Men heeft in de eerste plaats kritiek uitgeoefend op de prijstheorie der grenswaardeleer, omdat zij de schattingen van koopers en verkoopers verklaart uit de behoeftenbevrediging, die voor hen van de goederen afhankelijk is. Men heeft deze stelling verworpen als in strijd met de werkelijkheid, daar immers de verkoopers vrijwel altijd produceeren, en zeer dikwijls de koopers koopen, met het oog op het ruilverkeer zelf, zonder dat dus de behoeftenbevrediging die de goederen hun geeft, een rol speelt. Dit zou de grenswaardeleer over het hoofd zien. Zij zou daarbij het meest essentiele vergeten, nl. dat de prijzen der goederen de kosten moeten goed maken, vooraleer de productie regelmatig zal voortgaan. De grenswaardeleer stelt echter zelf vast dat door het bestaan van een ruilverkeer de subjectieve gebruikswaardeschatting vervangen wordt door de subjectieve ruilwaardeschatting ³⁾, die met de vroegere prijzen rekening houdt. Maar deze constructie heeft men weer verweten op een cirkelredeneering te berusten. Men zegt: Gij verklaart den prijs uit de waardeschatting en daarna de waarde-schatting uit den prijs. Zoo merkt DAVENPORT ⁴⁾ op, over de subjectieve ruilwaarde: „But unfortunately for subjective exchange value, it is an ex post facto concept, a term derivative from the exchange transaction, and expressing the advantages derived from it; as such, it loses all importance as helping in the explanation of the terms of exchange.” En ook LIEFMANN acht de subjectieve ruilwaarde onwerkelijk en te eenen male verwerpelijk. Hiertegen

¹⁾ Gr., p. 514.

²⁾ Nat. Werth. p. 41.

³⁾ NEUMANN: Die Gestaltung des Preises unter dem Einfluss des Eigennutzes (Zsch. f. d. Ges. Staatsw. 1880) heeft het begrip ingevoerd.

⁴⁾ Value and Distribution, p. 332.

heeft von BÖHM¹⁾ zich verzet, door er op te wijzen, dat de prijs verklaard wordt uit subjectieve ruilwaardeschattingen en deze subjectieve ruilwaardeschattingen uit vroegere prijzen. Deze verklaring stelt het verband m. i. te mechanisch voor. Was de invloed der vroegere prijzen zóó rechtstreeks, dan zou de subjectieve waarde, in het ruilverkeer een dergelijke sterke afwijking vertoonen van de wetten, die voor den individueelen mensch gelden, dat de ruilwaardeschatting niet uit de subjectieve gebruikswaarde verklaard zou kunnen worden. Dit is evenwel niet het geval: De subjectieve ruilwaarde wordt bepaald op dezelfde wijze als de gebruikswaarde; door de behoeftenbevrediging, die van het bezit van het goed afhankelijk is; alleen opent de mogelijkheid van den ruil, de gelegenheid om voor mijne goederen verschillende andere goederen te verkrijgen. De subjectieve ruilwaarde zal dus bepaald worden, door de subjectieve gebruikswaarde, die ik hecht aan het goed dat ik er voor in ruil verwacht. Deze verwachting is opgebouwd op de vroegere objectieve ruilwaarde van mijn goed. Dit is de eenige invloed, dien deze vroegere prijs kan uitoefenen. Ik zal daarbij zeker rekening houden met mogelijke veranderingen die in den tusschentijd kunnen hebben plaats gevonden, die voor de waardeering van mijn goed van belang zijn. Ik kan het dan ook niet eens zijn met von BÖHM en C. A. VERRIJN STUART²⁾, wanneer deze meenen, dat de subjectieve ruilwaarde alleen actueel zal worden, wanneer men ruilt met het oog op een verderen ruil. M. i. treedt, zoo gauw men leeft in een maatschappij met een regelmatig verloopend ruilverkeer, de subjectieve ruilwaarde in de plaats van de subjectieve gebruikswaarde, ook voor wie goederen koopt die hij voor eigen gebruik bestemt, of die goederen verkoopt, die hij oorspronkelijk voor eigen behoeftenbevrediging vervaardigd heeft. Zij is de subjectieve gebruikswaarde zooals wij haar kennen in eene maatschappij met regelmatig verloopend ruilverkeer³⁾. Niet de vraag

¹⁾ Positive Theorie, p. 301.

²⁾ Grondslagen, p. 213.

³⁾ C. A. VERRIJN STUART geeft dit min of meer toe in „Grondslagen”, p. 147. Ook volgens mij staat de subjectieve gebruikswaarde op den achtergrond, om de ruilwaarde te vervangen; dit komt echter niet omdat zij optreden zal, wanneer ik de goederen voor eigen gebruik wil koopen (het zou mij, als levende in een maatschappij met ruil-

waartoe men de goederen bestemt, maar alleen de vraag in welke maatschappij men leeft is m. i. beslissend, of wij met subjectieve gebruiks- of met subjectieve ruilwaardeschattingen zullen rekenen ¹⁾).

Zooals ik er reeds hooger op gewezen heb, is dus de subjectieve ruilwaarde niets anders dan een veel voorkomende vorm van de subjectieve vervangingswaarde ²⁾. Door het ontstaan van het ruilverkeer, wordt de groote meerderheid van de goederen vervangbaar en daardoor naar hunne vervangingswaarde geschat. Dit heeft tengevolge, dat elk goed, dat door den ruil te verkrijgen is, geschat wordt naar de behoeftenbevrediging, die ik op het grensgebied, met een zelfde hoeveelheid moeite waarmede mijn goed vervaardigd is, zou kunnen verkrijgen. Dit heeft voor den koper tengevolge, dat hij het goed schat, naar de grensbehoefte, die hij zou moeten opofferen om het gekochte goed te vervangen (dus allicht lager dan de subjectieve gebruikswaarde) en voor den verkooper, dat hij het schat naar de grensbehoefte, die hij met den prijs, die hij voor het verkochte goed denkt te krijgen, zou kunnen bevredigen (dus allicht hooger dan de subjectieve gebruikswaarde).

verkeer, onmogelijk zijn te zeggen hoe groot de subjectieve gebruikswaarde van een paar schoenen voor me zou zijn), maar alleen omdat het regelmatig verlopen van het ruilverkeeren zoo delicate zaak is; komen er storingen in dit verloop, dan zal de subjectieve gebruikswaarde zich doen kennen, maar ook pas dan, want alleen dan verkeer ik in eene positie, waarin ik haar kan leeren kennen.

¹⁾ Ik ben het dan ook niet eens met de vele schrijvers die zeggen dat het geld alleen een subjectieve ruilwaarde zou hebben. Ik meen, dat de oorspronkelijke waarde van het geld verklaard moet worden uit de mogelijkheid de geldgoederen te gebruiken om er den geldemittent mede te betalen. Deze leer verklaart dus de waarde van het geld als ruilmiddel, uit de waarde die het heeft als betaalmiddel ten opzichte van den geldemittent. De meeste auteurs weigeren echter in dit laatste een subjectieve gebruikswaarde van het geld te zien; immers zeggen zij, ook deze bestemming berust op de gedachte, dat ik het geld kan ruilen. Hierdoor wordt m.i. het karakter der subjectieve ruilwaarde min of meer geweld aangedaan, want niet de vraag of ik een goed gebruiken kan, door het in een ander om te zetten doet de subjectieve ruilwaarde ontstaan, maar de vraag of ik in een maatschappij leef, waarin ik kan vertrouwen, dat deze omzetting regelmatig en op vrijwel constante voorwaarden zal kunnen plaats vinden. Ik meen dus, dat men in de mogelijkheid het geld te gebruiken tot betaling van den geldemittent, een subjectieve gebruikswaarde moet zien. Zij veronderstelt wel een onrechtstreeksch gebruik van het goed, maar niet het bestaan van een ruilverkeer.

²⁾ Ook von WIESER ziet in de „Tauschwerth im subjektiven Sinne” een variante van den „Substitutionswerth” (Nat. Werth).

Het is duidelijk dat, op deze wijze, het bestaan van een ruilverkeer niets essentieels aan de waardeschattingen der menschen wijzigt. De subjectieve waarde wordt nog steeds bepaald door de behoeftenbevrediging, die van het bezit van het goed afhankelijk is; dat is bij beschikking over meerdere exemplaren, de geringste behoefte die het bezit van het goed mij verzekert. Dat deze verwachting voornamelijk gebaseerd is op eenen vroegeren prijs, is niets merkwaardigers, dan dat de schatting der kapitaalgoederen bepaald wordt door de waarde die men hecht aan het finaalgoed dat men verwacht ermede te verkrijgen, omdat ook hier de ervaring leert dat dit gewoonlijk het geval was. Zooals men bij het kapitaalgoed vertrouwt op een zekere regelmatigheid in de technische resultaten, zoo vertrouwt men hier op een zekere regelmatigheid in het behoeftenschema der menschen ¹⁾.

§ 89. Het begrip der subjectieve ruilwaarde verklaart ook, dat bij willekeurig vermeerderbare goederen, de prijs samenvalt met de hoogste kosten; immers de verkooper, wiens subjectieve ruilwaardeschatting bepaald wordt door de grensbehoefte, die hij met den prijs van zijn goederen zal kunnen bevredigen, zal slechts bereid zijn, verder in deze richting te produceeren, wanneer de prijs van het goed hem deze vergoeding waarborgt. Het eerst is dit in dezen vorm uiteengezet door VON BÖHM ²⁾.

Ongeveer terzelfdertijd heeft WALKER ³⁾ vastgesteld dat, wanneer volledige concurrentie mogelijk was en vervanging steeds openstond, de prijs bij de kosten zou komen te liggen ⁴⁾. Daar dit niet het geval is, verwijdt de werkelijke prijs zich van dezen normalen prijs.

Sommigen, o. a. STOLZMANN ⁵⁾ hebben er de grenswaardeleer een verwijt van gemaakt, dat zij het samenvallen van prijs en kosten als een bijkomstigheid behandelt. Hierdoor wordt hare bedoeling

¹⁾ Op de leer van CASSEL, AMONN e.a., die de subjectieve ruilwaarde tot grondslag van den prijs willen maken, zonder tot de gebruikswaarde terug te gaan, kom ik verder terug.

²⁾ Grundzüge: Das Kostengesetz, p. 534. Pos. Th., p. 307. Zie ook ZUCKERKANDL: Zur Theorie, p. 377 en vlg. en art. Preis in Hwb. d. Stw.

³⁾ Pol. Econ., 1886, p. 78.

⁴⁾ p. 176.

⁵⁾ Soz. Kat., p. 179.

verkeerd weergegeven. Theoretisch is, zooals VON BÖHM terecht zegt, het samenvallen van prijs en kosten slechts een bijzonder geval, maar practisch zal dit geval, daarover zijn ook de grenswaardetheoretici het eens, zich zeer dikwijls voordoen.

Sommige auteurs willen, zooals de vroegere kostentheorie, aan de kosten een grootere beteekenis toekennen voor de prijsbepaling, dan de grenswaardeleer. Zoo zegt SCHARLING ¹⁾, dat het punt „auf welchem der Wert thatsächlich sich feststellt, bestimmt wird durch die Anstrengung, welche dem, der das Gut zu besitzen oder den Dienst geleistet zu haben wünscht, dadurch erspart bleibt." In eene ruilende maatschappij is dat niet de moeite die hijzelf zou moeten aanwenden, maar „was es ihm kosten würde einem Andern, als gerade den Mitkontrahenten zur Lieferung desselben zu bewegen." Dit zou hem slechts gelukken wanneer hij dezen de kosten vergoeden wil, dus „die Produktionskosten sind das Mass der Anstrengung die erspart wird". Terecht echter deed ZUCKERKANDL opmerken, dat een dergelijke oplossing geheel willekeurig is, daar er geen enkele reden is te veronderstellen, dat de tegenpartij nooit meer zal vragen, dan een vergoeding harer kosten.

Ook MARSHALL heeft, in overeenstemming met zijn waardeleer, aan de kosten eenen grooten invloed op den prijs toegekend. Zij zouden volgens hem de prijsschaal van het aanbod rechtstreeks bepalen. Ik behoef hier, na hooger zijne waardeleer besproken te hebben ²⁾, niet verder op in te gaan.

§ 90. Door VON BÖHM is ook vastgesteld, dat de tegenstelling, die in den klassieken tijd geacht werd te bestaan, tusschen de opvatting, dat de prijs door de kosten en deze dat de prijs door vraag en aanbod bepaald wordt, irreëel is ³⁾, want dat het samenvallen met de kosten slechts een bijzonder geval vormt van de leer van vraag en aanbod. In deze leer zelf, heeft de moderne prijstheorie een beter inzicht gegeven. Het eerst heeft WALRAS ⁴⁾ er op gewezen,

¹⁾ Jahrb. f. Nat. Ök. of Ök. u. St. 1888, p. 4—5.

²⁾ Zie § 63.

³⁾ Zie Wahres und Falsches am Gesetz von Angebot und Nachfrage. Ges. Schriften I, p. 490. Het stuk is overgenomen uit de Grundzüge, p. 531.

⁴⁾ Ook D'AULNIS DE BOURVILLE zegt in zijn „Inkomen der maatschappij", 1874.

dat vraag en aanbod uitdrukkingen zijn die niet onjuist zijn zoo lang zij vaag blijven, maar die foutief worden zoo gauw men tracht ze nauwkeuriger te omschrijven. In geen geval wordt de prijs door het quotient van beiden bepaald. „Il faut faire une théorie qui indique rigoureusement les éléments de ces prix, si on le peut, ou ne rien dire du tout, si cela est impossible, mais il ne faut, en aucun cas, employer des expressions qui, sous l'apparence d'une rigueur scientifique, ne cachent qu'obscurité et incertitude" ¹⁾.

VON BÖHM heeft er op gewezen, dat in de wet van vraag en aanbod „Wahres und Falsches" door elkander ligt. Zij is waar, wanneer men ze niet, zooals gewoonlijk, uitsluitend quantitatief opvat. Het is „allein ein Titel, ein Schlagwort, aber noch kein Gesetz" ²⁾. Men moet ook met de intensiteit van vraag en aanbod rekening houden; deze is echter weer niet als „Heftigkeit des Wunsches zu kaufen", maar als „Bereitwilligkeit, nötigenfalls um einen hohen Preis zu kaufen" op te vatten. Daardoor wordt het begrip van de prijs-schaal ontwikkeld, dat is de verhouding waarin vraag of aanbod zich zullen wijzigen, wanneer de prijs zich wijzigt ³⁾.

Deze prijs-schalen van vraag en aanbod zijn samengesteld uit de subjectieve schattingen der menschen. WICKSELL heeft er op gewezen, dat de veranderingen in deze prijs-schalen van vraag en aanbod niet zoo eenvoudig zijn, als men algemeen aanneemt. Zoo kan het b.v. voorkomen, dat stijging van den prijs vermindering van aanbod ten gevolge heeft, zoo zal stijging van het loon, wanneer de arbeiders zelf de lengte van den arbeidsdag kunnen bepalen, vermindering van aanbod van arbeid tengevolge hebben ⁴⁾.

„De wet van vraag en aanbod in het bijzonder is niet anders dan de zeer duistere uitdrukking voor het feit dat variatiën in de behoeften of in de hoeveelheid de variatiën in den ruilvoet beheerschen."

¹⁾ Herhaald in *Eléments d'Econ. pol. pure* 1874, p. 48 en vlg.

²⁾ *Grundzüge. Wahres und Falsches am Gesetz von Angebot und Nachfrage*, p. 524. Ook von WIESER, *Th. d. Ges. Wirt.*, p. 256, zegt, dat de leer van vraagen aanbod „niet unrichtig" is, „nur ist sie ungenau". Zie ook ZUCKERKANDL: *Zur Theorie*, p. 123. WICKSELL zegt dat de verdienste der nieuwe prijswaardeleer er in bestaat vraag en aanbod te verklaren, o.c., p. 67.

³⁾ Dat OPPENHEIMER, *Theorie II*, p. 87, ertoe kan komen in de prijstheorie der grenswaardeleer een toepassing te zien van de oude leer van vraag en aanbod, wordt dan ook alleen begrijpelijk wanneer men nagaat, hoe onnauwkeurig deze auteur leest.

⁴⁾ o.c., p. 96. C. A. VERRIJN STUART: *Grondslagen*, p. 237, geeft eenige voorbeelden van weer eenigszins anderen aard.

Tengevolge hiervan is het niet ondenkbaar dat er verschillende snijpunten van vraag en aanbod zijn, zoodat er verschillende prijzen mogelijk zijn.

Reeds WALRAS had hierop gewezen, maar er niet evenveel praktische beteekenis aan toegekend. Ook MARSHALL ¹⁾ komt tot eenzelfde conclusie, echter doordat hij meent, dat, door de wet der „increasing returns” grootere voorraden tegen eenen lageren prijs kunnen worden aangeboden.

Ook de mogelijkheid dat vraag en aanbod langen tijd samenloopen, zoodat alle prijzen mogelijk zijn, bespreekt WICKSELL, maar de constructie die hij hiervoor maakt is nogal onwaarschijnlijk ²⁾.

§ 91. De prijstheorie der grenswaardeleer geeft eene ontleding van de factoren, die invloed uitoefenen op de prijzen en van de wijze waarop deze factoren samenwerken. Ook in dit opzicht heeft men de taak der economische theorie dikwijls verkeerd opgevat. Het is niet hare taak de prijzen te *berekenen*. Zij moet de tot stand gekomen prijzen alleen verklaren. Zij doet dit, uitgaande van de veronderstelling dat deze zijn tot stand gekomen onder zekere voorwaarden die zij opsomt. Zoo veronderstelt de prijsvorming op de vrije markt een onbepaald aantal koopers, verkoopers en goederen, verder dat de partijen elkander volkomen vrij kunnen ontmoeten, en dat iedereen een volledig overzicht over de markt heeft.

De grenswaardeleer wil natuurlijk geenszins zeggen, dat men de kracht der factoren die op den prijs invloed uitoefenen kent. Zij zegt alleen, dat alle prijsveranderingen aan een van deze factoren moeten worden toegeschreven, waarbij dan in concrete gevallen kan worden nagegaan welke deze is. De nauwkeurigheid waarmee men dit doen kan, hangt dan af van de feitelijke gegevens waarover men in dit concrete geval beschikt.

Deze ontleding van de prijzen in hare bepalende factoren, is slechts te verdedigen, wanneer geen dezer factoren zelf weer van den prijs afhangt.

Nu heeft men de grenswaardeleer verweten, dat zij de voorwaarden

¹⁾ Principles, 4e uitg., p. 525.

²⁾ p. 112.

waaronder zij veronderstelt dat de prijzen tot stand komen, niet volledig opsomt, en dat zij factoren opnoemt als prijsbepalend, die zelf weer van den prijs afhangen.

ZUCKERKANDL ¹⁾ en DAVENPORT ²⁾ o. a. hebben er bezwaar tegen, dat VON BÖHM slechts den prijs binnen bepaalde grenzen aangeeft, en hem dus niet nauwkeurig bepalen kan. Het is echter juist een verdienste van de formule van VON BÖHM, boven die van WALRAS, dat hij met het bestaan van een dergelijke „vrije marge” rekening houdt, want inderdaad is binnen zekere grenzen de prijs aan niet economische invloeden onderhevig. Het is toch bezwaarlijk als een voordeel aan te zien, dat men van eene fictie uitgaat, zooals WALRAS doet, door te meenen dat er èèn punt is waar vraag en aanbod in evenwicht zijn, dan wanneer men, door deze fictie niet te maken, tot een resultaat komt dat meer in overeenstemming is met de werkelijkheid. Ficties zijn in de wetenschap ongetwijfeld noodig, maar men moet er een zoo zuinig mogelijk gebruik van maken ³⁾.

Anderzijds heeft VOIGT ⁴⁾ gemeend, dat de formule van VON BÖHM alleen juist zou zijn, wanneer wij veronderstellen dat „die dem Tausche vorangehende Verhandlungen mit absoluter Offenheit geführt werden”. Volgens hem zouden de partijen dus de ruilvoeten van de anderen moeten kennen, want zegt hij, met een beetje meer sluwheid kan men den prijs tot buiten de grensparen wijzigen. Dit is echter niet juist, want wanneer wij veronderstellen dat men het laatste *bod* en het laatste *aanbod* kent (wat heelemaal niet hetzelfde hoeft te zijn als de werkelijke ruilvoeten, waar men waarschijnlijk

¹⁾ Zur Theorie, p. 368.

²⁾ Value and Distribution, p. 405.

³⁾ Van de zonderlinge resultaten tot dewelke deze fictie voeren wanneer men ze, zonder zin voor de werkelijkheid, door tracht te voeren, geeft E. HERZFELDER een voorbeeld in zijne „Wertänderungslehre” 1925, waarin hij, enthousiast aanhanger der Als-ob filosofie van VAHINGER, het middel tot doel verheft en het grenswaardebegrip wil aanwenden om ons te doen gelooven, dat hij, wanneer de verkoper 8 aandeelen verkoopen wil tegen 2,5 Mark per stuk en de koper er 15 wil koopen voor 3 Mark per stuk, kan bepalen waar ergens tusschen 2,5 M. en 3 M. de prijs zal komen liggen, naarmate het aantal verkochte aandeelen toeneemt (p. 135).

⁴⁾ Der Ökon. Wert der Güter. Ztsch. f. d. Ges. Stw. 1892, p. 232; Zahl und Mass in der Ökonomik. ib. 1893, p. 589.

niet openlijk mee voor den dag komt) dan zal de prijs automatisch op een punt binnen de grensparen komen te liggen.

Anderzijds zou de grenswaardeleer factoren als prijsbepalend opnoemen die van den prijs zelf afhankelijk zijn. Zoo wordt gezegd¹⁾, dat zij uit zou gaan van het bestaan van eenen bepaalden voorraad. Zooals reeds blijkt uit een opsomming der factoren is dit niet het geval. Wel oefenen de individueele waardeschattingen van koopers en verkoopters invloed uit.

Anderzijds beweert de Cassel'sche richting²⁾ dat de grenswaardeleer door de begrippen „grenskoper” en „grensverkoper” te introduceeren, feitelijk in een cirkel redeneert, daar men alleen weet wie dat zijn, wanneer de prijs bekend is. Zij ziet daarbij echter over het hoofd, dat deze begrippen alleen als aanduidingen dienen, niet als verklarmiddelen. Wanneer men de ruilvoeten der vragers en der aanbieders kent, is de prijs binnen de vrije marge bepaald³⁾. Achteraf noemt men dan diegenen, die om het evenwichtspunt staan: de grensparen, zonder met dit begrip te hebben gewerkt.

§ 92. Zij, die meenen dat de economische wetten slechts een onderdeel vormen van de sociologische, en dat de economische onderzoekingen alleen in verband met dit sociologisch geheel tot een juist resultaat kunnen leiden, richten hunne kritiek voornamelijk op de prijstheorie, omdat zij meenen, dat hier vooral blijkt dat de grenswaardeleer er wel min of meer in geslaagd zou zijn de „natuurlijke categorie” der economische verschijnselen te verklaren; maar over het hoofd heeft gezien dat de „sociale categorie” het belangrijkste is. Immers het economisch handelen van den mensch is.... menschenwerk, en wordt daarom ook door menschelijke regelingen, binnen zeer breede grenzen die door de natuurlijke voorwaarden zijn gesteld, beheerscht. Deze tegenstelling heeft de grenswaardeleer terecht verworpen. Zij wijst er op, dat zij geen uitwerking is van een systeem van „ordre naturel” maar wel degelijk met sociale factoren rekening houdt en deze tot haar recht laat komen.

¹⁾ Prof. MAC VANE in Quart. Journ. of Ec. Vol. V, p. 24. WHITMAKER: History and Criticism, en LIEFMANN, I, p. 86 vlg.

²⁾ Ook bij OPPENHEIMER, Theorie, p. 461, vinden wij dit bezwaar.

³⁾ In dien zin ook; maar in niet geheel juiste formulering, Dr. C. W. VALK. Het theoretisch Economisch stelsel van GUSTAV CASSEL: Diss. Rotterdam, 1926, p. 66.

De beteekenis van dezen aanval op de theoretische economie moet niet onderschat worden. Het gaat om de mogelijkheid van het bestaan der economie als een zelfstandige wetenschap. Wanneer het juist is, dat de economische wetten alleen in verband met algemeene sociologische wetten in staat zijn de werkelijkheid te verklaren, dan kan er van haar als zelfstandige discipline geen sprake meer zijn. Deze gedachtengang is in verband met de prijstheorie het meest systematisch uitgewerkt geworden door R. STOLZMANN, waarbij deze echter niet altijd de preciesheid in den aanval betracht, en de kennis der theorie die hij aanvalt toont te bezitten, die men van eenen zoo principiëelen bestrijder gaarne zou verwachten. Het is jammer, dat een zoo belangrijke kwestie door STOLZMANN wordt voorgedragen op een zoo verwarde en weinig zijn bedoelingen releveerende wijze. De eerste opvatting van het machtsbegrip bij STOLZMANN, leidde VON BÖHM ertoe te meenen, dat hij dacht aan den invloed die organisatie der partijen, of de druk der staatsmacht, rechtstreeks op den prijs kan uitoefenen. In zijn artikel „Macht oder ökonomisches Gesetz" heeft hij daarom uitvoerig nagegaan binnen welke grenzen deze factoren invloed kunnen uitoefenen.

Met hare prijstheorie zegt hij, heeft de „Grenzwerttheorie nur einen unvollständigen Torso" geleverd¹⁾ en pretendeerde ook niet meer. Het optreden van „Voraussetzungen" sozialer Provenienz" zal op de verkregen resultaten invloed uitoefenen. Eenige sociale invloed zal zich in elken prijs doen gevoelen, want er is altijd een rechtsorde²⁾. Maar bij het optreden van sociale machtsmiddelen, als trusts, kartellen, pools, monopolies en vakvereenigingen, moet deze „Lücke" in de prijstheorie steeds duidelijker gevoeld worden. De machtsfactoren beïnvloeden de prijzen echter alleen „nicht ausserhalb oder gegen, sondern innerhalb und durch Erfüllung der ökonomischen Preis-gesetze" ³⁾. Wel geven de economische wetten slechts de grenzen, van den prijs aan, maar dit komt op een prijs-

¹⁾ Macht oder ökonomisches Gesetz. Ges. Schr., I, p. 234.

²⁾ o.c., p. 234.

³⁾ o.c., p. 241.

bepaling neer, wanneer zij zoo dichtbij elkander liggen als gewoonlijk het geval is.

In een heldere onderzoeking gaat VON BÖHM dan na, in hoeverre machtsfactoren invloed kunnen uitoefenen op de hoogte van het loon, omdat in dit verband het probleem het meest gesteld wordt.

Hij komt daarbij tot de volgende resultaten ¹⁾:

1. Een loon beneden het bestaansminimum is op den duur niet mogelijk.

2. Een loon beneden het loonpeil van de „allgemein zugänglichen gemeinsten Arbeit“ is ook niet blijvend mogelijk.

3. Een loon beneden het grensproduct van den laatsten arbeider is niet blijvend mogelijk, wanneer het door „momentane Machtwirkungen“ in een bijzonder geval wordt verkregen. Wanneer het loon wordt gedrukt in alle bedrijven zullen langzaam werkende krachten drijven naar een organisatie der bedrijven, bij dewelke er met meer arbeid wordt gewerkt; en door de daardoor ontstane concurrentie zullen de loonen weer stijgen ²⁾.

Anderzijds:

4. Kunnen de loonen niet blijvend zoo hoog zijn, dat zij tot groot verlies van kapitaal en daardoor tot ineenstorting van het bedrijf moeten leiden.

5. Ook bij een klein kapitaalverlies moet op den duur het bedrijf ineenstorten.

6. De loonen die geen positief kapitaalverlies met zich brengen, maar de „Verzinsung“ van het bedrijfskapitaal wegnemen of beperken zijn in geen geval mogelijk, wanneer de rente moet betaald worden door den ondernemer.

De vraag is dan, of zij de rente in het algemeen kunnen doen verdwijnen ³⁾.

Zelfs wanneer wij veronderstellen, dat, wanneer de rente verdwijnt het aanbod van kapitaal gelijk blijft, zal er daardoor eene zòò groote vraag naar tegenwoordige goederen ontstaan, tengevolge van de grootere fysieke productiviteit bij meer kapitalistische

¹⁾ o.c., p. 271.

²⁾ o.c., p. 274.

³⁾ o.c., p. 278.

productie (waar nu de tegenwerkende tendens van den rentelast voor wegvalt) dat onmogelijk al deze productieprocessen volgehouden worden. Er zal nu weer een keuze gedaan moeten worden tusschen de verschillende processen, die zal uitvallen ten gunste van die, welke de hoogste prijzen opbrengen, d. w. z. die een opgeld kunnen betalen bij de vraag naar tegenwoordige goederen; daardoor zal de rente opnieuw ontstaan ¹⁾. Maar door deze „Auslese” zal terzelfdertijd de vraag naar arbeiders verminderen, omdat het aantal productieprocessen afneemt, en dit zal de loonen weer doen dalen. Want, ofwel blijven de arbeiders vereenigd, maar dat kan slechts geschieden door het uitkooopen van de werklozen, die aldus de voordeelen van het hoogere loon voor een goed deel weer weggapen; ofwel valt de organisatie uiteen, maar dan zullen de werklozen gaan concurreeren. Dwingt men den ondernemer alle arbeiders tegen het hoogere loon te plaatsen, dan zal dit weer kapitaalverlies tengevolge hebben, en dus niet volgehouden kunnen worden.

7. Een loonsverhoging eindelijk, die wel het loon doet stijgen boven de grensproductiviteit van den laatsten arbeider, maar zoo gering is, dat de „Gesamtwert” der arbeiders nog grooter is dan het totale bedrag aan loonen, zal veel langer stand kunnen houden; maar ook hier zal de ondernemer zich verdedigen door eene reorganisatie van het bedrijf, die het ontslag van den laatsten arbeider, die dan een schadepost is, tengevolge heeft. Door machtsmiddelen kunnen *tijdelijk* zeer diepgrijpende resultaten worden bereikt. Blijvend echter alleen:

1. Als reactie tegen een vroegeren machtsfactor.
2. Wanneer een uitvinding achteraf het hoogere loon mogelijk maakt.
3. Wanneer de ondernemer tot grootere inspanning wordt aangezet door het feit, dat de arbeiders zich organiseeren.

C. LANDAUER, ²⁾ een jonge Deutsche socialist, die op het standpunt der grenswaardeleer staat, heeft getracht het machtsselement in de economische verschijnselen nader te ontleden. Hij stelt zich

¹⁾ o.c., p. 286.

²⁾ Grundprobleme der funktionellen Verteilung des wirtschaftlichen Wertes 1923, Ier Teil.

daarbij op het standpunt, dat de opvatting van STOLZMANN en zijne genooten, lijdt aan gebrek aan onderscheidingsvermogen, al wil hij hun optreden verontschuldigen als eene reactie ¹⁾ tegen de neiging, die ook nog bij de aanhangers der grenswaardeleer zou bestaan; de economische wetmatigheid als een rechtvaardiging van den tegenwoordigen toestand te gebruiken ²⁾.

Bij zijne weergave van de opvatting van VON BÖHM's „Macht” artikel, waar hij in alle opzichten mede meegaat, gaat hij op het probleem in sommige opzichten nog wat verder in, ten eerste door ook te onderzoeken of de loonen ten koste van de pacht zouden kunnen worden omhoog gedreven ³⁾. Hij verwerpt dit, omdat het zou leiden tot eene landbebouwing met meer werktuigen en minder arbeid, en daardoor de loonen zou doen dalen.

Anderzijds meent hij, dat een blijvende kunstmatige verhooging der loonen ten koste van de rente mogelijk is, wanneer men de loonvaststelling laat samengaan met een wettelijke beperking van den productieomweg.

Wel meent hij dat de practische bezwaren hiertegen zoo talrijk zijn, dat het stelsel niet is door te voeren ⁴⁾. maar in principe acht hij een dergelijke regeling mogelijk.

Dit lijkt me, althans in den algemeenen vorm waarin LANDAUER het verdedigt, onjuist. Want wat zou een dergelijke regeling van den productieomweg moeten inhouden? Het is niet mogelijk den productieomweg vast te stellen op de vroegere lengte, want bij een hooger loon is het „Subsistenfonds” voor dien omweg te klein; het gevolg zou zijn, dat slechts een kleiner aantal arbeiders kunnen

¹⁾ p. 21.

²⁾ Hij beroept zich hier bijv. op de uitslating van VON BÖHM: „Am Wesen der Kapitalzinsens klebt kein Makel”. In Nederland heeft Mr. Dr. VAN RHIJN zich meermalen ook hierop beroepen om VON BÖHM in de schoenen te schuiven, dat hij daarmee de tegenwoordige orde verdedigt. Hoe zou echter wel een smet kunnen kleven op hetgeen noodzakelijk uit den samenhang der dingen voortvloeit? Zij zeggen: Men zegt ook niet: er kleeft geen smet op de zwaartekracht, dus VON BÖHM spreekt wel een ethisch oordeel uit. Zij vergeten echter dat VON BÖHM had te strijden tegen een opvatting die wel meende dat de rente *wezenlijk* immoreel was, en dat hij niet zegt: „Am Wesen des Privatbesitzes klebt kein Makel.”

³⁾ p. 41 vlg.

⁴⁾ p. 47.

onderhouden worden met al de — ook door LANDAUER erkende — gevolgen van dien. Men kan dus slechts bepalen, dat een productieomweg zal gevolgd worden, waarbij alle arbeiders gebruikt worden, en waarvoor het „Subsistenzfonds” nog juist voldoende is. Bij verhooging van het loon zal dit dus beteekenen, eene verkorting van den productieomweg, wat met zich brengt dat men in de lagere getallen der productiviteitsschaal vervalt. Zoo wordt op twee wijzen, door verhooging van het loon, en door verlaging van de waardeproductiviteit, de winst per arbeider beperkt, en daalt deze wel dra onder nul, zoodat kapitaalverlies zal intreden. Dan vervalt men weer in den, door LANDAUER zelf, in navolging van VON BÖHM, als onhoudbaar gestelden toestand. Slechts binnen eene marge, eenerzijds begrensd door het aanwezig „Subsistenzfonds”, anderzijds door de noodzakelijkheid om het kapitaal intact te houden, is een dergelijke regeling denkbaar; waarbij men, afgezien van de — ook door LANDAUER erkende — technische bezwaren, tevens moet in acht nemen dat, door de geringere fysieke productiviteit bij kortere omwegen, de goederen schaarscher en dus duurder zullen worden, en de arbeiders op die manier verliezen wat zij aan loon zullen winnen ¹⁾. Deze restrictie neemt LANDAUER niet voldoende in acht.

¹⁾ In aansluiting aan het beroemde voorbeeld van VON BÖHM (Pos. Th., p. 451 vlg.) waarop ook LANDAUER blijkbaar steunt, zij hier op het volgende gewezen: VON BÖHM komt, op grond van zijne, ten voorbeeld dienende tabellen, bij de door hem gestelde gegevens, tot een loon van / 500 en een rente van 10 % (tab. III). Bij een loon van / 600 is het „Subsistenzfonds” te klein voor den meest productieven productieomweg (Tab. I). Een productieomweg die alle arbeiders arbeid verschaft (de 5 jarige) geeft nog juist eenige winst. Tot / 600 is het loon, in de voorwaarden die LANDAUER noemt, dus op te voeren; echter niet tot 625, want dan zou er kapitaalverlies zijn. De loonen zijn in het gestelde voorbeeld dus op te voeren van / 500 tot / 620, wanneer men den productieomweg regelt. Dan is echter tezelfdertijd het productiviteitscijfer gedaald van / 685 op / 620, wat, wanneer wij rekening houden met het grooter disagio dat in het eerste verrekend is, een belangrijke vermindering van den, met eenzelfde moeite geproduceerden voorraad beteekent, dus een prijsstijging.

LANDAUER verwijst naar „geschichtliche Beispiele” (p. 46) voor het stelsel, dat hij hier schildert. Hij bedoelt daarmee de regeling van het gildewezen, met zijn verbod van toepassing van nieuwe uitvindingen. Alhoewel het niet juist moet worden geacht het systeem van het gildewezen geheel te herleiden tot het hier besproken punt — wat waarschijnlijk ook LANDAUER's bedoeling niet is — daar de bestaanbaarheid van het gildewezen ongetwijfeld ook samenhangt met eene beperking van het aantal arbeiders, dat in de georganiseerde bedrijven plaatsing vond (de proceskosten ter vermijding

§ 93. Ondertusschen bleek STOLZMANN met zijn machtsbegrip ook nog iets anders bedoeld te hebben. Hij dacht daarbij ook aan den invloed die de verdeeling van het bezit, en de daardoor bepaalde koopkracht der verschillende menschen, zou uitoefenen op de prijzen der goederen. Zijne verwarde en slordige voordracht heeft tengevolge gehad, dat VON BÖHM deze bedoeling uit de dikke boeken van STOLZMANN ¹⁾ niet duidelijk is geworden. Wanneer STOLZMANN zich hierover later meent te moeten beklagen ²⁾, valt dit op het eigen hoofd terug. Slechts na de lectuur van zijne latere opstellen, wordt ook de bedoeling zijner vroegere geschriften voldoende duidelijk.

Wat nu het opgeworpen probleem zelf betreft, is de wijze waarop

van concurrentie, die zooals bekend vrijwel alle gilden tot groote schulden brachten, en zoo hun weerstand braken, correspondeeren, als het ware, met de uitkoopsommen onzer tegenwoordige werkloosheidskassen), opent het hierboven door LANDAUER uiteengezette, met de restrictie die ik er heb meenen te moeten aan toevoegen, een, naar ik meen, nieuw gezichtspunt, op de politiek van het gildewezen. Terwijl men algemeen aanneemt, dat het verbod van toepassing van nieuwe methoden met het gildewezen samengaat, omdat alleen op deze wijze de verlangde gelijkheid tusschen de leden gehandhaafd, en de doodende concurrentie uitgesloten kon worden, wat ook wel de bedoeling van de gildeleden zelf zal geweest zijn, zou volgens dit gezichtspunt, de eigenlijke strekking van den maatregel geweest kunnen zijn, de rente kunstmatig laag te houden ten bate der loonen. Op deze wijze wordt m.i. de reactionaire houding t. o. van den technischen vooruitgang der gilden pas goed begrijpelijk. Immers ook tegenover verbeteringen die alle leden konden toepassen en die dus geen gevaar van doodende concurrentie met zich brachten, stonden zij wantrouwig, omdat, naar zij meenden er groote bezwaren waren tegen verruiming van ieders werktuigenkapitaal. Dit bezwaar kan echter alleen bestaan, wanneer men voorziet, dat de winst de vernieuwing niet goed maakt, wat ons nu verklaarbaar wordt uit het feit, dat men de rente drukte van de grensproductiviteit van het kapitaal tot nabij het punt van bloote instandhouding van het kapitaal.

Van dit standpunt uit wordt ook beter begrijpelijk het verschijnsel, dat er geen enkel middel gevonden is kunnen worden om het gildewezen te bewaren, met verhelping van de bezwaren die er aan verbonden waren. Het is treffend om te zien, hoe b.v. in de Oostenrijksche Nederlanden, Maria Theresia en Josef II alles hebben geprobeerd om alleen de „uitwassen” ervan te bestrijden, zonder het bestaan der gilden zelf, die zij om politieke redenen eerder wilden handhaven, aan te tasten, maar hoe telkens moest worden teruggegrepen (*Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime*. H. VAN HOUTEN, Gent 1920, Dl. I, p. 42). Men zag toen nog niet in, — maar deze gedachtengang werpt thans meer licht er op — dat het verzet tegen technischen vooruitgang, dien men zonder dien meer als bijkomstig beschouwt aan het systeem inherent is. Moderne aanhangers van een „herleving van het gildewezen zonder de uitwassen” mogen dit bedenken.

¹⁾ Soc. Kat. en. Zweck.

²⁾ Objekt.

VON BÖHM het probleem der koopkracht geïntroduceerd heeft ongetwijfeld niet bijzonder gelukkig. Men kan niet zeggen, dat hij het over het hoofd ziet, maar doordat hij het pas vermeldt, nadat hij de formule der prijsvorming gegeven heeft, sluit hij den mogelijken invloed van deze koopkracht op de prijzen uit. Het getuigt ondertusschen van een gebrek aan belezenheid bij STOLZMANN, wanneer hij de geheele grenswaardeleer deze onvolledige voorstelling verwijt. ZUCKERKANDL ¹⁾ MARSHALL en VON WIESER ²⁾ hebben er allen op gewezen, dat bij de prijsbepaling met de ongelijkheid in het inkomen moet rekening worden gehouden. Om dit te doen stelt WHITMAKER ³⁾ vóór te onderscheiden:

1e. „From esteem value to price equivalences en 2e. From price equivalences to market prices”.

De waarde van het geld wordt volgens de grenswaardeleer op dezelfde wijze bepaald als de prijzen der andere goederen, t.w. door zijn grenswaarde ⁴⁾. De verhouding tusschen de schatting t. o. van waar en prijsgoederen bepaalt de „price-equivalence” waarvoor de Nederlandsche litteratuur de m.i. betere term, „subjectieve ruilvoet” heeft uitgedacht; op grond van dezen komt dan de prijs tot stand. Men zou zich kunnen afvragen of, naast het begrip der subjectieve ruilwaarde, dat van den subjectieven ruilvoet nog eenigen zin heeft. Immers de subjectieve ruilwaarde der goederen wordt, zooals wij gezien hebben, doordat vrijwel alle goederen, tengevolge van het ruilverkeer willekeurig vervangbaar worden, bepaald door den geringsten dienst, die van eene eenheid productiemoeite afhankelijk is. Men komt er nu allicht toe te meenen, dat ook de subjectieve ruilwaarde van het geld door dezen gerinsten dienst bepaald wordt. Dit is echter onjuist. De subjectieve ruilwaarde van het geld wordt bepaald door de grensbehoefte die eene geldeenheid bevre-

¹⁾ Zur Theorie, p. 370 en vlg.

²⁾ Nat. Werth., p. 41 en 44. De goederen worden „nicht einfach nach Mass des Grenznutzers, den sie ihren Erwerbern, geben sondern ausserdem noch nach Mass der Kaufkraft bezahlt, womit die Grenzkäufer jenen Nutzen vergelten können.” Ook in Theorie d. ges. Wirtsch., p. 259.

³⁾ History and Criticism.

⁴⁾ Het is dus onjuist, wanneer LIEFMANN zegt, dat de grenswaardeleer „keine Erklärung (gibt) wie die Geldschätzungsziffern der Konsumenten zustande kommen”, o.c. II, p. 184.

digt. Dit zal niet de geringste behoefte die iemand bevredigt zijn, het zal immers van de hoogte der prijzen afhangen, welke geldbestemming de geringste betekenis heeft. Gesteld, dat ik een bepaald goed op 5 schat, en een ander 2; dat de prijs die ik voor het eerste goed moet betalen 10 fl. bedraagt en voor het tweede 3 fl.; dan zal de grensbehoefte die één gulden bevredigt, niet bepaald worden door den dienst, mij te helpen het goed met een waarde 3 te koopen, want dan heeft de gulden een waarde van $2/3$, maar door den dienst, dien hij bewijst bij het koopen van het goed met de waarde 5, want dan heeft hij een waarde van $5/10$ ¹⁾. Hieruit vloeit voort, dat de subjectieve ruilvoet niet hetzelfde is als de subjectieve ruilwaarde.

De grenswaardeleer houdt dus wel rekening met de koopkracht, maar daarmee is zij volgens STOLZMANN ²⁾ „wieder auf den unvermeidlichen todten Strang ausgelaufen.“ Immers, zij verklaart de koopkracht niet „woher denn jene Kaufkraft, ihre Quelle, ihr Umfang, woher Einkommen, Reichtum, Armuth“ ³⁾.

Dit is inderdaad zoo. Wel verklaart de grenswaardeleer de koopkracht van de menschheid in haar geheel, die men vrijwel gelijk kan stellen aan het netto inkomen, maar niet die van eenen bepaalden koper van een bepaald goed, althans van een bepaalde groep van kopers. Deze wordt als gekend verondersteld bij de theorie der prijsvorming, zonder dat zij verklaard wordt.

Immers, de functioneele toerekening, is wel de grondslag van verdeling van het inkomen, maar *niet* de grondslag voor de persoonlijke verdeling van de koopkracht ⁴⁾. Zij bepaalt wel hoeveel iemand krijgt voor zijn arbeid, voor zijn kapitaal, voor zijn grond, maar geenszins, hoeveel een bepaald individu als totaal inkomen geniet. Dit hangt af van de mate waarin hij arbeider, kapitalist en grondeigenaar is. Zooals VON BÖHM ⁵⁾ opmerkt, kan de Staat door

¹⁾ Zie een uitgewerkt voorbeeld bij G. M. VERRIJN STUART: Inleiding tot de leer der waardevastheid van het geld, p. 34 vlg.

²⁾ De volgende uiteenzetting is vrijwel geheel overgenomen uit mijn artikel: Over den invloed van de verdeling van het bezit op de functioneele toerekening in den Economist, 1925, p. 607 en vlg. In het Duitsch, in het Ztsch. f. Volksw. u. Soz. pol. N. F., Bd. V, p. 500 vlg. en 667 vlg.

³⁾ Soz. Kat., p. 280, Verder Zweck, p. 740; Object., p. 195. Reinöck, p. 266.

⁴⁾ Zie § 77.

⁵⁾ Macht: p. 299.

grondtoewijzing b.v., de arbeiders tot grondeigenaars maken en aldus hun persoonlijk inkomen (en dus hun koopkracht) totaal wijzigen, zonder dat dit iets wijzigt aan hetgeen de productiefactoren arbeid of grond toegerekend krijgen ¹⁾).

Maar schaadt het de economische theorie, dat zij de individuele koopkracht, in wijze zelfbepierking, als gegeven veronderstelt?

STOLZMANN meent, dat dit wel het geval is, omdat volgens hem een wijziging in de verdeeling van het bezit, invloed heeft op de functioneele toerekening, dat daarom „die Grösse des Arbeitslohnes, des Kapitalgewinnes und der Rente, heute *auch* das Resultat der sozialen Machtverhältnisse” zijn, en dat „Produktionseffekt und Vertheilungsquote keine aufeinander reduzierbare Grössen” zijn ²⁾).

Wanneer de stelling van STOLZMANN juist was, dat met elke verandering in het „Wirtschaftsplan” en dus in de bezitsverhoudingen, het deel, dat aan de verschillende complementaire productiefactoren wordt toegerekend zich wijzigt, „verrückt sich mit ihm (dem Wirtschaftsplane) die Bedeutung der einzelnen Nutz- und Kostenfaktoren” ³⁾, dan zou eene theorie, die de bezitsverhoudingen als gegeven aanvaardt, geen zin hebben. Immers, dan zou de hoogte van loon, pacht en rente, het weze dan onrechtstreeks, ook van de bezitsverhoudingen, van machtsfactoren dus, afhankelijk zijn. Wij mogen bvb. wel als gegeven aanvaarden, dat A. en B. op het eene oogenblik beiden, uit vermogen en arbeid een bepaald inkomen genieten, en dat, bij een andere sociale regeling A een grooter inkomen krijgt, omdat hij het vermogen van B heeft weten te bemachtigen, en B nu een kleiner inkomen heeft, omdat hij het alleen door zijn arbeidskracht verkrijgen moet. Maar wanneer het feit dat A nu het vermogen van B gekregen heeft en B nu als onvermogen arbeider werkt, óók invloed heeft op de grootte van hetgeen B aan arbeidsloon geniet, dan is een zuiver economische verklaring van de

¹⁾ Zoo ook GIDE: Histoire des doctrines économiques (GIDE et RIST). „Autre chose est de savoir quelle est la part qui revient en fait au capital ou à la main d'œuvre, dans chaque unité produite, autre chose de savoir si les capitalistes et les ouvriers sont in justement traités” (p. 634).

²⁾ Soz. Kat., p. 40.

³⁾ Zweck, 225, verder 741 vlg.

verschijnselen onmogelijk, en zou STOLZMANN, wanneer hij zegt geen onderscheid tusschen persoonlijke en functioneele toerekening te willen maken ¹⁾, in den grond gelijk hebben.

Nu lijkt het op het eerste gezicht zeer begrijpelijk, dat een verandering in de verdeling van het bezit, invloed uit zal oefenen, ook op de functioneele toerekening. Immers, zegt STOLZMANN „die natürliche Ergiebigkeit wird nur in dem Masse ausgebaut, als es die, durch die socialnotwendigen Abfindungen bestimmte, Kaufkraft zulässt. Erst die letztere ergibt die „effektive Nachfrage“ die Aufnahmefähigkeit des Marktes“ en de, op deze wijze „bestimmte Nachfrage regelt auf die Dauer den Umfang und die Art der zu produzierenden Güter ²⁾“; wanneer aldus de omvang en de soort der te produceeren goederen zich wijzigen, zal de functioneele toerekening ook veranderen. Dit lijkt juist uit de stellingen der grenswaardeleer zelf, te moeten voortvloeien.

Wie echter, zooals STOLZMANN, meent deze conclusie te moeten trekken, heeft de grenswaardeleer niet tot het einde doordacht. Doet men dit wel, dan blijkt dat veranderingen in de verdeling van het bezit, zoolang de omvang van het totaal vermogen zich niet wijzigt ³⁾, geen invloed uitoefenen op hetgeen aan de verschillende productiefactoren wordt toegerekend, zoo lang de verandering in het bezit niet toevallig ook invloed uitoefent op de verhouding waarin kapitaal en arbeid in het algemeen gevraagd worden. M.a.w. er kunnen, tengevolge van de wijziging in den bezitstand, andere goederen gevraagd worden, waaraan kapitaal en arbeid in een andere verhouding medewerken, dit alles zal geen invloed uitoefenen op de toerekening, zoolang dit niet gepaard gaat met eene tendens, in het algemeen goederen waar meer kapitaal of waar meer arbeid aan medewerken te vragen.

Om dit aan te toonen zullen wij uitvoerig nagaan welke veranderingen er in de functioneele toerekening zullen plaats vinden, wanneer de verdeling van het bezit zich wijzigt, in een kleine maat-

¹⁾ Object, p. 157.

²⁾ Object., p. 211.

³⁾ Dit laatste mag en *moet* ik veronderstellen, omdat veranderingen in den totaal-omvang van het vermogen niet het gevolg van een sociale regeling kunnen zijn.

schappij die, in haar eerste stadium, geheel beantwoordt aan de voorwaarden die STOLZMANN voor zijn „Urtypus” stelt. Om de berekeningen en de voorstelling niet noodeloos gecompliceerd te maken, zullen wij deze maatschappij niet, zooals hij voorstelt uit 10, maar uit 5 personen laten bestaan, die geheel in de onderlinge behoeften voorzien. A zullen wij veronderstellen een landbouwer te zijn, die, op overvloedig aanwezige grond, de voedingsmiddelen van den groep voortbrengt. B. een kleermaker die in hare behoeften aan uitrusting in den ruimsten zin voorziet. C een vervaardiger van allerhande gebruiksartikelen voor huishoudelijke en persoonlijke doeleinden. D bevredigt hare behoeften aan genotsmiddelen. E eindelijk voorziet haar van de noodige brandstoffen.

Wij moeten aannemen dat er volledige vrijheid van concurrentie in deze oer-maatschappij bestaat ¹⁾.

Deze eischt, dat een overgang van de eene soort arbeid naar de andere technisch mogelijk is, m. a. w. dat wij de bezwaren, die uit het gebrek aan vaardigheid in de nieuwe werkzaamheid voortvloeien, uitschakelen ²⁾.

Wel blijft de natuurlijke ongelijkheid in arbeidskracht tusschen de deelgenooten bestaan. Deze natuurlijke ongelijkheid moeten wij veronderstellen, omdat anders de gelijkheid in het inkomen *niet* het gevolg van een sociale regeling, maar van z. g. n. natuurlijke factoren zou zijn.

De ongelijkheid in het inkomen, die een gevolg zou zijn van dit verschil in arbeidskracht, in fysieke productiviteit, wordt nu gecompenseerd, doordat de kleine maatschappij den voorraad werktuigen waarover zij beschikt, op het oogenblik dat wij haar beschouwen, op een zoodanige wijze tusschen hare deelgenooten verdeeld

¹⁾ Dit veronderstelt STOLZMANN zelf ook, daar hij immers de aanpassing van de ruilwaarde der goederen aan de hoeveelheden arbeid als een gevolg der aanwending in de meest productieve bestemmingen beschouwt. Voor zoover hij de opvatting mocht willen verdedigen, dat deze vrijheid van concurrentie niet bestaat in het gewijzigde stadium, dat wij later zullen laten intreden, heeft von BÖHM in zijn „Macht” artikel aangetoond, dat op deze wijze geen blijvende verandering van beteekenis in de functionele verdeling kan plaats grijpen.

²⁾ Ook dit acht STOLZMANN voor de oer-maatschappij toegelaten. Ten andere deze remmende factor kan in de werkelijke maatschappij, wel den tijd van aanpassing verlengen, maar dit verandert niets aan het beginsel.

heeft, dat de slechtste arbeiders de beste werktuigen krijgen, zoodat er gelijkheid van productiviteit verkregen wordt op het respectievelijk grensgebied.

Wanneer de volksgenooten nu elk 360 dagen arbeiden, zal elk inkomen uit 360 „Nahrungseinheiten” bestaan. Wij zullen veronderstellen dat deze gelijkheid verkregen wordt wanneer voortbrengt:

A: 1500 ruim voldoende dageenheden voedsel (goed a).

B: 8 volledige uitrustingen (goed b).

C: 120 stel gebruiksartikelen en werktuigen (goed c).

D: 60 stel genotsartikelen (goed d).

E: 1000 dageenheden brandstoffen (goed e).

Deze zullen hunne voortbrengers een inkomen van 360 n. verschaffen wanneer verkocht kan worden.

$$1 \text{ exemplaar } a \text{ tegen } \frac{360}{1500} = 0.24 \text{ n.}$$

$$1 \quad \text{,,} \quad b \quad \text{,,} \quad \frac{360}{8} = 45 \text{ n.}$$

$$1 \quad \text{,,} \quad c \quad \text{,,} \quad \frac{360}{120} = 3 \text{ n.}$$

$$1 \quad \text{,,} \quad d \quad \text{,,} \quad \frac{360}{60} = 6 \text{ n.}$$

$$1 \quad \text{,,} \quad e \quad \text{,,} \quad \frac{360}{1000} = 0.36 \text{ n.}$$

Dit zal alleen mogelijk zijn, wanneer wij aannemen dat de kooper die het 1500e. ex. van a koopt, dit juist 0,24 n. schat, hij die het 8e. van b koopt juist 45 n. enz.

Wij moeten dus een schema ontwerpen van de schattingen die ten opzichte der verschillende goederen bestaan eenerzijds, en van de behoeften die de verschillende koopers zullen bevredigen anderzijds.

Laat ons veronderstellen dat de schattingen de volgende zijn:

TABEL I. Ten opzichte van goed *a*: TABEL II. Ten opzichte van goed *b*:

Zullen schatten per ex. de hoeveelheden	A	B	C	D	E
1—100	0.65	0.60	0.33	0.40	0.50
101—200	0.55	0.41	0.30	0.26	0.37
201—300	0.45	0.28	0.29	0.25	0.26 0.25 0.24.5 0.24 0.22.5 0.19
301—400	0.22	0.27 0.26 0.245 0.24 0.23	0.18	0.07	0.09
401—500	0.15	0.16	0.08	0.05	0.08

TABEL III. Ten opzichte van goed *c*:

Zullen schatten per ex. de hoeveelheden	A	B	C	D	E
1	4.—	8.0	7.5	8.5	4.5
2	3.—	5.5	6.2	5.0	3.7
3	2.9	3.2	2.5	3.5	1.8
4	2.4	2.7	1.9	2.6	0.9
5	1.2	1.7	1.5	2.0	0.4

Zullen schatten per ex. de hoeveelheden	A	B	C	D	E
1	60	45	100	65	55
2	36	35	60	50	35
3	20	25	46	35	26
4	15	18	32	24	17

TABEL IV. Ten opzichte van goed *d*:

Zullen schatten per ex. de hoeveelheden	A	B	C	D	E
1—10	9—	6.5	6.5 6.4 6.3 6.2 6.1 6.—	5.5	10
11—20	6.1	5.4	3.2	4.—	8.—
21—30	4.5	2.5	1.7	1.5	6.— 5.9 5.1
31—40	3.—	1.—	0.7	0.5	2.8

TABEL V. Ten opzichte van goed e :

Zullen schatten per ex. de hoeveelheden		A	B	C	D	E
1—100		0.60	0.70	0.75	0.80	0.90
101—200	101—150	0.40				
	151—160	0.39				
	161—170	0.38	0.42	0.34	0.45	0.41
	171—180	0.36				
	181—200	0.35				
201—300	201—225					0.37
	226—250	0.27	0.31	0.25	0.38	0.34
	251—300					0.32
301—400		0.14	0.15	0.17	0.20	0.16

Bij deze schattingen zal, eenerzijds voldaan zijn aan de gelijkheid van productiestandpunt, dat nl. door de voortbrenging van het aantal eenheden waarop wij hunne jaarproductie stellen, elke deelgenoot een inkomen van 360 n. verkrijgt, en dus een gelijk daginkomen geniet, terwijl ook niet, door inperking der productie, een grooter totaal inkomen genoten kan worden, wat moet vaststaan, omdat anders door beperking van zijne productie, door een der deelgenooten, deze de gelijkheid zou kunnen verbreken.

Uit de tabel, voorkomende op blz. 239, blijkt dat dit bij de veronderstelde schattingen niet het geval is:

Uit deze tabel blijkt dat bij de gestelde schattingen:

- 1e. Elk der deelgenooten het aantal exemplaren dat hij voortbrengt tegen den gestelden prijs verkoopen kan, zoodat het totaal inkomen van elk gelijk is aan 360 n. en het daginkomen dus aan 1 n.
- 2e. Dat geen van hen door beperking van den voorraad een grooter jaarinkomen kan verkrijgen, immers geen der bedragen waartegen een kleinere voorraad verkocht kan worden, overtreft 360 n.

TABEL VI.

Bij voortbrenging van het aantal eenheden, resp. tientallen, resp. honderdtallen	Kan per eenheid een prijs bedongen worden door:					Wat een totaal inkomen geeft aan:					of een daginkomen:				
	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E
1 (10—100)	0.65	100	8.5	10.—	0.90	65	100	85	100	90	2.70	2.22	2.83	1.66	2.5
2 (20—200)	0.60	65	8.0	9.—	0.80	120	130	160	180	160	2.50	1.44	2.66	1.50	2.22
3 (30—330)	0.55	60	7.5	8.—	0.75	165	180	225	240	225	2.29	1.33	2.50	1.33	2.08
4 (40—400)	0.50	60	6.2	6.5	0.70	200	240	248	260	280	2.08	1.33	2.06	1.08	1.94
5 (50—500)	0.45	55	5.5	6.1	0.60	225	275	275	305	300	1.89	1.22	1.83	1.01	1.66
6 (60—600)	0.41	50	5.—	6.— ¹⁾	0.45	246	300	300	360	270	1.70	1.11	1.66	1.—	1.25
7 (70—700)	0.40	46	4.5	5.5	0.42	280	322	315	385	294	1.66	1.02	1.50	0.91	1.16
8 (80—800)	0.37	45	4.—	5.4	0.41	296	360	320	432	328	1.54	1.—	1.33	0.90	1.13
9 (90—900)	0.33	36	3.7	5.1	0.38	297	324	333	459	342	1.37	0.8	1.23	0.85	1.05
10 (100—1000)	0.30	35	3.5	4.5	0.36 ²⁾	300	350	350	450	360	1.25	0.77	1.16	0.75	1.—
11 (110—1100)	0.29	35	3.2	4.—	0.34	319	385	352	440	374	1.20	0.77	1.06	0.66	0.94
12 (120—1200)	0.28	35	3.—	3.2	0.32	336	420	360	384	384	1.16	0.77	1.—	0.53	0.88
13 (130—1300)	0.26	32	2.9	3.—	0.31	338	416	377	390	403	1.08	0.71	0.96	0.50	0.86
14 (140—1400)	0.25	26	2.7	2.8	0.27	350	364	378	392	378	1.04	0.57	0.90	0.46	0.75
15 (150—1500)	0.24 ³⁾	25	2.6	2.5	0.25	360	375	390	375	375	1.—	0.55	0.86	0.41	0.69
16 (160—1600)	0.22	24	2.5	1.7	0.20	352	384	400	272	320	0.91	0.53	0.83	0.28	0.55
17 (170—1700)	0.19	20	2.4	1.5	0.17	323	340	408	255	289	0.79	0.44	0.80	0.25	0.47
18 (180—1800)	0.18	18	2.—	1.—	0.16	324	324	360	180	268	0.75	0.40	0.66	0.16	0.44
19 (190—1900)	0.16	17	1.9	0.7	0.15	304	323	361	133	285	0.58	0.37	0.63	0.11	0.41
20 (200—2000)	0.15	15	1.8	0.5	0.14	300	300	360	100	280	0.62	0.33	0.60	0.08	0.38
21 (210—2100)	0.09	—	1.7	—	—	189	—	—	—	—	0.37	—	—	—	—
22 (220—2200)	0.08	—	1.5	—	—	176	—	—	—	—	0.33	—	—	—	—
23 (230—2300)	0.08	—	1.2	—	—	184	—	—	—	—	0.33	—	—	—	—
24 (240—2400)	0.07	—	0.9	—	—	168	—	—	—	—	0.29	—	—	—	—
25 (250—2500)	0.05	—	0.4	—	—	125	—	—	—	—	0.22	—	—	—	—

Wij hebben nu nog na te gaan, of het inkomen ook gelijk zal zijn van verbruikersstandpunt, of m. a.w. alle deelgenooten hun geproduceerd inkomen volledig in behoeftenbevrediging zullen omzetten en, wanneer zij dit doen, de geheele voorraad voortgebrachte goederen verhandeld zal zijn.

Hierbij moeten wij wel in acht nemen dat de deelgenooten *niet*

¹⁾ 80 à 90 exempl. aan B (4e honderdtal) en 13 ex. aan E (3e honderdtal).

²⁾ Ook 61 exempl. n.l. een aan E (3e tiental) en 10 aan C (eerste tiental).

³⁾ 70 à 80 aan A (2e honderdtal) 1 à 25 aan E (3e honderdtal).

die goederen zullen koopen t. o. van dewelke hunne waardeschatting, absoluut gesproken, het hoogst is, maar diegenen die zij het hoogst schatten in verhouding tot den door hen te betalen prijs.

Doen wij dit, dan blijkt dat er achtereenvolgens zal worden gekocht

TABEL VII

Door A :

1e honderdt. ex. a	door hem geschat op 65	tegen een prijs 24	dus met premieverhouding v. 2.70	
2e " " a	" " " " " 55	" " " " " 24	" " " " " "	2.29
3e " " a	" " " " " 45	" " " " " 24	" " " " " "	1.87
1e " " e	" " " " " 60	" " " " " 36	" " " " " "	1.55
1e tiental d	" " " " " 90	" " " " " 60	" " " " " "	1.50
1e " b	" " " " " 60	" " " " " 45	" " " " " "	1.33
1e " c	" " " " " 40	" " " " " 30	" " " " " "	1.33
50 ex. e (101-150)	" " " " " 20	" " " " " 18	" " " " " "	1.11
10 " e (151-160)	" " " " " 3.9	" " " " " 3.6	" " " " " "	1.08
10 " e (161-170)	" " " " " 3.8	" " " " " 3.6	" " " " " "	1.05
2e tiental ex. d	" " " " " 61	" " " " " 60	" " " " " 8	1.01
2e " " e	" " " " " 30	" " " " " 30	" " " " " "	1.10

terwijl hij het overige gedeelte zal besteden om 5 ex. te

te koopen (uit 171-180) door hem geschat op 1.8 tegen

een prijs van 1.8 " " " " " 1.—

A zal dus besteden zijn geheele inkomen 360 n.

Door B :

1e tiental ex. e	door hem geschat 80	tegen een prijs 30	met een premieverhouding van 2.66	
1e honderdt. " " " " "	60	" " " " " 24	" " " " " "	2.50
1e " " e " " " "	70	" " " " " 36	" " " " " "	1.94
2e tiental " c " " " "	55	" " " " " 30	" " " " " "	1.83
2e honderdt. " a " " " "	41	" " " " " 24	" " " " " "	1.70
3e " " a " " " "	28	" " " " " 24	" " " " " "	1.16
2e " " e " " " "	42	" " " " " 36	" " " " " "	1.16
5e ex. a (301-350)	" " " " " 13.5	" " " " " 12	" " " " " "	1.12
1e tiental d " " " " "	65	" " " " " 60	" " " " " "	1.03
2e ex. a (251-170)	" " " " " 5.2	" " " " " 4.8	" " " " " "	1.08
3e tiental e " " " " "	32	" " " " " 30	" " " " " "	1.06
10 ex. a (371-380)	" " " " " 2.45	" " " " " 2.4	" " " " " "	1.02
1e " b " " " " "	45	" " " " " 45	" " " " " "	1.—

terwijl hij wat hem overblijft zal besteden aan 7.5 ex. a

(van 381-390) door hem geschat 1.80 tegen een prijs . 1.80 " " " " " 1.—

B zal dus besteden zijn geheele inkomen 360 n.

Door C:

1e tiental	ex. c die hij schat	75	tegen een prijs	30	dus met premieverhouding van	2,5
1e	" b	" " " 100	" " " 45	" " " "	" " 2,22	
1e honderdt.	" e	" " " 75	" " " 36	" " " "	" " 2,08	
2e tiental	" c	" " " 62	" " " 30	" " " "	" " 2,06	
1e honderot.	" a	" " " 33	" " " 24	" " " "	" " 1,37	
2e "	" b	" " " 60	" " " 45	" " " "	" " 1,33	
2e "	" a	" " " 30	" " " 24	" " " "	" " 1,25	
3e "	" a	" " " 29	" " " 24	" " " "	" " 1,22	
5e ex. d (1—5)	" " " 32,5	" " " 30	" " " "	" " " "	" " 1,08	
1 " d (6)	" " " 6,4	" " " 6	" " " "	" " " "	" " 1,06	
1 " d (7)	" " " 6,3	" " " 6	" " " "	" " " "	" " 1,05	
1 " d (8)	" " " 6,2	" " " 6	" " " "	" " " "	" " 1,03	
3 " b	" " " 46	" " " 45	" " " "	" " " "	" " 1,02	
1 " d (9)	" " " 6,1	" " " 6	" " " "	" " " "	" " 1,01	
terwijl hij wat overblijft zal besteden aan $\frac{1}{2}$ ex. d (20) die hij						
schat		3	" " " 3	" " " "	" " 1.—	

C zal dus besteden zijn geheele inkomen . . . 360 n.

Door D:

1e tiental	ex. c die hij schat	85	tegen een prijs	30	dus met premieverhouding van	2.83
1e honderdt.	" e	" " " 80	" " " 36	" " " "	" 2.22	
1e "	" a	" " " 40	" " " 24	" " " "	" 1.66	
2e tiental	" c	" " " 50	" " " 30	" " " "	" 1.66	
1	" b	" " " 65	" " " 45	" " " "	" 1.44	
2e honderdt.	" e	" " " 45	" " " 36	" " " "	" 1.25	
3e tiental	" c	" " " 35	" " " 30	" " " "	" 1.16	
2e honderdt.	" a	" " " 26	" " " 24	" " " "	" 1.08	
3e "	" e	" " " 38	" " " 36	" " " "	" 1.05	
3e "	" a	" " " 25	" " " 24	" " " "	" 1.04	
2e "	" b	" " " 50	" " " 45	" " " "	" 1.01	

D zal dus besteden zijn geheele inkomen . . . 360 n.

Door E:

1e honderdt.	ex. e die hij schat	90	tegen een prijs	36	dus met premieverhouding van	2.5
1e	" a	" " " 50	" " " 24	" " " "	" " 2.08	
1e.tiental	" d	" " " 100	" " " 60	" " " "	" " 1.66	
2e honderdt.	" a	" " " 37	" " " 24	" " " "	" " 1.54	
1e tiental	" c	" " " 45	" " " 30	" " " "	" " 1.50	
2e	" d	" " " 80	" " " 60	" " " "	" " 1.33	
2e	" c	" " " 37	" " " 30	" " " "	" " 1.23	
1e	" b	" " " 55	" " " 45	" " " "	" " 1.22	
2e honderdt.	" e	" " " 41	" " " 36	" " " "	" " 1.13	
1e ex. a (201-210)	" " " 1.60	" " " 2.40	" " " "	" " " "	" " 1.08	
1 " a (211)	" " " 0.25	" " " 0.24	" " " "	" " " "	" " 1.04	
25 " e(201-225)	" " " 9.25	" " " 9	" " " "	" " " "	" " 1.02	
1 " a(212)	" " " 0.245	" " " 0.24	" " " "	" " " "	" " 1.02	

Hij heeft dan besteed 356.88 n.

De 3.12 n die hem resten kan hij het voordeligst besteden door te koopen:

en $\frac{1}{2}$ d (21) dat hij schat 3. en koopt voor 3 dus met een premieverhouding van 1.—

en $\frac{1}{2}$ a (213) " " " 0.12 " " " 0.12 " " " " " 1.—

v. Genechten, Waardeleer.

Zoodat in het geheel gekocht zal worden:

door :	van <i>a</i>	van <i>b</i>	van <i>c</i>	van <i>d</i>	van <i>e</i>
<i>A</i>	300	1	20	20	175
<i>B</i>	387.5	1	30	10	200
<i>C</i>	300	3	20	9.5	100
<i>D</i>	300	2	30	—	300
<i>E</i>	212.5	1	20	20.5	225
Totaal	1500	8	120	60	1000

of juist van elk goed wat er geproduceerd werd.

Hebben wij, op deze gekunstelde wijze, een maatschappij geconstrueerd die aan de eischen, die STOLZMANN aan zijn „Urtypus” stelt, voldoet, de gezochtheid van de constructie die hij gebruiken wil, blijkt nog meer, wanneer wij de verhouding waarin hier arbeidsinkomen en inkomen uit kapitaal tegenover elkander staan, willen bepalen.

Ook hier moeten wij een willekeurige veronderstelling doen, omtrent de verhouding tusschen kapitaal en arbeid in de verschillende productieprocessen. De hypothese van STOLZMANN zegt alleen, dat het totaal inkomen van elken deelgenoot even groot is, en houdt zich met de functioneele toerekening niet bezig. Waar de verandering in deze toerekening, tengevolge van veranderingen in de vermogens-toestand, juist het probleem is, dat wij willen onderzoeken, moeten wij hieromtrent wel een veronderstelling maken.

Wij zullen dus stellen, dat de verschillen in de arbeidskracht van de deelgenooten tengevolge hebben dat de *hoeveelheid* product die door den krachtigsten deelgenoot door *C* in 1 dag arbeid, wordt verkregen

- door *A* in 4 dagen arbeid
- door *B* in 3 $\frac{1}{3}$ dag arbeid
- door *D* in 2.10 dag arbeid.
- door *E* in 1.60 dag arbeid.

Wanneer wij daarbij nog stellen, dat C zonder werktuigen werkt, zal het arbeidsinkomen van C op het economisch grensgebied bedragen 1 n. per dag (zie tab. VI). Daar de concurrentie alleen dan zal ophouden haar invloed te doen gevoelen, wanneer de grensproductiviteit van de arbeidsprestatie der deelgenooten zich verhoudt, zooals de fysieke productiviteit van hun arbeid, kunnen wij berekenen hoe groot hun arbeidsinkomen zijn moet; dit zal moeten bedragen:

$$\text{voor A: } \frac{1}{4} = 0.25 \text{ n.}$$

$$\text{" B: } \frac{1}{3\frac{1}{2}} = 0.30 \text{ n.}$$

$$\text{" D: } \frac{1}{2.10} = 0.475 \text{ n.}$$

$$\text{" E: } \frac{1}{1.6} = 0.625 \text{ n.}$$

Daar het totaal daginkomen op het grensgebied voor elken deelgenoot 1 n. bedraagt zal daar dus in begrepen zijn aan kapitaalvergoeding

voor C: 1 n daginkomen	— 1 n	arbeidsloon	= 0	kapitaalvergoeding
" A: 1 n	" — 0.25 n	"	= 0.75 n	"
" B: 1 n	" — 0.30 n	"	= 0.70 n	"
" D: 1 n	" — 0.475 n	"	= 0.525 n	"
" E: 1 n	" — 0.625 n	"	= 0.375 n	"

Dit geeft ons nu weer den sleutel voor de berekening van het aantal eenheden kapitaal, waarmee elke deelgenoot werkt. Immers ook t. o. van het kapitaal moet de concurrentie uitgewerkt hebben, zal de toestand zooals STOLZMANN die zich denkt, kunnen blijven voortbestaan. Dit zal het geval zijn, wanneer het aantal eenheden kapitaal in dezelfde verhouding tot elkander staat, als de kapitaalvergoeding die elk deelgenoot geniet. Hieruit vloeit voort, dat het aantal eenheden kapitaal waarmee de deelgenooten werken bedragen:

voor C	0
" A	30
" B	28
" D	21
" E	15

zoodat er in het totaal aanwezig } 94 eenheden kapitaal,
zijn deze maatschappij }

waarbij het daginkomen, door ééne eenheid kapitaal verkregen op het economisch grensgebied, gesteld is op 0.025 n.

Het is nu gemakkelijk hieruit te berekenen op welke wijze het inkomen van de verschillende deelgenooten functioneel zal moeten worden toegerekend over kapitaal en arbeid.

Het jaarinkomen van 360 n van C zal				geheel toe te rekenen vallen aan zijn arbeid	
				zijn arbeidsinkomen is dus 360 n.	
"	"	"	360 n	" A "	voor $360 \times 0.25 = 90$ n arbeidsinkomen zijn en voor $30 \times 0.025 \times 360 = 270$ n kapitaalinkomen.
"	"	"	360 n	" B "	voor $360 \times 0.30 = 108$ n arbeidsinkomen zijn en voor $28 \times 0.025 \times 360 = 252$ n kapitaalinkomen.
"	"	"	360 n	" D "	voor $360 \times 0.475 = 171$ n arbeidsinkomen zijn en voor $21 \times 0.025 \times 360 = 189$ n kapitaalinkomen.
"	"	"	360 n	" E "	voor $360 \times 0.625 = 225$ n arbeidsinkomen zijn en voor $15 \times 0.025 \times 360 = 135$ n kapitaalinkomen.

Immers het geheele inkomen zal volgens de wet der grensproductiviteit verdeeld worden, naar de grenswaarde van elken productiefactor. Alleen dan zal de concurrentie tot rust komen, en zal de toestand van gelijkheid blijvend kunnen zijn.

Maar hieruit blijkt ten duidelijkste hoe précair en gecompliceerd de schijnbaar eenvoudige constructie van eene maatschappij van gelijken eigenlijk is.

Verandert de verhouding in de productiviteit van den arbeid van de verschillende deelgenooten ook maar in de geringste mate, dan brengt concurrentie weer voordeel en is de gelijkheid van het inkomen verbroken, zijn de „Nahrungseinheiten” ongelijk en stort de heele constructie in elkaar. Als waarde-eenheid lijkt een zoo gekunsteld opgebouwde gedachte niet bijzonder geschikt.

Wij hebben nu de basis gevonden, van waaruit wij, geheel in STOLZMANN's gedachtengang blijvende, kunnen nagaan of inderdaad een verandering in de verdeling van het bezit, een wijziging in de functioneele toerekening zal met zich brengen.

Daartoe zullen wij veronderstellen, dat in de geteekende kleine maatschappij een verandering in de vermogensverdeling plaats-

grijpt, doordat het totaal inkomen van A en C vergroot wordt met een som, gelijkstaande aan hetgeen vroeger respectievelijk aan B en E als kapitaalinkomen werd toegekend, terwijl dat van D gelijk blijft.

In dit geval zal dus het totale jaar inkomen worden:

van A $360 + 252 = 612$ n.

van B $360 - 252 = 108$ n.

van C $360 + 135$ n. = 495 n.

van D blijft 360 n.

van E $360 - 135 = 225$ n.

Met dit veranderd inkomen zal een gewijzigd behoefschema samengaan. A en C zullen de goederen hooger schatten, B en E lager, terwijl de schatting van D gelijk zal blijven ¹⁾. Laten wij veronderstellen dat deze schattingen er nu uit zien als volgt:

TAB. VIII. Ten opzichte van goed a:

Zullen schatten	A	B	C	D	E
1—100	0.80	0.60	0.55	0.40	0.50
101—200	0.70	0.32	0.35	0.26	0.19
201—300	0.62	0.24	0.20	0.25	0.16
301—400	0.37	0.16	0.18	0.07	0.09
401—500	0.28	0.08	0.12	0.05	0.06
501—600	0.23	0.03	0.04	0.02	0.01

Ten opzichte van goed c:

schatten	A	B	C	D	E
1—10	7.—	2.7	6.5	8.5	6.3
11—20	6.—	1.8	5.5	5.—	3.7
21—30	4.1	1.5	4.5	3.4	1.9
31—40	3.—	0.9	3.3	2.6	1.6
41—50	2.4	0.4	1.7	2.0	1.4

Ten opzichte van goed b:

Zullen schatten	A	B	C	D	E
1	100	25	72	65	51
2	55	17	52	50	20
3	47	10	49	35	16
4	45	5	26	24	9

Ten opzichte van goed d:

Zullen schatten	A	B	C	D	E
1—10	11.	5.1	10.	5.5	8.
11—20	7.	3.2	6.	4.	5.2
21—30	5.8	2.	4.6	1.5	4.5
31—40	3.	0.2	2.8	0.5	0.8

¹⁾ Dit alles in verhouding tot de „Nahrungseinheit“.

Ten opzichte van goed *e*:

Zullen schatten	A	B	C	D	E
1—100	0.56	0.65	0.95	0.80	0.90
101—200	0.36	0.32	0.41	0.45	0.33
201—300	0.34	0.30	0.31	0.38	0.25
301—400	0.16	0.14	0.23	0.20	0.10

dan zouden dus kunnen worden geplaatst:

TABEL IX.

Aantal exemplaren	Prijs per exemplaar					Totaal inkomen					Inkomen der dag				
	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E
1 (10—100)	0.80	100	8.5	11.—	0.95	80	100	85	110	95	3.33	2.22	2.83	1.83	2.63
2 (20—200)	0.70	72	7.—	10.—	0.90	140	144	140	200	180	2.91	1.60	2.40	1.66	2.50
3 (30—300)	0.62	65	6.5	8.—	0.80	186	195	195	240	240	2.58	1.44	2.16	1.33	2.22
4 (40—400)	0.60	55	6.3	7.—	0.65	240	220	252	280	260	2.50	1.22	2.10	1.16	1.80
5 (50—500)	0.55	52	6.—	6.—	0.56	275	260	300	300	280	2.29	1.15	2.—	1.—	1.55
6 (60—600)	0.50	51	5.5	5.8	0.45	300	306	330	348	270	2.08	1.13	1.83	0.96	1.25
7 (70—700)	0.40	50	5.—	5.5	0.41	280	350	350	385	287	1.66	1.11	1.66	0.91	1.13
8 (80—800)	0.37	49	4.5	5.2	0.38	296	392	360	416	304	1.54	1.08	1.50	0.86	1.05
9 (90—900)	0.35	47	4.1	5.1	0.36	315	423	369	459	324	1.46	1.04	1.26	0.85	1.—
10 (100—1000)	0.32	45	3.7	4.6	0.34	320	450	370	460	340	1.25	1.—	1.23	0.76	0.94
11 (110—1100)	0.28	35	3.4	4.5	0.33	308	385	374	495	363	1.16	0.77	1.13	0.75	0.91
12 (120—1200)	0.26	26	3.2	4.—	0.32	312	312	374	480	384	1.08	0.57	1.06	0.66	0.88
13 (130—1300)	0.25	25	3.—	3.2	0.31	325	326	390	416	403	1.04	0.55	1.—	0.53	0.86
14 (140—1400)	0.24	24	2.7	3.—	0.30	336	336	378	420	420	1.—	0.53	0.90	0.50	0.83
15 (150—1500)	0.23	20	2.6	2.8	0.25	345	300	390	420	375	0.95	0.44	0.86	0.46	0.69
16 (160—1600)	0.20	17	2.4	2.—	0.23	320	272	384	320	368	0.83	0.37	0.80	0.33	0.63
17 (170—1700)	0.19	16	2.—	1.5	0.20	323	272	340	255	340	0.79	0.35	0.66	0.25	0.55
18 (180—1800)	0.18	10	1.9	0.8	0.16	324	180	342	144	256	0.75	0.22	0.63	0.13	0.44
19 (190—1900)	0.16	9	1.8	0.5	0.14	304	171	342	95	266	0.58	0.20	0.60	0.08	0.38
20 (200—2000)	0.12	5	1.7	0.2	0.10	240	100	340	40	200	0.50	0.11	0.56	0.03	0.27
21 (210—2100)	0.09	—	1.6	—	—	189	—	336	—	—	0.37	—	0.53	—	—
22 (220—2200)	0.08	—	1.5	—	—	176	—	330	—	—	0.33	—	0.50	—	—
23 (230—2300)	0.07	—	1.4	—	—	161	—	322	—	—	0.29	—	0.43	—	—
24 (240—2400)	0.06	—	0.9	—	—	144	—	216	—	—	0.25	—	0.3	—	—
25 (250—2500)	0.05	—	0.4	—	—	125	—	100	—	—	0.20	—	0.13	—	—

Wanneer dus van elk goed evenveel als vroeger werd voortgebracht zou het totale daginkomen op het grensgebied zijn.

voor A: 0.95 n.

" B: 1.08 n.

" C: 1.06 n.

" D: 0.96 n.

" E: 0.94 n.

Wanneer de grenswaarde van den arbeid van alle deelgenooten zich verhoudt zooals de fysieke productiviteit van hun arbeid, moet, wanneer het, geheel uit arbeidsinkomen bestaande grens-daginkomen van C: 1.06 n. bedraagt, in het grens-daginkomen van de andere deelgenooten aan arbeidsloon aanwezig zijn:

voor A: $\frac{1.06}{4} = 0.265$ n.

" B: $\frac{1.06}{3\frac{1}{3}} = 0.318$ n.

" D: $\frac{1.06}{2.10} = 0.505$ n.

" E: $\frac{1.06}{1.60} = 0.662$ n.

dus aan kapitaalinkomen

voor A:	0.95	—	0.265	=	0.685 n	of per eenheid (: 30)	=	0.0228 n
" B:	1.08	—	0.318	=	0.762 n	" " " (: 28)	=	0.0271 n
" D:	0.96	—	0.505	=	0.455 n	" " " (: 21)	=	0.0216 n
" E:	0.94	—	0.662	=	0.278 n	" " " (: 15)	=	0.0185 n

Daar de grenswaarde van het kapitaal niet overal gelijk is, zal de concurrentie bij dezen stand der productie niet tot rust gekomen zijn. Er zal een verplaatsing van kapitaal uit de productie van *d* en *e* (waar de waarde van het kapitaal het geringst is), naar *a* en *b* (waar zij grooter is) plaats vinden.

Daardoor komt echter ook arbeid van E en D vrij, méér dan in *a* en *b*, tezamen met de hoeveelheid kapitaal die hier tegen een hogere belooning plaatsing kunnen vinden, kan worden aangewend. Er zal aan E en D dus niet anders overblijven dan hun arbeid goedkoop aan te bieden, daardoor daalt echter weer de grenswaarde van den arbeid in het algemeen, en verandert heel de constellatie.

Het zou mij te ver voeren het geheele verloop van deze veranderingen te beschrijven, dit is ook niet noodig. Het is duidelijk, dat de concurrentie alleen tot rust zal komen, wanneer de grenswaarde van een eenheid kapitaal overal gelijk is en die van den arbeid zich verhoudt als de fysieke productiviteit der deelgenooten.

Dit zal, in het hier beschreven geval, geschieden, wanneer de grenswaarde van een eenheid kapitaal wordt 0.025 n. en van een eenheid arbeid van C wordt 1 n. (en dus van A: 0.25, van B: 0.30, van D: 0.475, van E: 0.625) *dus wanneer de toerekening op precies dezelfde wijze geschiedt, als voor de verandering in den bezitstand.*

Om dit te bewijzen, zal ik eerst aantoonen dat een dergelijke toerekening mogelijk is, daarna dat een andere niet mogelijk is.

Om de mogelijkheid van deze toerekening aan te toonen moet ik bewijzen, dat tegen een dergelijke grens-belooning alle kapitaal en arbeid plaats vindt, en in geen enkele productie een hoogere grenswaarde kan worden verkregen.

Wordt de toerekening als hooger aangeduid dan zal het totaal grensdaginkomen van elken deelgenoot weer moeten stijgen of dalen tot 1. Dit zal geschieden wanneer:

A: 100 exemplaren minder voortbrengt; B: 2 exemplaren meer; C: 10 exemplaren meer; D: 10 exemplaren minder en E: 100 exemplaren minder. (Zie tab. IX).

Deze toerekening zal dus mogelijk zijn, wanneer de vrijkomende hoeveelheden kapitaal en arbeid van A, D en E precies plaatsing vinden in de meer productieve toepassingen van B en C. Wij zullen dus hebben na te gaan hoeveel van beide (kapitaal en arbeid) eenerzijds vrij komt en anderzijds kan worden aangewend. Om de hoeveelheden arbeid vergelijkbaar te maken zal ik ze herleiden tot arbeidsdagen van C.

Doordat A 100 exemplaren a minder voortbrengt kan hij in de eigen productie minder aanwenden 24 dagen arbeid en het gebruik gedurende dien tijd van 30 eenheden kapitaal. Beschikbaar komt dus van wege A:

24 dag. arbeid A: $\frac{24}{4} = 6$ dag arb. C + 24×30 : 720 dag. nutzungen kapit.

en vanwege D:

60 dag. arbeid B: $\frac{60}{2.10} = 28.5$ dag. arb. C + 60×21 : 1260 dag. nutzungen kapital.

en vanwege E:

36 dag. arbeid E: $\frac{36}{1.60} = 22.5$ dag. arb. C + 36×15 : 540 dag. nutzungen kapit.

dus in het totaal een
hoeveelheid arbeid ge-
lijk te stellen met . . 57 dagen arbeid C en 2520 dag. nutzungen kapit.

Anderzijds kan er geplaatst worden:

in de productie van goed c:
10 exemplaren wat beteekent: 30 dag. arb. C
in de productie van goed b:
2 exemplaren wat beteekent:

90 dagen arbeid B = $\frac{27}{3\frac{1}{2}}$ dag. arb. C + $90 \times 28 = 2520$ dag nutz. kapit.

dus in het totaal een hoeveelheid
arbeid gelijk te stellen met: 57 dagen arbeid C en 2520 dag. nutz. kapit.

Is hiermede aangetoond, dat een toerekening op den ouden voet mogelijk is, zij is, in het gegeven geval, ook de éénig mogelijke. Wordt bvb. het deel dat aan het kapitaal wordt toegerekend grooter, dan zou dus de grenswaarde van den arbeid moeten dalen, en wel het meest in die bedrijven (a en b), waar met het meest kapitaal wordt gewerkt, A en B zouden dus de neiging hebben hun arbeid in die bedrijven te gaan aanwenden waar met minder of zonder kapitaal wordt gewerkt (v.n:c). Daardoor zou echter weer kapitaal vrijkomen, dat geene aanwending vindt tegen de gestelde grenswaarde en dat dus lager zou worden aangeboden, zoodat het vroegere peil weer bereikt wordt. Zoo ook bij een hoogere waardeering van den arbeid.

Er zullen dus na de verandering in de vermogensverdeling worden voortgebracht:

1400	exemplaren <i>a</i>	tegen	0.24	n.,
10	"	<i>b</i>	"	45 n.,
130	"	<i>c</i>	"	3 n.,
50	"	<i>d</i>	"	6 n.,
900	"	<i>e</i>	"	0.36 n.

Wij hebben nu nog de proef te maken, of al deze voortgebrachte hoeveelheden ook plaatsing zullen vinden en dan alle deelgenooten hun inkomen zullen hebben besteed.

Er zal worden gevraagd en besteed:

door:	van <i>a</i>		van <i>b</i>		van <i>c</i>		van <i>d</i>		van <i>e</i>		dus in het totaal besteed
	aantal ex.	tegen	aantal ex.	tegen	aantal ex.	tegen	aantal ex.	tegen	aantal ex.	tegen	
A	500	120 n	4	180 n	40	120 n	20	120 n	200	72 n	612 n
B	300	72 n	—	—	—	—	—	—	100	36 n	108 n
C	200	48 n	3	135 n	40	120 n	20	120 n	200	72 n	495 n
D	300	72 n	2	90 n	30	90 n	—	—	300	108 n	360 n
E	100	24 n	1	45 n	20	60 n	10	60 n	100	36 n	225 n
	1400		10		130		50		900		
	ex. <i>a</i>		ex. <i>b</i>		ex. <i>c</i>	ex. <i>d</i>	ex. <i>e</i>				

of van elk goed het geproduceerde aantal

of het inkomen
dat zij te besteden
hebben

Wij kunnen dus concludeeren dat de wijziging in de vermogensverdeling, wel wijziging heeft gebracht in de soort der goederen die geproduceerd worden, maar geen verandering heeft gebracht, noch in den prijs der voortgebrachte goederen, noch in de functioneele verdeling tusschen kapitaal en arbeid ¹⁾.

Alvorens te besluiten, heb ik nog een paar bezwaren die zouden kunnen rijzen, te weerleggen.

¹⁾ Tot eenzelfde conclusie komt, langs anderen weg, CASSEL: Sozialök., p. 129 vlg.

Ten eerste zou men me kunnen tegenvoeren, dat het aan de gekozen getallen te danken is, dat in elke productie, ook bij de gewijzigde vermogensverdeeling, op een bepaald punt een totaal daginkomen van 1 n. te bereiken is. Het zou best kunnen zijn, zal men me zeggen, dat bvb. 10 exemplaren van *c* niet tegen 45 n., maar tegen 46 n. te plaatsen zijn en dus het grensdaginkomen daar stijgt tot 1.02 n.

Inderdaad heb ik, om de overzichtelijkheid te bevorderen, de getallen opzettelijk zoo gekozen, dat overal, op zeker punt, een daginkomen 1n. verkregen kan worden. Maar het stijgen van het grensdaginkomen waartegen een of meerdere, ja zelfs *alle* producten *gevraagd* worden, zal geen invloed uitoefenen op de toerekening, zoolang maar niet méér exemplaren tegen het daginkomen van 1 n. gevraagd worden. Dat het 10e exemplaar *C* gevraagd wordt tegen 46 n., 47 n. of nog hooger, heeft geen beteekenis, zoolang er geen 11e exemplaar tegen 45 n. wordt gevraagd. Het eenige gevolg daarvan zal zijn, dat de prijs niet komt te liggen bij de waardeschatting van den laatst slagenden vrager (alhoewel wél boven die van den eerst uitgesloten vrager) maar dat, tengevolge, van de concurrentie van de zijde der aanbidders — die nergens een hoogere grenswaarde kunnen bereiken — hij gedrukt wordt door de schatting van den laatst slagenden aanbieder. Er zal m. a. w. een vrije marge ontstaan, die aan de individueele handigheid een geringe speelruimte laat, maar verder van geene beteekenis is, daar zij naar boven beperkt wordt, niet alleen door de schatting van den laatst slagenden koper (die inderdaad nogal wat hooger kan liggen), maar tevens door de schattingen van de concurreerende aanbidders die, zoo haast het voordeel van eenige beteekenis wordt, met hun kapitaal en arbeid naar dit product zullen overloopen.

Een ander bezwaar, dat men tegen mijn voorbeeld kan inbrengen is, dat daarin tengevolge van de verandering in de vermogensverdeeling wel andere goederen worden gevraagd, aan wier productie kapitaal en arbeid in eene andere verhouding medewerken dan vroeger, maar dat de verhouding waarin het gevraagde kapitaal tot den gevraagden arbeid staat in het algemeen, gelijk is gebleven.

Vóór de wijziging werden gevraagd:

1500 ex. a	waarin zaren	$15 \times 24 = 360$	arb. dag.	$A = \frac{360}{4} = 90$	dag.	$C + 360 \times 30 = 10.800$	} dagen nutzungen kapitaal
8 „ b	„	$45 \times 8 = 360$	„	$B = \frac{360}{3\frac{1}{2}} = 108$	„	$C + 360 \times 28 = 10.080$	
120 „ c	„	$120 \times 3 =$				360 „ C	
60 „ d	„	$60 \times 6 = 360$	„	$D = \frac{360}{210} = 171.4$	„	$C + 360 \times 21 = 7.560$	
1000 „ e	„	$10 \times 36 = 360$	„	$E = \frac{360}{1.6} = 225$	„	$C + 360 \times 15 = 5.400$	
of in het totaal een hoeveelheid arb. gelijkstaande met 954.4 dagen C en							33.840

en na de wijziging in den bezitstand, worden gevraagd:

1400 ex. a	waarin zitten	$14 \times 24 = 336$	dagen	$A = \frac{336}{4} = 84$	dag.	$C + 336 \times 30 = 10.080$	} dagen nutzungen kapitaal
10 „ b	„	$10 \times 45 = 450$	„	$B = \frac{450}{3\frac{1}{2}} = 135$	„	$C + 450 \times 28 = 12.600$	
130 „ c	„	$130 \times 3 =$				390 „ C	
50 „ d	„	$50 \times 6 = 300$	„	$D = \frac{300}{210} = 142.9$	„	$C + 300 \times 21 = 6.300$	
900 „ e	„	$9 \times 36 = 324$	„	$E = \frac{324}{1.6} = 202.5$	„	$C + 324 \times 15 = 4.860$	
of in het totaal eene hoeveelheid arbeid gelijkstaande met 954.4 dagen C en							33.840

Zooals ik dan ook reeds hooger vaststelde, zal alleen onder deze voorwaarde een verandering in de vermogensverdeeling zonder invloed blijven op de functioneele toerekening.

Is dit geen ongeoorloofde beperking? Het komt mij voor dat dit *niet* het geval is.

Immers er is geen enkel verband vast te stellen, tusschen eene verandering in de vermogensverdeeling en de verhouding waarin kapitaal en arbeid samenwerken voor de totstandkoming van de gevraagde goederen.

Maar wel houdt deze verhouding verband met den stand van de techniek, die bepaalt met welke productieomwegen men de gevraagde goederen zou *kunnen* voortbrengen, en . . . van de verhouding

waarin de aanwezige *voorraad* kapitaal en arbeid staan, die bepaalt welke van deze technische mogelijkheden de grootste tegenwoordige waarde zal geven m. a. w., binnen het kader der technische mogelijkheden, de economische bepaalt.

Wel zal op een bepaald punt van ontwikkeling, steeds het eene goed met minder kapitaal dan het andere, in verhouding tot den besteden arbeid, worden voortgebracht. Maar op zichzelf hebben — zooals wij vaststelden — deze wijzigingen geen beteekenis zoolang in de verhouding *in het algemeen* geen verandering komt, en deze algemeene verhouding hangt van factoren af, die met de sociale regeling geen verband houden. De wijzigingen die hierin, tengevolge bvb. van een eenzijdige verandering van de vraag naar goederen met meer kapitaal tot stand gebracht, kunnen plaats hebben, bij een verandering der sociale regeling, zijn van zoo geringe beteekenis en zóó willekeurig, dat hun onderzoek, verre van een grondslag te zijn waarop de heele economische theorie moet worden gebouwd, zooals STOLZMANN wil, niet tehuis behoort in een onderzoek der algemeene wetten, maar dat zij tot die „storende factoren” kunnen worden gerekend, wier bestaan door geen enkel aanhanger der theoretische economie wordt ontkend, maar waarvan bij een onderzoek naar de doorslaggevende algemeene wetten terecht wordt afgezien.

§ 94. Ook nog in eene andere opvatting vinden wij het machtsbegrip bij STOLZMANN en wel voornamelijk in zijn laatste werk: „Grundzüge einer Philosophie der Volkswirtschaft ¹⁾).

Hier is het echter zoo vaag geworden, dat het moeielijk meer eenige positieve winst voor de prijstheorie kan opleveren. STOLZMAN zegt hier: de economie is een leer der „Zwecke”. M. a. w. zij moet ook onderzoeken de doeleinden die de menschen bereiken willen. Dit gebeurt in navolging van STAMMLER. Maar de doelstelling die deze heeft opgegeven: de „Gemeinschaft frei wollender Menschen” wordt door zijn naaste geestverwanten, zoowel door DIEHL als hier door STOLZMANN, als zijnde zuiver subjectief verworpen. Er blijft dan alleen de formeele gedachte over, *dat* de denkrichtingen, de ver-

¹⁾ Jena 1925.

langers, de idealen, de „residus” van den tijd, zooals Vilfredo Pareto zou zeggen, invloed uitoefenen op de economische handelingen der menschen; bepalen welke goederen zij zullen verlangen. Wanneer nu iemand de geestelijke of moreele kracht, de overtuigingsmiddelen, de preponderentie bezit, zijne medemenschen een bepaalde richting uit te zenden, dan oefent hij een machtsfactor uit. Zoo meent STOLZMANN die dit de machtsfactor in „weiteren und letzten Sinn” noemt ¹⁾. Zoo ook KEILHAU, die het begrip alleen in deze beteekenis gebruikt ²⁾. Men kan over woorden twisten. Ik acht den term niet gelukkig, maar het zij zoo. Dan houdt echter de grenswaardeleer natuurlijk in haar behoeftenbegrip met deze „machtsfactoren” rekening.

Wanneer men de studie van deze sociale krachten tot de economie acht te behooren, zooals STOLZMANN ³⁾, moet men natuurlijk van de gemeenschap zelf uitgaan. Maar dan mag men de grenswaardeleer er geen verwijt van maken, dat zij van het geïsoleerd individu uitgaat, want dat de verlangens in een maatschappij andere zijn dan die van den geïsoleerden enkeling, verandert niets aan hare waarheden; zelfs al was het juist dat men in de maatschappij „ein anderer Mensch” ⁴⁾ wordt, wat wel wat overdreven is. Immers, haar behoeftenbegrip is zuiver formeel, zij geeft alleen een „denkmethode” aan. Het is onmogelijk de beteekenis die bepaalde goederen hebben, in eene, naar bepaalde doeleinden strevende maatschappij, aan te geven, zonder langs de individueele psyche heen te gaan.

§ 95. Een laatste bezwaar dat tegen de grenswaardeleer wordt ingebracht is, dat ze niet voldoende rekening zou houden met den samenhang der prijzen. Hier ontmoeten wij in de eerste plaats LIEFMANN weer, voor wien dit slechts een herhaling is van zijn bezwaar, dat ze de waarde van een enkel goed op zichzelf meent te kunnen vaststellen ⁵⁾. De grenswaardeleer ziet in „der Preistheorie den Zusammenhang aller Preise, der ohne Rücksicht auf die Pro-

¹⁾ o.c., p. 116.

²⁾ Die Wertungslehre, p. 57 en 169.

³⁾ o.c., p. 12.

⁴⁾ o.c., p. 165.

⁵⁾ Zie § 65.

duktionsverwandschaft der Güter besteht" ¹⁾ over het hoofd. Maar voornamelijk is dit bezwaar naar voren gebracht door CASSEL en zijn aanhangers. CASSEL zegt: de vraag naar een goed is niet alleen afhankelijk van den prijs van dit goed, maar ook van den prijs van alle andere. De verklaring door de grenswaardeleer is niet bevredigend, want de grensbehoefte waaruit zij den prijs wil verklaren staat slechts vast, wanneer alle prijzen bekend zijn ²⁾ De theorie moet dus ineens den prijs vaststellen, niet alleen van de finaalgoederen, maar ook van de tusschenproducten en van de elementaire productiefactoren, en, waar het inkomen der menschen afhangt van hunne productieve bijdrage, moet ook dit tezelfdertijd bepaald worden. En AMONN, CASSELL's aanhanger, zegt, dat de fout van de grenswaardeleer is, te meenen, dat de prijs bepaald wordt door een grootheid die „selbst nur durch eben diesen Preis eine bestimmte sein kann" ³⁾. Alleen door een functioneele verhouding kan men het verband tusschen de prijzen tot uitdrukking brengen. WICKSELL zondigt hierin het minst. Maar hij begaat de fout als kwantitatieve grootheden op te vatten, de subjectieve gebruikswaardeschattingen die in werkelijkheid alleen intensiteitsgrootheden zijn.

Het feit waarop dit bezwaar steunt, zal door niemand worden ontkend. Het is duidelijk, dat de prijs van het eene goed veranderingen kan ondergaan, doordat de prijs van een ander goed zich wijzigt. Wij moeten echter het probleem beperken. Dat op den duur de prijs van een goed beïnvloed wordt door de prijzen der andere goederen, vloeit bij de grenswaardeleer noodzakelijk voort uit de theorie der grensproductiviteit ⁴⁾. Deze invloed werkt echter langs de prijsschaal van het aanbod, en CASSEL heeft het over die van de vraag. Nu valt het niet te ontkennen, dat ook op deze wijze de prijs van het eene goed, invloed uitoefent op dien van het andere. Immers een bepaald gedeelte van het inkomen kan bvb. vrij komen

¹⁾ o.c. I, p. 86. Zie ook II, p. 184.

²⁾ Sozialök., p. 68. F. T., p. 69.

³⁾ In „Der Stand der reinen Theorie" in „Die Wirtschaftswissenschaft nach dem Kriege", Festgabe für LUJO BRENTANO zum 80 Geburtstag, 2 Bde, 1925, p. 283.

⁴⁾ Zie § 71. Von BÖHM heeft in zijne samenvatting der prijsleer zelf uitdrukkelijk op dezen samenhang der prijzen gewezen. P. T., p. 310 vlg.

voor vraag naar andere goederen, wanneer de prijs van een goed daalt.

Volgens CASSEL en AMONN laat de grenswaardeleer dit feit niet voldoende tot zijn recht komen ¹⁾. Ik kan het niet met hen eens zijn. De grenswaardeleer behoeft echter dezen samenhang niet door een serie van vergelijkingen tot uitdrukking te brengen, omdat zij reeds in haar begrip van den subjectieven ruilvoet ligt opgesloten.

Deze drukt toch uit, de verhouding in iemands schatting ten opzichte van waar en prijsgoed (geld), uitgedrukt in het geld. De waardeering t. o. van het geld, hangt af van den grensdienst dien een geld-eenheid bewijst. De grootte van dien grensdienst hangt af van het verschil in behoeftenbevrediging, die men kan verkrijgen wanneer men wél en wanneer men niet over de laatste geldeenheid beschikt. De grootte van dit verschil zal echter weer, naast zijne afhankelijkheid van de grootte van het individueele inkomen, van den, voor waarschijnlijk gehouden, prijs der goederen afhankelijk zijn.

Om door een voorbeeld mijne opvatting te verduidelijken:

Gesteld, voor een bepaald persoon verhoudt de afhankelijke behoeftenbevrediging van verschillende goederen zich zóó t.o. van elkander, dat hij de volgende waardeeringen der goederen heeft.

	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>
Wanneer hij 1 exemplaar bezit	72	36	10	7
" " 2 " "	40	26	8	6
" " 3 " "	32	16	4	—
Terwijl de verwachte prijs is	40	20	6	4

dan zal dit subject, koopende die goederen waarbij zijn ruilvoet het gunstigste is, koopen, wanneer hij een inkomen heeft van 80 fl.:

$$1a + 1b + 2c + 2d.$$

¹⁾ Zeer scherp heeft AMONN dit naar voren gebracht in zijn bespreking van LEDERER's: Grundzüge in Weltwirtschaftl., Archiv 1926, p. 176 vlg. Von BÖHM doet in zijn voorbeeld van de paardenmarkt, zegt hij, alsof de menschen niets anders te koopen hadden.

Met den kleinsten ruilvoet koopt hij dan het 2e. exemplaar van C, nl. met $8/6$.

Deze grensruilvoet bepaalt de waarde van de geldeenheid voor hem, dus hij zal willen betalen:

$$\text{voor exemplaar } a \quad \frac{72 \times 6}{8} = 54 \text{ fl.}$$

$$\text{voor exemplaar } b \quad \frac{36 \times 6}{8} = 27 \text{ fl.}$$

$$\text{voor exemplaar } c \quad \frac{8 \times 6}{8} = 6 \text{ fl.}$$

wanneer hij 2 ex. koopt

$$\text{voor exemplaar } d \quad \frac{6 \times 6}{8} = 4.5 \text{ fl.}$$

wanneer hij 2 ex. koopt

Dit *wil* hij desnoods geven. Hij kan natuurlijk lager slagen, wanneer hij geen grenskooper is ¹⁾.

Verandert nu de verwachte prijs van b zoodat die 16 fl. wordt,

¹⁾ Er lijkt eene tegenstelling te bestaan tusschen den gestelden toestand, dat hij fl. 80 te besteden heeft, en het feit dat hij volgens deze berekening zou willen besteden $54 + 27 + 2 \times 6 + 2 \times 4.5 = \text{fl. } 102$. Dit is slechts schijnbaar het geval. Werden de prijzen inderdaad zoo hoog als hij wil gaan, dan zou hij niet alle goederen kunnen koopen, maar het zou ook niet uit te maken zijn, hoe hij zijn inkomen verdeelen zou, want het ruilvoordeel zou t. o. van alle goederen gelijk zijn. Men moet scherp onderscheiden de wijze waarop iemand zijn inkomen verdeelt, daarbij uitgaande van bepaalde prijzen en den ruilvoet die hij zich vormt t. o. van de goederen, omdat hij, door die verdeling van zijn inkomen, een zekere grenswaardeering van het geld heeft. Zooals hij zich t. o. van zijn grensruilvoet kan vergissen, omdat het goed, dat zijne waardeschatting van het geld mede bepaalt (hier 2e ex. c), eenen hooger prijs heeft dan hij verwachtte, zoo kan hij zich t. o. van de totale behoeftenbevrediging vergissen, die een bepaald inkomen hem verschaft, omdat de prijs van andere goederen anders uitvalt. Daardoor vergist hij zich feitelijk ook in zijn ruilvoet. Wanneer b.v. de prijs van a blijkt te zijn $1/46$ dan zal hij niet nalaten a te koopen, want het ruilvoordeel is hier nog steeds grooter dan bij 2e exemplaar c . Maar, doordat nu de aankoop van dit laatste vervalst, wordt de grensruilvoet bepaald door het 2e exemplaar van $d = 6/8$; daardoor veranderen nu weer de prijzen, die hij voor de goederen geven wil, enz.

De uiteenzetting die ik hierboven geef is dus vereenvoudigd in zooverre, dat ik de verwachtingen omtrent de prijzen laat uitkomen. Maar wanneer deze verwachtingen zich niet verwezenlijken, gebeurt feitelijk hetzelfde, alleen kijkt de koper op zijn neus, omdat hij niet de goederen krijgt, die hij verwacht had te kunnen koopen.

dan zal hij, bij eenzelfde inkomen, zich voornemen te koopen:

$$1a + 2b + 2d.$$

De grensruilvoet wordt dan bereikt bij tweede exemplaar d, nl 6/4. Dan zal hij willen betalen:

$$\text{voor exemplaar } a \quad \frac{72 \times 4}{6} = 48 \quad \text{fl.}$$

$$\text{voor exemplaar } b \quad \frac{26 \times 4}{6} = 17.33 \text{ fl.}$$

wanneer hij 2 ex. koopt

$$\text{voor exemplaar } d \quad \frac{6 \times 4}{6} = 4 \quad \text{fl.}$$

Nu is het niet noodzakelijk, dat wijziging in den ruilvoet van dezen koper, invloed op den prijs der goederen zal uitoefenen. Dit zal alleen het geval zijn, wanneer hij grenskoper is of wordt, van een of meerdere goederen. Wanneer echter de prijs van een goed zich wijzigt, zal allicht ook de ruilvoet van de grenskopers der andere goederen zich wijzigen, alleen wanneer deze grenskopers geen koopers waren van het in prijs veranderde goed, zou dit gevolg uitblijven.

Dat de nu ingetreden verandering in de prijzen, weer een verandering in de ruilvoeten teweeg zal brengen, is geen bezwaar; ik wil toch niet den ruilvoet berekenen, maar alleen aantoonen dat, wanneer de grenswaardeleer bij hare verklaring van den prijs uitgaat van eenen zekeren ruilvoet, daarin de veronderstelling ligt opgesloten, dat de prijzen van alle goederen samenhangen, wat ik bewezen heb, door aan te toonen, dat een verandering in den prijs van een goed, den ruilvoet der economische subjecten, en deze verandering den prijs der andere goederen beïnvloedt.

Ik ben over dit punt eenigszins uitvoerig geweest, vanwege de belangrijke consequenties, die het argument van CASSEL, wanneer het juist was, voor de prijstheorie der grenswaardeleer zou hebben.

Maar eigenlijk had ik kunnen volstaan met erop te wijzen, dat, wanneer de grenswaardeleer vaststelt dat de prijzen van alle goederen in verband staan met elkander, langs de prijschaal van het

aanbod. — door de grensproductiviteit — wat wel niemand ontkennen zal, dat zij doen, daarmee zelf reeds het onderling verband der prijzen langs de prijschaal der vraag wordt geconstateerd; immers koopers van goederen, zijn verkoopers van geld en voor dit goed geldt de leer der grensproductiviteit evenzeer als voor de andere goederen. Dit is juist de beteekenis van het begrip, grensruilvoet.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat AMONN bij WICKSELL wél de erkenning van dien samenhang vindt, dien hij bij de andere grenswaardetheoretici meent te missen. Zijne mathematische formuleering leidt er WICKSELL toe, de kromme van de vraag, als een kromme van het aanbod van een ander goed, voor te stellen.

CASSEL verwijt de grenswaardeleer, uit te gaan van „verwachte prijzen”. Wij zullen straks zien waarom dit met zijne methode niet noodig is, — maar het komt mij voor, dat het geen zwakte der grenswaardeleer is, het wel te doen. Wij krijgen hier hetzelfde probleem wat wij hooger reeds bespraken ¹⁾. „Berekenen” kan men de prijzen volgens de methode der grenswaardeleer niet. Maar deze berekening is ook niet het doel der economische wetenschap. Zij heeft alleen te verklaren. Bij deze verklaring mag zij geen beroep doen op factoren, die pas gekend zullen zijn, wanneer het te verklaren verschijnsel tot stand is gekomen. Dit doet zij echter ook niet. Zij verklaart den ruilvoet uit vroegere prijzen, die hoofdzakelijk, bepalen welke de „verwachte prijzen” zijn. Het kan zijn, dat deze ruilvoeten niet in overeenstemming zijn met de nieuwe prijzen. Dan zal de tot stand gekomen toestand niet blijvend, niet statisch kunnen zijn. Het zij zoo. Dit belet echter niet, dat deze ruilvoeten de nieuwe prijzen hebben bepaald.

§ 96. CASSEL heeft getracht ²⁾ zelf een systeem op te bouwen waarbij de bezwaren, die hij tegen de grenswaardeleer inbrengt, worden ondervangen. Deze „waardelooze economie” is eigenlijk niets anders dan een uitgebreide prijstheorie, want in het verge-

¹⁾ Zie § 54.

²⁾ Voor het eerst in Ztsch. f. d. ges. Staatsw. 1899—1908. Uitvoerig in zijne „Theoretische Sozialökonomie”. Zeer overzichtelijk kort uiteengezet in „Fundamental Thoughts in Economics”.

lijkingstelsel, waarin zijn werk culmineert, worden, ineens, alle prijzen vastgesteld. De wetenschap, meent CASSEL, moet altijd een complex in zijn geheel bestudeeren, hetzij klein of groot. Dit kan ook eenen enkelen persoon zijn, maar de belangrijkste veronderstelling, die wij moeten doen ter verklaring der tegenwoordige maatschappij, het bestaan van een ruilverkeer, is van socialen aard, en de economische wetenschap heeft dan ook weinig te leeren van de huishouding van den enkeling ¹⁾. Men moet de vereenvoudigingen, welke men aanbrengt, zoo min talrijk mogelijk maken. Het heeft bvb geen zin, een maatschappij met ruilverkeer te veronderstellen zonder geld. De veronderstelling, dat deze mogelijk zou zijn, heeft de economie er toe geleid, een aparte waardeleer te construeeren. Dit is niet alleen onnoodig, maar ook fout „because a theory of value in quantitative terms, is always and necessarily a theory of prices” ²⁾. En AMONN, die zijne leer overneemt, verdedigt deze beperking, door te zeggen: De ruilwaarde wordt wel weer uit de behoeften verklaard, maar dit maakt de opname van een volledige theorie der gebruikswaarde in de economie nog niet noodig. Door de ervaring zijn ruilwaardeverhoudingen van bepaalde grootte gegeven. Deze verhoudingen alleen moeten wij verklaren ³⁾. Het is daarbij verkeerd naar één „verklaringsprincipe” te zoeken; men moet de belangrijkste factoren, die invloed op den prijs uitoefenen, opsommen. Zoowel een zuiver subjectieve als een zuiver objectieve leer zondigen dan ook door eenzijdigheid, want de prijs is van beiderlei factoren afhankelijk.

Wanneer wij aldus onmiddellijk met den geldruil rekenen, verplicht ons dit nog niet, volgens CASSEL, de economie met de geldtheorie te beginnen. Wij kunnen als zoodanig, om te beginnen, zeer goed een abstracte rekengrootheid aannemen ⁴⁾.

De koopkracht van deze eenheden wordt bepaald „by the scarcity of the supply” van de goederen die als geld functioneeren. Wij moeten dus maar „postulate a unit of money as fixed and invariable”.

¹⁾ F. T., p. 27.

²⁾ F. T., p. 31.

³⁾ Grundzüge der Volkswohlstandslehre I, p. 303. CASSEL: Sozialök., p. 67.

⁴⁾ F. T. p. 62.

Voldoende, tot verklaring der economische verschijnselen, is het „beginsel der schaarsheid". Doordat onze behoeftenbevrediging in dit teeken staat moet zij beperkt worden ¹⁾. Het is de belangrijke functie van den prijs, ervoor te zorgen, dat in elk opzicht de vraag gelijk wordt met het aanbod ²⁾. Wanneer op die manier de prijs van elk goed bepaald is, weet ook elke verbruiker op welke wijze hij zijn inkomen besteden zal. De vraag naar een goed is nu echter niet alleen afhankelijk van zijn eigen prijs, maar tezelfdertijd van den prijs van alle andere goederen. De theorie moet dus in één enkele formule vastleggen de prijzen, niet alleen van de finaalgoederen, maar ook van de tusschenproducten en de elementaire productiefactoren, en, waar het inkomen der menschen afhangt van de grootte hunner bijdrage, wordt ook dit tezelfdertijd bepaald.

Wanneer wij stellen; de verschillende goederen 1, 2, 3, 4...n, dan kan men zeggen dat de vraag (N) naar goed 1 een functie is van den prijs van goed 1 (p_1) maar evenzeer van dien van de andere goederen ($p_2, p_3, \dots, p_n$) dus ³⁾.

$$N_1 = f_1(p_1, p_2, \dots, p_n)$$

$$N_2 = f_2(p_1, p_2, \dots, p_n)$$

$$N_n = f_n(p_1, p_2, \dots, p_n)$$

Anderzijds is ook de prijs, voor denwelken aangeboden wordt, van den prijs van alle goederen afhankelijk dus:

$$A_1 = f_1'(p_1, \dots, p_n)$$

$$A_2 = f_2'(p_1, \dots, p_n)$$

$$A_n = f_n'(p_1, \dots, p_n)$$

Daar nu de prijs zoo hoog zal moeten liggen, dat de tegen dien prijs gevraagde en aangeboden hoeveelheden aan elkaar gelijk zijn ⁴⁾, dus $A_1 = N_1$ zal dus

$$f_1(p_1, p_2, \dots, p_n) = f_1'(p_1, p_2, \dots, p_n)$$

$$f_2(p_1, p_2, \dots, p_n) = f_2'(p_1, p_2, \dots, p_n)$$

¹⁾ F. T., p. 54 passim.

²⁾ ib., p. 62.

³⁾ Sozialök.: Der Mechanismus der Preisbildung, p. 110 vlg.

⁴⁾ Sozialök., p. 67.

Voor de juistheid van dit equatiesysteem, is het zelfs niet noodig van de vrije markt uit te gaan, eene veronderstelling die dan ook onwerkelijk is ¹⁾. Eenzelfde equatiesysteem bestaat nu ook t. o. van den prijs van de productiefactoren ²⁾. De vraag naar deze productiefactoren, hangt af van den prijs van die verschillende factoren en is gelijk aan het aanbod. Waar nu de prijs van het product een voldoende vergoeding moet bieden voor alle productiefactoren, kunnen wij den prijs der producten gelijkstellen aan de som der, voor de productiefactoren gevonden, equaties, in verband met de hoeveelheden productiefactoren die voor elke productie nodig is.

Zoo bereikt men een uitgebreid equatiestelsel bij oplossing waarvan alle prijzen ineens bepaald zijn.

Men moet er daarbij natuurlijk op letten, dat het van den stand der techniek zal afhangen, hoeveel eenheden van elken productiefactor vereischt zijn, om een zekere hoeveelheid product te maken. Uit dit equatiestelsel blijkt volgens CASSEL dat de prijsbepalende factoren zijn:

- a. De getallen, die de vraag in verband met den prijs aangeven (Wij zouden zeggen: de prijsschaal van de vraag).
- b. De „technische coëfficiënten”, die bepalen hoeveel eenheden der elementaire productiefactoren voor een bepaald product vereischt zijn.
- c. De gegeven hoeveelheden der elementaire productiefactoren.

Deze drie factoren hebben eene gelijke beteekenis. De eerste is van subjectieven, de twee anderen zijn van objectieven aard ³⁾. Complicaties doen zich voor doordat:

- 1e. Verschillende ondernemingen met verschillende kosten werken. Het zijn dan de hoogste kosten, die den prijs bepalen. (Differentiaal beginsel) ⁴⁾.
- 2e. Verschillende productiemethoden mogelijk zijn; dan moet diegene gekozen worden, die de minste kosten met zich brengt. Substitutiebeginsel) ⁵⁾.

¹⁾ Ib., p. 92 vlg. en p. 104.

²⁾ Ib., p. 73.

³⁾ Sozialök., § 18, p. 127. F. T., p. 100.

⁴⁾ Sozialök., p. 79.

⁵⁾ Sozialök., p. 86.

§ 97. Ziedaar in het kort de leer van CASSEL uiteengezet.

Niemand zal zich kunnen onttrekken aan den indruk, dat hier met groot talent eene bijdrage is geleverd, tot verheldering van ons inzicht in de factoren, die op de prijzen der goederen invloed uitoefenen. In zooverre is het werk van CASSEL zonder restrictie te prijzen. Een andere vraag is echter, of zijn equatiestelsel voldoet aan den eisch, dien men er aan moet stellen als verklaringsmiddel, nl. of het onder de bepalende factoren er geene noemt, die zelf van de te verklaren resultaten afhankelijk zijn.

CASSEL meent het waardebegrip te kunnen missen. Het is echter duidelijk, dat hij wel voortbouwt op de daling der behoeftenbevrediging bij toename van den voorraad, daar anders zijne prijschaal van de vraag geheel onverklaard zou blijven. Ik ben het echter in het geheel niet eens met VALK, wanneer deze zegt ¹⁾, dat het, wanneer de Gossensche wetten feitelijk ten grondslag liggen aan de beschouwingen van CASSEL „weinig uitmaakt of deze nog uitdrukkelijk een waardebegrip formuleert”. Het is juist de knoop van heel de zaak, dat CASSEL niet heeft ingezien, dat de waardeering de intensiteitsgrootheden der behoeftenbevredigingen, door een autochtone daad van het verstand, omzet in een quantitatieve verhouding. Het is juist omdat zij geen waardebegrip hebben, dat de mathematici verplicht zijn hun toevlucht te nemen tot den gecompliceerden evenwichtstoestand, waarin de grensnuttigheid van alle goederen gelijk is, dat zij dus voor de eenvoudigste problemen steeds het heele goederensysteem erbij moeten halen. Op die manier komen zij dan tot eenzelfde resultaat als de grenswaardeleer, zonder echter te kunnen verklaren, hoe de menschen, die deze systemen *niet* in hun hoofd hebben, toch juist handelen.

CASSEL ontwijkt de moeilijkheid, door de schattingen eenvoudig in geld uit te drukken. Er is weinig bezwaar tegen, de schattingen der menschen, als in geld geschiedende, voor te stellen. Inderdaad is dit eene, in onze tegenwoordige maatschappij zeer veel voorkomende, wijze van doen. Dat aldus bij de verklaring der prijzen geen rekening wordt gehouden met de verschillen in het inkomen der

¹⁾ Het theoretisch econ. stelsel v. CASSEL, p. 17.

verschillende mensen en de daaruit voortvloeiende verschillende waardeering t. o. van het geld, is niet van groote beteekenis. Een verandering in de verdeeling van het inkomen zou alleen dan een blijvenden invloed hebben op de prijzen der goederen, wanneer zij een verandering in de verhouding tusschen de gevraagde productiefactoren met zich bracht, en er is geen aanleiding toe, te veronderstellen dat dit het geval zou zijn ¹⁾. En voor de statische maatschappij, waarvoor CASSEL spreekt, heeft dit zeker geen belang.

Maar het is wat anders, wanneer men deze geldschattingen niet meer als een vereenvoudigde voorstelling gaat gebruiken, maar als verklarmiddel zelf gaat aanwenden. CASSEL kan, ondanks de handigheid waarmee hij dit begrip introduceert, de zwakte ervan niet verbergen. Hij zegt eerst: Laten wij een abstracte rekeneenheid aannemen, die wij geld noemen. Terecht heeft VALK opgemerkt, dat dit feitelijk een abstracte waardemeter is. Maar wanneer hij dan gesteld wordt voor de verklaring van de beteekenis van dezen „algemeenen noemer”, weet CASSEL geen andere verklaring te geven dan: „that these means must be supplied in a certain scarcity, in order that the mint may represent a definite *value*” ²⁾.

Nu is ineens de onduidelijkheid van het waardebegrip verdwenen voor CASSEL en gebruikt hij het alsof er geen vuiltje aan de lucht was. Ook de relativiteit van het begrip wordt geheel uit het oog verloren. De waardeverhouding tusschen de goederen is alleen in geld uit te drukken, maar de waarde van het geld zelf, is in een abstracte waardeëenheid uit te drukken! Het zwaartepunt van de kritiek op deze gedachte van CASSEL, moet m.i. vallen op zijn totaal gebrek aan verklaring van de waarde van het geld, want de inconsequentie van CASSEL is niet toevallig; hij moest er met zijn methode toe komen. Wanneer men, zonder meer, de schattingen der mensen in geld uitdrukt, en ze aldus onderling commensurabel maakt, dan brengt men eenvoudig de moeilijkheid van de waardeleer over op het gebied der geldleer ³⁾. Maar dan mag men er zich daar natuurlijk

¹⁾ Zie § 93.

²⁾ p. 124.

³⁾ WICKSELL heeft dit reeds in het Zeitsch. f. d. ges. Staatswiss. 1900, p. 581 vlg. als een principiele fout van CASSEL vastgesteld in een bespreking van zijn „Grundriss einer elementären Preislehre”.

niet, als CASSEL, met een Jantje van Leiden afmaken, maar heeft men tot verklaren een . . . waardebegrip noodig.

Hiermede hangt samen de opvatting van CASSEL, dat zijn systeem eenvoudiger zou zijn, omdat de samenhang van alle prijzen er in wordt aangetoond, zonder dat men verplicht is, een beroep te doen op de „verwachte prijzen” waarmede de grenswaardeleer werkt.

Het equatiestelsel van CASSEL berust inderdaad geheel op het beginsel van den samenhang der prijzen. Ziet hij dien samenhang echter ook juist in? Ik meen dat dit niet het geval is. Hij meent, dat de verandering der prijzen der andere goederen, bij verandering van éénen prijs, het gevolg moet zijn van een verandering in de gevraagde hoeveelheid dier goederen, omdat er nu meer of minder geld beschikbaar komt, om deze te koopen. Dit moet echter niet noodzakelijk het geval zijn. Het kan immers zijn, dat bvb. de daling in prijs van een goed, een prijsstijging van de andere goederen met zich brengt, die maakt dat er tegen dien hooger prijs, ondanks het grooter beschikbaar geldbedrag, toch niet meer exemplaren gevraagd worden.

De prijzen stijgen niet omdat de vraag grooter wordt, maar omdat de ruilvoeten zich wijzigen. De winst die hij hier meent mede te bereiken, omdat hij aldus niet van verwachte prijzen moet uitgaan, is slechts schijn. Waarom behoeft CASSEL dit niet te doen? Omdat hij, zooals VALK opmerkt, alleen beschrijft, niet verklaart. Hij vertelt ons, zooals ook de mathematische school doet, waar de prijs zal komen te liggen, wanneer de menschen volgens het economisch motief handelen. Wij willen echter ook verklaren, hoe de menschen, die de factoren, die CASSEL in zijn systeem introduceert, niet kennen, toch tot een bepaalde prijsvorming geraken. Daarvoor is het noodig, dat zij een bepaalde waardeschatting t.o. van het geld hebben, die zij alleen kunnen krijgen in een maatschappij met een bepaald prijzensysteem. Lost CASSEL dit probleem op? Neen, hij ontwijkt het, door een bepaalde waarde van het geld te stellen. De superioriteit van de m.i. oprechter methode der grenswaardeleer, bestaat daarin, dat zij duidelijk maakt, hoe de menschen zich in hun ruilvoet kunnen vergissen. Bij hem loopt alles goed van stapel, zoo lang men zich in een statische maatschappij blijft bewegen, bij

ons ook, dan is de ruilvoet constant. Maar CASSEL is verplicht, om den overgang tot de dynamische verschijnselen mogelijk te maken, van buitenaf komende nieuwe veronderstellingen te doen. Daardoor wordt afbreuk gedaan aan het karakter der economische statica, die slechts een bijzondere vorm is, waaronder de dynamische verschijnselen zich voordoen. Beschouwen wij nu tenslotte het equationsysteem zelf. Dat de kritiek van CASSEL op de prijstheorie der Oostenrijkers niet gerechtvaardigd bleek, behoeft nog niet met zich te brengen dat zijn eigen systeem foutief zou zijn. Men kan de verschijnselen op verschillende wijze benaderen ¹⁾.

Zijne theorie heeft veel aantrekkelijks, doordat zij den prijs tot drie duidelijk aangegeven factoren ²⁾ herleidt, en aldus een scherpte krijgt, die het volgens AMONN zelfs mogelijk zou maken, de prijzen te berekenen.

Maar bij nader toezien, blijkt de eerste factor onze prijsschaal van de vraag weer te geven, en de factoren 2 en 3 een vervanging te moeten vormen van de prijsschaal van het aanbod. Terecht wijst VALK op MARSHALL, die op een andere wijze (de twee lemmets van de schaar) een zelfde oplossing nastreefde. VON BÖHM heeft MARSHALL afdoende weerlegd. Is CASSEL gelukkiger geweest in de ontleding van deze prijsschaal van het aanbod?

Ik kan het niet gelooven. En het zwakke punt lijkt mij zijn „technische coëfficiënt” te zijn.

Ook volgens VALK is dit het geval. „Door de wijziging in het productieproces” zegt hij ³⁾, „moet de technische coëfficiënt veranderen en waar deze één van de prijsbepalende factoren is, zullen door de substitutie de prijzen weer veranderen”. Maar hij meent, dat er een uitweg is uit deze cirkelredeneering, door alle mogelijke combinaties te overwegen, waarbij men dan „voor iedere mogelijkheid een corresponderend stelsel van prijzen krijgt. En dan is onder deze mogelijkheden één te vinden, die de „voordeeligste” is ⁴⁾. Was dit waar, dan zouden wij, wel is waar, verre zijn van de moge-

¹⁾ Zoo ook OHLIN in de *Festgabe für Brentano II*, p. 85.

²⁾ Zie pag. 262.

³⁾ o.c., p. 129.

⁴⁾ o.c., p. 131.

lijkheid van „berekenen” der prijzen door AMONN gesteld (het aantal mogelijkheden is immers vrijwel onbeperkt), maar het systeem zou gaaf zijn in zichzelf. Maar ik geloof niet dat dit mogelijk is. Wat bedoelt VALK met zijn „voordeeligste mogelijkheid”? Het kan niet de technisch meest voordeelige zijn, want dit zou beteekenen het opofferen van behoeften van andere orde aan die van eene categorie. Het is diegene, welke de meest harmonieuse bevrediging geeft. Maar dan zal de vraag, welke technische coëfficiënt, op een bepaald oogenblik, het voordeeligst is, afhangen van.... de prijzen der kapitaal goederen, of, zoo men wil, van de hoeveelheid elementaire productiefactoren ¹⁾. Of het voordeeliger is een goed met groote of kleine omwegen, met veel kapitaal en weinig arbeid, of met veel arbeid en weinig kapitaal tot stand te brengen, is toch in de eerste plaats, — na VON BÖHM is het eigenlijk ontoelaatbaar, dat men het over het hoofd ziet, — afhankelijk van de hoogte van loonen en rente. En daarmee valt de beteekenis van den „technischen coëfficiënt”, als zelfstandigen prijsbepalenden factor, feitelijk in het niet. Er is dan ook geene „voordeeligste mogelijkheid, want van de prijzen van kapitaal en arbeid hangt het af, welke de „voordeeligste” zou zijn. En deze prijzen krijgt men alleen, door uit te gaan van eenen bepaalden „technischen coëfficiënt”. Het oordeel van VALK, dat CASSEL ten onrechte zijn leer tot een „nieuwe theorie” heeft willen opschroeven, moet d.m. worden onderschreven. Het is jammer dat CASSEL zich hiertoe heeft laten verleiden, want niemand ware meer geroepen geweest, om de grenswaardeleer tot een breedere ontwikkeling en een scherpere formuleering te brengen, dan hij, die aan een groote helderheid, en verleidelijke overtuigingskracht van stijl, een scherpzinnigheid paart, die hem wel niet geheel tot de fijnheid van dialectiek, maar wel tot een even groote originaliteit der voorstelling als VON BÖHM leidt. Ook nu blijft hij een verleidend, maar, — waar de inpassing van zijn gedachten in het kader der volder gener grenswaardeleer hem voor had kunnen behoeden, — welwat eenzijdig leidsman.

Hiermede meen ik, wat betreft de prijstheorië, te kunnen vol-

¹⁾ CASSEL, Sozialök., p. 88 ziet dit zelf min of meer in.

staan. De prijstheoriën van ENGLÄNDER en ENGLIS komen mij te embryonaal voor, om er op te in gaan ¹⁾.

Er blijft ons nu nog te bespreken, de pogingen om rechtstreeks de maatschappelijke waarde te verklaren, los van de individueele waardeeringen der individuen.

II. Objectieve Waardetheorieën

Litteratuur. Buiten de genoemde werken van STOLZMANN en OPPENHEIMER. R. STOLZMANN. Das Reinökonomische im System der Volkswirtschaft. Jahrb. f. Nat. Ök. u. Stat. 3 F Bd. 57, 1919.
F. OPPENHEIMER. Grundriss der Theoretischen Oekonomik, 2 Bde. 1926.

§ 98. De invloed der grenswaardeleer doet zich gevoelen, ook bij hen die haar verwerpen en getracht hebben eene objectieve waardeleer op te bouwen. De band die deze jongere „objectivisten” met de oudere waardetheoriën verbindt, is dan ook eerder van formeelen aard.

Terwijl toch de vroegere waardetheorieën objectief worden genoemd, omdat zij de grootte der waarde meten aan factoren die als het ware los van den mensch, van buitenaf gegeven zijn, als: de kosten, den arbeidsduur, gaan deze nieuwe objectieve waardetheorieën, evenals de grenswaardeleer, uit van schattingen. Maar zij meenen te behoeften der maatschappij als een geheel te kunnen beschouwen. Omdat de behoeften maatschappelijk bepaald worden, zijn zij volgens hen, een „sociaal” dus een „objectief” verschijnsel.

Men kan niet zeggen, dat deze terminologie foutief is, al is zij misleidend. Zij gebruikt het begrip „objectief” niet in den zin van „wat buiten den mensch” ligt, maar in den zin van „wat alle menschen gemeenschappelijk is”. In den zin, waarin men zegt dat bvb. de categorieën van het verstand „objectief” zijn, terwijl toch juist de gebondenheid aan die categorieën, oorzaak is van de subjectiviteit van het menschelijk denken. Waarom de aanhangers van deze opvatting zich niet liever bij het begrip „sociaal” houden, is niet duidelijk.

¹⁾ Zie hierover A. AMONN: Der Stand der reinen Theorie, p. 298.

Men kan zeggen, dat sommige auteurs, die op de grenswaardeleer voortbouwen, zooals MARSHALL ¹⁾ of die haar in overeenstemming willen brengen met de vroegere waardeleeren, zooals KALINOFF ²⁾ en KUYPER ³⁾, en dat vooral DIETZEL, die in de nieuwe waardeleer niets anders dan een minder juiste weergave van de vroegere leer ziet ⁴⁾, dichter bij de vroegere objectieve waardetheorieën staan, dan de nieuwe „objectivisten”.

De opvatting, die aan den gedachtengang van de objectivisten ten gronde ligt is, dat de objectieve ruilwaarde het product is van de schatting van de geheele maatschappij. In zooverre redeneeren zij in denzelfden zin als CLARK en zijne school, die, analogisch aan de subjectieve schatting van den enkeling, den prijs door maatschappelijke waardeering bepaalt.

Wathen echter van CLARK onderscheidt is, dat zij meenen dat de objectieve ruilwaarde in den feitelijken prijs niet zuiver tot uitdrukking komt. Immers het beeld dat de prijs van deze waardeering geeft, is vervalscht door de maatschappelijke ongelijkheid der menschen. Dat een goed eenen hoogen prijs kan bedingen is, tengevolge hiervan, nog geen bewijs dat het maatschappelijk ook hoog gewaardeerd wordt. Om deze waardeering te leeren kennen, is het noodig de ongelijkheden weg te denken en na te gaan hoe dan de objectieve ruilwaarde der goederen zich zou verhouden.

Vandaar, dat al deze objectivisten hunne theorie opzetten, uitgaande van een maatschappij van gelijken. Wij hebben hooger ⁵⁾ gezien, hoe gekunsteld een dergelijke veronderstelling is. Dit veroordeelt haar nog niet. Wij hebben nu te onderzoeken of zij geschikt is om den grondslag eener waardeleer te vormen.

Het is opmerkelijk, hoe fragmentair deze „objectivisten” hunne gedachten hebben uitgewerkt. CORNELISSEN heeft, in een dik boek ⁶⁾ een zoo onsamenhangend beeld gegeven van wat hij een objectieve waardeleer gelieft te noemen, dat ik er heb moeten aan verzaken er

¹⁾ Zie § 63.

²⁾ Zie § 84.

³⁾ Zie § 85.

⁴⁾ Zie § 64.

⁵⁾ Bij de bespreking van STOLZMANN's kritiek op de grenswaardeleer, § 93.

⁶⁾ De theorie der waarde.

een weergave van te geven. Een leerling van TARDE, M. BICKING ¹⁾ heeft eveneens eene poging gedaan, om eenen maatschappelijken maatstaf der behoeften te vinden.

Men moet, volgens hem, onderscheiden de „*désirabilité idéale*”, welke het goed zou hebben, wanneer het geen offers kostte en de „*désirabilité réelle*”, die wel met de offers rekening houdt.

Wij kunnen de verschillende „*désirabilités idéales*” vergelijken, echter alleen om te zien of de een grooter is dan de andere ²⁾. Een voorbeeld van een dergelijke schatting vindt hij bij de ambtenaren, die de voedingswaarde van eetwaren, of de gezondheid der woningen, te beoordeelen hebben ³⁾.

Ondertusschen hebben wij in de economie te doen met de „*désirabilité réelle*”. De grootte van deze is „*déterminée par les forces de résistance effectives, qui s'opposent à l'expansion de notre désir, c. à d. par la somme des désirs contraires qui tendent à lui faire échec*” ⁴⁾. Maar nu zijn deze „*désirs contraires*” ofwel „*désirs idéals*”, welke tegengesteld zijn aan diewelke men bevredigt (als voorbeeld hiervan geeft BICKING: „*le désir d'acquérir et celui de ne pas dépenser*”) en dan vraagt men zich af, hoe men deze grootheden, welke, volgens den auteur zelf, vaag zijn, zou kunnen aftrekken en samentellen; ofwel zijn zij „*désirs réels*”, wier beteekenis dan weer moet gemeten worden aan de hun tegengestelde „*désirs*”, zoodat men blijft rondraaien in een kring van verlangens die aan elkander moeten gemeten worden.

BICKING verzuimt dan ook, ons dit duidelijk te maken en vergeenoegt zich met de vaststelling dat de: „*désirabilité réelle*” se fixe automatiquement et d'une façon identique pour tous les individus dans le prix, exprimé en monnaie, des diverses marchandises ⁵⁾.

¹⁾ o.c., p. 904. Een zelfde gedachtengang reeds bij GIULIO ALESSIO: Studi sulla teoria del valore nel cambio interno, 1890. Geciteerd bij PETIT, die in zijn: Etude critique des différentes théories de la valeur (dans l'échange intérieur), Paris 1897, die gedachte eveneens overneemt. Zij gaan echter meer uit van een „évaluation-type”.

²⁾ o.c., p. 115.

³⁾ Dat hij die de grenswaardeleer verwerpt, omdat hij haar, ten onrechte, meent te kunnen verwijten op de „besoins” in plaats van op „le désir” gebouwd te zijn, hier zelf op de objectieve behoeften steunt in plaats van op de begeerten van de menschen, dringt niet tot hem door.

⁴⁾ o.c., p. 117.

⁵⁾ o.c., p. 119. Eenzelfde gedachte bij CORNELISSEN.

Verder dan een allereerste begin hebben tenslotte alleen STOLZMANN en OPPENHEIMER het gebracht.

§ 99. Daarbij heeft STOLZMANN, die de eerste is, die de methode heeft toegepast, het niet veel verder gebracht dan de formuleering van een programma. Reeds in zijne definitie van de waarde neemt hij de „sociologische” positie in, die hij als de eenige, ook economisch juiste, beschouwt. „Der Wert”, zegt hij, „ist kein Ding für sich, keine primäre Erscheinung, sondern nur letzter Ausdruck der socialorganischen Funktionen der Volkswirtschaft ¹⁾. De waarde te verklaren uit de behoeften van den mensch is wel niet verkeerd, maar eenzijdig, immers men moet altijd met „den ganzen Mensch” rekenen. Om het bezwaar, dat hij tegen de grenswaardeleer heeft, te onderwerpen, stelt hij als „Urtypus” een kleine maatschappij van tien gelijken, zoodat ook deze „economische atoom” reeds als een sociale constructie kan worden gedacht. De deelgenooten arbeiden een jaar en worden verondersteld, daardoor tevens elk een aantal goederen te verkrijgen, door een gelijk gedeelte van den in het totaal besteden arbeid voortgebracht ²⁾. STOLZMANN zegt het zelf: „nur eine Regelung, und zwar eine sehr intensive Regelung könnte einen Zustand der vorausgesetzten Art überhaupt erst möglich machen ³⁾).

Het is niet geheel duidelijk, hoe hij zich deze regeling voorstelt. Zij kan niet bestaan in eene verdeling van het bezit, die de ongelijkheid van de productiviteit van den arbeid compenseert want, zegt STOLZMANN, bij den „Urtypus” komen „die beiden andere Produktionsfaktoren neben der Arbeit noch nicht in Frage” ⁴⁾. Waarschijnlijk bedoelt hij, dat het kapitaal in handen van de ge-

¹⁾ Objekt, p. 193.

²⁾ In de Soc. Kat., p. 31 schijnt hij zich dit voor te stellen, alsof elk der deelgenooten dezelfde goederen zou krijgen, dus ieder hetzelfde behoeftenschema zou hebben. Deze inderdaad onhoudbare constructie, heeft hij in zijn latere werken prijs gegeven, zoodat wel de behoeften verschillend zijn, maar het deel van den maatschappelijken arbeid, op de bevrediging van de behoeften van elk deelgenoot gericht, gelijk is. Immers in Zweck, p. 217, geeft hij toe, dat de „technisch-psychologische Nutzen und Kosten-Erwägungen” van de grenswaardeleer, althans van technisch standpunt uit, juist zijn. Zie verder p. 222.

³⁾ Zweck, p. 229.

⁴⁾ Soz. Kat., p. 300. Ook op dit punt schijnt hij zijn meening herzien te hebben. Zweck, 225 vlg.

meenschap blijft die het dan zoo verdeelt, dat alle arbeiders een gelijk inkomen bereiken. Ook in dit geval zou er, volgens STOLZMANN nog geen kwestie zijn van toerekening aan het kapitaal, want alleen wanneer er privaatbezit bestaat, zal er z. i. rente betaald worden ¹⁾).

¹⁾ Zweck, p. 243. Hierdoor neemt STOLZMANN eigenlijk reeds een van de te bewijzen punten in zijn praemissen op. Wij zullen dit nu maar voorloopig over het hoofd zien. Wij kunnen ons voorstellen dat de rente, die aan de gemeenschap moest komen, niet wordt *opgemerkt*, omdat de werktuigen kosteloos ter beschikking der leden worden gesteld en de concurrentie tusschen de arbeiders-deelgenooten, die, door hun voorkeur voor kapitalistische werktuigen, toch weer het bestaan van de rente zou doen inzien, door de strengheid der regeling wordt uitgesloten. Wij kunnen ons voorstellen, dat het in een dergelijke hypothetische maatschappij, niet tot het bewustzijn van de deelgenoten doordringt, dat zij eigenlijk de waarde van het product dat zij voortbrengen, functioneel over de complementaire goederen, werktuig en arbeid, te verdeelen hebben, en dat zij meenen, dat het product geheel aan hunnen arbeid te danken is, zoodat dan alleen de persoonlijke verdeling van het maatschappelijk inkomen tusschen de deelgenooten — hier in gelijke deelen te denken — in aanmerking komt. Eenvoudig is deze hypothetische „Urtypus” niet, maar het is de eenige wijze, waarop de constructie inhoud kan krijgen.

Ik moet echter wijzen op de meer dan ergerlijke oppervlakkigheid, waarmee STOLZMANN de bezwaren van von BÖHM tegen zijne constructie meent te kunnen weerleggen:

Waar von BÖHM er op wijst, dat gelijke hoeveelheden arbeid alleen dan een gelijke belooning kunnen verwachten, wanneer zij met gelijke productieomwegen besteed worden, antwoordt STOLZMANN met een gezegde, dat bewijst dat hij het begrip „Productieomweg” totaal verkeerd begrepen heeft en er in ziet: de min of meer groote snelheid waarmee een arbeider een bepaalde taak verricht, in plaats van: den tijd die verloopt tusschen het verrichten van den arbeid en het oogenblik waarin het geproduceerde goed voor behoeftenbevrediging geschikt wordt. „Jeder”, zegt hij, „der schneller oder langsamer als seine Fachgenossen arbeitet, wird ein entsprechendes Mehr oder Weniger über den Durchschnitt an Wert und Abfindung erzielen(!)” (Zweck, p. 239.)

Het begrip van het wachten op de genotsrijpheid der goederen is hem in het geheel niet duidelijk geworden. Dit wachten kan volgens hem de rente niet verklaren, want het „Wirtschaftsplan” moet zoo geconstrueerd worden, dat er niet gewacht behoeft te worden; maar er altijd goederen voor de consumptie geschikt, klaar liggen(!). Dat dit verkeerd begrijpen voortkomt uit de onvoldoende aandacht, die hij de leer, die hij bestrijden wil, schenkt, blijkt uit zijne bestrijding van den derden grond van het ontstaan der rente bij von BÖHM. „Deze geldt, zegt STOLZMANN, zooals von BÖHM zelf toegeeft, alleen voor het individu”. En dit, terwijl hij tien regels hooger, juist de woorden van von BÖHM citeert, waarin deze er op wijst, dat juist de derde grond in een socialistische maatschappij zich, voor de gemeenschap, sterk zal doen gelden. (Zweck, p. 252).

Hij verwijt von BÖHM, dat deze, zooals uit zijne kritiek op de „Nutzungstheorieën” blijkt, „verkennt diejenige Nutzung und Nutzleistung, die das Kapital doch tatsächlich seinem Eigentümer abwirft und abwerfen muss, wenn er Kapitalist bleiben will”. Von BÖHM ziet niet in, volgens hem, dat er in het kapitaalbezit een „machtselement” zit, „das Machtverhältniss, das seinem Inhaber die Verfügungsgewalt über Güter verleiht” (Object, p. 167). Dat dit machtselement bestaat en zelfs „eine Sonderexistenz neben den Gütern” voert, blijkt, volgens zijn in 1919 geschreven Reinök. (p. 411), uit de cri-

In een dergelijke maatschappij van gelijken, zullen de geruilde goederen, zegt STOLZMANN, gelijk zijn, zoowel wat betreft hoeveelheden arbeid die er aan besteed zijn, als wat betreft hunne „Bedürfnissbefriedigungsqualität.“ Een dergelijke „Nahrungseinheit“ d. i. dus wat eenerzijds een der leden van de kleine maatschappij voortbrengt in een zeker tijdsverloop, anderzijds, wat hij in dit tijdsverloop verteert, is de waarde-eenheid waarmede men meeten kan: „Arbeitswerth und Nahrungsnutzwerth sind nur Ausstrahlungen dieser nämlichen a-priori-Einheit“ ¹⁾.

Wanneer alle voorwaarden, die STOLZMANN stelt, vervuld zijn, komt het mij voor, dat inderdaad op dergelijke voorwaarden geruild zal worden.

Maar het merkwaardige is, dat het ontstaan van deze ruilvoorwaarden, waarbij de waarde van de in ruil gegeven goederen, in een vaste verhouding staat, tot de hoeveelheden arbeid, die er aan besteed zijn, en wel voor alle leden dezer maatschappij in eenzelfde verhouding, alleen verklaard kan worden met behulp van de toepassing dierzelfde grenswaardeleer, die STOLZMANN onvoldoende vindt! Hij zelf zegt, dat ook in deze oer-maatschappij, de goederen „ihren Tauschwerth den Arbeitskosten nicht als solchen verdanken“ ²⁾ maar „erst a posteriori findet, durch den Nothbehelf des Werthansatzes beim Tausche, die Werthbemessung nach Arbeit statt“ ³⁾. Dit kan niet anders beteekenen, dan dat de verschillende leden bij hunne productie zich laten leiden door de waardeschattingen van hunne deelgenoten, immers „teleologisch bestimmt der Werth der Güter die auf Ihre Erzeugung zu verwendende und verwendete Arbeit“ ⁴⁾ en er, tengevolge van deze overwegingen, bij de bestaande veronderstellingen, een evenwichtspunt ontstaat, waarbij de grensproductiviteit van alle arbeiders dezelfde is, waarbij dus elke een-

sissen en speciaal uit den oorlog. Immers, terwijl de goederen ontbraken zijn „die Kapitalwerte... bisher trotz aller Befürchtungen wirtschaftlichen Flaumachertums erhalten und flüssig geblieben.“ Wanneer STOLZMANN nog een vijftal jaren gewacht had met het schrijven van dit artikel, ware dit bewijsmiddel allicht in de pen gebleven!

¹⁾ Soc. Kat., p. 301. Verder Zweck, p. 222.

²⁾ Zweck, p. 217.

³⁾ Soz. Kat., p. 34.

⁴⁾ Id. ib.

heid arbeid dezelfde waarde heeft, en deze, als vervangingswaarde weer op de andere voortgebrachte goederen wordt overgedragen. STOLZMANN heeft zelf ook ingezien, dat hij zijn waarde-eenheid: de „Nahrungseinheit”, op de basis der grenswaardeleer opbouwt; daarom zegt hij dat „nicht nur für die Wertung, die das isoliert gedachte Individuum vornimmt, sondern auch für die Wertung in einer Arbeitsvereinigung, soweit dieselbe nur unter dem Gesichtspunkt des *technischen Zusammenwirkens* betrachtet werden . . . all die . . . Nutzen- und Kostenerwägungen . . . welche die Grenznutzenlehre” opgesteld heeft, juist zijn ¹⁾. Maar, zegt hij, zij heeft de sociale zijde van het probleem niet gezien. Al was dit zoo, belet dit niet dat STOLZMANN de grenswaardeleer gebruikt om de basis voor zijn stelsel te vinden, van welk resultaat uit, hij daarna de begrippen die hij hijzelf voor den opbouw noodig heeft gehad, o.a. de „Substitutionswerth” gaat kritiseeren.

In deze inconsequentie ligt echter niet de grootste zwakheid van de theorie der „sozial-organische Einheit”, maar in het totaal gebrek aan uitwerking. Want, wat wij nu gevonden hebben is alleen nog maar de waardemeter voor den hypothetischen „Urtypus”. Wanneer deze gelijkheid verbroken wordt, zal de verdeeling niet meer overeenkomstig de hoeveelheden arbeid geschieden. Welnu, zegt STOLZMANN, wanneer, tengevolge van eene verandering in de sociale regeling, de verschillende leden van de maatschappij een ander deel toegerekend krijgen dan vroeger, bewijst dit, dat „die grösse des Arbeitslohnes, des Kapitalgewinnes und der Rente heute *auch* das Resultat (ist) der sozialen Machtverhältnisse und *nicht* nur der natürlichen Wirkung des antheiligen Produktionseffektes ²⁾.”

De grenswaardeleer trekt deze conclusie, zooals bekend is, niet. Zij vindt er niets verwonderlijks in dat eene verdeeling, die alleen toevalligerwijze in overeenstemming was met de hoeveelheden arbeid die besteed waren, niet meer opgaat wanneer men deze toevallige veronderstelling wijzigt. De arbeid krijgt nu, volgens

¹⁾ Zweck, p. 217.

²⁾ Soc. Kat., p. 40.

haar, niet minder toegerekend dan vroeger¹⁾ en op de belooning van de productiefactoren heeft de sociale regeling dan ook geen invloed, maar de eene arbeider krijgt nu minder dan de andere, omdat wat hij vroeger aan — niet als zoodanig erkende — rente kreeg, door de verandering in de verdeeling van het bezit, aan eenen anderen toekomt.

STOLZMANN wil echter van een dergelijke onderscheiding niet hoo-
ren.

„Unter Verteilung“, zegt hij ²⁾ „ist hier nicht ein enger, sondern ein möglichst weiter Begriff zu verstehen.... es handelt sich.... um die sogenannte „urprüngliche Güterverteilung.... d.h. um die Besitzverhältnisse, nach denen die nationalen Produktivkräfte verteilt sind, oder mit anderen Worten, um den *Besitzstand*“.

Hij bespreekt dus eigenlijk een heel ander probleem; dit is zijn recht, hij acht dit probleem zelfs het eenige interessante. Wanneer de economie hare taak wil vervullen „und der Politik das systematische Rüstzeug vorhalten, so darf sie die bestehende Volkswirtschaft nicht als hinzunehmendes.... Naturgebilde behandeln, sondern muss sie von Haus aus, als ein geregeltes ethisches Zweckgebilde zu verstehen suchen“ ³⁾.

Men bereidt zich nu voor op een uiteenzetting van de wetten die, volgens STOLZMANN, op dit nieuwe gebied, de verschijnselen beheerschen. Met belangstelling hoopt men kennis te nemen *van de wijze waarop* de ethische doelstelling van de menschen, niet slechts hunne behoeften, maar de heele sociale constructie, en de ver-
deeling van het bezit, beïnvloedt eenerzijds, van den invloed die van deze verdeeling van het bezit op de verschillende andere economische verschijnselen uitgaat anderzijds.

Maar in deze verwachting wordt men volkomen teleurgesteld. Het eenige wat hij op deze vragen, die zich opdringen, weet te antwoorden is: Het zijn machtsfactoren. Men zou gaarne vernemen: welke machtsfactoren? Hoe beïnvloeden zij de bezitsverhoudingen?

¹⁾ STOLZMANN stelt ook dit, maar wij hebben zijne opvatting dienaangaande hooger, § 93, uitvoerig weerlegd.

²⁾ Objekt, p. 154.

³⁾ Object, p. 209.

Men hoort er niets van, dan dat de „sozialnotwendig gegebenen Zweckgrößen der Abfindungseinheiten“ de „letztenscheidende Elemente der Volkswirtschaft, in die sich theoretisch und praktisch deren Gesetze bewegen“ ¹⁾ zijn en dat deze deelen veranderlijk zijn met de machtsverhoudingen, die het bezit van de complementaire productiefactoren beheerschen. Waarin bestaat nu de sociale noodzakelijkheid die de deelen een bepaalde grootte doet verkrijgen? STOLZMANN geeft er een antwoord op voor den kapitalist; zijn deel moet zoo groot zijn als het hem opbrengen moet „wenn er Kapitalist bleiben will“ ²⁾. Nog daargelaten dat, zooals VON BÖHM in zijne kritiek op deze constructie uiteenzet, de grenzen hiervoor willekeurig zijn ³⁾ is deze verklaring eene cirkelredeneering: Het deel dat elk krijgt, hangt af van de machtsverhoudingen, deze bepalen hoe groot het maatschappelijk vereischte noodzakelijke deel is, dat deel is net zoo groot, dat de bestaande bezitsverhoudingen kunnen gehandhaafd worden.

Tegen LIEFMANN, die gezegd ⁴⁾ had, dat zijn „Grenzertrag“ samen viel met STOLZMANN's „Sozialnotwendige Abfindungen“ betoogt STOLZMANN, dat dit eigenlijk niet geheel het geval is, want dat hunne opvatting van dit begrip verschilt. Immers „die grosse Frage bleibt nur, wie es um Wesen und Ursprung der Grenzgrößen bestellt ist“ ⁵⁾ Helaas, blijft dit ook voor ons, na de lectuur van al de dikke werken van STOLZMANN, nog de „grosse Frage“. En moest het wel blijven, zou ik geneigd zijn er aan toe te voegen, omdat STOLZMANN tracht met de methode, die zich voor de engere wetenschap der economie leent, problemen op te lossen waartoe zij niet geschikt is.

§ 100. STOLZMANN zelf schijnt op den duur gevoeld te hebben, dat zijne uitwerking van het probleem niet voldoende is. Hijzelf verwijst

¹⁾ Zweck, p. 764.

²⁾ Object, p. 167.

³⁾ Geschichte und Kritik, 4e uitg., p. 513.

⁴⁾ Grundsätze I, p. 129: „Kommt... meinem Begriff des tauschwirtschaftlichen Grenzertrags in gewisser Hinsicht nahe.“ Hij voegt er echter aan toe: „Damit ist aber nicht gesagt dass STOLZMANN mit diesem Gedanken irgend welche tauschwirtschaftlichen Vorgänge wirklich erklärt habe, und das ist doch die Aufgabe“.

⁵⁾ Object, p. 171.

toch in zijn laatste werk ¹⁾ naar OPPENHEIMER, die op zijne hypothese voortbouwt.

Dit is inderdaad het geval. Daarbij heeft OPPENHEIMER de machtsfactoren, die de ongelijkheid in het inkomen zouden veroorzaken in zijne waardeleer nauwkeuriger omschreven. Zooals LANDAUER ²⁾ zegt, meent hij: „in dem Phänomen des Monopols, den ökonomischen Ausdruck der politischen Gewalt gefunden zu haben” ³⁾. Wij kunnen aan nemen, dat door de derde uitgave van zijn „Wert und Kapitalprofit”, deze theorie haren uiteindelijke vorm gekregen heeft ⁴⁾.

Het doel, dat OPPENHEIMER zich stelt is, de prijzen der goederen te verklaren, zonder met de subjectieve waardeeringen der personen rekening te houden. Hij wil ons aldus overtuigen, dat althans de statische prijzen niet van deze individueele schattingen afhankelijk zijn. En het zijn de statische prijzen waar het op aan komt. Want deze zijn beslissend voor de verdeling van het volksinkomen tusschen de groote maatschappelijke groepen ⁵⁾. De, daaromheen schommelende, werkelijke prijzen, heeft de grenswaardeleer voldoende verklaard, maar den statischen prijs kan zij alleen — voor zoover zij dat kan — verklaren door gevaarlijke deducties ⁶⁾.

De prijzen moeten dus rechtstreeks afgeleid worden uit de wetten, die de maatschappij beheerschen.

„Die Marktwirtschaft” tendeert, volgens hem, uit zichzelf, naar

¹⁾ Grundzüge einer Philosophie der Volkswirtschaft 1925, p. 205.

²⁾ Dr. C. LANDAUER: Grundprobleme der funktionellen Verteilung des wirtschaftlichen Wertes, 1913, p. 7.

³⁾ Daarmede wordt afgesloten een door woord en wederwoord ontwikkelde gedachtengang, tusschen hem en AMONN, welke gevolgd is op de 2e uitgave van „Wert und Kapitalprofit” in 1922. Deze werd besproken in het „Zeitschrift für Volkswirtschaft N. F.”, IV B., 1924, p. 1. vlg., door AMONN; in de Ve. B., p. 108 vlg., antwoordde OPPENHEIMER, met repliek van AMONN p. 125; dupliek van OPPENHEIMER, p. 556, waarop AMONN, p. 584, tripliceerde.

AMONN heeft verder zijn conclusies getrokken in: „Die Wirtschaftswissenschaft nach dem Kriege”, Festgabe für BRENTANO II, p. 293, terwijl OPPENHEIMER in zijn derde uitgave het debat verwerkt heeft.

Deze, men zou bijna kunnen zeggen, dialectische wijze, waarop de theorie van OPPENHEIMER is opgebouwd, heeft het voordeel, dat de talrijke onduidelijkheden en vaagheden der eerste constructie grootendeels verdwenen zijn, maar het nadeel, dat de overzichtelijkheid er niet door bevorderd wordt.

⁴⁾ o.c., 2e uitg., p. 24.

⁵⁾ o.c., 2e uitg., p. 23.

een evenwichtstoestand, even goed als de „Personalwirtschaft”. En wel „tendiert (sie) auf die Ausgleichung sämtlicher Einkommen” ²⁾, dat in dezen statischen toestand ook de prijzen gelijk worden, is slechts van bijkomstig belang. Ook wanneer elke mensche-lijke ervaring verloren ging, zouden de prijzen toch, uit zichzelf, tot het punt, waarbij dit maatschappelijk evenwicht bereikt is, terugkeeren ¹⁾.

De fundamenteele formule van den prijs is dus:

Het inkomen (E) is gelijk aan den prijs (v) van de goederen, welke men verkoopt $\times$ het aantal exemplaren, dat men verkoopt, verminderd met de eigen kosten(s) per exemplaar, vermenigvuldigd met het aantal exemplaren,

$$\text{dus } E = vn - sn \text{ of } v = \frac{E}{n} + s.$$

In een maatschappij van „gelijken” is E voor allen gelijk. De s bestaat zelf weer uit andere inkomens, waarop dus dezelfde formule weer is toe te passen. Dit is geen „regressus ad infinitum”, want tenslotte stoot men op arbeiders die geen „selbstkosten” hebben, omdat zij met vrije natuurgoederen werken ²⁾.

Volgens OPPENHEIMER heeft deze formule de volgende voordeelen:

- 1e. Kan men deze theorie niet het verwijt maken een cirkelredeneering te zijn, want zij voert den prijs terug op inkomen, en „Einkommen ist nicht Tauschwert, sondern Gebrauchswert. Unter Einkommen versteht alle gute Theorie eine reale Menge von Gütern und Diensten die zur Verwendung (Konsum) bestimmt sind” ³⁾.

In een maatschappij van gelijken is dit inkomen gelijk. „Es sind gleiche Massen von Gebrauchswerten, von subjektiven Werten” ⁴⁾.

- 2e. Verklaart zij, waarom de prijzen gestabiliseerd worden en altijd tot denzelfden stand terugkeeren, een probleem, dat de grenswaardeleer „durch sehr komplizierte und nicht unbe-

¹⁾ o.c., 2e uitg., p. 32.

²⁾ o.c., 2e uitg., p. 47.

³⁾ o.c., 3e uitg., p. 18.

⁴⁾ o.c., 2e uitg., p. 46.

denkliche Hilfskonstruktionen zu lösen versucht, ohne ganz von ihrer Lösung befriedigt zu sein. Das geht wenigstens daraus hervor „dass sie immer wieder auf das historische Element in der Preisbildung hinweist, das den Preis stabilisiert“ ¹⁾.

- 3e. De statische prijs wordt door louter objectieve oorzaken bepaald. Al de statische prijzen zijn onafhankelijk van de persoonlijke waardeschattingen, welke ook de behoeften der menschen mogen zijn, steeds zullen de prijzen zich op deze wijze verhouden. Al hebben de menschen tot hertoe 90 % roggebrood en 10 % tarwebrood gegeten, en de smaken keeren zich precies om, dan zullen, na een zekeren tijd, de geproduceerde hoeveelheden zich aan den nieuwen smaak aanpassen: 90 % tarwe en 10 % rogge worden voortgebracht en de prijs der producten zal weer dezelfde zijn ²⁾ als voorheen. Dit wil niet zeggen, dat de subjectieve leer foutief is. Wanneer de „voorraad“ als gegeven wordt aangenomen, is deze leer juist, maar het groote voordeel van zijne theorie is, volgens OPPENHEIMER, dat zij ook de grootte van dien voorraad kan verklaren ³⁾.

Om de formule bruikbaar te maken voor de werkelijke maatschappij, moet men rekening houden met twee afwijkingen:

- 1e. De verschillende qualificatie der verschillende menschen; deze stellen wij voor door $(\pm q)$.
 2e. De positie, waarin de deelgenooten verkeerren, doordat zij, hetzij een monopoliepositie innemen, hetzij van een monopolist afhankelijk zijn. Dit kunnen wij voorstellen door $\pm m$.

De volledige formule is dus
$$v = \frac{E (\pm q \pm m)}{n} + s.$$

Ziedaar de kern van OPPENHEIMER's theorie.

In de eerste plaats zou men zich kunnen afvragen of OPPENHEIMER nieuwe waarheden heeft ontdekt. Hij beweert dit eigenlijk niet. Hij zegt alleen, dat de grenswaardeleer met bedenkelijke deducties moet te werk gaan om tot haar resultaat te komen. Ik kan het bedenkelijke van deze deducties niet inzien. Dat, in een maatschap-

¹⁾ o.c., 2e uitg., p. 47.

²⁾ o.c., 2e uitg., p. 60.

³⁾ o.c., 2e uitg., p. 59.

pij van gelijken, die allen even hard werken en van dezelfde kwaliteiten voorzien zijn, die allen, met een woord, absoluut elkanders evenbeeld zijn, die over eenzelfde voorraad derzelfde natuurkrachten en hulpmiddelen beschikken, de prijzen der goederen zich zullen verhouden als de hoeveelheden arbeidsmoeite, welke er aan besteed zijn, kan de subjectieve waardeleer zeer eenvoudig verklaren. Immers elk goed, met een uur arbeid verkregen, heeft dan voor elk der deelgenooten de waarde van het grensproduct. De voorraad van elk goed, dat op de markt gebracht wordt, zal toenemen, zoolang de prijs ervan boven dien van het grensproduct staat en zal er tenslotte mede samenvallen. Dan zullen de prijzen der goederen zich verhouden, zooals de eenheden arbeid, die er aan besteed zijn. Een eenheid arbeid zou in dit geval, maar ook alleen hier, een betrouwbare waardemeter zijn, welks beteekenis weer bepaald zou worden door de waarde van het grensproduct.

In dezen gedachtengang zit niets gecompliceerds, en toch verklaart hij geheel wat OPPENHEIMER als het groote voordeel van zijn theorie beschouwt.

Nu blijkt wel, uit het tweede deel van het boek ¹⁾: „Der statische Preis der Wertdinge höherer Ordnung”, waarin hij een onderzoek instelt naar de rente en de grondrente, dat het eigenlijke doel van zijn begripsomschrijving is, de abstractie van de maatschappij der gelijken, welke hij hier op hypothetische wijze invoert, als een toetssteen te gebruiken om de werkelijk bestaande toestanden te beoordeelen. Maat dit is natuurlijk ontoelaatbaar. Ondertusschen, wat de waardeleer betreft, komt OPPENHEIMER dus feitelijk langs een grooten omweg tot eenzelfde resultaat als de grenswaardeleer reeds lang bereikt heeft.

Hoezeer deze abstracties hem parten spelen, hoezeer hij in een cirkel van formeele begrippen ronddraait, moge blijken uit de formule van de relatieve geldprijzen, die hij opstelt:

$$\frac{v_1}{v_2} = \frac{x}{y}$$

Zetten wij in plaats van de teekens, de begrippen die zij vertegen-

¹⁾ o.c., 2e uitg. Duidelijker blijkt dit nog uit het latere werk van OPPENHEIMER: Grundriss der theoretischen Oekonomik.

woordigen, dan krijgen wij de volgende niets zeggende formule:
de statische prijs van product A = aantal geldeenheden begrepen in

" " " " " B = " " " "
den statischen prijs van A.

" " " " B.
en als wij dan hooren, dat daarmede de „relatieve prijs“ van die producten gegeven is, vragen wij ons toch even af, wat er dan eigenlijk verklaard is geworden.

Een zwak punt in de grenswaardeleer, acht OPPENHEIMER, dat zij altijd op het historische moment moet terugwijzen ¹⁾, terwijl zijn theorie bewijst dat, ook wanneer alle ervaring verloren ging, de prijzentot het punt van het maatschappelijk evenwicht zouden terugkeeren. Maar iets anders beweert de subjectieve leer toch ook niet. Dat een dergelijke tendens bestaat, ook wanneer er geen ervaring is, verklaart zij uit dezelfde oorzaak, welke dit verschijnsel een eerste maal verwezenlijkte. Wanneer zij zich op de historische ervaring beroept, doet zij dit om de zekerheid waarmede de menschen handelen, zoolang de toestand zich rustig ontwikkelt, te verklaren. Wanneer OPPENHEIMER mocht beweren, dat zijne formule ook dit kan verklaren, zonder zich te beroepen op het historisch verloop, dan zou dit in strijd zijn met zijne stelling, dat hijd-en prijs van nieuwe producten die nog geen statischen prijs hebben, niet wil verklaren ²⁾. Dat de prijzen der producten zich niet behoeven te wijzigen, wanneer de behoeften der menschen veranderen, dat deze verandering veeleer alleen tot uiting komt in de verhouding waarin de goederen, worden voortgebracht, verklaart de grenswaardeleer eveneens zooals ik hooger ³⁾, tegenover STOLZMANN, heb aangetoond. Het is wel grappig dat OPPENHEIMER, van eenzelfde beginsel als deze uitgaande, tot een tegenovergesteld resultaat komt. En dat beiden dit resultaat de grenswaardeleer voor de voeten werpen.

Ondertusschen is de stelling, in den absoluten vorm waarin OPPENHEIMER ze verkondigt, niet juist. De prijs der goederen zal wel een wijziging ondergaan, wanneer de verhouding tusschen de

¹⁾ o.c., p. 47.

²⁾ o.c., 2e uitg., p. 32.

³⁾ Zie § 93.

gevraagde hoeveelheden arbeid en kapitaal zich wijzigt. Doordat hij alle productiefactoren, buiten den arbeid negeert, komt dit bij hem niet tot uiting. Dat de verklaring der grenswaardeleer juist is, beteekent echter nog niet dat die van OPPENHEIMER onjuist, is. Het is denkbaar, dat een feitencomplex op twee manieren kan begrepen, d.i. wetmatig verklaard worden. Wij hebben het stelsel van OPPENHEIMER naar de eigen verdiensten te beoordeelen.

Mijn formule, zegt OPPENHEIMER is¹⁾ geen cirkelredeneering, want de prijzen worden tot inkomens herleid en deze zijn geen ruilwaarden maar gebruikswaarden.

Nu zou men, met AMONN²⁾, in de eerste plaats kunnen zeggen, dat eene theorie, welke de prijzen verklaart uit een subjectief inkomen, geen objectieve theorie is. Maar er is meer tegen in te brengen.

Wanneer men in (E) „Gebrauchswert” ziet, dan zullen dus de inkomens gelijk zijn, wanneer de som van behoeftenbevredigingen overal gelijk is. Anderzijds is het echter noodig in E een objectieve ruilwaarde te zien, want zooals OPPENHEIMER zelf zegt:³⁾ „In einer Gleichung dürfen nur Gröfszen gleicher Dimension stehen.... Man kann Länge nur mit Länge, Gewichte nur mit Gewichten u.s.w. vergleichen”. En voegt AMONN er, terecht, aan toe. „Tauschwerte nur mit Tauschwerten⁴⁾”. Alleen wanneer (E) een geldsom beteekent, kan het iets presteeren tot verklaring der goederenprijzen.

Nu heeft, en over dit punt is d.m. AMONN in zijne kritiek te vluchtig heengeloopen, OPPENHEIMER eerst gepoogd duidelijk te maken, dat gelijke behoeftenbevredigingen ook gelijke ruilwaarden beteekenen. Hij zegt dat de goederen, die tenslotte geruild worden „Güter und Dienste der Verwendung (sind), die nur so lange Tauschwert, hatten, als sie sich noch auf dem Markte befanden, aber einmal in die Personälökonomik eingegangen.... nichts anders als Gebrauchswerte mehr sind⁵⁾”. Nog daargelaten dat dit, zooals AMONN

¹⁾ o.c., 2e uitg., p. 46.

²⁾ Ztschr. IV B, p. 19.

³⁾ o.c., 2e uitg., p. 70.

⁴⁾ Ztschr. IV B, p. 20.

⁵⁾ o.c., 2e uitg., p. 51—52.

terecht opmerkt ¹⁾ niet waar is, daar deze goederen voor het oogenblik slechts gebruikswaarde hebben voor hunnen bezitter, maar dat zij hunne ruilwaarde daarom niet verloren hebben, redt deze constructie OPPENHEIMER niet, want de *grootte* van deze gebruikswaarde is dan nog niet gelijk aan de *grootte* van de ruilwaarde der goederen.

OPPENHEIMER heeft getracht dezen overgang aannemelijk te maken. Nadat hij ²⁾ gezegd heeft, dat de inkomens subjectief gelijk zijn: „Es sind gleichen Massen von Gebrauchswerten, von subjectiven Werten” zegt hij: ³⁾ „Zwar schätzt jeder Einzelne die Gütermasse, die sein Einkommen ausmacht, subjectiv höher als die aller Anderen, das aber kann eben nur der Fall sein, wenn sie „intersubjectiv” betrachtet, wertgleich sind”. Wat deze „intersubjectieve Wert” is, verklaart hij ons niet in dit werk, maar in zijne „Theorie der reinen und politischen Oekonomie” ⁴⁾. Ten onrechte zegt dus AMONN ⁵⁾, dat hij het begrip onverklaard laat, al was het wenschelijk geweest het ook hier duidelijk te maken. Het is de waarde, welke men aan het gekochte goed toekent, omdat men het voor eene bepaalde eenheid der goederen, welke men zelf vervaardigd heeft, kan ruilen, wanneer men goed A koopt voor goed B, dat 1 uur arbeid gekost heeft, dan is B de „interpersonale Wert” van A. Is er aan goed A door den verkooper ook 1 uur van zijn arbeid besteed, dan is de ruilhandeling het resultaat van een „innerlijke waarde” der goederen, men heeft dan niet slechts een gelijke, maar ook een *rechtvaardige* verhouding tusschen waarde en tegenwaarde ⁶⁾.

Men zou dus de goederen schatten, niet naar hun nuttigheid, maar naar een gelijk aantal gelijkwaardige arbeidseenheden, die men aan de in ruil gegeven goederen heeft besteed, dus naar den prijs dien men er voor betaalt. Niet alleen zou deze prijs de schatting be-

¹⁾ Ztsch. Bd. IV, p. 22.

²⁾ o.c., 2e uitg., p. 52.

³⁾ o.c., 2e uitg., p. 53.

⁴⁾ p. 342 vlg.

⁵⁾ Ztsch. Bd. IV, p. 25.

⁶⁾ Op het verband tusschen de leer van OPPENHEIMER, en de leer van het justum pretium (zie hierover LUJO BRENTANO, Der wirtschaftender Mensch in der Geschichte, pag. 41 en 47) wijst dan ook A. MARCUSE: Das Wertproblem in der Scholastik. Diss. Marburg 1919.

invloeden, maar *bepalen*, m.a.w. de gebruikswaarde van het inkomen is gelijk, *omdat* de ruilwaarde der inkomens gelijk is, en deze ruilwaarde is gelijk, zooals wij zagen, omdat het met een gelijk aantal gelijkwaardige arbeidseenheden verkregen is.

Wanneer men deze gewrongen constructie al wilde aanvaarden, dan zou daarmee het verband met de motiveering dier gelijkheid zooals hij haar in zijne waardeleer ontwikkelt, nog niet gegeven zijn. Hier zijn volgens hem de inkomens gelijk, *omdat* zij een gelijke behoeftenbevrediging vertegenwoordigen dus geschat naar de behoeftenbevrediging, *niet* naar den prijs. Dat zij volgens de eene beschouwingswijze gelijk zijn, wil nog niet zeggen dat zij het volgens de andere ook zijn.

Men kan nu ongetwijfeld het probleem ook anders opvatten. Men kan zeggen: Alle „gelijken” besteden eenzelfde aantal uren arbeid van dezelfde kwaliteit. Dan zullen, doordat de waarde van elke eenheid door de grensproductiviteit wordt bepaald, alle inkomens, als objectieve ruilwaarde, gelijk zijn. Dan is er echter weer niet de minste waarborg dat zij, van het standpunt der behoeftenbevrediging beschouwd, gelijk zullen zijn. Het is nochtans dezen weg, dien OPPENHEIMER, door de kritiek van AMONN gedreven, is uitgegaan. Hij heeft dezen overgang mogelijk gemaakt door te betoogen, dat heel de constructie van de intersubjectieve waarde en wat ermede samenhangt, zonder nadeel uit zijn theorie kan verdwijnen ¹⁾. Het is dan echter niet voldoende van een „maatschappij van gelijken” te spreken. Wil men zeggen, dat het geldinkomen der menschen gelijk is, dan moet men spreken van „menschen met een gelijke arbeidsproductiviteit en die streven naar een zoo groot mogelijk *geld*inkomen”.

In zooverre is voor deze bedoeling de terminologie van OPPENHEIMER onduidelijker dan de voorstelling, welke STOLZMANN geeft van zijn „Urtypus”-maatschappij. Het komt mij echter voor, dat AMONN de zaken op haar spits drijft, wanneer hij zegt, dat deze veronderstelling ontoelaatbaar is, want dat deze abstractie te veel met de werkelijkheid in strijd is.²⁾ Ik zie niet in waarom zij dat meer zou zijn, dan de veronderstelling van een maatschappij van „gelijken”

¹⁾ Ztschr., Bd. V, p. 122 vlg.

²⁾ AMONN. Ztschr. Bd., IV, p. 22-23.

in het algemeen is. Zooals men daar achteraf rectificaties moet aanbrengen door het begrip der „qualificatie”, in den zin, dat de eene deelgenoot met eenzelfde moeite een beter technisch resultaat levert dan de andere, kan men het hier rectificeeren, zooals OPPENHEIMER ook doet, met het begrip der „qualificatie” in den zin, dat de eene deelgenoot over eigenschappen beschikt, welke hem in staat stellen, ondanks het feit dat hij geen beter technisch werk levert, toch een hooger geldbedrag te veroveren, omdat hij bvb. over moreel minderwaardige eigenschappen beschikt, die — gelukkig zeldzaam als zij zijn — zijn arbeid een hooger prijs doen verwerven.

Niet toelaatbaar is echter, de beide veronderstellingen te doen samengaan, en dit heeft OPPENHEIMER, door zijne vage terminologie en zijne constructie van de „intersubjectieve waarde” wel degelijk getracht te doen en door zijne poging om bij de herroeping den schijn te redden, heeft hij die dubbelzinnigheid niet geheel verwijderd ¹⁾. Beschouwen wij nu de formule, wanneer wij (E) als gelijke geldbedragen opvatten:

$$v = \frac{E}{n} + s.$$

Dan zullen dus de prijzen te berekenen zijn, door het voor ieder gelijk geldinkomen te deelen door het aantal exemplaren, dat hij levert. Dit aantal leverbare exemplaren, leverbaar tegen den bepaalden prijs (v) zal echter alleen plaatsing vinden bij de veronderstelling van eene zeer bepaalde prijsschaal; m.a.w. de formule van OPPENHEIMER is dan gebaseerd op de veronderstelling van een bepaald behoefschema bij de koopers en berust dus op subjectieve factoren. Zooals Tj. GREIDANUS deed opmerken, blijkt uit deze formule zelf, dat de prijs van de behoefte afhankelijk is ²⁾.

Wanneer OPPENHEIMER hiertegen zou opwerpen, dat de „historie” van (n) hem niet nader aangaat; dat deze (n), in een statische

¹⁾ In zijn lateren „Grundriss” introduceert hij het begrip opnieuw. De „Objektive Aequivalenz” bestaat, wanneer men goederen ruilt die geen monopolie-bezit zijn. Dan heeft men het gevoel dat de ruil rechtvaardig is. Te bewijzen is dit niet. „Und dennoch beruht jenes Bewusstsein auf Wahrheit”. (I, p. 63.)

²⁾ OPPENHEIMER's rentetheorie. *Economist*, 1918, p. 513. Zie verder C. A. VERRIJN STUART. *Grondslagen*, 2e uitg., p. 188 noot.

maatschappij door de concurrentie wordt vastgesteld, die immers met zich brengt, dat E voor allen gelijk moet zijn, en er dus niet meer exemplaren van een goed zullen worden voortgebracht, dan die welke een bepaald totaal inkomen verzekeren, dan zou men hem kunnen antwoorden, dat zijn formule geen bepaalde oplossing geeft, maar dat er honderden oplossingen denkbaar zijn. Immers bij welke grootte van (n), men het inkomen (E) bereikt, zal afhangen van (v) m.a.w. hij begaat de fout, tot bepaling van eenen factor, eenen afhankelijk van dien factor als verklarend element te gebruiken.

Dit bezwaar wordt ook niet ondervangen door de terminologie van OPPENHEIMER, die zegt: nu, ja, de prijsschaal hangt van de behoeften af, echter niet van de individueele, maar van de sociale behoefte; zij is dus een „sociaal”, dus een „objectief” verschijnsel.

Tegen deze constructie heeft AMONN ¹⁾ opgeworpen, dat de gemeenschap niet schat en hiermede heeft hij ongetwijfeld den grensmaal der economie op de juiste plaats geslagen. Maar om de theorie van OPPENHEIMER in haar zwakste punt te treffen, geloof ik, dat het beter is deze afwijzing „ab initio” niet te gebruiken. De „sociologen” hebben dan altijd nog de gelegenheid te zeggen: wij werken nu eenmaal met een ander systeem; gij kunt niet van uit uw systeem het onze critiseeren ²⁾.

Men zou inderdaad de maatschappij als een organisme kunnen opvatten, wanneer men zich maar bewust blijft, dat dit niets anders dan eene gedachtenconstructie is, waarbij ik toegeef, dat dit ook het geval is, wanneer wij over het individu als een eenheid spreken ³⁾.

Het groote bezwaar tegen deze organische opvatting der maatschappij is echter, dat het onmogelijk is vast te stellen, welke de schatting der maatschappij is. Men kan in zekeren zin zeggen, dat de grenskooper de maatschappelijke waarde bepaalt, immers hij bepaalt waar de prijs komt te liggen. Maar deze opvatting kunnen de sociologen onmogelijk erkennen, want, ofwel moeten zij dan toe-

¹⁾ Ztsch., Bd. V, p. 127.

²⁾ Ik heb het begrip van een „schattende maatschappij” wel verworpen bij CLARK, § 83, omdat het in strijd is met den individualistischen grondslag zijner leer.

³⁾ Het verschil tusschen beide constructies blijft echter, dat de laatste daarbij eene denknoodwendigheid is.

geven, dat het de individueele schatting is, die bepalend werkt, welke schatting zelf natuurlijk weer door sociale factoren beïnvloed kan worden (maar het gaat hier om de vraag of deze rechtstreeks den prijs bepalen, of wel alleen, voor zoover zij zich in de individueele schattingen realiseren) ofwel moeten zij ons duidelijk maken, *waarom* precies de grenskooper typisch is voor de maatschappelijke waardeering. Waartoe zij niet in staat zijn. Zij liggen dan ook voortdurend overhoop met de vraag, hoe de maatschappelijke waardeering moet berekend worden.

Hiervoor, is hetgeen OPPENHEIMER over (n) zegt typisch. Hij weet tenslotte niets anders te doen, dan het te omschrijven ¹⁾ als het productiviteitscijfer. Dit noemt hij: „der Zahl der während der Einkommenperiode *verkauften* Produkte ²⁾” het is echter „Gesellschaftlich gegeben und zwar durch den *Stand der Technik*” ³⁾. De sociologen verwijten de economen wel eens, maatschappelijke en technische beschouwingen door elkander te halen. Wat moeten wij hier dan wel zeggen? Niet bij machte ons te verklaren, hoe de maatschappelijke behoefte moet berekend worden, stelt OPPENHEIMER haar maar eenvoudig gelijk met den technisch leverbaren voorraad.

Dezelfde typische fout vinden wij bij OPPENHEIMER in zijn begrip van de „qualificatie”. Ook dit begrip heeft OPPENHEIMER vaag gedefinieerd. In zijn „maatschappij van gelijken” moet natuurlijk een „hooger gequalificeerde” iemand zijn, die over meer capaciteiten beschikt, en zich daardoor een hooger genotsinkomen weet te verzekeren, al behoeft zijn geldinkomen daarom nog niet grooter te zijn. Toen AMONN hem hierop wees, heeft hij, in verband met zijn veranderde opvatting omtrent het inkomen, dat hij nu als geldinkomen opvatte ook het begrip der qualificatie gewijzigd. „Es bedeutet, zegt hij, nichts anderes als die Fähigkeit einer ökonomischen Person, Produkte zu Märkte zu bringen, die im Verhältniss zu den Produkten anderer Personen ein höheres als deren Einkommen erbringen” ⁴⁾. Het weze

¹⁾ o.c., 3e uitg., p. 22.

²⁾ o.c., 3e uitg., p. 25.

³⁾ o.c., 3e uitg., p. 22.

⁴⁾ Ztsch., Bd. IV, p. 110.

dan doordat hij over moreel minderwaardige eigenschappen beschikt ¹⁾).

Ook hier zegt OPPENHEIMER weer, dat „qualificatie” beteekent: „Qualifizierung einer Person durch die Gesellschaft, kraft gesellschaftlicher Wertung” ²⁾. Hij haalt zelfs de „Qualifikationslisten” van officieren en rechters aan als voorbeeld. Hoe berekent hij nu den gemiddeld gequalificeerde, die een normaal inkomen (E) geniet? Deze is zegt OPPENHEIMER, een „grensproducent”. AMONN ziet hierin natuurlijk een tegenspraak. Maar OPPENHEIMER maakt min of meer zijn bedoeling duidelijk, door te verwijzen naar RICARDO ³⁾, die zegt, dat de prijs bepaald wordt door den arbeid van diegenen, die geen bijzondere geschiktheid hebben en onder de slechtste omstandigheden werken. Dit is een grensproducent. De gelijkstelling van „gemiddeld gequalificeerde” en „grensproducent” vloeit dus daaruit voort dat OPPENHEIMER, evenals DIEHL en STOLZMANN, wel geneigd is de grondrente, althans gedeeltelijk, aan natuurlijke oorzaken toe te schrijven en de pachtleer van RICARDO althans in principe te aanvaarden ⁴⁾, maar niet toegeven wil, dat ook de opbrengst van kapitaal en arbeid daalt, wanneer de voorraad toeneemt en ook hier een grensproduct bestaat, zelfs wanneer zij alle normaal gequalificeerd zijn.

Afgezien van deze verwarrende veronderstelling, waardoor OPPENHEIMER een gedeelte van zijn leer reeds in zijne terminologie presumeert rijst de vraag: Waar is de „normaal gequalificeerde grensproducent” te vinden? Men moet, zegt OPPENHEIMER, het gemiddelde nemen van een reeks inkomens, welke groot genoeg is, om de wet der groote getallen te laten werken. De man, die dit gemiddelde inkomen heeft is de „normaal gequalificeerde” ⁵⁾. Hij geeft zelf toe, dat hierdoor alles „in die Definition geschoben” is ⁶⁾. Dit hindert hem echter niet. Hierover straks.

¹⁾ Hiermede is dan weer in strijd zijne opvatting: Grundriss I, p. 11, dat „alle Handlungen, die sich eines unerlaubten Mittels zum Ziele bedienen, nicht wirtschaftlich” zijn.

²⁾ o.c., 3e uitg., p. 12.

³⁾ o.c., 3e uitg., p. 15.

⁴⁾ Grundriss II, p. 52: De Ricardiaansche pachtleer „ist nur eine richtige Teiltheorie”.

⁵⁾ o.c., 3e uitg., p. 65.

⁶⁾ o.c., 3e uitg., p. 66.

Waarom, zoo zal men zich dan afvragen, heel dien omweg gemaakt over de „maatschappelijke schatting? En welk bewijs is er, dat deze man met het gemiddeld inkomen ook de man is, die in de maatschappelijke schatting de middenplaats inneemt? Heel de formule is opgesteld, herhaalt OPPENHEIMER hier nog eens om het normale klasse-inkomen te bepalen ¹⁾. Deze klassen ontstaan volgens hem door het monopolie. Kan de man met het gemiddeld inkomen nu niet even goed zijn een onder-gequalificeerde, die echter een monopoliepositie bezit, als een normaal gequalificeerde zonder monopolie? Dat is alles niet te zien aan de grootte van het inkomen, en het is uit de werkelijke maatschappij, met haar monopolies, dat men toch de cijfers moet halen.

Alles wat te bewijzen is, wordt in de definitie geschoven. Ja, zegt de conscientieuze AMONN, dan kan ik tenslotte niet anders doen dan mij aansluiten bij hen, die de heele theorie „für reine Wort- und Begriffspielerei erklären" ²⁾. Is dit inderdaad zoo? Dan ware de theorie ongevaarlijk. Maar zij is het niet. Zij is inderdaad kunstmatig. Maar zegt OPPENHEIMER, waar heb ik dan beweerd, dat ik mijn theorie heb opgesteld, om empirische kennis mogelijk te maken ³⁾. Dit verrassend antwoord is niet onjuist. Waartoe dient zij dan wel? Zij is opgebouwd om OPPENHEIMER's monopoliebegrip een plaats te geven. Dit doet ze ook, wanneer men alle gegevens van OPPENHEIMER aanvaardt. Hij wil uit empirische kennis de wet vinden, die deze gegevens beheerscht. Om deze wet te ontdekken, gaat hij echter niet te rade bij de maatschappij, zooals zij staat en draait, maar hij wendt zich tot een maatschappij van gelijken, gaat na welke wet dáár zou gelden. Daarna zegt hij: Onze maatschappij verschilt van deze maatschappij door het monopolie. Dus zijn de verschillende uitkomsten, die wij nu krijgen aan het monopolie te wijten. En de uitbuitingstheorie ligt klaar. Terecht heeft SCHUMPTER gezegd, dat OPPENHEIMER's theorie juist zou zijn, wanneer zijn „diagnose" van het grootgrondbezit als die van een „monopolie of klassenmonopolie" juist was ⁴⁾.

¹⁾ o.c., 3e uitg., p. 65.

²⁾ Ztsch., Bd. V, p. 592.

³⁾ o.c., 3e uitg., p. 65.

⁴⁾ o.c., 3e uitg., p. 69.

v. Genechten, Waardeleer.

Dit is echter juist de kwestie. Onze maatschappij verschilt *niet* van zijne „maatschappij van gelijken”, door het bestaan van een grond-monopolie. En het is niet door een theorie op te bouwen, welke alleen juist zou zijn, wanneer dit wél zoo was, dat OPPENHEIMER een wapen kan verkrijgen om ons te overtuigen dat dit nu ook zoo is. Zooals PROF. BORDEWIJK schreef: „OPPENHEIMER's monopolie-opvatting is de hoeksteen van heel zijn leergebouw”¹⁾. Het is echter een beetje naïef van OPPENHEIMER, te meenen, dat hij ons tot een erkenning van de juistheid van dit monopoliebegrip zou brengen, door het af te leiden uit een waardeleer, die alleen eenigen zin krijgt.... wanneer dit monopoliebegrip juist is.

Het is niet te verwonderen dat aldus de nieuwere objectieve waarde-theorieën steeds uitloopen op een politiek systeem. Wanneer men uitgaat van een maatschappelijke waardeschatting, en de bestaande prijzen niet als den neerslag daarvan wil aanvaarden, dan is men feitelijk reeds gedwongen een norm ter beoordeeling voorop te stellen, en daarmee heeft men het gebied der verklaring reeds verlaten.

Het is te verwachten, dat nog dikwijls getracht zal worden aldus een politiek programma in een of andere objectieve waardeleer in nieuwen stijl te synthetiseeren. Zij zijn zeer geschikte hulpmiddelen om politieke premissen aan onkritische lezers te suggereren. Ter verklaring der verschijnselen zullen zij waarschijnlijk niet veel meer kunnen bijdragen dan de hier besprokene, omdat hun uitgangspunt zelf verkeerd is.

¹⁾ Econ. 1921, p. 597. Het monopoliebegrip van FRANZ OPPENHEIMER in verband met zijn uitbuitingsleer.

SLOTBESCHOUWING

Bij het einde van mijn taak gevoel in mij onbevredigd. Het gevoel, tenslotte toch niet meer dan enkele grepen in de overvloedige litteratuur te hebben kunnen doen en de twijfel, of het streven naar bevattelijkheid die tot korthed dwong, geen waardevolle elementen heeft doen verwaarloozen, bederven het genoeg althans een overzicht te hebben verkregen over wat de beste meesters onzer wetenschap, over het probleem, dat, als het ware, alle andere in zich bevat, hebben geschreven.

Door dit werk zal het waardeprobleem niet worden opgelost, het zal dit wel nooit geheel worden. „Er is op aarde en in den Hemel meer, dan onze wijsbegeerte kan bevatten, Horatio”. Steeds opnieuw zullen jongere geslachten de behoefte gevoelen dit probleem, dat als alle werkelijke problemen, raadselachtiger wordt naarmate men er verder in doordringt, van een nieuwe zijde uit te belichten. Wij zijn verre van het zelfgenoegzaam „there is nothing in the laws of value which remains, for the present or any future writer to clear up” van Stuart Mill. Ook de grenswaardeleer zal niet het laatste woord hebben, al durf ik te zeggen, dat zij dit tot hiertoe nog wel heeft.

Er zijn zoowel bij de uitwerkers als bij de critici dezer leer nu reeds bouwstenen te vinden, die tot eenen verderen uitbouw der waardeleer kunnen bijdragen. Zij liggen klaar voor den metselaar die een bouwmeester blijkt te zijn. Zonder hem blijven zij voorloopig niet meer dan steenen.

Vast staat echter voor mij, dat de lijn der verdere ontwikkeling der waardeleer, niet buiten de grenswaardeleer om, maar door haar heen zal loopen. De regelmatigheden in het maatschappelijk leven die zij heeft vastgesteld, zullen niet als waardeloos materiaal kunnen worden terzijde geworpen, door hem die ernstig de taak aanvat van eenen verderen uitbouw.

Zij is toch de eerste waardeleer die althans haar programma vervuld heeft. Nog al te zeer is men geneigd, onder invloed van het stoffelijk welvaartsbegrip der klassieken, het waardeprobleem als de behandeling van een bepaald feitenmateriaal te beschouwen. Het is niet de minste taak der grenswaardeleer ons van deze opvatting te bevrijden en ons het waardeprobleem te doen zien in zijne ware gedaante: als eene wijze van denken. De grenswaardeleer geeft ons eene logica der maatschappelijke verschijnselen. Zij heeft hare vruchten reeds afgeworpen door, voor het eerst, een economisch stelsel te geven dat een geheel vormt, zij bevat daarenboven de mogelijkheid tot verklaring van andere maatschappelijke verschijnselen, die tot nog toe niet toegankelijk bleken voor quantitative bepaling. Daarom zal ieder, die zich met de studie van deze verschijnselen met vrucht wil bezig houden, over die denkmethode met zichzelf tot klaarheid moeten gekomen zijn.

Ik hoop tot de bevordering van deze klaarheid iets te hebben bijgedragen. Ter verontschuldiging mijner tekortkomingen, kan ik me beroepen op de woorden van onzen grooten T. M. C. ASSER die aan het einde van zijne „Verhandeling over het staathuishoudkundig begrip der waarde” van 1858 zei: „Dat onze arbeid in menig opzicht onvolledig is, dat daarin vele gebreken zullen gevonden worden, daarvan zijn wij overtuigd. Mocht echter de aard van het onderwerp, dat algemeen als een der moeilijkste op het gebied der staathuishoudkundige wetenschap beschouwd wordt, tot onze verschooning strekken.”

36
945

STELLINGEN

1. Onder de natuurwetenschappelijke premissen der volkshuishoudkunde, moet de wet der massawerking worden opgenomen.
2. Het streven naar vervanging van het causaliteitsbegrip door het functiebegrip, in de economische wetenschap, houdt niet voldoende rekening met haar doel: een verklaring te geven van menselijke handelingen.
3. Bij de uiteenzetting van de verdeelingsleer, is het wenschelijk de verklaring van het renteverschijsel, te scheiden van die van de waarde van het kapitaal.
4. Het zgn. „Schoenenwetje” heeft de ontwikkeling van de schoenenindustrie geschaad.
5. De mercantilistische Belgische handelspolitiek benadeelt Vlaanderen.
6. De uitlegging, die de Nederlandsche Rechter gegeven heeft aan de bepaling van art. 154 Gw., en art. 2 R. O., welke het hem mogelijk maakt, in het tekort aan uitwerking der administratieve Rechtspraak gedeeltelijk te voorzien, beteekent — zooals eene vergelijking met de ontwikkeling in België aan- toont — eene overwinning der Nederlandsche traditie op de leer der trias politica.
7. Art. 178 Gw. is in 1815 in de Grondwet opgenomen, gedeeltelijk op aandringen van den Koning. De term „waarde der Munt- speciën” daarin, heeft geene beteekenis en worde, ter ver- mijding van misverstand, verwijderd.
8. De invoering in Nederland van een zakelijk recht van oogst- verband, naar het voorbeeld van Nederlandsch-Indië, is wen-

schelijk. Dit strekke dan niet tot zekerheid van de nakoming van een consignatie-contract, maar tot zekerheid eener, bij de vestiging van dit oogstverband aangegane, geldschuld.

9. De overeenkomst van geldleening is in wezen eene ruilovereenkomst; de fictie, die de regeling der verbruikleening in art. 1791 vlg. B. W. beheerscht, is gewrongen en onvoldoende.
10. De vereenvoudigde procedure ter verkrijging van de toelating om kosteloos te procedeeën, in een geding betrekkelijk tot een arbeidsovereenkomst (art. 874 a. Rv.) worde, in overeenstemming met de bedoeling van art. 125a Rv., uitgebreid tot de zaken betrekkelijk tot eene aanneming van werk, waarvan de Kantonrechter zonder hooger beroep kennis neemt.

AUTEURS-REGISTER

(De cijfers verwijzen naar de bladzijden)

- Adamson, 14.
Aftalion, 202.
Alessio, (G.), 270.
Amonn (A.), 31, 68, 92 vlg., 97, 102, 106, 107, 156, 219, 255, 259 vlg., 268 277 vlg.
Aristoteles, 6, 7.
Ashley, 27.
Asser (T. M. C.) 25, 292.
d'Aulnis de Bourouill, 20, 25, 220.
Auspitz, 24, 26, 180, 210.
Bamberger, 34 vgl., 43.
Banfield, 17.
Barone, 189.
Baranowsky, (T.), 84, 103, 105, 194.
Beaujon, 25, 164.
Bernouilli, (D.), 9, 63.
Bentham, 11, 13, 17, 52.
Bernard, (Fr.), 60.
Bernstein, (E.), 31, 136, 211.
Beyerhaus, (G.), 12, 13, 14.
Bicking, (M.), 41, 45, 52, 58, 79, 81, 95, 100, 270.
Blaise (A.), 169.
Block, (M.), 29, 37, 102.
Boccardo, 24.
Bodio, 24.
von Böhm-Bawerk, (E.), 1, 8, 19, 21, 24, 25, 28, 31, 36, 39, 45, 47, 50, 52, 55, 59, 62, 63, 65, 66, 70, 71, 74 vlg., 80, 84 vlg., 97 vlg., 106 vlg., 117, 120 vlg., 128 vlg., 143, 146, 151, 154, 159 vlg., 176, 179 vlg., 185 vlg., 193 vlg., 198, 205, 206, 208, 210, 214 vlg., 219, 225 vlg., 232, 255, 267, 272.
Böhmert, (W.), 16 vlg., 25, 60, 169.
Bordewijk, 290.
Bourguin, 31, 91, 92, 101.
Boyd-Barett, 40.
Brentano, (F.), 41, 64.
Brentano, (Lujo), 5, 9 vlg., 51, 58, 61, 66, 67, 61.
Buridan, 7.
Cairness, 27, 134.
Carey, 11, 28.
Carver, 189.
Cassel, 26, 30, 33, 45, 77, 92, 102, 167, 168, 179, 207, 219, 224, 250, 255, 258 vlg.
Chapman, 27.
Clark, (J. B.), 28, 67, 70, 71, 101, 106, 118, 119, 128 vlg., 187 vlg., 196, 207 vlg., 211, 269.
Comte, (A.), 13, 32.
Condillac, 10, 11, 78.
Cornelissen, 72, 76, 100, 104, 110, 155, 172, 269, 270.
Cournot, 11, 21, 211.
Cubel, 31, 49, 51, 53 vlg., 58, 61, 65, 71, 93, 159.
Davenport, 28, 31, 53, 90, 172, 179, 183, 194 vlg., 207, 208, 216, 223.
Davidson, 26.
Delboeuf, 64.
Dickenson (Z. Clark), 53, 97, 129.
Diderot, 10.
Diehl (K.), 11, 13, 32, 58, 68, 70, 84, 87 vlg., 112, 113, 133 vlg., 206, 210, 288.
Dietzel, (H.), 6, 8, 23, 30, 76, 101, 103 vlg., 115, 123, 133 vlg., 166, 170, 179 vlg., 209, 269.
Döring, 41, 58, 132.
Dupuit, 11.
Edgeworth, 17, 27, 124, 214.
Ehrenfels (von), 23, 36, 39, 41 vlg., 44, 47, 49, 114, 153, 161.
Einstein 93.
Engländer, 268.
Englis, 268.

- Errera, 24.
 Euler, 10, 13, 14.
 Fechner, 11, 14, 92, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 119.
 Fetter, 28, 189.
 Fisher (Irving), 28, 124.
 Flatow, (G.), 95.
 Foxwell, 17, 27.
 Freud, (S.), 55.
 Friday, (D.), 28.
 Galiani, 7, 9, 11.
 Genechten (R. v.), 67, 85, 232.
 Gide, (C.), 14, 28, 76, 79, 125, 169, 233.
 Gossen, (H. H.), 12 vgl., 21, 52, 54, 62, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 97, 103, 109, 116, 120, 124, 137, 206.
 Gottl, (Fr. v.), 1, 38, 39.
 Graziani, 24.
 Green, 122.
 Greidanus, (T. S.), 285.
 Greven, 25.
 Grotius, (H.), 7.
 Guilhot, (C.), 160.
 Gurewitsch, 55.
 Guyot (Y.), 29.
 Haering, 55.
 Hayek, (F. v.), 14, 189, 194, 196, 201.
 Held, (H.), 100.
 Hermann, 7, 8, 11, 55.
 Herzfelder, (E.), 45, 223.
 Heyde, (J. E.), 43.
 Hildebrand, 8, 162.
 Houten, (H. van), 230.
 Ihering, 97.
 Jennings, (K.), 11—17, 21.
 Jevons, (St.), 2, 11, 14, 16 vgl., 24, 26 vgl., 35, 45, 52 vgl., 60 vgl., 72, 74, 75, 101, 103, 109, 116, 132, 133, 161, 169, 206, 211.
 Kalinoff, (D.), 31, 45, 66, 67, 70, 74, 95, 136, 208 vgl., 269.
 Kant, (I.), 35.
 Kaulla, (K.), 5, 8, 18, 20.
 Kautz, 14.
 Keilhau, (W.), 31, 57, 79, 80, 91, 254.
 Kellenberg, (E.), 144.
 Kerschagl, (R.), 57, 106.
 Keynes, 16.
 King, 9.
 Kirchner, (E.), 131, 132.
 Kleene, (G. A.), 141, 191.
 Kleinwächter, (F. v.), 190.
 Klemm, (O.), 64.
 Knies, 28.
 Knight, (F. H.), 133.
 Komorzynski (von), 81, 83.
 Kraus, 54.
 Kuyper, (R.), 31, 112, 136, 180, 210 vgl., 214, 269.
 Landauer, (C.), 30, 158, 161, 176, 189, 192, 194, vgl., 202, 227 vgl., 277.
 Laplace, 11, 63.
 Larion, 24.
 Launhardt, 22, 23.
 Ledere, 30, 256.
 Leroy-Beaulieu, 29, 101.
 Leod, (Mac), 27.
 Lexis, (W.), 21, 69, 71, 76, 95, 103, 104, 105, 162, 182.
 Lieben, (R.), 24, 213.
 Liefmann, (R.), 12, 14, 30, 32, 45, 51, 76, 83, 87, 95, 96, 101, 103, 104, 127, 136, vgl., 173, 174, 194, 224, 231, 254, 276.
 Lieftinck, (P.), 189, 207.
 Locke, 7.
 Longfield, (M.), 11.
 Lotz, 8147.
 Lotze, (R. H.), 34, 35, 43.
 Loyd (W.), 11.
 Macvane, 214.
 Marcuse, (A.), 103, 283.
 Marshall, (A.), 17, 27, 54, 58, 63, 67, 69, 101, 106, 124, 132, vgl., 220, 222, 231, 266, 269.
 Marx, (K.), 31, 136, 211.
 Mayer, (H.), 151, 157, 158, 202.
 Mazzola, 24.
 Meinong, 23, 39 vgl., 55.
 Menger, (K.), 2, 8, 17 vgl., 20 vgl., 35, 50, 51, 53, 59, 62, 74, 89, 96, 97, 102, 103, 109, 116, 117, 119, 132, 164, 165, 169, 184, vgl., 194 vgl.
 Michotte, 40.
 Mill, (J. Stuart), 17, 291.
 Missiaen, (B.), 26.
 Mohrmann, (W.), 190 vgl.
 Molinari, 29.

- Montanari, 7, 9.
 Montemartini, 143, 167.
 Morand, (E.), 7, 52.
 Munster, 55.
 Münsterberg, 64.
 Naumann, (M.), 61, 172.
 Neumann, (Fr.), 8, 10, 38, 74, 97, 98, 100, 216.
 Neurath, (O.), 82.
 Newton, 93.
 Ohlin, (B.), 26, 266.
 Oppenheimer, (F.), 6, 32, 46, 55, 100, 103, 104, 105, 106, 150, 172, 173, 221, 224, 277 vlg.
 Ostwald, (W.), 42.
 Oswalt, (H.), 60, 75, 91, 112, 179, 183, 199.
 Pantaleoni, (M.), 20, 24, 124, 125, 169.
 Pareto, (Vilfr.), 29, 45, 65, 79, 113, 124, 125, 214, 254.
 Patten, (S. N.), 117, 118.
 Paulsen, 56.
 Petit, (E.), 9, 60, 69, 100, 107, 150, 205, 270.
 Petty, 7.
 Philippovich, (E. v.), 30, 100, 102, 117, 205.
 Pierson, (N. G.), 24, 101.
 Puffendorf, 7.
 Rau, 8.
 Rehmke, 43, 47, 48.
 Rhijn (van), 228.
 Ricardo, (D.), 6, 28, 31, 74, 95, 106, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 176, 209, 288.
 Rist, 28, 125, 233.
 Roels, 40.
 Sax, (E.), 23, 24, 37, 51, 56.
 Say, (J. B.), 7, 28, 74.
 Schäffle, 6 vlg., 56, 159, 208.
 Scharling, 26, 27, 94, 131, 220.
 Scheel, (von), 73.
 Schmoller, (G.), 30, 54.
 Schönfeld, (L.), 62, 63, 66, 82, 83, 110, 112, 115, 116, 121, 158, 176, 202.
 Schopenhauer, 35, 41.
 Schulze, (L. H.), 51, 58, 69.
 Schumpeter, (J.), 18, 22, 24, 27, 29, 45, 63, 89, 124, 125, 142, 150, 161, 167, 171, 176, 179, 188, 194, 196, 289.
 Seager, 189.
 Seligman, 11, 28.
 Senior, (Nassau), 17.
 Shaw, (B.), 27.
 Smart, 27.
 Smith, (A.), 6, 60, 132, 134.
 Soda (Kiichiro), 35, 95, 100.
 Spann, (O.), 47, 57.
 Spinoza, 63.
 Stammler, (R.), 32, 72, 84, 87, 96, 253.
 Steinheil, 14.
 Stern, 55.
 Stolzmann, (R.), 7, 11, 32, 45, 72, 81 vlg., 96, 100 vlg., 114, 115, 173, 180, 192, 219, 225, 230, 232 vlg., 253, 269, 271 vlg., 284.
 Strich, (W.), 44, 113, 114.
 Struve, (P. v.), 136, 210.
 Stuart, (A. J. Cohen), 25.
 Stuart, (C. A. Verriijn), 25, 53, 78, 99, 102, 117, 119k 120, 124, 126, 136, 144, 148, 161, 162, 177, 179, 211, 217, 221, 285.
 Stuart, (G. M. Verriijn), 99, 145, 147, 148.
 Suchtelen (van), 9, 40, 49, 54, 65, 71, 89, 90, 108, 114.
 Tannery, (J.), 64.
 Tarde, (G.), 26, 29, 32, 39, 60, 72, 79, 83.
 Taussig, 28.
 Taylor, 189.
 Thomas, 11.
 Thompson, 11.
 Thünen (von), 11, 12.
 Tiburtius, 54, 35, 36.
 Titchener, (E. B.), 15, 61, 63, 64, 65, 68.
 Turgeon, (Ch. H.), 27, 29 46, 60, 77 vlg., 90, 102, 111, 132, 134.
 Vaihinger, 223.
 Valk, (C. W.), 77, 324, 263, vlg.
 Veblen, 97.
 Veditz (T. W. A.), 12.
 Vleugels, (W.), 68, 173.
 Vliebergh, (E.), 26.
 Voigt, (A.), 61, 67, 116, 223.
 Wahle, 55.
 Walker, 219.
 Walras, (L.), 2, 12, 16, 19 vlg., 29, 45, 52, 62, 74, 75, 101, 103, 109, 124, 179, 211 vlg., 220, 223.
 Weber (A.), 30.
 Weber (E. H.), 14, 63.
 Weber, (M.), 65.

Weiss, (Fr.), 40.	161 vlg., 169, 170, 178, 185 vlg., 191,
Whitmaker, (A. C.), 106, 122, 128, 131, 136,	194 vlg., 215 121, 231.
224, 231.	Wirz, (V.), 119.
Wicksell, 26, 45, 71, 78, 101, 189, 206, 214,	Wolf, (F.), 99.
221., 222, 259, 264.	Wolff, (J. de), 136, 212.
Wicksteed, 26, 189.	Wundt, (W.), 46, 61.
Wieser, (Fr. von), 11, 19, 20, 22, 41, 36,	Zuckerlandl, (R.), 18, 23, 30, 98, 106,
51, 58, 62, 65, 70 vlg., 82, 85 vlg., 97 vlg.,	114, 124, 135, 177, 180, 190, 206, 213,
107, 109 vlg., 120, 121, 126, 150 vlg.,	219, 220, 223, 231.
-